

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TASAVVUF ANABİLİM DALI**

**HACI AHMED B. SEYYİD EL-BİGAVÎ VE
TERCEME-İ AVÂRİFU'L-MAÂRİF'İ
(22-43. BABLAR)**

Nebiye BUDAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül METE

OCAK - 2024

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HACI AHMED B. SEYYİD EL-BİGAVÎ VE
TERCEME-İ AVÂRİFU'L-MAÂRİF'İ
(22-43. BABLAR)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nebiye BUDAK

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tasavvuf Ana Bilim Dalı**

**“Bu tez 19/01/2024 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Doç. Dr. Sezai KÜÇÜK	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Bedriye REİS	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül METE	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.

Nebiye BUDAK

19/01/2024

ÖN SÖZ

Osmanlı döneminde XIII. yüzyıl sonlarında başlayıp devam eden Sühreverdî'nin *Avârifu'l-maârif* isimli tasavvuf klasiğinin etkisini, birçok mutasavvıfın eserleri ve görüşleri üzerinde görmek mümkündür. Biz tezimizde bu eserin Osmanlı coğrafyasında ilk kez Hacı Ahmed Bigavî tarafından yapılan Türkçe tercümesi, *Terceme-i Avârifu'l-maârif* isimli eserini konu edindik. Sühreverdî ve *Avârifu'l-maârif* algısını bu tercümenin yapıldığı dönem üzerinden değerlendirdik.

Tasavvufa gönül vermiş ve sûfî ahlâkı edinmeyi gâye edinmiş Müslüman Türk halkı için yüzyıllardır en çok tercih edilen kaynaklardan biri olan bu eser, oldukça geniş hacimlidir. Bizimle aynı dönemde eserin ilk üçte birlik kısmının çalışıldığını görerek, hocalarımızın tavsiyesi ile ikinci üçte birlik kısmını çalışmaya karar verdik. 22-42. bablar olarak belirlediğimiz çalışmamızda, takip eden 43. babın da konu bütünlüğü açısından çalışmamıza dâhil olmasının yerinde olacağı kararına vardık. Böylece 22-43. babları latinize etmeye ve değerlendirilmesini yapmaya gayret ettik.

Tez çalışmam boyunca hoşgörü, anlayış ve nezâketiyle desteğini esirgemedi bana rehberlik eden, değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül METE'ye, her kapısını çaldığımda ilgi ve önerileri ile kıymetli fikirlerinden istifâde ettiğim Doç. Dr. Sezai KÜÇÜK Hocam'a, tez konumu belirlediğim dönemden başlamak üzere, büyük bir tevâzu ile bizzat yardımlarını gördüğüm, vakitlerini lütfedip latinize metinlerin kontrolü hususunda desteklerini bahşeden muhterem hocalarım Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ ve Prof. Dr. Necdet TOSUN'a en kalbî teşekkürlerimi sunuyorum. Uzun ve yorucu tez sürecimde sabır ve anlayışı ile desteğini her dâim yanımda bulduğum, maddi ve mânevi tüm fedakârlıklarından ötürü eşim Serdal BUDAK'a teşekkürü bir borç biliyorum.

Nebiye BUDAK

19/01/2024

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: HACI AHMED B. SEYYİD EI-BİGAVÎ'NİN ENTELEKTÜEL BİYOGRAFİSİ	4
1.1. Yaşadığı Dönem	4
1.2. Tahsili ve Hocaları	5
1.2.1. Şeyh İbrahim Tennûrî el-Kayserî.....	6
1.2.2. Şeyhzâde Muhyiddin Kocevî	9
1.2.3. Hacı Hasanzâde Muhyiddin Muhammed Câmi	10
1.3. Eserleri.....	11
1.3.1. <i>Terceme-i Avârifü'l-maârif</i>	12
1.3.2. <i>Terceme-i Şir'atü'l-İslâm</i>	15
1.3.3. <i>Esrâru'l-Fâtîha</i>	18
1.4. Tasavvufî Yolu	19
1.4.1. Tennûriyye	20
1.4.2. Zeyniyye.....	20
2. BÖLÜM: <i>TERCEME-İ AVÂRİFU'L-MAÂRİF</i> VE HACI AHMED BİGAVÎ'NİN FİKRİYATI	23
2.1. <i>Terceme-i Avârifü'l-maârif</i> Işığında Sühreverdî ve <i>Avârifü'l-maârif</i>	23
2.1.1. Sühreverdî Algısı.....	23
2.1.2. <i>Avârifü'l-maârif</i> Algısı.....	26
2.2. <i>Terceme-i Avârifü'l-maârif</i> te Öne Çıkan Esaslar.....	32
2.2.1. Fenâ-Bekâ.....	32
2.2.2. Zikir	37
2.2.2.1. Zikrin Adabı.....	39
2.2.2.2. Zikrin Kısımları	40
2.2.2.3. Vahdet ve Vuslat Yolculuğunda Zikrin Kazandırdıkları	41
2.2.3. Sûfîlerin Ahlâkı	43

2.2.4. Tervâzu	47
2.2.5. İsar	51
2.2.6. Tevekkül.....	54
2.2.7. Kanaat.....	57
2.2.7. Sabır	58
2.2.8. Namaz.....	60
2.2.8.1. Namazda Huşû	61
2.2.8.2. Namazın Âdâbı	63
2.2.8.3. Namazın Faydaları	65
2.2.8.4. Namazın Kılınışı	67
3. BÖLÜM: <i>TERCEME-İ AVÂRİFU'L-MAÂRİF</i> 22-43. BABLAR	78
3.1. Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel Koleksiyon, 4443A-B Kayıt Numaralı	81
3.1.1. el-Bâbü's-sânî ve'l-işrûne fi'l-kavli fi's-semâ'i kabûlen ve îsâran.....	81
3.1.2. el-Bâbü's-sâlis ve'l-işrûn fi'l-kavli fi's-semâ' reddin ve inkâren	99
3.1.3. el-Bâbü'r-râbiu ve'l-işrûne fi'l kavli- fi's-semâ'ı ve tereffuan ve istiğnâen.....	103
3.1.4. el-Bâbü'l-hâmisu vel-işrûne fi'l kavli fi's-semâ'i teeddüben ve i'tinâen	110
3.1.5. el-Bâbü's-sâbi' ve'l-işrûne fi zikr-i futuhi'l erbaîniyyeti.....	119
3.1.6. el-Bâbü's-sâdisü ve'l-işrûne fi hâsiyyeti'l erbaîniyyetî yeteâhedüha's-sûfiyyeti	129
3.1.7. el-Bâbü's-sâminü ve'l-işrûne fi keyfiyyeti'd-dühûli fi'l-erbaîniyyeti	137
3.1.8. el-Bâbü't-tâsiu ve'l-işrûne fi ahlâkis-sûfiyye ve şerhil-hulki	143
3.1.9. el-Bâbü's-selesûne fi tefâsîl-i ahlâkis-sûfiyye	161
3.1.10. el-Bâbü'l-hâdî ve's-selesûne fi zikri'l-edeb	206
3.1.11. el-Bâbü's-sânî ve's-sülûsûne fi âdâbi'l-hazreti el-ilâhiyyeti li ehli'l-kurb	211
3.1.12. el-Bâbü's-sâlisü ve's-selesûne fi âdâbi't-tahâreti ve mukaddimâtihâ.....	220
3.1.13. el-Bâbü'r-râbiu ve's-selesûne fi âdâbi'l-vudû'i ve esrârihi	224
3.1.14. el-Bâbü'l-hâmisu ve's-selesûne fi âdâbi ehli'l-husûsi ve's-sûfiyyeti fi'l-vudû'i.....	228
3.1.15. el-Bâbü's-sâdisü ve's-selesûne fi fazileti's-salâti ve kiberi şânihâ.....	232
3.1.16. el-Bâbü's-sâbiu ve's-selesûne fi vasfi salâti ehli'l-kurbi	245
3.1.17. el-Bâbü's-sâminü ve's-selesûne fi zikri âdâbi's-salâti ve esrârihâ	260
3.1.18. el-Bâbü't-tâsiu ve's-selesûne fi fazileti's-savmi	266

3.1.19. el-Bâbü'l-erbaûne fî ihtilâfî ahvâli's-sûfîyyeti bi's-savmi ve'l-iftârî	269
3.1.20. el-Bâbü'l-hâdî ve'l-erbaûne fî âdâbi's-savmi	273
3.1.21. el-Bâbü's-sânî ve'l-erbaûne fî zikri't-taâmi	277
3.1.22. el-Bâbü's-sâlisü ve'l-erbaûne fî edebi'l-ekeli	282
SONUÇ	290
KAYNAKÇA.....	293
EK	298
ÖZ GEÇMİŞ	300

KISALTMALAR

- b.** : Bin/İbn
bk. : Bakınız
c. : Cilt
c.c. : Celle celaluhu
çev. : Çeviren
doç : Doçent
dr. : Doktor
ed. : Editör
h. : Hicri
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
Ktp. : Kütüphane
Mm : Mini metre
nr. : Numara
nşr. : Neşreden
ö. : Ölüm
prof. : Profesör
r.a. : Radiyallahu anh
s. : Sayfa
s.a.v. : Sallallahu aleyhi ve sellem
thk. : Tahkik
trc. : Tercüme
TY : Türkçe Yazmalar
vb. : ve benzeri
vd. : ve devamı/ve diğerleri
vr. : Varak

ÖZET	
Başlık: Hacı Ahmed b. Seyyid el-Bigavî ve <i>Terceme-i Avârifu'l-maârif</i> 'i (22-43. Bablar)	
Yazar: Nebiye BUDAK	
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül METE	
Kabul Tarihi: 19/01/2024	Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 300 (ana kısım) + 2 (ek)
Osmanlı dönemi telif, tercüme ve şerh çalışmalarının en hareketli olduğu XV. yüzyıldaki âlimlerden Hacı Ahmed b. Seyyid el-Bigavî, önemli bir tasavvuf klasiği olan Ebû Hafs Şihâbeddin Ömer es-Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) <i>Avârifu'l-maârif</i> isimli eserinin bilinen ilk ve tek Türkçe tercümesini yapan müelliftir. Tasavvufun şeriata uygunluğunu ve onun ameli yönünü yansıtan, tekke âdâb ve erkânını anlatan <i>Avârifu'l-maârif</i>, altmış üç bölümden müteşekkildir. Hacı Ahmed b. Seyyid el-Bigavî, entelektüel muhitlerde ilgi uyandıran, tekkelerde başucu kitabı olan bu eseri <i>Terceme-i Avârifu'l-maârif</i> adıyla tercüme ederek, Arapça bilmeyenlerin faydasına sunmuştur. Çalışmasında dönemin tefsir ve hadis kaynaklarından faydalanarak bazı kısımları ayrıca yorumlamış, tasavvuf kaynaklarından nakillerle kimi hususların anlatımını desteklemiştir. Bu çalışmada Hacı Ahmed Bigavî'nin hayatı, eserleri, tasavvufî yolu ile bahsi geçen tercümesi konu edilmiştir. Tercümenin 22 ve 43. bablarının latine çalışması ve bu bablarda Hacı Ahmed Bigavî'nin kendi fikriyatı doğrultusundaki katkıları değerlendirilmiştir. Ayrıca <i>Terceme-i Avârifu'l-maârif</i> teki ifadeler ışığında Sühreverdî ve <i>Avârif</i> algısı ortaya koyulmuştur. Böylelikle Hacı Ahmed Bigavî ve eserinin daha yakından tanınması gaye edilmiştir. Tercümesinde ele aldığı konulardan öne çıkan esasların bilinmesi, özellikle değindiği noktalarda Hacı Ahmed Bigavî'nin fikirlerinin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Tasavvuf literatürüne son derece önemli bir eserin Türkçe tercümesini kazandırmış olan Bigavî, tevâzu sahibi, ilim ehli ve sûfî çevrelerde saygı duyulan ve güvenilen bir şahsiyettir. Dönemindeki diğer sûfiler gibi o da Sühreverdî ve eserini, vuslat yolundaki sûfileri ilâhi feyiz ve keşiflere ulaştırmada benzersiz bir rehber olarak görmektedir.	
Anahtar Kelimeler: Hacı Ahmed b. Seyyid el-Bigavî, <i>Terceme-i Avârifu'l-maârif</i> , Sühreverdî, <i>Avârifu'l-maârif</i> , Zeyniyye	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Hacı Ahmed b. Seyyid al-Bigavî and <i>Tarjama al-Awārif al-maārif</i> (Sections of 22-43)	
Author of Thesis: Nebiye BUDAK	
Supervisor: Assist. Prof. Ayşegül METE	
Accepted Date: 19/01/2024	Number of Pages: vi (pre text) + 300 (main body) + 2 (add)
Hacı Ahmed b. Seyyid al-Bigavî, a prominent 15th-century scholar of the Ottoman era, translated the significant sufi classic <i>Awārif al-maārif</i> by Ebû Hafs Şihâbeddin Ömer es-Sühreverdî (d. 632/1234) into Turkish, making it the first and only known Turkish translation of the work. <i>Awārif al-maārif</i>, addressing the compatibility of sufism with sharia, reflecting its practical aspects, and describing the etiquette and rituals of sufi lodges, consists of sixty-three sections. Hacı Ahmed b. Seyyid al-Bigavî translated this influential work as <i>Tarjama al-Awārif al-maārif</i> presenting it for the benefit of those who did not know Arabic, becoming a key reference in intellectual circles and sufi lodges. In his work, he utilized contemporary exegesis and hadith sources, interpreting some sections additionally, and supported the narrative with excerpts from sufi sources. This study delves into Hacı Ahmed Bigavî's life, works, and his translation mentioned in the context of his sufi path. The latinized analysis of the 22nd and 43nd chapters of the translation is presented, evaluating Hacı Ahmed Bigavî's contributions in line with his own doctrines. Furthermore, an understanding of Sühreverdî and the perception of <i>Awārif</i> is outlined in light of expressions in <i>Tarjama al-Awārif al-maārif</i> the aim is to provide a closer insight into Hacı Ahmed Bigavî and his work. Emphasis is placed on understanding the main principles highlighted in his translation, aiming to reveal Hacı Ahmed Bigavî's thoughts, especially in the areas he addressed. Bigavî, who brought the translation of this crucial work into Turkish literature, is portrayed as a humble, knowledgeable figure respected and trusted in scholarly and sufi circles. Like other sufis of his time, he views Sühreverdî and his work as a unique guide leading sufis on the path of divine inspiration and discoveries.	
Keywords: Hacı Ahmed b. Seyyid al-Bigawi, <i>Tarjama al-Awārif al-maārif</i> , Suhrawardi, <i>Awārif al-maārif</i> , Zeyniyye	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Bu tezin konusu Hacı Ahmed b. Seyyid el-Bigavî ve eseri *Terceme-i Avârifü'l-maârif*'in 22-43. bablarının ele alınmasıdır.

Osmanlı Devleti'nde toplumun manevî unsurlarından biri olan tasavvuf, sosyal, kültürel, estetik gibi her alanda hem zihniyetleri hem de yaşantıları şekillendirmiştir. Bu dönemde tasavvufu, önceden yazılıp miras bırakılan temel kaynakları üzerine yapılan telif, tercüme, şerh ve yorumlar ile toplumun tüm kesimlerinde yaygın hale getilmeye gayret gösteren âlimlerden biri de Hacı Ahmed b. Seyyid el-Bigavî'dir. Tezimizin birinci bölümü Hacı Ahmed Bigavî'nin hayatı, eserleri ve tasavvufi yolunu konu edinmektedir. Tezimizin diğer bölümünde Hacı Ahmed Bigavî ve dönemindeki sûfilerin Sühreverdî ve eseri *Avârifü'l-maârif* hakkındaki görüşleri ele alınmaktadır. Daha sonra eserin 22-43. bablarında öne çıkan bazı esasların değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Ele aldığımız babların en doğru şekilde latinize etme çalışması ise eserin son bölümünü oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Tezin öncelikli hedefi Hacı Ahmed b. Seyyid el-Bigavî'nin tanıtılması ve tercümesinin gün ışığına çıkarılmasıdır. *Terceme-i Avârifü'l-maârif*'in kaynaklarının, hangi amaçla kaleme alındığının ve belirlediğimiz bölümlerde Bigavî'nin fikriyatının ortaya koyulmasıdır. Ayrıca bir diğer gaye, bu bölümlerin aslının günümüz alfabesine çevrilerek okuyucunun istifadesine sunmaktır.

Araştırmanın Önemi

Literatürü incelediğimizde Hacı Ahmed b. Seyyid el-Bigavî ve eseri *Terceme-i Avârifü'l-maârif* hakkında yapılmış müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Tasavvuf tarihi bakımından ele aldığı eserin önemi ve böyle önemli bir eserin tercümesini oldukça genç bir yaşta, son derece başarılı bir şekilde, döneminde ilk ve tek çalışan kişi olması bakımından Hacı Ahmed b. Seyyid el-Bigavî, dikkate değer bir müelliftir. Tercümesi de bu bakımdan ayrıca mühim bir eserdir. Çalışmamızı önemli kılan, böyle kıymetli bir

müellifin tanıtılması, eserinin gün yüzüne çıkarılarak okuyucu ve araştırmacıların istifâdesine sunulmuş olmasıdır.

Araştırmanın Yöntemi

Öncelikle ilk bölüm için Hacı Ahmed Bigavî'nin kendi yazma eserlerinin mukaddime kısımlarından faydalandık. Ayrıca Osmanlı müellifleri, Osmanlı müfessirleri ve Osmanlı dönem âlimlerinin biyografilerine yer veren eserleri taradık. Literatürde müellifin hayatı, eserleri ve hocaları hakkında ilgili çalışılmış makale ve tezlerden yararlandık. Bu kaynaklardan yola çıkarak müellifin hayatı, hocaları ve eserleri hususunda tespitler yaptık. Tasavvufî yolunun kesiştiği Tennûriyye ve Zeyniyye tarikatlarını araştırıp tanıttık. Çalışmamızın ikinci bölümü için Ebû Hafs Şehabeddîn Ömer es-Sühreverdî ve eseri *Avârifü'l-maârif* üzerine yapılmış çalışmaları¹ inceleyerek kendisi ve eserine dair genel ve kısa bir bilgilendirme yaptık. Daha sonra Sühreverdî ve eserini Hacı Ahmed Bigavî ve dönemi perspektifinden ele almaya çalıştık. Bunun için *Terceme-i Avârifü'l-maârif*'in mukaddime kısmında verdiği bilgileri değerlendirdik. Eserin tercümesini talep edenlerin ve kendisinin ifadelerinden yola çıkarak Sühreverdî ve *Avârifü'l-maârif* hakkındaki görüşlerini tespit ettik.

Hacı Ahmed Bigavî'nin bazı bölümlerde eserin aslına katkıda bulunduğu kısımları ve nakilleri tespit ettik. Bu kısımlarda Hacı Ahmed Bigavî'nin kendi fikriyatının değerlendirmesinde tasavvuf klasiklerinden ve başlıklarla ilgili yapılmış güncel çalışmalardan faydalandık. Hasan Kâmil Yılmaz ve İrfan Gündüz'ün *Avârifü'l-Maârif Tasavvufun Esasları* isimli tercüme çalışmaları, özellikle eserle ilgili kaynaklara ulaşmakta, eksik ve hatalı yazımlar ile Hacı Ahmed Bigavî'nin esere yaptığı ziyade kısımların tespitinde, bize kolaylık sağlayarak yol gösterici oldu.

Son olarak üçüncü bölümde, eserin konumuzu kapsayan bablarını latinize çalışmasına hazırlık için Yazma Eser koleksiyonlarını tarayıp, eserlerin farklı nüshalarına ulaşarak, bunları inceledik. Çalışmamızda kolaylık sağlaması için; içindekiler kısmı bulunan,

¹ Şehabeddin Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif Tasavvufun Esasları*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz - İrfan Gündüz (İstanbul: İber Yayınları, 2022), I-II-III; Süleyman Uludağ, "Avârifü'l-maârif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4/109-110; Ethem Cebecioğlu, "Avârifü'l-maârif: Ebu Hafs Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 12 (2004): 239-264; Adem Çatak, *Şihâbeddîn Sühreverî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007)

harekelenmiş, sayfaları numaralandırılmış, metnin açık, anlaşılır ve tam olması bakımından müellifin eserinin Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel Koleksiyon, 4443A-B numara ile kayıtlı nüshasını esas aldık. Esas aldığımız nüshadan başka, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâi Efendi Koleksiyonu, nr. 00486; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, nr. 01714; Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK Koleksiyonu, nr. 3149; Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK Koleksiyonu, nr.3327; Kayseri Kütüphanesi, Raşid Efendi Koleksiyonu, nr.1073; Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş Koleksiyonu, nr. 218 kayıtlı yazma eserlerine ulaştık. Elde ettiğimiz diğer nüshaların bir kısmından da ihtiyaç oldukça faydalandık. Öncelikle edindiğimiz Kemankeş Nüshasının baş kısmında 63 bab zikredilmesine karşın 15. babdan sonrasının eksik olduğunu ve bizim konumuzu kapsayan babları içermediğini farkettilik. KHK Koleksiyonu, 3327 nr. Nüshanın okunuşunun Bursa Nüshasına kıyasla daha zor, KHK Koleksiyonu, 3149 nr. Nüshanın ise açık ve anlaşılır olmasına karşın sayfalarının numaralandırılmamış olması dolayısı ile bu nüshaları tercih etmedik. Hüdâi Efendi Koleksiyonu, 00486 nr. Nüshanın da harekesiz, yıpranmış olması, Ayasofya Koleksiyonu, 01714 nr. Nüshasının varak sayısı az, satır sırasının çok (26) ve metnin yazılarının küçük olması dolayısı ile bu nüshaları da tercih etmedik. Böylelikle Bursa nüshasında karar kıldık.

Çalışma için esas aldığımız metinde, farklı yazılmış olan bazı eserlerin ve kişilerin isimlerini, kaynaklara uygun şekilde gerekli düzeltmeleri yaparak aktardık. Yine, yazım yanlışlığı bulunan kelimelerin asıllarına baktıktan sonra gerekli düzeltmeleri yaptık. Metinde net okunamayan, harekelerin ve noktaların kaymış olabileceği yahut anlam bütünlüğünde tereddüte düşülen ve gerekli gördüğümüz diğer noktalarda, diğer nüshalar ile karşılaştırma yaparak en doğru çeviriyi yapmaya gayret ettik. Metnin çevirisini sunarken âyetlerin geçtiği sure adları ve numaraları ile meallerine metin içinde yer verdik. Hadislerin kaynaklarına dipnot olarak işaret ettik. Ayrıca tercüme edilmeyen hadislerin ve diğer Arapça ifadelerin tercümelerini yine metin içinde aktardık.

1. BÖLÜM: HACI AHMED B. SEYYİD EL-BİGAVÎ'NİN ENTELEKTÜEL BİYOGRAFİSİ

1.1. Yaşadığı Dönem

Hacı Ahmed b. Seyyid el-Bigavî'nin adı kaynaklarda Seyyid, Seydî, Seyyidî, Bigavî, Begavî, Kûnd er-Rûmî gibi farklı şekillerde zikredilmektedir.² Biz çalışmamızda en çok kullanılan ismini esas aldık. Hacı Ahmed b. Seyyid el-Bigavî'nin doğum ve ölüm tarihleri ile defnedildiği yer hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak kendi eserlerinde yer alan bilgiler incelendiğinde, tespit edilen en erken tarihli eseri, *Terceme-i Avârifü'l-maârif*'i 863/1458-1459 yılında, en geç tarihli eseri, *Esrâru'l-Fatiha*'yı 899/1493'te başlayıp 929/1522 yılında tamamladığı görülmektedir. Bu bilgilerden hareketle doğumunun 1440'lı yıllar, vefatının ise 1522 sonrasında oluşunu söylemek isâbetli olabilir.³ Hacı Ahmed b. Seyyid el-Bigavî'nin maddi açıdan yoksul bir aileye mensup olduğu anlaşılmaktadır.⁴ Nesebi, evliliği ve çocukları ile ilgili bir kayda rastlanmamaktadır.

Fatih Sultan Mehmet (1451-1481), II. Bayezid (886-918/1481-1512), Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ve Kânûnî Sultan Süleyman (1520/1566) gibi dört önemli Osmanlı Padişahının hâkimiyet dönemlerine şahitlik etmiş bir âlimdir. Bu dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî açıdan en parlak ve sosyal açıdan Anadolu coğrafyasında tasavvuf düşüncesinin kendini bulduğu bir dönemdir. Böyle önemli bir dönemde yetişen Hacı Ahmed b. Seyyid, Fatih Sultan Mehmet ile başlayıp Kânûnî dönemi boyunca devam eden ilim, kültür, sanat ve fikir çalışmalarının hız kazandığı bereketli ortamdan da nasibini almıştır. Tasavvufî eğitiminde bilinen ilk durağı Bayramiyye-Şemsiyye

² Hacı Ahmed b. Seyyid el-Bigavî ismi için bk. *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Bursa: Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel, 4443A-B); Uludağ, "Avârifü'l-maârif", 4/110, Hacı Ahmed b. Seyyid el-Begavî ismi için bk. *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâi Efendi, 00486); (Kastamonu: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, KHK, 3327), *Terceme-i Sırâtü'l-İslâm* adıyla kayıtlı *Terceme-i Şir'atü'l-İslâm* (Bursa: Bursa İnebey Ktp., Genel, 343), 2b; *Terceme-i Şir'atü'l-İslâm* (Konya: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000001870), 4a; *Terceme-i Şir'atü'l-İslâm* (İstanbul: Süleymaniye Ktp, Yazma Bağışlar, nr. 04905), 2a., Ahmed b. Seyyid b. Kûnd er-Rûmî ismi için bk. *Esrâru'l-Fatiha* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 41), Hacı Ahmed İbni/b. Seyyidî için bk. Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları (Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar)*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 246; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Ali Fikri Yavuz - İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972), 105.

³ Hacı Ahmed b. Seyyid el-Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Bursa: Bursa İnebey Kütüphanesi, 4443B), 255b; Hacı Ahmed b. Seyyid el-Bigavî, *Esrâru'l-Fâtiha* (İstanbul: Süleymaniye Kitaplığı, Şehid Ali Paşa, 41), 392a; Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 247.

⁴ Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 247.

Tarikatı'nın Tennûriyye koludur. Bununla birlikte Sühreverdîyye'nin bir kolu olan Zeyniyye tarikatından icâzetli mutasavvıftır.⁵ Kaynaklarda Hacı Ahmed b. Seyyid el-Bigavî'nin mürid yetiştirip yetiştirmediğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Hacı Ahmed Bigavî ile aynı zaman ve mekânda bulunan mutasavvıflardan biri, bilinen ilk şeyhi İbrahim Tennûrî'ye intisâb edip seyr-i sülûkunu tamamlayan, Tennûriyye halifesi Şeyh Muhyiddin Yavsî'dir (ö. 920/1514). Şeyh Muhyiddin Yavsî şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin babasıdır. Amasya'da şehzâdelik döneminde kendisini tanıyıp seven II. Bayezid, Şeyh Muhyiddin Yavsî adına İstanbul'da bir tekke yaptırmıştır.⁶ Dönemindeki bir diğer mutasavvıf ise seyr-i sülûkunu tamamladığı şeyhi Muhyiddin Kocevî'ye hürmet eden, Şeyh İbnü'l-Vefâ diye bilinen Mustafa bin Ahmed Sadri el-Konevî (ö.896/1491)'dir. Şeyh İbnü'l-Vefâ, Sultan Mehmed Han ve Sultan Bayezid Han'ın iltifatına mazhâr olmuş, devrin önde gelen âriflerden biridir. İstanbul Vefâ' da kurulan zâviyede faaliyet göstermiştir.⁷ Bigavî'nin döneminde kendisi gibi Zeyniyye şeyhlerinden olan ve *Tevârîh-i Âl-i Osmân* adlı eseri ve tarihçi kimliği ile de tanınan "Aşıkpaşazâde" diye bilinen Şeyh Ahmed (ö. 889/1484'ten sonra) ile de görüşmüş olması muhtemeldir.⁸

1.2. Tahsili ve Hocaları

İlk ilim tahsilini memleketi Biga'da yapmıştır. Bigavî, *Esrâru'l-Fatiha* isimli eserinin mukaddimesinde İmam Gazzâlî (ö. 505/111) ile tevhid ve mevcudât hakkında sohbet ettiğini gördüğü bir rüyadan bahsetmektedir. Rüyasını bu meseleleri incelemesi üzerine bir işaret olarak yorumlayan Bigavî, mânevi bir arayış ve tasavvuf ilmini tahsil maksadıyla seyahate çıkmıştır.⁹ Kendisini mârifete ulaştıracak bu yolculukta ilk durağı Tennûriyye'nin kurucusu Şeyh İbrahim Tennûrî el-Kayserî (ö. 887/1482) olmuştur. 885/1480 yılında hizmetine girdiği müridi, tasavvufun ilk merhalelerinde kendisine mânevi rehber olmuştur.¹⁰ Daha sonra kendisinden yaklaşık 20 yaş küçük olmasına rağmen mânevi derecesini büyük görerek, Zeyniyye tarikatı halifelerinden "Şeyhzâde"

⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 105; Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 247.

⁶ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, 167.

⁷ Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, 388-390.

⁸ Abdulkadir Özcan, "Aşıkpaşazâde", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/7.

⁹ Bigavî, *Esrâru'l-Fâtiha* (Şehid Ali Paşa, 41), 1a-9a.

¹⁰ Bigavî, *Esrâru'l-Fâtiha* (Şehid Ali Paşa, 41), 1a-9a; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 105.

lakablı Muhyiddin Kocevî'nin (ö. 951/1544) hizmetine girmiş, seyr-i sülûkunu tamamlamış ve Zeyniyye tarikatında şeyhlik derecesine kadar yükselmiştir.¹¹ Âlet ilimlerini ve yüksek ilimleri, aslen Balıkesirli olan şiirlerinde "Vahîd" ile "Câmî" mahlaslarını kullanan kazasker Mevlânâ Hacı Hasanzâde Muhammed Câmî'den (ö. 911/1505) öğrenmiştir. Böylelikle medrese tahsilini üstün başarı ile tamamlayan Hacı Ahmed b. Seyyid, hocasının en gözde talebesi olarak müderris olmuştur.¹² Kendisini yetiştiren Hacı Hasanzâde'nin mümtaz Hanefî fakihlerinden olması¹³ ve *Avârifü'l-maârif* isimli eseri tercüme ederken Hanefî mezhebine ait hükümleri ayrıca eklemesi Ahmed Bigavî'nin Hanefî mezhebine mensub olduğunu göstermektedir.¹⁴ Hocalarından ve şeyhlerinden aldığı icâzet ile ilim ve irşad faaliyetlerine başlamıştır. *Esrâru'l-Fatiha* isimli eserinde bahsettiğine göre bir süre sonra fakr-u zaruret içerisinde olan ailesine destek olabilme amacıyla medresedeki görevinden ayrılarak memleketine geri dönmek zorunda kalmıştır.¹⁵ Hacı Ahmed b. Seyyid el-Bigavî'nin yetişmesinde etkili olup hayatına yön veren mürşid ve hocalarını daha yakından tanıyalım.

1.2.1. Şeyh İbrahim Tennûrî el-Kayserî

Bigavî'nin öne çıkan ilk şeyhi Şeyh İbrahim Tennûrî el- Kayserî'dir. Bu zât Tennûrî lakabıyla meşhur olan Bayramiyye tarikatının Tennûriyye kolunun kurucusu İbrahim Tennûrî'dir. Tennûrî sûfî olmasının yanında şair kimliği ile de öne çıkmış bir şahsiyettir. Soy itibarıyla hem annesi hem de babası Oğuz boyuna mensup bir Türk'tür. Tennûrî'nin babası; Sivaslı olup Sarrafzâdelerden Hüseyin Bey'dir. Sivas'ta sarrafçılıkla meşgul olurken Orta-Anadolu'nun ticaret merkezi olan Kayseri'ye gelip buraya yerleşmiştir.¹⁶ Kaynakların bazılarında Sivas'ta doğduğu dile getirilse de¹⁷ Bursalı Mehmet Tâhir onu Amasyalı olarak tanıtır.¹⁸ Tennûrî lakabı ile şöhret bulması hususuyla ilgili olarak iki

¹¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 105; Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 247.

¹² Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 105.

¹³ Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 393.

¹⁴ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443A), 206a.

¹⁵ Bigavî, *Esrâru'l-Fâtiha* (Şehid Ali Paşa, 41), 1a-9a; Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 247.

¹⁶ Muhittin Bağçeci - Rasim Deniz, *Şeyh İbrahim Tennûrî ve Gülşen-i Niyâz* (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 15.

¹⁷ Mustafa Uzun, "İbrahim Tennûrî", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/356; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Osmanlı Âlimleri, haz. Muhammet Hekimoğlu, ed. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 380.

¹⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 211.

ihtimal söz konusudur. Birincisi babası Sarrafzâde Hüseyin Bey'in Tennûrî isimli kasabadan oluşu, diğeri ise kabız illetine yakalandığı bir vakit tennur (tandır) üzerine oturmak sureti ile şifa bulmasıdır.¹⁹ Kayseri'de kendi ismi ile tanınan bir mahalle kurulması ve kendisinin de cami, çeşme gibi hayır müesseseleri yaptırmış olması nedeniyle Kayserili olarak bilinmekte ve bazı kaynaklarda İbrahim Kayserî olarak zikredilmektedir.²⁰

İbrahim Tennûrî'nin Arapça ve Farsça'ya hâkimiyeti eserlerinde net bir şekilde görülmektedir.²¹ Şeyh Kasım, Şeyh Lütfullah, Şeyh Ali isminde üç oğlu, Hatice ve Zeynep isminde iki kızı vardır.²²

İbrahim Tennûrî ilk tahsilini Amasya'da aile çevresinden aldıktan sonra²³ Konya'da müderrislik yapan Mevlâna Sarı Yakup Efendi'nin yanında zâhirî ilimleri tahsil edip ondan icâzet almıştır.²⁴

Hocasının ölümünden sonra da 842/1438 senesinde Kayseri'ye giderek Huand Hatun Medresesi'nde müderrislik görevine başlamıştır.²⁵ Ancak burada bir müddet görev yaptıktan sonra, medresenin vakfiyesinde geçen "Müderris ve cümle müstefidin Hanefiyyü'l-Mezheb olalar" şartını öğrenmiştir. Kendisi Şâfiî Mezheb'inden olduğu için "Bir Müderrislik için, bir mezhep değiştirilmez" diyerek, gerçek bir ilim adamı tavrıyla vakfiye şartına uymuş, kendi arzusuyla müderrislikten ayrılmıştır. Zengin bir aileye mensub olması hasebiyle maddi zorluk yaşamadan, hayatını evinde, yakınları ile geçirmeye başlamıştır.²⁶ Mevki ve makâm hevesinde olmayan Tennûrî, öğrendiği zâhiri ilimlerin hakîkî mânâlarına ve içindeki derunî tasavvufa yönelerek uzlete çekilmiştir. Daha sonra kendisine mânevi ilimleri öğretecek bir mürşid aramaya başlamıştır. Önceleri Safeviyye tarikatının merkezi Erdebil Tekkesi'ne gitmeye niyetlenmişken Akşemseddin'in şöhretini duymuştur.²⁷ 1444 yılında, Kayseri'den Osmanlı ülkesine geçerek Ankara'nın Beypazarı kazasında bulunan Hacı Bayram-ı Veli'nin (ö. 833/1430)

¹⁹ Meheddin Ispir, *İbrahim Tennurî Gülzâr (İnceleme ve Metin)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 1.

²⁰ Mustafa Fidan, *İbrahim Tennurî Hayatı ve Eserleri* (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 13.

²¹ Semiha Kiraz, *Şeyh İbrahim Tennurî Gülizar-ı Manevi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991), 6.

²² Fidan, *İbrahim Tennurî Hayatı ve Eserleri*, 16.

²³ Uzun, "İbrahim Tennûrî", 21/356.

²⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 211.

²⁵ Uzun, "İbrahim Tennûrî", 21/356; Kiraz, *Şeyh İbrahim Tennurî Gülizar-ı Manevi*, 1.

²⁶ Bağçeci - Deniz, *Şeyh İbrahim Tennurî ve Gülşen-i Niyâz*, 15.

²⁷ Uzun, "İbrahim Tennûrî", 21/356.

mürîdlerinden, Fatih'in hocası Akşemseddin'i (ö. 863/1459) ziyaret ederek ona intisab etmiştir.²⁸ Tennûrî'nin 1438 yılında medresedeki görevine başlaması esas alındığında, 1444 yılında Akşemseddin'e intisabına kadar yaklaşık 6 yıl kadar tedris görevinde kaldığı düşünülebilir.²⁹ Akşemseddin'in Hamza eş-Şâmî, Abdürrahim Karahisârî, İskilipli Muslihuddin Halife gibi halifeleriyle birlikte halvete girerek seyr-ü sülûkünü tamamlamış ve hilâfet almıştır. Hilâfet aldıktan sonra Akşemseddin'in emriyle tekrar Kayseri'ye dönerek irşad faaliyetine başlamıştır. Mürşidi Akşemseddin gibi İbrahim Tennûrî de tıp ilmine ilgi duymuş, hem ruhî hem bedenî hastalıkların tedavisiyle meşgul olmuştur.³⁰

Bütün hayatını ilim, irfan ve Hak yolunda hizmetle geçiren Tennûrî 887/1482 yılında vefat etmiştir. Tennûrî'nin türbesi Kayseri Şeyh Camii yanındadır.³¹

İbrahim Tennûrî fitraten şâir olması, “makarr-ı şu'ara” olarak da bilinen Sivas, Kayseri ve Konya şehirlerinde bulunması, bu şehirlere gelip mekân tutan şâirlerden şiir sanatını öğrenmiş olması ile kendini bir mutasavvıf şâir olarak yetiştirmiştir. Bu alanda *Gülizâr-ı Mânevi*³² ve *Gülşen-i Niyâz* isimli iki manzum eseri kaleme almıştır.³³ Şiirlerinde “Âşık” mahlasını kullanmıştır.³⁴ İbrahim Tennûrî, Fatih Sultan Mehmed'in, şiirlerini dinleyip kendileri ile sohbet ettiği, şâirlerden oluşan edebiyat meclisinde bulunmuştur. Bu mecliste şiirleri beğenilmiş, çeşitli armağanlara lââyık görülmüştür. Fetihden 3 ay kadar önce, (15 Safer 857 h.) *Gülzâr-ı Mânevi* isimli ilk eserini Fatih Sultan Mehmed'e ithaf etmesi, mürşidi Akşemseddin'le birlikte İstanbul'un fethinde bulunması sebepleri ile Fatih Sultan Mehmed'in iltifatlarına ve ihsanlarına mazhar olmuştur. Onu ve sülalesini her türlü vergiden muaf tutmuştur ki bu muafiyet hakkı her padişah zamanında tasdik edilerek Cumhuriyet devrine kadar devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde diğer imtiyazlarla beraber ona sağlanan bu imtiyaz da kaldırılmıştır.³⁵

²⁸ Mehmet Çayırdağ, *Kayseri Tarihi Araştırmaları*, (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2022), 102.

²⁹ Ahmet Kâmil Cihan, “İbrahim Tennurî Dönemi Anadolu'da İlim ve İrfan Hayatı”, *İbrahim Tennurî Sempozyumu, Kayseri 2011 Bildiri Kitabı*. ed. Ali Çavuşoğlu (Kayseri: Melikgazi Belediyesi, 2011), 39.

³⁰ Uzun, “İbrahim Tennûrî”, 21/356.

³¹ Bağçeci - Deniz, *Şeyh İbrahim Tennûrî ve Gülşen-i Niyâz*, 27.

³² Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 211.

³³ Bağçeci - Deniz, *Şeyh İbrahim Tennûrî ve Gülşen-i Niyâz*, 17.

³⁴ Uzun, “İbrahim Tennûrî”, 21/ 356.

³⁵ Çayırdağ, *Kayseri Tarihi Araştırmaları*, 103.

1.2.2. Şeyhzâde Muhyiddin Kocevî

Bigavî'nin diğer öne çıkan hocası, Muhyiddin b. Muslihiddin Mustafa b. Şemsiddin el-Hanefî el-Kocevî er-Rumî olup Kocaeli (İzmit)'de 865/1460'ta doğmuştur. Yavuz Sultan Selim (918-927/1512-1520) ve Kanunî Sultan Süleyman devrinde (927-974/1520-1566) yaşamış âlimlerdendir.³⁶ Babası II. Bayezid dönemi şeylerinden Emir Buharî'nin (ö. 922/1516) pirdaşı Şeyh Muslihiddin Kocevî'dir (ö. 950/1540). Bu sebeple Şeyhzâde lakabı ile meşhur olmuştur.³⁷ İlk tahsilini memleketi Kocaeli'de yapmıştır.³⁸ Daha sonra aklî ve naklî ilim dallarının tahsili için İstanbul'a gitmiş ve özellikle İbn Efdalzâde'den istifâde etmiştir. Tefsir ve fıkıh ilimlerinde yetişerek Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*'ine yazdığı hâşiye³⁹ ile şöhrete ulaşmıştır. Başta Hoca Hayreddin Medresesi olmak üzere İstanbul'un değişik medreselerinde müderrislik yapmıştır.⁴⁰ Tahsil ettiği ilm-i zâhirle, ilm-i bâtın arasını cem ettiği kaydedilen Muhyiddin Kocevî, tüm vaktini müridlerinin terbiyesine vakfetmiş, halk arasında kerâmet sahibi bir aziz olarak tanınmıştır.⁴¹ Ondaki faziletlerin ve görevindeki liyâkatin farkına varan Hoca Hayreddin Efendi kızını onunla evlendirmiştir.⁴² Medrese müderrisliklerini devrettikten sonra emekliye ayrılarak inzivâyâ çekilmiştir. Riyâzâtını tamamlamış ve Emîr Ahmed Buharî halifelerinden Muslihiddin Efendi'ye halife olmuştur. Tüm hayatı boyunca ilim, irfan ve irşad çizgisinden sapmadan devam eden Şeyhzâde 951/1544'te vefat etmiştir. Kabri müderrislik yaptığı Hoca Hayreddin Mescidi haziresindedir.⁴³ 84 yıllık ömrünü tevâzu, zühd ve takva sahibi, dünyevi ihtiraslardan uzak, ilmi ile âmil bir kimse olarak geçirmiştir. Şeyhzâde, kıraat, hadis, fıkıh ve lisan ve bilhassa tefsir ilminde yetkinliği ve yumuşak sohbeti, etkili irşadı ile kalabalık bir talebe topluluğuna sahip olmuştur.⁴⁴ Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561), Şeyhzâde'nin kendisine büyük sevgi

³⁶ Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 330.

³⁷ Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 145.

³⁸ Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 330.

³⁹ Muhyiddin Kocevî'nin bundan başka, *Şerhu Miftâhi'l-'ulûm*, *Şerhu Meşâriki'l-envâr*, *Şerhu Vikâyeti'r-rivâye fî mesâ'ili'l-Hidâye*, *Şerhu Kasîdeti'l-bürde*, *Ta'lik 'alâ Şerhi'l-Hidâye*, *Şerhu Ferâ'izi's-Sirâciyye*, *Şerhu Kavâ'id-i'l-râb*, *Şerhu Nuktati'l-beyân*, *Tefsîru sûreti'l-Fâtîha*, *Tefsîru sûreti'l-En'âm*, *Şerhu Hırzi'l-emânî*, *el-İhlâsiyye-Tefsîru sûreti'l-İhlâs* isimli eserleri de mevcuttur.

⁴⁰ Erdoğan Baş, “Şeyhzade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/98.

⁴¹ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, 200.

⁴² Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 330-331.

⁴³ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 445.

⁴⁴ Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 331.

duyduğunu, kendisinin de onunla övündüğünü ve kadılık görevini onun ısrarıyla kabul ettiğini belirtir.⁴⁵

Bigavî'nin bâtinî ilimleri tedris ettiği bu iki hocasından başka, zâhirî ilimlerde kendisinden icâzet aldığı hocası Hacı Hasanzâde Efendi'dir.

1.2.3. Hacı Hasanzâde Muhyiddin Muhammed Câmî

Asıl adı Mehmed b. Mustafa b. Hacı Hasan'dır.⁴⁶ Hacı Hasanzâde ismi ile tanınmaktadır. Edib kimliği ile şiirlerinde "Vâhid" ve "Câmî" mahlasını kullanmıştır. Hacı Hasanzâde Balıkesir'de doğmuş ve ilköğrenimini memleketinin ünlü hocalarından almıştır. Henüz küçük yaşlarda olmasına rağmen dini ve aklî ilimlerde öne çıkarak büyük üstünlükler elde etmiştir.⁴⁷ Sonra tahsilini tamamlamak üzere Bursa'ya gitmiş devrin meşhur âlimlerinden Aydınli Molla Yegân'ın (ö. 840/1436) talebesi olmuştur.⁴⁸ Hacı Hasanzâde, tefsir, usul, fıkıh, lügat ve alet ilimlerinde yetkin olmakla birlikte özellikle tefsir, usul ve fıkıh alanlarında bir otorite kabul edilmiş, engin mâlumatıyla devrinin mümtaz Hanefî fakihlerinden olmuştur.⁴⁹ Bu alanlarda birçok eser telif etmiştir.⁵⁰ Öncelikle Dimetoka Medresesi, ardından Malkara Medresesi'nde müderrislik görevini ifâ etmiştir. Daha sonra Gelibolu kadısı olarak görevlendirilmiştir. Vezir Mahmud Paşa'nın onu ilmi ve faziletinden dolayı methetmesi üzerine Fatih Sultan Mehmed tarafından önce Bursa'da Murad Han Medresesi müderrisliğine, sonra sırasıyla şehrin kadılık görevine, daha sonra Sahn-ı Semân'da müderrislik vazifesine ve ardından İstanbul kadılığına tayin edilmiştir.⁵¹ Dönemin vezirlik makâmında bulunan Karamânî Mehmed Paşa Kastallânî'den siyasi alanda çekincesi dolayısı ile Hacı Hasanzâde'yi kazaskerlik makâmına teklif etmiş ve şöyle demiştir:

"Vezirlerin (Allah onları güçlü kılsın) sayısı dördttür. İki kazasker olsa, bunların biri Rumeli'nde, diğeri de Anadolu'da olsa Müslümanların işlerini görmek daha kolay olur

⁴⁵ Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, 646; Baş, "Şeyhzade", 39/ 98.

⁴⁶ Mehmet İpşirli, "Hacı Hasanzâde Efendi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/503.

⁴⁷ *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 393.

⁴⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 321.

⁴⁹ *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 393.

⁵⁰ Hacı Hasanzâde, *Mecma'u'l-bihâr* isimli fıkıh alanındaki eserinden başka Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*'inden En'âm Sûresine ve Sadrüşşerîa'ya ait et-Tavzîh'in *Mukaddemâtü'l-erba'a* bahsine hâşiye, Hüseyin Vâiz-i Kâşîfi'nin *Ravzatü's-şühedâ* adlı eserine *Saâdetnâme* adıyla tercüme, sarf ilmine dâir *Mizânü't-tasrîf* ve tamamlanamayan *Garâib-i Lugât* adlı iki eser daha kaleme almıştır.

⁵¹ Taşköprülüzâde, *Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, 266; Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 394; İpşirli, "Hacı Hasanzâde Efendi", 14/ 503.

ve yüce divân için de bir süs olurdu.” Fatih Sultan Mehmed görevlerindeki liyâkat ve başarısı dolayısı ile Hacı Hasanzâde’yi bu göreve lâıyk görmüştür. Ömrünün nihâyetindeki 886/1481 yılında Kastallânî’yi Rumeli kazaskeri olarak, onu da ilk Anadolu Kazaskeri olarak atamıştır. Daha sonra tahta geçen Sultan Bayezid Han Hacı Hasanzâde’nin bu göreve devam etmesini uygun bulmuştur.⁵² Yaklaşık 7 yıllık devam eden bu görevinden sonra II. Bayezid onu 892/1488’da Rumeli kazaskerliğine getirmiştir. Bu son görevini de vefatına kadar aralıksız 18 yıl sürdüren Hacı Hasanzâde, toplam yirmi beş yıl kazaskerlik görevinde kalan tarihteki tek âlim olmuştur. 90 yaşını aşmış iken 911/1505’te İstanbul’da vefat etmiş ve yaptırdığı camiin haziresine defnedilmiştir.⁵³

Ayrıca Mecdî’nin *Şekâik Tercümesi*’ndeki derkenarda, yazarın bilinmeyen bir şuarâ tezkiresinde, tespit edilen yaşının 115 olduğu kaydı bulunmaktadır.⁵⁴

Uzun boyu, parlak yüzü, gür sakalları ile hoş görünümüne sahip bir kimseydi.⁵⁵ Mâli bakımdan da oldukça yeterli biri olmasına rağmen son derece ve alçak gönüllü, insanlar arasında ayırım yapmadan herkese karşı yardımsever, hoşgörülü, muhabbetli, hayır hasenat sahibi, ahlâk timsâli bir şahsiyetti. Sadaka-i câriye olarak İstanbul’a bir cami, bir medrese ve bir de dâru’t-ta’lim yaptırmıştır.⁵⁶

Hocası Hacı Hasanzâde’nin, ilim tahsilindeki gayreti ve hocalarına saygısı ile en değerli öğrencilerinden biri olarak gördüğü Hacı Ahmed Bigavî, hem bâtinî hem zâhirî alanda öne çıkan bir şahsiyet olmuştur. Hacı Hasanzâde’ye talebe olmasının öncesinde ve sonrasında, Anadolu ve Rumeli arasındaki ilim yolculukları ile telif ettiği eserler, onun bu gayretinin göstergesidir.

1.3. Eserleri

Hacı Ahmed b. Seyyid el-Bigavî’nin ilim câmiasından olmayan, Arapça bilmeyen avam tabakasının istifâdesine sunduğu, tespit edilen *Terceme-i Avârifü’l-maârif* ve *Terceme-i Şîr-atü’l-İslâm* isimli iki adet tercümesi bulunmaktadır. Öğretici mâhiyet taşıyan bu tercümelerin sâde bir dile sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bundan başka *Esrâru’l-Fâtîha* isimli Fatiha Suresi’nin tefsirini yaptığı bir eseri daha bulunmaktadır.

⁵² Taşköprülüzâde, *Şakâ’iku’n-Nu’mâniyye*, 266.

⁵³ Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 394.

⁵⁴ İpşirli, “Hacı Hasanzâde Efendi”, 503.

⁵⁵ Taşköprülüzâde, *Şakâ’iku’n-Nu’mâniyye*, 268.

⁵⁶ Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 394.

1.3.1. Terceme-i Avârifü'l-maârif

Osmanlı Devleti'nin kurulmasından itibaren devletin güçlenip büyümesi ile beraber ilmi faaliyetler de gelişmeye devam etmiştir. Kimi zaman âlimler; eserlerini sultanlara sunarak desteklerini almışlar, kimi zaman da bizzat padişahların teşviki ve isteği üzerine eserlerini vücuda getirmişlerdir. Özellikle Çelebi Mehmet dönemi ile başlayan dini eserlerin tercümeleri, II. Murat döneminde hem sayı hem muhteva bakımından oldukça genişlemiştir. Bu dönemde başlayıp Hacı Ahmed Bigavî'nin eserini telif ettiği zaman da dâhil olmak üzere yapılan tercümeler, hitap ettiği okuyucu topluluğun etkisi ile söz ve anlatım bakımından sade metinler olmuşlardır. Hacı Ahmed Bigavî mukaddimesinde belirttiği üzere Arapça ve Farsça bilmeyenlerin istifadesine sunduğu eseri, günlük hayatta kullanılan dile uygun, anlaşılması güç olmayan bir tercüme olmuştur. Bununla birlikte Bigavî'nin eserini, Türkçe'nin yabancı dil etkisine direnişinin azaldığı ve bu etkinin yükselişe geçtiği dönemde tamamlaması bakımından; halkın âşina olduğu Arapça ve Farsça kelimelerin kullanımının azımsanmayacak derecede olduğu söylenebilir. Ayrıca Bigavî, naklettiği beyit veya dörtlük halindeki nazımların birçoğunun önce Arapça sonra Farsça ve daha sonra Türkçe metnine yer vermektedir Bu da bize tercümenin ne derece geniş bir kitleyi hedef aldığını göstermektedir.

Hacı Ahmed Bigavî, *Avârifü'l-maârif*'in tercümesinde âyet ve hadisleri öncelemekte, eserin izâhında tefsir ve hadis şerhlerinden nakillere oldukça geniş yer vermektedir. Bu durum Hacı Ahmed Bigavî'nin, sûfilerin Hakk'a vasıl olma yolunda “önce şariat” anlayışının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Âyetlerin tercümesinde, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Hakâik-i Sülemî*, İmam Beğavî'nin (ö. 516/1122) *Meâlimü't-Tenzîl*, Ömer Neseffî'nin (ö. 537/1142) *et-Teyssîr*, Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşaf*, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Tefsîr-i Kebîr*⁵⁷, Necmeddîn-i Dâye'nin (ö.654/1256) *Te'vilât-ı Necmiyye*, Kevâşî'nin (ö. 680/1281) *Tefsîr-i Kevâşî*, Kâdî Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-Tenzîl*⁵⁸, Abdürrezzâk Kâşânî'nin (ö. 730/1309) *Te'vilât-ı Kâşânî* ve Şihabuddin es-Sivasî'nin (ö. 860/1456) *Uyûnü't- Tefâsîr* gibi tefsirlerden yararlanmıştır. Eserde geçen hadislerin aktarımında râvî zincirine yer vermemiş, sahabeyi zikretmekle yetinmiştir. Hadisleri

⁵⁷ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443A), 237a; (Genel, 4443B), 8a; 67b; 68b; 69b; 74b-75a.

⁵⁸ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443A), 235b-236a; 237b.

açıklarken ve ilgili hususlardaki anlatımları zenginleştirirken Turibişti⁵⁹ (ö. 669/1270) ve Şeyh Fukkâî'nin⁶⁰ (ö. 707/1307'den sonra) *Mesâbih Şerhi*⁶¹ ile Firişte oğlu diye bahsettiği İbn Melek'in⁶² (ö. 821/1418) ve Şeyh Ekmel'in *Meşarık Şerhlerinden*⁶³ ve Tayyibî'nin *Müslim Şerhi*'ndeki izâhlardan aktarımlarda bulunmuştur. Kelâbâzî (ö. 380/990), Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), Hucvirî⁶⁴ (ö. 465/1072), Kuşeyrî⁶⁵ (ö. 465/1072), İmam Gazzâlî⁶⁶, Muhyiddin İbnü'l-Arabî⁶⁷ (ö. 638/1240), Necmeddîn-i Dâye⁶⁸, Mevlânâ Celâleddin Rûmî⁶⁹ (ö. 672/1273) gibi tasavvuf büyüklerinden nakillerde bulunarak eserin aslında bulunan örnekleri çoğaltmış ve konuların daha derinlemesine kavranmasını sağlamıştır. Bazı hususları aktarırken eserin aslına ek olarak, ilgili hadislerle daha geniş izâhlarda bulunmuştur. Bununla birlikte Bigavî, kimi bölümlerdeki bazı hadisleri ve ilgili örnekleri konunun anlaşılmasını için yeterli görerek atlamıştır. Ayrıca tercümesini yaparken Türk dilinin Arapçayı tam karşılayamadığını, onun derin mânâlarını yansıtabilecek birebir tercüme etmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Bunun için eseri istidâdı yettiği ölçüde anlamlandıracağını belirtmektedir.⁷⁰ Bugünün Türkçesi ile değerlendirdiğimizde, özellikle şiirlerin birçoğunun tercümesinde, mânâyâ uygun olan yeni bir şiir yazmış gibi olduğu görülmektedir.

Bigavî sûfîlerin sırlarına işaret eden konularda da çok fazla ayrıntıya girmekten kaçınmış, bu hususta şöyle demiştir:

“Bu kitâbı çünkü Türki eyledin esrârı ve dekâyıkı bunda tafsîliyle zikretmenin mânâsı yoktur. Zîrâ ki vakit ola ki bu kitâb nâ mahrem eline vâki‘ ola. Dahî ona inkâr eyleyip, bu kitâbın küllîsine dahî inkâr eyleye. Evet, âkil olana işâret kifâyet eyler ve belîd olanın tafsîl dahî ziyâde belâdetini artırır.”⁷¹

⁵⁹ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 29a.

⁶⁰ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 22b.

⁶¹ Söz konusu çalışmalar hakkında bk. Mustafa Yasin Akbaş, “Mesâbihü's-Sunne Şerh Literatürü”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/63 (May 2022), 40-41.

⁶² Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 51b.

⁶³ Söz konusu çalışmalar hakkında bk. İbrahim Hatiboğlu, “Meşâriku'l-envârî'n-nebeviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004) 29/361-362.

⁶⁴ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443A), 225b-226a

⁶⁵ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 2a; 16a

⁶⁶ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 78b.

⁶⁷ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 25a; 56b.

⁶⁸ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443A), 210a; 225b; 235a; 243a; 253b; (Genel, 4443B), 15a; 26a; 27a; 31a; 60b.

⁶⁹ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443A), 246a.

⁷⁰ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 3a.

⁷¹ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 59b

Bigavî eserdeki sırların ve derin mânâların ayrıntıları ile anlatılmasını uygun görmemektedir. Zira bu sırlara lââyık olmayıp, mânâları kavrayamayacak olanların, kitabın tamamını inkârına sebebiyet verebileceğinden endişe duymaktadır. Tafsîlâtın ahmak olanın ahmaklığını artıracağını, âkil olana ise işaretlerin dahi yeterli olacağını ifade etmektedir.

Bigavî'nin ilgili bölümlerde yaptığı yorum ve değerlendirmelerde özellikle “zikir” ve “fenâ-bekâ” kavramlarının izâhında; Sühreverdî'nin anlatımlarına ek olarak nakiller sunmuş, açıklamalar yapmıştır. Bundan başka “Sûfilerin Ahlâkı” başlığında, ideal bir sûfnin hayatını en güzel şekilde yansıtabilmek adına, sahabelerin ve sûfilerin yaşanmışlıklarından ilgili örneklerin bazılarını kaynak göstererek, bazılarını ise kaynak göstermeden nakletmektedir. Özellikle namaz ile ilgili bölümlerde eklediği ziyade kısımlar oldukça fazladır. Bunun dışında abdest, oruç gibi temel ibadetler kısmında hadis şerhlerinden nakiller ile hükümler açıklanmıştır. Hitap ettiği kesimin çoğunluğunun Hanefî Mezhebi mensubu olması sebebi ile eserin aslında bulunan Şâfiî mezhebi hükümlerini atlayarak Hanefî hükümlerine yer vermiş ve burada da ziyade açıklamalarda bulunmuştur.

Bigavî, Allah'ın emir ve yasakları ile ilgili yer verdiği hükümleri açıkladıktan sonra bu hükümlerin ifâsı ve dolayısı ile Hakk'ın rızâsını kazanabilmesi hususunda, bazen de kıssadan alınan hisse doğrultusunda Rabbine niyazda bulunur. Bigavî, eserinde bu şekilde bazı bölümlerin izâhından sonra Rabbine dua etmektedir.⁷²

Bigavî, eserin sonunda tercümesini tamamlamayı lütfu ve keremi ile kendisine nasip eden Rabbine hamd etmektedir. Bu eser vesilesi ile zâtının ve esmâsının nurunun tecellisine kavuşmayı, musibetlerden korunmayı dilemektedir. Kendisi ve tüm müminler için yakışanı yapmayı, kusurları sebebi ile iki cihanda mahcup olmadan, salihler, şehitler ve peygamberler arasında olabilmek için dua ederek eserini tamamladığı hatimesi şu şekildedir:

“Elhamdülillahillezi ve veffagnâ li itmâmî *Tercemeti Avârifu'l-maârif*'i bi keremihî ve lutfihî ve minnihî ve davlihî. Allahümme'cal hâzel kitâbe sebeben linnecâtî mine'dderakâtî ve vesilesi ila neyli'd-derecâtî ve zerâaten ila müşâhedeti envârike ve'l vüsûli ila tecelli esmâike ve zâtike inneke mücibü'deâvâtî ve mü'di'l-ümniyyât. Vefâdan teyessera'l ferâğu min tesdiri tercemeti hâza'l kitîbi ve't-tescîli ve'steraha

⁷² Bigavî, *Terceme-i Avârifu'l-maârif* (Genel, 4443A), 219a; 255a-b; (Genel, 4443B), 55a-b; 115a.

egdâmü cevâdi'l-aglâmi ani'n-nagli ve't-tahvîli bi avni men lehü elhamdü ve'ssenâü el ilmü'llezi ya'lemü mâ fil ardi ve's-semâi hamide lehü ve müsalliye alâ nebiyyihi yevmen yevme'l erbai fi evâîli şehri zi'lka'de sene selesin ve sittine ve semâniyete. Allahümme a'dını ve cemîa'l müslimîne mâ yelîgu bi lütfike ya ekrame'l ekramîne vestur uyûbena ve lâ tefdahnâ fi'ddarekeyni ya ilâhe'l âlemîne ve'calnâ mine't-tevvâbîne ve's-şühedâi ves'sâlihîn. Âmin Yâ rabbe'l âlemîne ve salli alâ Seyyidi'l-mürselîne ve imâmi'l- müttegîne Muhammedin ve âlihî ecmaîn.”⁷³

Eserin nüshaları hakkında ayrıntılı bilgi 3. Bölümde verilecektir.

1.3.2. Terceme-i Şir'atü'l-İslâm

Hacı Ahmed Bigavî'nin *Avârifü'l-maârif*'in tercümesinden sonra kaleme aldığını belirttiği bu ikinci eseri dönemin Türkçesini yansıtan mensur bir tercümedir.

Tercümeyle esas olan eserin tam adı *Şir'atü'l-İslâm ilâ dâri's-selâm*'dır. Eserin yazarı Hanefî fakihlerinden Ebü'l-Mehâsin Ruknü'l-İslâm Sedîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm eş-Şargî el-Buhârî (ö. 573/1177)'dir. Buhara'da müftülük yapmış, vaaz ve sohbetlerle halkı bilgilendirmeye çalışmıştır. Eserlerini Arapça kaleme almıştır.⁷⁴

Şir'atü'l-İslâm eserinde, ibadetler yanında gündelik hayata dair birçok konudaki sünnet ve âdâb hakkında bilgi verilmektedir. Diğer ilmi hallerden farklı olarak ibadetlerle ilgili farz, vâcip vb. fikhî hükümlere temas edilmemiştir.⁷⁵

Şir'atü'l-İslâm, bir Müslümanın hayatının her anını ihata etmektedir. Sabah kalkıştan gece yatışına kadar her duruma özel âdâb ve tavsiyeler vardır. Bir Müslümanın sadece gündüzünü değil gecelerini de süsleyen öğütleri *Şir'atü'l-İslâm*'da bulmak mümkündür.⁷⁶

54 fasıl üzerine tertip edilen eserde yer alan konular şöyledir:

1. Peygamberimizin sünnetine uymanın gerekliliği.
2. İlim öğrenmenin ve öğretmenin faziletleri.
3. Kur'an-ı Kerîm'i okurken veya yazarken dikkat edilecek hususlar.
4. Bazı dua ve surelerin faydaları.
5. Temizliğin önemi, abdest ve gusül.

⁷³ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443A), 255a-b.

⁷⁴ Seyfullah Öztürk, “Osmanlı Dönemi Dini Tercüme Anlayışı ve Şir'atü'l-İslâm Tercümeleri”, *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hâkimiyet Sahası Çalışmaları)*, 6/10 (Şubat 2016), 48.

⁷⁵ Recep Cici, “İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/ 211.

⁷⁶ Necati İşler, “Muhammed b. İbrahim'in Manzûm Şir'atü'l-İslâm Tercümesi (Şir'a-i Manzûm)”, *Eskiye* 41 (Eylül 2020), 784.

6. Namaz kılmanın önemi ve namazın şartları.
7. Ezanın hükmü.
8. Dünyada İslâmî açıdan üstün olan mekânlar.
9. Cuma gününün faziletleri.
10. Bayram günleri yapılması gerekenler.
11. Allah'ı zikretmenin önemi.
12. Tövbe etmenin faydaları.
13. Zekât vermenin önemi.
14. Oruç tutmanın faziletleri.
15. Hacca gitmenin şartları.
16. Aşure gününün faziletleri.
17. Helal kazanmanın ve haramdan uzak durmanın önemi.
18. Hangi tür yiyecek ve içecek faydalıdır.
19. Nasıl giyinmek gerekir.
20. Yürümenin, konuşmanın, uyumanın kuralları.
21. Savaş durumunda yapılması gerekenler.
22. İnsan ilişkilerinde dikkat edilmesi gerekenler.
23. Nikâhlanmanın şartları ve edepi.
24. İnsanlara dinin emir ve yasaklarını anlatmanın önemi.
25. Ölüyü defnetmenin ve mezar ziyaretlerinin nasıl yapılması gerektiği⁷⁷

Şir'atü'l-İslâm'ın Şerhleri:

Osmanlı âlimlerinden Yahyâ b. Bahşi b. İbrahim el-Gönânî es-Sûfî'nin⁷⁸ ve Seyyid Alîzâde Ya'kûb Efendi'nin (ö. 931/1524) *Şerh-u Şiratü'l-İslâm*⁷⁹, Kurt Efendi diye bilinen Muhammed b. Ömer Tatar Pazarcıklı'nın (ö. 996/1587) *Mürşidü'l-enam ilâ dari's-selâm*⁸⁰ isimleri şerhleri *Şir'atü'l-İslâm* üzerine yapılmış şerh çalışmalarıdır.

Bigavî'nin Terceme-i *Şir'atü'l-İslâm Tercemesi*'nden başka eserin sekiz Türkçe tercümesi daha bulunmaktadır. Bunlar, Bigavî'den önce Ebu'l-Mekârimi Çirâg Beg'in isteği üzerine yapılan *Terceme-i Şir'atü'l-İslâm* ve Bigavî'den sonra yapılan Muhammed b. İbrahim'in *Şir'a-i Manzûm*, Âbidî'nin *Ravzatü'l-İslâm*, Mustafa Dede'nin *Şir'atü'l-*

⁷⁷ Öztürk, "Osmanlı Dönemi Dini Tercüme Anlayışı ve Şir'atü'l-İslâm Tercümeleleri", 49.

⁷⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 227.

⁷⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 464.

⁸⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 135.

İslâm Tercemesi, Bahtî'nin *Terceme-i Şir'atü'l İslâm*, mütercimi bilinmeyen *Lezzetü'l-İslâm*, Abdülkadir Akçiçek'in *Müslümanın Görgü Kitabı Şir'atü'l-İslâm* ve Fazilet Neşriyat tarafından yapılan *İslâm Ahlâkı ve Âdâbı* isimli tercümeleridir.

Bigavî *Şir'atu'l-İslâm*'ı Arapça olarak kaleme aldığı hamdele ve salveleden sonra, Arapça bilmeyenlerin istifâdesine sunmak ve onların hayır dualarını almak maksadı ile öncesinde istihâreyle karar vererek tercüme ettiğini şöyle açıklamaktadır:

“Ey aziz şefiklerim ve talib-i irfanda refiklerim, şöyle bilin ki; kim bu ben fakir ve hakir ve fi keydiz-zaman kesir hazinül-fuad karinüş-şuhad Hacı Ahmed b. Seyyid Bigavî. Çünkü Hakk Sübhânehu ve Teâlâ hazretinin bî-nihâyet a'tasıyla ve bigâyet kerâmetiyle Avârifü'l-maârif'i tercüme eyledim. Diledim “Şir'atu'l-İslâm”ı dahi Arabi libasından çıkarıp Türki kisveyederç eyleyeyim. Tâ ki Arab dilinden mahzuz olmayanlar ondan istifâde eyleyip evkât-ı şerifkede ve saat-i latifede ben fakire hayır dualar edeler. Ben fakiri dahi Hakk Teâlâ şâmil in'âmıyla ve kâmil ihsânıyla onların dahl dualarının birakaten makâmat-ı aleyhiya ve kerâmat-ı seniyyevâsıl eyleyip Seyyidül-evvelin vel-âhirin habib-i Muhammed Mustafa hazretinin şefaatinde mahrum eylemeye. Bifazlihîl-amim ve ihsânihîl-kadim innehu el-Birrur-Rahim vel-Muhsinül-Kerîm. La cerem ba'del-istihâre Hakk Teâlâ hazretinin lutfıyla ve habibi Muhammed Mustafa hazretinin avnıyla meşâyihî himmetiyle onu Arabi kisvesinden çıkarıp Türki kisveye derç eyledim.”⁸¹

Hacı Ahmed Bigavî *Avârifü'l-maârif*'te olduğu gibi, sonrasında kaleme aldığı bu tercümeyi de Türkçeleşmiş Arapça ve Farsça kelimelerin yanı sıra çoğunlukla Türkçe asıllı kelimeler kullanarak kaleme almıştır. Sade ve akıcı dili ile Osmanlı döneminde tercih edilen bir eser olarak ve birçok nüshası bulunmaktadır.

Terceme-i Şir'atu'l-İslâm Nüshaları:

1. Çorum Hasan Paşa Ktp. Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. nr. 435⁸²
2. Millet Ktp. Ali Emîrî Efendi, Şer'îyye, nr. 387
3. Bursa İnebey Ktp. Genel, nr. 343⁸³
4. Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, nr. BY0000001870
5. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, nr. 04905

⁸¹ Bigavî, *Terceme-i Şir'atü'l İslâm* (Konya: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, BY0000001870), 4a.

⁸² Eserin metnini görme imkânımız olmadı.

⁸³ Bu eser *Terceme-i Sırâtü'l-İslâm* adıyla kayıtlı olmakla birlikte metnin aslen *Şir'atü'l İslâm* olduğunu gördük.

6. Bursa İnebey Ktp. Genel, nr. 812/A3⁸⁴

7. Milli Ktp. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 901⁸⁵

Ayrıca Ziya Demir Hacı Ahmed Bigavî'nin 981 yılına ait tercümesinin bir nüshasını Selânik'te Saatli Cami kütüphanesinde gördüğünü ifade etmektedir.⁸⁶

1.3.3. *Esrâru'l-Fâtîha*

Esrâru'l-Fâtîha Hacı Ahmed Bigavî'nin ayrıntılı bir şekilde Fatiha Sûresi'ni tefsir ettiği eseridir. Bigavî'nin işari bir tefsir olarak yazdığı eserin, tespit edebildiğimiz kadarı ile tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonunda 41 numara ile Ahmed b. Seyyid b. Kûnd er-Rûmî adına kayıtlıdır.

Eser 264x176-172x104 mm ölçülerinde yazma nesihle 15 satıra yazılmış olup tamamı 392 varaktan oluşmaktadır. 955 yılında istinsah edilmiş eser, koyu kahve deri kaplı olup kapakları, mikleb şemse, salbek, köşebendler ve kapakların iç tarafları yıldızlarla bezenerek süslenmiştir. Eserin adı mavi renkli ve yıldızlanmış daire şeklinde şemse içinde yazılmıştır. Eserin yalnızca ilk iki sayfası yıldız ve siyah çizgi cedvellidir. Bir kısmı harekelenmiş olan sayfalar numaralanmış değildir. Bazı özel ifadeler farklı renkler ve yıldız kullanılarak yazılmıştır.

Esrâru'l-Fâtîha'nın inceleme imkânı bulduğumuz nüshası şu ifadeler ile başlamaktadır:

الحمد لله الذي أنزل علي عبده الكتاب لتعليم العباد علوم الأولين و الآخرين و جعل أسرارہ في فاتحة الكتاب كما جعل في الإنسان أسرار العالمين

Bitiş metninde ise şu ifadeler yer alır:

هذا آخر ما جمعت من تفسير فاتحة الكتاب. يا رب اختتم بالخير ايصاله إلى من يصل اليه . و الحمد لله رب العالمين علي التمام. وعلى آله و أصحابه الطيبين الطاهرين الكرام. و على التابعين و تبع التابعين لهم الي ويم القيام. تمر الكتاب في سنة ٥٥٩ بعون الله الملك العلام. والله يقول الحق و يهدي من يشاء إلى صراط مستقيم. و الأمر كله لله

Eserin mukaddime kısmında Hacı Ahmed Bigavî kendisi ve eseri hakkında bilgiler vermektedir. 899/1493'te başladığı eserini, bir süre ara verdikten sonra 929/1522'de İstanbul'da tamamlamıştır. Eserini ebeveyni, hocaları, şeyhleri, zamanın sultânı ve bütün mü'mînlerin istifadesini amaçlayarak kaleme almıştır. II. Bayezid'e ithâfen yazdığı bu

⁸⁴ Bu kayıтта Bigavî'nin *Terceme-i Şir'atü'l İslâm* isimli eserinden başka, Arapça bir eser bulunmaktadır.

⁸⁵ Bu eserin metni Bigavî'nin *Terceme-i Şir'atü'l İslâm* adlı eseri olmakla birlikte, kütüphane kayıtlarında *Terceme-i Avârifü'l-ma'ârif* olarak geçmektedir.

⁸⁶ Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 467.

eserinin tamamını, padişahın ömrü vefa etmemesi sebebi ile kendisine teslim edememiştir.⁸⁷

Hacı Ahmed Bigavî tefsirinde, Gazzâlî'nin *Cevâhiru'l Kur'ân*, *Mişkâtü'l-Envâr* ve *İhyâ* isimli eseri ve *Acâibü'l Kulûb Şerhi*, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *Fusûsu'l-Hikem*, Necmeddîn Mahmud et-Tebrizî'nin "*Gülşen-i Râz*", Sadreddîn Konevî'nin (ö. 673/1274) "*İ'cazü'l-Beyan fî Te'vili-Ümmi'l-Kur'ân*" adlı Fatiha tefsiri ve Kâşânî'nin "*Te'vilâtü'l-Kur'ân*" adlı eserlerinden faydalandığını belirtmektedir. Besmele ve Fatiha'yı ayrıntılı olarak ele alan Bigavî, besmelenin Fatiha'dan olup olmadığı konusundaki görüşlere yer vermiştir. Fatiha'nın isimleri ve klasik tefsirinde Zemahşerî, Kadı Bedavî ve Fahreddîn Râzî'den istifade etmiştir. Her âyet ve kelime "fasıl" ve "tembih" başlıkları açarak Allah'ın isim ve sıfatlarını ve bunların insan ile ilişkisini, âyet, hadis ve nakiller ile destekleyerek izâh etmiştir. Ayrıca surenin fazileti ve duaların kabulüne tesiri ve "âmin" kelimesinin Kur'an'dan olup olmadığı hakkında bilgilendirme yapmıştır.⁸⁸

Hacı Ahmed Bigavî'nin zikrettiğimiz bu eserleri bize, onun ilmî seviyesini, Kur'ân ve Sünnet'e ittibâ noktasındaki hassasiyetini, tasavvuf ve sûfilere karşı duruşunu göstermektedir. Eserlerindeki ifadeler, sûfî kimliğine yakışan bir hal ile tevâzu sahibi, hizmet ehli ve şeyhlerine karşı son derece saygı ve hürmet besleyen bir şahsiyet olduğu izlenimini vermektedir.

Bigavî'nin Hakk yolunda kendisine yol gösterecek mürşidlerinden, ilk hizmetine girdiği İbrahim Tennûrî'ye intisâb etmesinden çok geçmeden mürşidinin vefât edişi ve oradan ayrılışı, onun seyr-i sülûkunu Zeyniyye tarikatında tamamlamasına vesile olmuş olabilir. Başka bir ihtimalle, kendisine yıllar önce gelip *Avârif*'in tercümesini isteyen ihvan kardeşleriyle zaten var olan gönül bağı ve Muhyiddin Kocevî'ye olan muhabbeti sebebiyle Zeyniyye tarikatına yönelmiş olabilir. Ayrıca Bigavî'nin evliliği hakkında hiçbir kayıt bulunmayışı, Zeyniyye'nin tarikat sulûkü esaslarına uygun olarak hiç evlenmemiş olduğu ve münzevi bir hayatı tercih ettiği ihtimalini düşündürmektedir.

1.4. Tasavvufî Yolu

Hacı Ahmed Bigavî'nin kaynaklardaki bilgilere göre tespit edilen iki tarikat ile bağlantısı mevcut bulunmaktadır.

⁸⁷ Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 448.

⁸⁸ Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 250.

1.4.1. Tennûriyye

Tennûriyye, Bayramiyye Tarikatının, Şemsiyye kolunun bir şubesidir. Akşemseddin 'in ileri gelen halifesi Şeyh İbrahim el-Kayseri et-Tennûrî tarafından kurulmuştur.⁸⁹ Kayseri'de faaliyet gösteren tarikatın halifelerinden biri de Akşemseddin 'in en küçük oğlu Hamdullah Ahmed Çelebi'dir. (ö.914/1508-09)⁹⁰ Tennûrî'den sonra makâmına oğulları Şeyh Ali, Şeyh Lutfullah ve Şeyh Kasım'ın geçtiği kaydedilmiştir. Tarikat, XVI. yüzyılda İstanbul'da Ebüssuûd Efendi'nin babası İskilipli Şeyh Muhyiddin Muhammed Yavsî tarafından temsil edilmiştir.⁹¹ Tennûriyye'nin yayılmasında hizmet eden diğer isimler Yavsî'nin halifeleri Muslihiddin Sirozî, Hacı Efendi, Bahâeddinzâde Efendi, Cerrahzâde Efendi'dir.⁹²

Tennûriyye hakkında kaynaklarda daha detaylı bilgiye rastlanamamaktadır. Tarikatın usûl ve âdâbı hususunda kurucusu Şeyh İbrahim Tennûrî'nin tasavvufî görüşleri ve uygulamaları üzerinden çıkarımlar yapmak mümkündür. Tennûrî'ye göre sûfî, bir mürşid-i kâmil olmadan tasavvuf yolunda ayaklarını sağlam basamaz. Mürşidine sebat ederek teslim olmalı, şeyhinin tavsiyelerine ciddiyetle ve harfiyen uymalı, itirazlardan kaçınmalıdır. Halis niyetle hürmet ve hizmette kusur etmemelidir. Fikrinin ve kalbinin eşlik ettiği sağlam bir tevbe ile arınmalı, Hakk'tan râzı olmayı bilmelidir. Ruhunu diriltmenin yegâne yolu olan mâsivayı terk edişi gerçekleştirmeli, böylelikle esrar perdelerini aralamalıdır. Velâyet, keşf ve kerâmet gösterisinden uzakta riyâzet ehli olmaya çabalamalıdır.⁹³

1.4.2. Zeyniyye

Zeyniyye tarikatı 15. Yüzyılın başlarında Herat'ta Sühreverdîyye'nin bir kolu olarak kurulan ve Horasan, Hindistan, Hicaz, Suriye, Mısır, Anadolu ve Rumeli'de yayılmış bir tarikattır.⁹⁴ Horasan'ın Haf şehrinde 757/1356 senesinde doğan ve Herat şehrine yakın bir mahalde yaşayan Zeynüddin el-Hâfî'ye (ö. 838/1435) nispet edilmektedir. İslâm

⁸⁹ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, 163.

⁹⁰ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, 165.

⁹¹ Uzun, "İbrahim Tennûrî", 21/356.

⁹² Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli ve Tasavvuf Felsefesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989), 191.

⁹³ Kadir Özköse, "İbrahim Tennuri'de Seyr-i Süluk Eğitimi", *İbrahim Tennuri Sempozyumu*, ed. Ali Çavuşoğlu (Kayseri: Melikgazi Belediyesi, 2011), 191-196.

⁹⁴ Reşat Öngören, "Zeyniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/ 367; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, (Bursa: Uludağ Yayınları, 1990), 24.

coğrafyasının dört bir yanından birçok kişi Hâfî'ye intisap etmek amacıyla Herat'a gelmiş ve onun hizmetine girmiştir. Zeynüddin el-Hâfî de yetiştirdiği müritlerinden istidâtli olanlarına icâzet vererek onları İslâm coğrafyasının farklı bölgelerine göndermiş ve tarikatı bu şekilde yaymıştır.⁹⁵ Zeynüddin el-Hâfî mürşidi olan Şeyh Abdurrahman'ın Rifâiyye Tarikatı'ndan da icâzetli olması hasebiyle, Zeyniyye'nin Sühreverdîyye ve Rifâiyye'yi cemedan bir tarikat olduğu da belirtilmektedir.⁹⁶ Zeyniyye tarikatında hem Hz. Ali'ye hem de Hz. Ebû Bekir'e varan silsileler mevcuttur. Her iki silsilede de Ebû'n-Necîb Sühreverdî es-Sühreverdî'ye kadar olan meşâyih aynıdır.⁹⁷

Zeyniyye'nin Anadolu'da yayılması Zeynüddin el-Hâfî'nin halifelerinden Ayasuluklu Şeyh Mehmed, Kudüslü Abdüllatîf el-Kudsî (ö. 856/1452) ve Merzifonlu Abdürrahîm-i Rûmî (ö. 850/1446) gibi şeyhler vasıtasıyla gerçekleşmiştir.⁹⁸ Zeynüddin Hâfî bu hususta Abdurrahim-i Rûmî'yi "Bir aşk kütüğünü yaktık, diyar-i Rûm'a attık" ifadesi ile övmüştür.⁹⁹ Zeyniyye tarikatının İstanbul'a uzantısı Pîr Mehmed'in halifesi, Bigavî'nin mürşidi Muhyiddin Kocevî vasıtasıyla olmuştur. Muhyiddin Kocevî, Fatih 'te Âşıkpaşa mahallesinde Karanlık Mescid adıyla bilinen mescidini yaptırmış, yanına zâviyesini kurup tarikat faaliyetlerini başlatmıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi Hacı Hasanzâde'den icâzet alıp bir süre müderrislik yaptıktan sonra memleketine dönmek zorunda kalan Bigavî tekrar İstanbul'a gelmiş ve muhtemelen Kocevî'nin hizmetine burada girmiştir. Bu dönemde İstanbul'da Haydar mahallesinde kurulan bir başka tekkenin meşîhâtını ise Kudsî'nin diğer halifesi, tarihçi Âşıkpaşazâde üstlenmiştir. Bir diğer Zeyniyye tekkesi ise, Vefâ semtinde Abdüllatîf el-Kudsî'nin halifesi, Şeyh Vefâ olarak bilinen Muslihuddîn Mustafa'nın faaliyet gösterdiği tekkedir.¹⁰⁰ Bigavî'nin bu zatlarla da görüşmüş olma ihtimali kuvvetlidir.

Zeyniyye tarikatında benimsenen usûl ve âdâb kurallarının öğrenilmesinde Zeynüddin el-Hâfî'nin üzerine bir haşiye yazdığı *Avârifu'l-maârif*, tarikatın temel kaynaklarından biri olmuştur. Zeyniyye mensuplarının başvurduğu diğer birçok eserde de *Avârifu'l-maârif*'in etkisi

⁹⁵ Cankat Kaplan, "Zeyniyye Tarikatı Üzerine Yapılan Çalışmalar Üzerine Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 16/31-32, (Mart 2020), 103.

⁹⁶ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, 185; Öngören, "Zeyniyye", 44/368.

⁹⁷ Reşat Öngören, *Fatih Devrinde Belli Başlı Tarikatlar Ve Zeyniyye*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1990), 172.

⁹⁸ Öngören, "Zeyniyye", 368.

⁹⁹ Kadir Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri* (Konya: Ensar Yayıncılık, 2008), 31; Öngören, "Zeyniyye", 369.

¹⁰⁰ Öngören, "Zeyniyye", 369-370.

görülmektedir.¹⁰¹ Zeyniyye için bu derece mühim bir eseri Türkçeye tercüme ederek tarikatın müntesiplerinin istifâdesine sunan ilk isim olarak Hacı Ahmed Bigavî ve eseri *Terceme-i Avârifu'l-maârif*, tasavvuf tarihi için son derece önemlidir.

Netice olarak hayatı hakkında çok ayrıntılı bilgi bulunmayan Hacı Ahmed Bigavî'nin Osmanlı'nın yükselme döneminde yaşayan ve bu dönemin yoğun ilmi faaliyetlerine dâhil olan bir âlim olduğu görülmektedir. Eserlerini tamamladığı tarihlerden yola çıkarak Bigavî'nin çok genç yaşlarından itibaren ömrünün son demlerine kadar ilimle meşgul olduğu sonucuna varılmaktadır. Hakkında yapmış olduğumuz bu çalışma Bigavî'nin ahlakî özellikleri hakkında da ipuçları vermektedir. Eserlerinde kendisinden bahsederken kullanmış olduğu ifadeler; son derece mütevâzı oluşuna, ortaya koyduğu eserlerdeki beklentileri; dünyada mânevi tekâmülü ve ahiret kazancını hedefleyen zâhit bir kimse oluşuna işaret etmektedir. Böyle önemli zamanlarda ve önemli makamlara sahip kimselerin yakınlarında bulunmuş olmasına rağmen, isminin çok duyulmamış olması mevki, makam ve öne çıkma gayretinin olmadığını düşündürmektedir. Hacı Hasanzâde'nin en gözde talebesi olarak yetişmişken, fakr-u zaruret içinde bulunan ailesi için müderrisliği bırakarak onlara destek olma çabası, fedakâr bir kimse olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bağlı bulunduğu Zeyniyye Tarikatı mensuplarına yakınlık göstererek iltifat eden II. Bayezid'e, eseri *Esrâru'l Fatiha*'yı ithâf etmek istemesi, vefakârlığına işaret eden ayrıntılardandır. Ayrıca onun müminlerin sûfi ahlâk ve âdâbını edinmelerine vesile olması için *Terceme-i Avârifu'l-maârif*i, fikhî bakımdan bilgiler edinip ibadet ve muâmelat esaslarına vâkıf olmaları için *Şir'atu'l-İslam*'ı tercüme etmesi, yaşadığı Müslüman topluma karşı sorumlu ve duyarlı bir şahsiyet olduğunun göstergesidir. İhvan kardeşlerinin *Avârif*'in tercümesini kendisinden talep etmeleri, bağlı bulunduğu tasavvufî yolda güvenilen saygı duyulan ve öncü bir şahsiyet olduğunun nişânesidir.

¹⁰¹ Tan, "Avârifu'l-maârif ve Osmanlı Tasavvuf Düşüncesine Kaynaklığı", 694-695.

2. BÖLÜM: *TERCEME-İ AVÂRİFU'L-MAÂRİF* VE HACI AHMED BİGAVÎ'NİN FİKRİYATI

2.1. *Terceme-i Avârifu'l-maârif* Işığında Sühreverdî ve *Avârifu'l-maârif*

2.1.1. Sühreverdî Algısı

Hacı Ahmed Bigavî'nin 863/1458-1459 yılında tercümesini müridlerin istifâdesine sunduğu “*Avârifu'l-maârif*” isimli eserin müellifi Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye el- Kureyşî el-Bekrî es- Sühreverdî'dir. İran'ın Irak-ı Acem bölgesi'nin Kuzeybatı köşesinde Cibal eyaletinde, Zencan'a bağlı Sühreverd'de, 539/1145 yılında dünyaya gelmiştir.¹⁰² Değerli bir âlim ve etkin bir mutasavvıf olarak “Şehâbeddin”, “Şeyhü'l-İslâm”, “Şeyhü's-şüyuh” ünvanları ile meşhur olmuştur. “el-Bekrî”, “et-Teymî”, “el- Kureyşî” nisbeleri ile anılması da soyunun Hz. Ebû Bekir'e dayanması sebebiyledir.¹⁰³ Babası Ebû Cafer Muhammed Nizâmiye Medresesi'nde müderrislik yapmış, Kasr Camii vaizliğinden sonra Sühreverd'e kadı olarak tâyin edilmiştir. Bu görevi sırasında bir iftira sonucu, oğlu Ebû Hafs es- Sühreverdî henüz altı aylık bir çocuk iken idam edilmiştir.¹⁰⁴

Sühreverdî memleketinde yaptığı ilk ilim tahsilinden sonra, Ebü'n-Necîb Sühreverdî'den ve daha sonra birçok âlimden zâhir ve bâtin ilimlerin yanı sıra hadis ilmi tedris etmiştir.¹⁰⁵ İlk intisâbını Ebü'n-Necîb Sühreverdî'ye yapmış, daha sonra Abdulkadir Geylânî (ö. 561/1165), Sühreverdî'nin tarikat ve tasavvuftaki üstâdı olmuştur. Bu ikisinden başka daha birçok şeyhle de görüşmüştür.¹⁰⁶ Sühreverdî amcasının adına nispet edilen Sühreverdîyye tarikatının kurucusu olarak kabul edilmiştir. Bu tarikatın usul ve âdâbını tespit etmiş ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Sühreverdî, sayesinde bu tarikat başta Irak, Hindistan, İran ve Anadolu'da müntesipler bulmuştur.¹⁰⁷

Sühreverdî, ilmî seviyesi, saygın bir aileye mensup olması, topluma nüfuz edebilme becerisi ve devletin gelişmesi adına duyduğu sorumluluk ile Abbâsî döneminde siyasi bir

¹⁰² Yılmaz, “Sühreverdî”, 38/40.

¹⁰³ Sühreverdî, *Avârifu'l-maârif*, I/27.

¹⁰⁴ Yılmaz, “Sühreverdî”, 38/40.

¹⁰⁵ Ethem Cebecioğlu, “*Avârifu'l-maârif*” *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf*, 5/12 (2004), 241.

¹⁰⁶ Sühreverdî, *Avârifu'l-maârif*, 34; Çatak, *Şihabeddin Sühreverdî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, 10.

¹⁰⁷ Çatak, *Şihabeddin Sühreverdî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, VII.

rol üstlenerek muhtelif memleketlere sefir olarak diplomatik görevlerde bulunmuştur.¹⁰⁸ Sühreverdî, 632 Muharrem'inin ilk gününde (26 Kasım 1234) vefat ederek Verdiyye Sementi'nde bulunan tekkesindeki türbeye defnedilmiştir.¹⁰⁹

Çoğunluğu tasavvufî olmak üzere tefsir ve felsefe alanında da yazmış olduğu birçok eseri mevcuttur.¹¹⁰

Sühreverdî'nin eserlerinden, ismini hafızalara kazıyan en önemli ve bilinen eseri *Avârifü'l-maârif*'tir. Mutasavvıflar bu eseri sebebi ile sûfîler için şeriat, tarikat ve hakikat yolunun esaslarını net bir biçimde ortaya koyduğunu düşündükleri Sühreverdî'yi, son derece övülmeye lâyık bir mürşid olarak görmektedirler. Nitekim Hacı Ahmed Bigavî mütevâzı ifadelerle kendisini tanıttıktan sonra tarikat ve şeriat bağlılarının gelip, *Avârifü'l-maârif*'in tercüme edilmesi isteğini dile getirdiklerinde, Sühreverdî'den bahsederken kullandıkları ifadeleri şöyle aktarmaktadır:

“Şeyh-i şüyûhu'l-İslâm, hüccetullâh ale'l-enâm, mecmau'l-avâtîf ve'l-avârif, menbau'l-letâîf ve'l-maârif, mübeyyin-i menâhicü't-tarîka, mümeħhid-i kavâidü'l-hakîka, Cüneydü asrîhî ve Ruveymu dehrihî, bahrü'l-maânî ve Ebû Yezîdî's-sânî Ebû Nasr Ömer bin Muhammed bin Abdullah bin Muhammed bin Abdullah bin Saîd bin el-Hasan bin el-Kâsım bin Nadr bin el-Kâsım bin Muhammed bin Ebî Bekrî's-Sıddîk el-Kureyşî sâhibu'l-gâr sıhru'n-Nebiyyi'l-muhtâr sallallahu aleyhi ve sellem adede remli'l-kıfâr”¹¹¹

Bu ifadelerden yola çıktığımızda Sühreverdî onlar için, İslâm'da kendilerine yol gösterenlerin en üstünü, şeyhlerin şeyhidir. Hakk'ın yaratılmışlar üzerindeki sırları, delilleri kendisinde toplanmıştır. Âdetâ bu sırların kaynağıdır. Hakk yolunun gereklerini ortaya koymuş, kâidelerini düzenleyip müminler için tertip etmiştir. Onları Hakk yoluna teşvik etmiş, asrın mürşidi olmuştur. Mânâ denizine dalmak isteyenlerin rağbet ettiği merci odur. Burada andıkları künyelerle soyunun Hz. Ebû Bekir'e dayandığını ve dolayısı ile Nebi (s.a.v.) ile sıhriyet bakımından akraba olduğunu ifade etmişlerdir.

¹⁰⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, I/25; Nedim Tan, “Avârifü'l-maârif ve Osmanlı Tasavvuf Düşüncesine Kaynaklığı”, *Osmanlı Düşüncesi Kaynakları ve Tartışma Konuları*, ed. Fuat Aydın vd. (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2018), 692.

¹⁰⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, 40; Çatak, *Şihabeddin Sühreverdî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, 15-16.

¹¹⁰ Bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, I/53-64.

¹¹¹ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443A), 4b.

Bigavî Hakk'ın en doğrusunu bileceğini söylemekle birlikte Sühreverdî hakkındaki fikirlerini ve gıyâbında yapılan övgülere lâyık olduğunu şu ifadelerle dile getirmektedir:

“İmdi ey azîz şakîklerim şöyle bilin ki, eş-Şeyhü'l-ferdû'r-râsih ve't-tavdû's-şâmih, câmiu'l-cevâmi' ve berzâhü'l-berâzih, ma'denü'r-rumûz ve mahzenü'l-künûz, seyyidü't-tâife bi'l-ittifâk ve senedü't-tavâif fi'l-âfâk ellezi kîle fî vasfî. Kemâlâtihi'l-lâika ve medhi makâmâtihi'l-fâika ve lillâhi derrü'l-kâil:

Ân mükemmil ki der hısâl u kemâl / Misl-i û nîst der cihân mevcûd

V'ân muhakkık ki der beyân-ı sülûk / Misl-i û hest der zamân mefkûd

Kutb-ı vakt ân ki ber vey est imrûz / Âlem-i kevn râ medâr-ı vücûd

Vâsıf-ı vâkıât-ı râh-ı sülûk / Kâşif-i vâridat-ı vecd ü vücûd

Dâfi'-i ma'dalât-ı ehl-i vusûl / Râfi'-i müşkilât-ı keşf-i şühûd

Mütehattık bi-ittibâ'-ı Resûl / Mütehallık bi-hulk-i Rabb-i vedûd

Her çi gûyend der kemâlâteş / Nîst kes râ der ân mecâl-i cühû"¹¹²

Bigavî bu ifadeleri ile, Sühreverdî'nin bir mürşid olarak sağlam şahsiyeti ve çok yönlü kişiliği ile farklı kitlelerin iletişimine, çeşitli zümrelerin etkileşimine öncülüğüne işaret etmektedir. Ulaştığı mânevi dereceler ile yaratılış sırrına ermiş, Hakk'ın nûru ile aydınlanmış ve berzâhü'l-berâzih makâmına erişmiştir. Esrarlı sözleri birer hazine kaynağıdır. Onun seyyidlerden olduğunda ittifak edilmiştir. Bigavî'ye göre o kemâle ermiş vasıfları ve eriştiği aşkın makâmlar ile sâdıklar tarafından yapılan övgüleri hak etmiştir. Bigavî, “doğrusunu Allah bilir” dedikten sonra Sühreverdî'nin bir tarikat pîri olarak sahip olduğu vasıflarla onu şöyle târif etmektedir:

O kemâle ermiş hasletleri tamamlayan ve Hakk yolunu anlatanlar içinde cihanda benzeri olmayandır. Âlemdeki mevcûdiyetin varoluş vâsıtası olarak bugünkü vaktin kutbudur. Seyr-i sülûkte vecd halinde vukû bulan feyizleri, keşifleri nitelendiren, ilâhî sırların keşfinde zorlukları kaldırıp yol gösterendir. Vuslat ehlinin delâletini def edendir. O, her ne söyledi ise (hakkı söylediği için) inkâr etme gücünün kimsede bulunmadığı, Hakk yolundaki Resûl'e ittibâ etmiş, Rabbin sevdiği ahlâkla ahlâklanmıştır.

Bigavî'nin Sühreverdî'ye verdiği kıymetin ve duyduğu hürmetin bir nişânesi de tercümesinde, Sühreverdî'den bahsettiği her ifadede onu çok çeşitli lakaplarla övdükten sonra nakillerde bulunmasıdır. Bu övgü dolu, sevgisini ve bağlılığını dile getirdiği lakaplardan bazıları şunlardır:

¹¹² Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443A), 4b.

“Âriflerin sultânı”, “Kâmillerin tâci”, “Ediplerin reisi”, “Çokların sultânı”, “Çokların kutbu(insan-ı kâmil)”, “Zâhidlerin dayanağı”, “Zâhidlerin özü”, “Kâmil keşif ehli (keşfini tamamlamış)”, “Peygamberlerin önderinin vârisi”, “Dikkatle inceleyenlerin sâdık sultânı”, “Mârifet ve keşif ile hakîkate erenlerin iftîhârı”, “Gönlü tok ve yüce”, “Takva sahiplerinin imamı”, “Sâliklere faydalı”, “Dini yorumlayan şeylerin yıldızı”, “Allah’tan korkanların imamı”, “Mârifete ermişlerin âlimi”, “Fazilet sahiplerinin en dikkatlisi”.

2.1.2. *Avârifü'l-maârif* Algısı

Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*'te tasavvufun şeriata uygunluğunu ve amelî yönünü ele almış, tekke âdâb ve erkânını belirlemiş, mutasavvıfların sosyal durumlarından bahsetmiştir. Kelamcı, muhaddis ve fakih kimliğini öne çıkararak esaslarını belirlediği ve sünnî merkezli orta yolu takip ettiği eseri, gerek sûfiler, gerek ilmi çevreler ve gerekse yönetici kademeler tarafından kabul görmüştür.¹¹³ Yazıldığı dönemden itibaren tasavvuf çevrelerinde *Avârifü'l-maârif*'in okunması ve okutulması için icâzet alınması gelenek olmuştur. Böylelikle *Avârifü'l-maârif*, tarikatta sünnî çizginin büyük ölçüde bozulmadan devam ettirilmesini, mensuplarının Hindu, Budist vb. dinlerin tesirlerinden korunmasını sağlamıştır.¹¹⁴

Sühreverdî'nin âyet ve hadislerle, Kur'an ve Sünnet ışığında yapılandığı eseri *Avârifü'l-maârif*'in, Osmanlı döneminde dinî şuur ve İslâmî yaşayışın tasavvufi çevrelerde kabul gören esaslarında etkili olmuştur. Sühreverdî *Avârifü'l-maârif*'te, Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) ve sonraki mutasavvıfların tasavvufi kabullerini esas almakla birlikte, tasavvufa mesâfeli duran zümrelerin hassasiyetlerini de dikkate almıştır. Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692) ve Sehl et-Tüsterî'nin (ö. 238/896) eserleri ile Ebû Nasr Serrâc'ın (ö. 378/988) *el-Lüma*'ı, Ebû Bekr el-Kelâbâzî'nin *et-Taaruf*u, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kutü'l-kulûb*'u, Abdulkerîm el-Kuşeyrî'nin *Risâle*'si, Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin *İhyâ*'sı, onun istifâde ettiği belli başlı kaynaklar arasında yer alır.¹¹⁵

Avârifü'l-maârif'in tasavvuf tarihinde otorite kazanmasında, Sühreverdî'nin Abbâsî dinî siyasetinde aktif rol almasının yanı sıra, kurucusu olduğu Sühreverdîyye tarikatı da etkili olmuştur. Sühreverdîyye tarikatının yeni kavramsal anlatım ve dini tutumlara ortam

¹¹³ Tan, “Avârifü'l-maârif ve Osmanlı Tasavvuf Düşüncesine Kaynaklığı”, 691.

¹¹⁴ Reşat Öngören, “Sühreverdîyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2010), 38/45.

¹¹⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, I/54.

sağlayan entelektüel etkileşime kaynaklık etmesi, Orta Doğu, Horasan, Hindistan bölgelerinde kültürler arası bir etkinlik kazanması, *Avârifü'l-maârif*'i yazıldığı dönemden itibaren yetkin kılmıştır. Sühreverdî'nin tarikat pîri kimliği, Osmanlı dönemi dâhil olmak üzere *Avârif*'i okumanın bir tarikat ilkesi olarak benimsenmesi ve tekkelerde başucu kitabı haline gelmesine ve diğer tasavvuf klasiklerinden farklı olarak daha geniş alanlara yayılmasına vesile olmuştur.¹¹⁶

Sühreverdî *Avârif*'i telif etmekle, sûfilerin yolunun Hakk yol olduğunu göstermeyi, onlar hakkında sûizana sebep olan, sûfî geçinen sahtekârları ortaya çıkarmayı ve bu Hakk yola dâhil olanların sayısını artırmayı hedeflediğini şöyle dile getirir:

“Sûfî tâifesinin hallerinin yüceliği Kitap ve Sünnet esasları üzerine kurulmuş ve yolların sağlamlığı tarafımca bilinmekteydi. Kerîm olan Allah'ın bir lütfu ve ihsânı olarak bu büyük velilerin yoluna intisâbım ve muhabbetim, beni onların güzel hallerini açıklayıp ortaya koymaya sevk etti. Bu eserimle ben, sûfilerin dayandığı temellerin ve yaptıkları amellerin, gerçeğin ta kendisi olduğunu, onların bütün hallerinde gerçek ve açık ilme uygun hareket ettiklerini ortaya koydum. Çünkü bu zamanda, görünüşte sûfilere benzeyip de halleri bambaşka olan, sûfilerin kisvesine bürünüp de aslında amelleri bozuk bulunan pek çok insan ortaya çıktı. Gerçek sûfilerin geçmişteki güzel hallerini bilmeyen kimselerin kalbinde (bu kötü örnekler) yüzünden sûfî tâifesi hakkında sevimsiz düşünceler oluştu. Bu kimseler, kendi zanlarınca sûfilerin sahip olduğu şeylerin yalnızca şekilden, onlara has olan hallerin de sadece isimden ibâret olduğunu düşündüler. Böylece onlar hakkında sûizanda bulunmaktan ve haksız yere onları kötülemekten kendilerini kurtaramadılar. Benim bu husustaki düşüncem; büyüklerin yoluna intisâb ederek, onların güzel hallerini ortaya koymak ve böylece bu güzîde cemaatin çoğalmasına vesile olmaktır.”¹¹⁷

Sühreverdî'nin hedeflerinden biri, müminlere hayatlarının her noktasında, ibadet ve ahlâkî yaşantıda sünnete ittibâ etmenin önemi ve gereğini anlatmaktır. Eserinde işlediği her bölüm ile sûfilere, hayatlarının her noktasında Rasûlullâh'a (s.a.v.) uymanın yollarını göstermektedir. Sühreverdî Rasûl'e olan sevgisi ve bağlılığının göstergesi olarak eserini, onun yaşına uygun, altmış üç bölümden müteşekkil kılmıştır.¹¹⁸ Bu bölümler sırasıyla şöyledir:

¹¹⁶ Tan, “Avârifü'l-maârif ve Osmanlı Tasavvuf Düşüncesine Kaynaklığı”, 691-693.

¹¹⁷ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443A), 6b-7a; Çatak, *Şihabeddin Sühreverdî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, 29.

¹¹⁸ Çatak, *Şihabeddin Sühreverdî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, 29.

1. Tasavvuf İlminin Menşei
2. Sûfilerin Duyguklarını Anlamaları
3. Tasavvuf İlminin Fazileti
4. Sûfilerin Hâlleri ve Yolları
5. Tasavvufun Mâhiyeti
6. Sûfî Kelimesinin Kökü
7. Mutasavvıflar ve Onlara Benzeyenler
8. Melâmetilik ve Melâmetiler
9. Sûfî Olmadıkları Halde Sûfî Zannedilenler
10. Şeyhlik Makâmı
11. Hâdimler ve Onlara Benzeyenler
12. Sûfilere Göre Hırkanın Hükmü
13. Ribatta Yaşayan Dervişler
14. Suffe Ashâbı ve Ribâtlardaki Dervişler
15. Murâbitlar ve Sûfilerin Özellikleri
16. Sefer ve İkâmet Âdâbı
17. Sefer için Bilinmesi Gereken Farzları ve Faziletler
18. Seferden Dönme Âdâbı
19. Esbaba Tevessülde Sûfilerin Tavrı
20. Feth-i Mânevi ve İhsân-ı İlâhî
21. Sûfilere Göre Evlilik ve Bekârlık
22. Sûfilerin Semâ'ı
23. Semâ'a Karşı çıkanlar
24. Semâ'a İhtiyaç Duymayanlar
25. Semâ' Âdâbı
26. Halvet ve Çile
27. Halvette Vâki Olabilecek Fethler /İlhamlar
28. Halvete Nasıl Girilir
29. Sûfiyyenin Ahlâk anlayış
30. Sûfilerin Ahlâkının Ayrıntıları
31. Tasavvufta Edeb
32. Kurb Ehlinin Huzûr-ı İlâhî'deki Edebi

33. Tahâret Âdâbı
34. Abdestin Edeb ve Sırları
35. Havâssın ve Sûfiyyenin Abdest Âdâbı
36. Namazın Faziletleri
37. Kurb Ehlinin Namazının Vasıfları
38. Namazın Edeb ve Sırları
39. Orucun Fazileti ve Tesiri
40. Nâfile Oruçla İlgili Farklı Bazı Görüşler
41. Orucun Âdâbı
42. Yemenin Fayda ve Zararı
43. Yeme-İçme Âdâbı
44. Sûfilerin Giyinme Konusunda Âdâbı
45. Geceleri İhyâ Etmenin Fazileti
46. Geceleyin Kalkma ve Uyku Âdâbı
47. Gece Namazı ve Uyku Âdâbı
48. Geceyi Bölümlere Ayırmak
49. Gündüzün Âdâbı
50. Günlük İbadetlerin Vakitleri Göre Dağılımı
51. Mürîdi-Mürşid Münâsebetleri
52. Şeyhin Riâyet Edeceği Âdâb
53. Sohbet ve Tesirleri
54. Sohbet ve Kardeşliğin Sorumlulukları
55. Sohbet ve Kardeşliğin Âdâbı
56. Kendini Tanıma Konusunda Sûfilerin Görüşleri
57. Kalbe Gelen Havâtırın Tanınması
58. Hâl-Makâm ve Aralarındaki Farklar
59. Makâmların Değerlendirilmesi
60. Makâmlar Hakkında Sûfilerin Görüşleri
61. Hâllerle İlgili Bazı Açıklamalar
62. Hâllere Dâir Bazı Tasavvufi İstılahlar
63. Bidâyât ve Nihâyâtla İlgili Açıklamalar¹¹⁹

¹¹⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, I/7-8-9.

Bir sūfînin yaşantısına her noktada rehberlik edecek bölümleriyle *Avârif*, Hacı Ahmed Bigavî'nin döneminde de okunması âdet edilmiş bir eserdir. Bir kısım ihvânın gelerek Bigavî'den *Avârif*'i tercüme etmesini talep etmeleri, tarikatın müntesiplerince esere verilen kıymeti göstermektedir. Dilinin Arapça olması hasebiyle bu eserden toplumun her kesimin faydalanması mümkün değil iken Bigavî'nin yapacağı bu hizmet ile sūfiler, Hakk'ın vuslatına götüren yolların inceliklerine vâkıf olabileceklerdir. Sūfiler için *Avârif* şariat, tarikat ve hakîkatin aslına vâkıf olmada yol gösteren ana kitaptır. Bu bakımdan Sühreverdi'nin eseri ve onun etkileri üzerine Bigavî'nin ve dönemin bakış açısı hakkında, tercümedeki şu nakiller fikir edindirmektedir:

“Erbâb-ı kulûba ve ulû'l-elbâba mahfî değildir ki şâfî-ter kelimât ve vâfî-ter nikât ki ümmü'l-kitâbıdır ve musannıflarının fasl-ı hitâbıdır. Mübeyyin-i menâhic-i sülûk-i tarikat ve muzhîr-i âdâb-ı şariat ve mübdî-i hakâyık-ı hakîkattir. Belki câmi'-terin tasnîf, nafi'-terin te'lîf ki sülûk-i meslek-i necâtta ve ubûr-ı ma'ber-i derecâtta ve urûc-ı meâric-i kurubâtta ve vülûc-ı medâric-i kurubâtta ve vasf-ı ibârât-ı hakâyık-ı avârifde ve keşf-i işârât-ı dekâyık-ı maârifde ki te'lîf ve tasnîf olunmuştur, ol kitâb-ı *Avârif* dir. Ve hakîkatte mecmau'l-bahreyn ki ilm-i beyân ve ilm-i ıyândır ve marace'l-bahreyn ki keşf ve burhândır, ol kitâbdır. Ve dahi ol kitâb telvîn meslekinin sâliklerinin enîsidir ve temkîn meslekinin sâliklerinin celîsidir. Ve onun kelîmâtının her kelimesinin tahtında yenâbî'-i hikem-i maânî mündericidir. Ve mefâtîh-i durc-i maâlîyi onun her ibârâtı mutazammındır. Niteki onun şânında bu iki beyit denmiştir: Kitâbün hâze küllü'l-fazli fihi / Ve hallâhu bi-envfu'l-maârifî

İzâ cumia'l-mevâhibü fihi cemmen / Fe-sümmiye ba'de zâlike bi'l-Avârifî

Ve dahî ol kitâb bir kitâbdır; azîmü's-şân, refîu'l-mekân. Subh-ı saâdet onun meşârikından tâlî' ve ravh-ı kerâmât onun mefâtihinden satî', müştemildir. Hakâyık-ı rabbâniyyeyi, muhtevîdir. Esrâr-ı ilâhiyyeyi, câmi'dir. Fevâd-i şerîfeyi hâvîdir. Ferâd-i nefîseyi fâriktir. Ehl-i ıstîfâ ile ehl-i tuğyânı, mümeyyizdir. Ehl-i dalâl ile ehl-i irfânı, şarkda ve garbda meşâhîr-i ulemâ katında makbul, acemde ve Arab'da cemâhîr-i urefâ katında menkûl, âlem-i ilâhiye vâsıl olmak isteyene kavâid-i kâfî, maârif-i rabbâniyyeye ekbâdı mültehib olana mevârid-i şâfî, zehâir-i ulûma muktenî olan kimseye maârif-i vâfî, ehl-i saâdet mele'-i â'lâya takarrub kesb etmeye vesîle ve ehl-i avârif-i maârif-i Rabbâniyyeye vâsıl olmaya zerîâ...’’¹²⁰

¹²⁰ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443A), 1b-2a.

“...Kutbu’l-esrâr ve medâr-ı rahyi’l-ebrar, eş-şeyh Şihabü’l-mille ve’l-din kelâmı ki, ol fütûhât-ı ğaniyyedir. Meftûhât-ı fikriyye değildir. Ve dahi ol müsâmirât-ı sırrıyyedir, vehmiyye değildir...”¹²¹

Bu ifadelere göre sûfîlerin Hakk yoluna vakfettiği aklına ve kalbine şifâ veren, pek çok nüktenin bulunduğu temel eser olarak *Avârif*, tasavvuf ilimlerini sınıflandıran, tasavvufun asıl amacını yansıtan, belki de yazıldığı döneme kadar tasnif edilen en kapsamlı, en faydalı eserdir. Şeriat âdâbını öğreten, tarikat ehlinin yolları hakkındaki görüşleri açıkça ortaya koyan, bu yolda kat edilecek mertebeleri, anlaşılması güç ilâhî sırları açıklayan, hakikatlerden bir hakikattir. Zâhir ve bâtın ilmini, keşf ve burhan denizini bir araya getirerek sâlikleri sülûkte ilerleten ve kemâle erdiren bir dosttur. Müminleri saâdet ve rahmete eristirecektir. Bağışlanma dileyen nedâmet ehli ile azgınlar ve sapkınları birbirinden ayırandır. Doğu ve batı, Arap ve acem fark etmeksizin ilâhî âleme vâsıl olmak isteyen bütün âlimlere, âriflere kuralları kâfî, ilahî aşkla yanan gönüllere şâfidir.

Bigavî, sır makâmına erenlerin ve evliyâların kutbu olarak nitelediği Şihâbeddin Sühreverdî’nin eserinin, kendi fikriyatı ile ortaya koyduğu bir eser değil, gayb âleminde kendisine verilmiş bir fetih olduğunu savunur. Ona göre eserdeki bilgiler delilsiz, belirsiz yorumlardan müteşekkil değildir. Aksine Cenâb-ı Hakk’ın Sühreverdî’ye hitap ederek onunla konuştuğu sırlardır.

Bigavî, Hakk’ın Sühreverdî’yi nasiplendirdiği sırlara ortak olabilecek kimseleri şöyle açıklar:

“Velâkin le-amrî bu kitâbdan hiç kimse mahzûz olmaz. İllâ ulü’l-elbâb mahzûz olur ki onların şâmil sıdkları, kâmil aşkları ve kârîhâ-i zekiyyeleri ve nefis-i zekiyyeleri ve bünye-i sâlihâ ve niyyet-i hâlisâ ve sâfiyeleri ola. Ve bu kitâbdan şol kimesne istifâde eylemez ki onun himmeti halâyıkı şikâr etmek ola, mazmûnâtının şebekesiyle ve meknûnâtının tefahhusuyla...”¹²²

Buna göre bu kıymetli eserden ancak şâmil sıdk, kâmil aşk, sâlih amel, hâlis niyet, selîm akıl sahibi kimseler hoşnut olup nasiplenebilecektir.

Hacı Ahmed Bigavî *Avârif*’ten nasip almayı arzulayan okurları için tercümesinde, metni ilâve nakillerle zenginleştirerek, mevzûların daha derinlemesine anlaşılması ve zihinlerde yer etmesini sağlamıştır. Bir kısım rivâyetlerin sonunda, hadiseyi özetleyen yahut bu hususa dikkat çeken kısa yorumlar yaparak, Sühreverdî’yi destekler nitelikte

¹²¹ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443A), 3a.

¹²² Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443A), 4a.

değerlendirmelerde bulunmuştur. Bazı tasavvufî kavramlara ve namaz bahsi ile Fatiha Sûresine ayrıca dikkat çekmiştir.

2.2. *Terceme-i Avârifü'l-maârif*'te Öne Çıkan Esaslar

Hacı Ahmed Bigavî *Avârif*'i tercüme ederken, eserin bizim ele aldığımız bölümlerinde oldukça geniş bir yer tutan sema' bahsinde, teahret, abdest, oruç ve yeme-içme âdâbı bahislerinde kendisi çok fazla kelâm etmemiştir. Onun bu bablarda, daha çok Sühreverdî'yi tekrar ettiği görülmektedir. Bundan dolayı biz, bu bahisler hakkında ayrı başlık açmadık. Buna mukâbil Bigavî, bizim de ayrı başlıklar altında ele aldığımız; İslâm'ı yaşama noktasında ruhânî bir tekâmül sağlayan; Kur'an'ın rehberliğinde belirlenen ve Allah Rasûlü'nün örnekliği ile benimsenen; tasavvufun esasında var olan; fenâ-bekâ, zikir, sûfîlerin ahlâkı, tevâzu, îsar, tevekkül, kanaat, sabır ve namaz kavramlarına husûsi olarak değinmiştir.

Bigavî halvetin ve halvet ile elde ettiği kazançların sûfîyi vuslata erdirecek bir süreç olarak görmektedir. Bu bakımdan Bigavî fenâ-bekâ ve zikir bahsindeki katkılarını daha çok halvet başlığı altında işlemiştir. Sûfinin nihâi hedefi ile halvetten maksadı aynıdır. Gayesi erbainin tesirini tüm zamanlarına yaymaktır.¹²³ Dolayısıyla halvet sırasında sûfî zikir ve rûhî arınma ile nefsinin arzularından ve benliğinden kurtularak tüm hallerinden fânî olup Hakk Teâlâ ile bâkî kalacaktır. İslâm'ın özü olan tevhide ulaşmanın yegâne yolu budur. Bigavî'nin sûfîlerin ahlâkı başlığında öne çıkardığı tevâzu, îsar, tevekkül, kanaat, sabır ile namaz bahsi de son tahlilde Hakk'ta fânî olup hak ile bâkî kalmak içindir.

2.2.1. Fenâ-Bekâ

Fenâ, yok olmak, geçici olmak, ölmek, kötü huyların yok olması, bekâ ise onun zıddı olarak var olmak, sürekli olmak, bir şeyin geride kalanı gibi mânâlara gelir.¹²⁴

Yüce Allah bu mânâda Kur'an-ı Kerîm'de "Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Azamet ve kerem sahibi Rabbinin zâtı bâkî kalır"¹²⁵ buyurmaktadır. Âyette de işaret edildiği üzere Hakk'ın yaratmasına ve yaşatmasına muhtaç olan tüm mahlûkâtın

¹²³ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, II/423.

¹²⁴ Ethem Cebecioğlu, "Fena", *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2009), 81; Mustafa Kara, "Fenâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/333.

¹²⁵ er-Rahman 55/26-27.

evvelinde ve sonrasında yokluğu mümkündür. Hakk'ın dışındaki tüm mevcûdât fânî olmaya mahkûmdur.

Sûfîler genel mânâda fenâyı, fillerinden, sahip oldukları özelliklerden, zevklerinden ve kendi benliklerinden Cenâb-ı Hakk için vazgeçmek, bekâyı ise bunların yerine yalnız Cenâb-ı Hakk'ın rızâsını yerleştirmek olarak değerlendirmişlerdir.

Erken dönemde fenâ ve bekâ kavramlarının tanımlamasını ilk kez Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890) yapmış ve “Fenâ Hakk'ta yok olmak, bekâ ise yalnız Hakk ile beraber bulunmaktır.” demiştir.¹²⁶ Harraz beşerî benliğin yok olması olarak gördüğü fenâyı tevhid ile beraber tasavvur etmiş, uyanış haliyle birlikte bulunan fenâ ile bekleyiş haliyle birlikte olan bekâyı en yüce hal olarak nitelemiştir.¹²⁷

Ebû Saîd el-Harrâz gibi, Cüneyd-i Bağdâdî bu mertebeyi kişinin benliğinden kurtularak Hakk'a yönelmesi bağlamında ele alarak “Fenâ, beşerî ve nefsanî vasıfların bütünü ile susturulması, tüm varlığın Cenâb-ı Hakk'la meşgul olmasıdır.” diyerek açıklamıştır.¹²⁸

Serrâc, el-*Lüma* adlı eserinde fenâ ve bekânın ifade ettiği mânâları, sâlikin Hakk'a vâsıl olma yolundaki adımları doğrultusunda aktarmaktadır. “İlmin ortaya çıkmasını bekâ, cehâletin yok olmasını fenâ; tâatin ortaya çıkmasını bekâ, ma'siyyetin yok olmasını fenâ; zikrin ortaya çıkmasını bekâ, gafletin ortadan kalkmasını fenâ; kulun öğrendiği ilim ve ma'rifet sâyesinde inâyet-i ilâhiyyeyi görme duygusunun ortaya çıkmasını bekâ, kendi hareketlerini görmekten fânî olmasını fenâ” olarak bildirmektedir.¹²⁹ Serrâc kulun dünya ve âhiret hazzından sıyrılmasını fânî olmanın ilk âlâmeti olarak görmektedir.¹³⁰

Sonraki dönem tasavvuf âlimlerinden Hücvirî (ö. 465/1072) *Keşfü'l-mahcûb*'da fenâ ve bekânın hakîkatî için benzer bir değerlendirme yaparak, kulun fânî olmasında Hakk'ın celâl ve azametini temaşa etmesi, O'nun celâlinde dünya ve âhireti unutması, bu hali yaşadığının bile farkına varmaması mânâsına işaret eder. Ona göre bu durumda sûfinin dili Hakk ile konuşur, bedeni huşû halinde bulunur, ruhu saf ve duru hale gelir.¹³¹

Sühreverdî sûfinin dili, bedeni ve ruhu üzerindeki bu etkiyi Cenâb-ı Hakk'ın kulu üzerinde tesis ettiği bir otorite olarak görür. Ona göre fenâ, dünyadan da ve hatta ahiretten

¹²⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif Tasavvufun Esasları*, III/957.

¹²⁷ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma' İslam Tasavvufu*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996), 31.

¹²⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, III/957.

¹²⁹ Serrâc, *el-Lüma*, 217.

¹³⁰ Serrâc, *el-Lüma*, 218.

¹³¹ Hücvirî, *Hakikat Bilgisi Keşfü'l Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 370.

de vazgeçen kulun üzerinde Allah Teâlâ'nın tüm tasarruf ve yetkileri ile kesin bir hâkimiyet kurmasıdır. Mutlak mânâda fenâ ancak bu olabilir.¹³²

Bigavî de önceki mutasavvıfları destekleyen bir ifade ile ârifin Hakk'ta fânî olmasını, Hakk'ın celâli ve azâmeti ile dünyasından da âhiretinden de vazgeçmesi şartına bağlamaktadır.¹³³ Bigavî, varlık iddiasından kurtulup âzâd olan kulun, gönül âlemini vecd ile tezyin ederek bekâyı yakalayabileceğini ifade eder. Ona göre bir yok oluşu takip eden varoluş ile kul, kendi vasıflarından fânî olarak bekâyı idrak eder.¹³⁴ Bu bakımdan fenâ bekânın tamamlayıcısıdır.

Tasavvufta fenâ-bekâ kavramları, sūfînin katettiği aşamalara uygun olarak farklı şekillerde sınıflandırılmış ve sıralanmıştır.

Cüneyd-i Bağdâdî sâlikin nihâi hedefinde üç aşamaya değinmekte ve Allah'ın emirlerine uyup nefesine karşı gelerek ve ona istemediği şeyleri yaptırıp sıfatlardan fânî olarak bekâ-ı sıfâtullâh; Allah ile arasına hiçbir şeyin girmesine müsaade etmeden Allah'a yönelerek, taat ve ibadetteki şevkten fânî olarak bekâ-ı ef'âlullâh; Allah'ı müşâhede hâlinde olmakla birlikte bu hâlde olduğunu görmekten fânî olarak da bekâ-ı zâtullâh makâmına erişebileceğine işaret etmektedir.¹³⁵

Kuşeyrî de aşk meydanında kendilerini kaybeden bir grupla ilgili olarak: “Onlar önce fânî oldular, sonra yine fânî oldular, peşinden tekrar fânî oldular. Sonunda Rablerine yakın olarak O'nunla bâkî kaldılar.” demektedir. Daha sonra bu üç fenâ-bekâ hâlini, “İlkinde kul, nefsinden ve sıfatlarından fânî olup Hakk'ın sıfatları ile bâkî oldu; ikincisini, Hakk'ın sıfatlarından fânî olup, O'nun müşâhedesine daldı; üçüncüsünü ise Hakk'ın vücûdunda kendi varlığını yok ederek O'nu müşâhededeki fânî oldu.” diyerek sâlikin, seyr-u sülûkte fena-beka yolculuğundaki adımları açıklamaktadır.¹³⁶

Sühreverdî *Avârifü'l-maârif*'te, kulun nihâi hedefi olan *bekâ* yoluculuğunda Allah Teâlâ'nın fiilleriyle tecellisi ile ihtiyar ve irâdesinden arınmasını “zâhirî fenâ”, Hakk'ın sıfat ve zâtının tecellilerinin azametini müşâhede etmesi halini “bâtınî fenâ” olarak

¹³² Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, III/958.

¹³³ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l Maârif* (Genel, 4443A), 235a.

¹³⁴ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l Maârif* (Genel, 4443A), 219b.

¹³⁵ Süleyman Ateş, “Cüneyd-i Bağdâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/120.

¹³⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 203.

değerlendirmektedir. Bu hâle erişen kul, Rabbiyle devamlı ve derûnî birliktelik nimeti ile nefsinin kötülüklerinden ve şeytanın vesveselerinden korunacaktır.¹³⁷

Bigavî de Rabbini mutlak hâkim ve kâdir olarak tanıyan sâlikin seyr-u sülûk yolunda ulaşmak istediği en son hedef olan ve âriflerin, “Hakk’ta fânî, Hakk ile bâkî” dedikleri makâmın “bekâ-ı ef’âlullâh ve bekâ-ı sıfâtullâh ve bekâ-ı zâtullâh”tan ibaret olduğunu söylemektedir.¹³⁸

Bigavî bu adımlardan ilki hakkında, “Fetih ehli, kendi kulluğunu görmekten fânî olduktan sonra Hakk’ın tecellilerini temâşâ etmek sureti ile ebedî vuslata erdiler. Onlar devamlı zikir ile ve şeriattan ayrılmadan nefislerinin fiillerini Rablerinin fiillerinde fânî kıldılar” demektedir.¹³⁹ Hakk ile meşguliyetinden benlik şuurunu yitiren ve Hakk’ ta bâkî olma sırrına erişen kulun bu hali ile “*Kulumu sevdiğim zaman gören gözü, işiten kulağı olurum*”¹⁴⁰ kutsî hadisi gerçekleşmiş olur. Bigavî bu hadisi naklettikten sonra, “Bu hadis, ancak Süleyman (as)’ın anlayabileceği bir kuşdilidir ve bu hali, bu sırrı ancak Hakk’ta fânî olan ârifler bilir” demektedir.¹⁴¹ Bigavî fenâ ve bekâyâ götüren diğer adımları şöyle açıklamaktadır:

“Sonra sıfatlarını Hakk’ta fânî kıldılar ve sonra zâtlarını da Rablerinin zâtında fânî kıldılar.” Böylelikle fiillerini, sıfatlarını, zât ve vücûdlarını Hakk Teâlâ ile bâkî kılışlarını, “Şüphesiz çünkü fiillerini fânî kılıp Hakk Teâlâ’nın fiilleri ile bakî oldular. Ve sıfatlarını fânî kılıp Hakk Teâlâ’nın sıfatları ile bâkî oldular. Ve çünkü zâtlarını ve vücûdlarını fânî kıldılar. Ve Hakk Teâlâ’nın zâtı ve vücûdu ile bâkî kıldılar.”¹⁴²

Bigavî Cüneyd-i Bağdâdî’den farklı olarak, fenâ ve bekâ makâmındaki sûfinin ruh halinin ilk aşaması olarak fiillerini Hakk’ta fânî kılmayı öncelemektedir. Bigavî kendi fiilini görmekten fânî olmada, zikir ve şeriate devamlı tâbi olmaya dikkat çekerken, Cüneyd-i Bağdâdî mâsivâdan tümüyle yüz çevirerek Allah’a yönelip, taat ve ibadetteki şevkten dahi fânî olmaya işaret etmektedir.

Bigavî, Kuşeyrî’nin bu hususta naklettiği, varlık iddiası yok olan kimsenin fenâ ender-fenâ (fenâ haline erme şuurundan da fânî olma) halinden sonraki, bekâ ender-bekâ (bekâ

¹³⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, III/958-959.

¹³⁸ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l Maârif* (Genel, 4443A), 219b.

¹³⁹ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l Maârif* (Genel, 4443A), 251a.

¹⁴⁰ Buhârî, “Rikak”, 38.

¹⁴¹ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l Maârif* (Genel, 4443A), 235a.

¹⁴² Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l Maârif* (Genel, 4443A), 250b-251a.

hali içinde bâki kalma) mertebesine ulaşmasına¹⁴³ işaret eden, “*Fânî olmak, sonra fânî olmak, sonra fânî olmak, sonra bâki kalmak, sonra bâki kalmak, sonra bâki kalmak.*” anlamındaki bir nükteyi Şeyh Attar’dan bir nakille destekleyerek şöyle aktarmaktadır:

“Niteki âriflerden birisi aydır:

Fefnü, sümeñnü, sümmeñnü / Vebgu, sümmebgu, sümmebgu.

Ve dahî Şeyh Attar buyurur ki:

Gerbekâ havâyı fenâ şevkez fenâ kemterin çizî ki mîzâyed bekâset.”¹⁴⁴

Daha sonra Bigavî fenâ ve bekâyı kulun kalbinde Hakk’ın varlığını, yüceliğini ve muhabbetini derinden hisseden sâlikin ihlâsı ile ilişkilendirir. “Muhabbet ehlinin sultânı, tevhid ehlinin kutbu” diye bahsettiği Necmeddîn-i Dâye’nin *Menârâtü’s-sâ’irîn ve makâmâtü’t-tâ’irîn* adlı eserinden Peygamber (sav)’in “*İhlas, sevdiğim kullarımın kalplerine tevdi ettiğim bir sırdır*” kutsî hadisinin bu minval üzerine olan yorumunu nakleder:

“Hakk Teâlâ’nın sırrım dediği sır; sırr-ı fenâ, sırr-ı bekâdır. Onu sevdiği kullarının, Allah âşıklarının gönüllerine koyar. Zira muhabbet, muhibbînin zâtı ve sıfatının gidip mahbûbun sıfatları ile hallenmektir. Hakk’ın sırrına eren âşık, tüm hallerinden sıyrılıp Hakk’ın sıfat ve zâtı ile hallenir.”

Bigavî’ye göre “âşık kulun tüm hallerinden sıyrılıp Hakk’ın sıfatı ile hallenmesi” doğru anlaşılmalıdır. O Hakk’ın sıfatları ile sıfatlanma hususunda özellikle hallenme ifadesine dikkat çekmekte ve şöyle demektedir:

“Hakk Teâlâ’nın sıfatı ile kulun sıfatı bir olmaz. Belki sâlik kulda Hakk’ın sıfatına uygun sıfat hâsıl olur. Kim bir isim alacaksa onun benzerini alması olamaz. Hakk’a eren kulun sıfatının O’nun sıfatı ile aynı olması imkânsızdır. Allah ilim sıfatı ile semadan arza dek her şeyi kuşatmış, bir zerre dahi O’nun ilimden gizli kalmamıştır. Hakk Teâlâ Hazretlerinin sıfatlarından birisi de kudrettir ve tüm mahlûkâta şâmindir. Bu kudret ile yeri, göğü ve içindeki her şeyi yaratandır. Kulun böyle olduğunu söylemek bâtil ve imkânsızdır. Bu imkânsızlık değişmez.”¹⁴⁵

Böylelikle Bigavî kulun Hakk’ın sıfatının aynı ile değil o sıfata uygun bir halle hallenebileceğini ve aksinin mümkün olmadığını savunur. Bigavî’nin bu görüşü önceki mutasavvıfların hassasiyetine uygun olarak, bütün hallerde olduğu gibi, fenâ halini de

¹⁴³ Serrâc, *el-Lüma’*, 218.

¹⁴⁴ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l Maârif* (Genel, 4443A), 219b.

¹⁴⁵ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l Maârif* (Genel, 4443A), 262b.

tevhid ile birlikte tasavvur ettiğini göstermektedir. Kur'an ve Sünnet'e uygun bir tasavvuf anlayışı ortaya koymayı ilke edinen ilk dönem sûfîlerinden Serrâc da, Hakk'ın sıfatları ile sıfatlanma hususunu tevhid penceresinden yorumlamıştır. O, kulun kendi sıfatlarından çıkıp Hakk'ın sıfatlarına girmesini, kedi iradesinden çıkıp Hakk'ın iradesine tâbi olması şeklinde anlamak gerektiğini ve Hakk'ın vasıflarını Hakk zannetmenin küfür olacağını söylemektedir. Ona göre kalbe giren Allah değil O'na olan iman, tevhid ve hürmet duygusudur. Fenâ, ittihad (Allah ile birleşme) değil Allah'ın mutlak irade ve kudretinin tam olarak tanınmasından ibarettir.¹⁴⁶

Bu değerlendirmeler ışığında tasavvufta mânevi yolculuğun son merhalesi olarak Cenâb-ı Hakk'a vâsıl olmayı dileyen kul nefsânî arzularından ve kötü amellerinden kurtularak fiillerini Rabbini râzı etmeye adar. Tüm işi, duyguları, düşünceleri, arzuları yalnız Rabbi için olur. Rabbinin râzı olduğu hal ile hallenmeye gayret eder. Bedenine, aklına, kalbine, ruhuna hükmeden yalnızca Allah Teâlâdır. Tüm benliğinden, dünya ve hatta âhiret beklentilerinden kurtulup Hakk'ta fânî Hakk ile bâki olur.

2.2.2. Zikir

Zikir kelimesi, unutmamak, hatırlamak, zihinde tutmak, anmak anlamlarında kullanılır.¹⁴⁷ Unutulmadığı halde yâhut unuttuktan sonra akla getirmek demektir.¹⁴⁸ Ayrıca unutmanın zıddı olarak “zikrin hakîkati, zikredilenden (Allah) başkasını unutmaktır” şeklinde de izâh edilmiştir.¹⁴⁹

Allah Teâlâ, “Ey inananlar! Allah'ı çokça zikredin”¹⁵⁰ buyurmaktadır. Mü'min kimse bu emrine riâyet ettiğinde Rabbini ve O'na karşı kulluk idrakini dâima canlı ve zinde tutabilecektir. Bu bakımdan zikir, kulun gaflet ve nisyandan kurtulmasıdır.¹⁵¹

Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) böylelikle kulluk bilinci ve gafletten korunmuş bir kalple yapılan zikri, mânevi lezzetleri tatmanın yollarından biri olarak saymaktadır. Aksi halde kalbin katılığıının, şevk ile amel etme kapısını kapatacağını ifade etmektedir”¹⁵²

¹⁴⁶ Kara, “Fenâ”, 12/335.

¹⁴⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997), 162.

¹⁴⁸ Abdülbaki Gölpinarlı, *Yüz Soruda Tasavvuf* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1985), 31.

¹⁴⁹ Cebecioğlu, “Zikir”, 299; Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 203; Serrâc, *el-Lüma'*, 223.

¹⁵⁰ el-Ahzap, 33/41.

¹⁵¹ Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, trc. Abdurrezzak Tek (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 45.

¹⁵² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 438.

Zikrin kalbe kazandırdığı derecelerden ve onunla elde ettiği derin hislerden mahrumiyetin, insana vereceği zarara işaret eden Ebu Saîd el-Harrâz, bir dostuna yazdığı mektupta, “Allah, zikriyle seni senden korusun!” diyerek nefsin hilelerinden ancak zikirle korunabileceğini vurgulamaktadır.¹⁵³

Sûfiler kullandıkları her bir kavramın ayrıca hakikatinden de söz etmişlerdir. Zikrin hakikati konusunda Şiblî (ö. 334/946) “Zikir unutmaktır; yani senin Allah’ı zikrettiğini unutmandır, daha doğrusu Allah’tan başka her şeyi unutmandır.” demektedir.¹⁵⁴

Devamlı zikir ile temiz bir ahlâk ve güzel hasletler edinen kul, hayatının her safhasında Rabbi’ni anmaktan ve tüm hallerinde rızâ-ı ilâhî dairesinde kalmaya çabalamaktan geri durmayacaktır. Gazzâlî, zikir bilincini yaşam biçimi haline getirmeyi başarmış bir kulun âlim ise ilimle meşgul olarak çalışması ve üretmesini, meslek ve sanat erbâbı kimselerden ise ailesinin rızkını kazanmak ve insanların ihtiyacını görmesini, o kimseler için zikir olarak değerlendirir. Ona göre bu hal, yaptıkları işin birer zikir olduğunun farkında olmak kaydıyla, zamanının çoğunu ibadetle geçirmelerinden efdaldır.¹⁵⁵

Bigavî’ye göre zikir, tasavvufî eğitimde sâlikin Hakk’a ulaşmasına vesile olacak mânevi terbiyenin öncelikli esâsıdır. Ona göre zikir zikredenın kötü hallerini giderip güzel hallerini bâki kılar.¹⁵⁶ Hakk’tan başka her şeye set çekip engeller. Tıpkı su ile ateşin buluşmasında suyun ateşi menetmesi gibi, zikir de O’ndan başka her şeyden meneder.¹⁵⁷ Bigavî, fetih ehlinin vuslat yolunda fiillerini, sıfatlarını, zâtlarını ve vücûdlarını Hakk’ta fânî kılıp; Hakk Teâlâ’nın fiilleri, sıfatları, zâtı ve vücûdu ile bâkî kalabilmesini, zikir ile şeriata bağlı kalarak attığı adımlara bağlamaktadır.¹⁵⁸

İbadetlerin sahih olması için belli şartlar gerektiği halde zikir için hiçbir şart ileri sürülmemiş; gece-gündüz, ayakta, oturarak, yatarak, abdestli, abdestsiz zikir yapılabileceği belirtilmiştir.¹⁵⁹ Bununla birlikte tasavvufî terbiyede şeyhler, sâlikin bulunduğu hale en uygun olan zikrin lafzını, sayısını, zamanını telkin ederek mânevi hastalıklardan kurtarmaya çalışmışlardır. Belirlenen zikirler kimi zaman mürşidin

¹⁵³ Serrâc, *el-Lüma*, 247.

¹⁵⁴ Serrâc, *el-Lüma*, 223.

¹⁵⁵ Qafar Ocaqlı, “İhyâ’u ‘Ulûmi’d-dîn Eserinde Zikir ve Uzlet Kavramları”, *Şarkiyat Mecmuası* 1/20 (2012), 71.

¹⁵⁶ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443A), 243a.

¹⁵⁷ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443A), 244a.

¹⁵⁸ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443A), 251a.

¹⁵⁹ Reşat Öngören, “Zikir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/411; el-Âl-i İmran 3/191.

gözetimlerinde toplu olarak, kimi zaman ferdi olarak yapılmaktadır. Tarikat ehli yapılış şekline göre zikri kuûdî (oturarak), yarı kıyâmî (diz üstü dikilerek), ya da kıyâmî (ayakta) diye isimlendirir.¹⁶⁰ Bundan başka zikirle mânevi terbiyede uyulması gereken bazı edepler vardır.

2.2.2.1. Zikrin Adabı

Allah Teâlâ zikrin âdâbı hakkında şöyle buyurmaktadır:

“İçinden, yalvararak ve korkarak aşikâre olmayan hafif bir sesle Rabbini zikret de gâfillerden olma!”¹⁶¹

Peygamberimiz (sav) “*Zikrin hayırlısı gizli (hafî) olanıdır.*” buyurmaktadır.¹⁶²

Sehl b. Abdullah (ö. 283/896) da zikrin edeplerinden bahsederken Rabbi’nin huzurunda olmanın bilincine dikkat çekerek, “Her zikir iddiasında bulunan kimse zâkir değildir” demektedir. O, kalbinde Hakk’ı kendine yakın görmeden, hayâ etmeden ve tam olarak nefisinden vazgeçmeden yapılan zikrin, gerçek mânâda bir zikir olmadığı görüşündedir.¹⁶³

Bu şekilde nefsin kötü hallerinden uzaklaşarak, arınmış bir kalp ve Hakk’a adanmış bir gönlün edebi ile yapılarak kazanılan zikir safâsı ve bu zikrin kalplere yerleştirdiği mânevi hazlara işaret eden Serrâc “Hâl, zikr-i hafîdir” ifadesine yer vermektedir.¹⁶⁴ Bazı mutasavvıflar burada geçen “zikr-i hafî” ifadesi yerine “zikr-i kalbî” ifadesini kullanmıştır.¹⁶⁵

Kuşeyrî *Risâle*’sinde zikirde devamlılığın önemini vurgulayarak, mânevi terbiyede en kâmil hâle ancak dil ve kalp zikri ile ulaşılabileceğini söylemektedir. Ayrıca kalp zikrinin müridlerin kılıcı olduğu; nefis ve şeytandan gelen âfetlere karşı onunla savaştıkları ifadelerine yer vermektedir.¹⁶⁶

Bigavî de önceki mutasavvıfların görüşlerine uygun olarak zikrin edeplerinden bahsederken sesin yükseltilmemesi gerektiğini söylemektedir. Ayrıca zikir sırasında nağme yapmaktan kaçınılması ve Rabbi’nin huzurunda olduğunun bilincinde olunması, zikrin çokça tâzim ile devamlı olması ve bütün âzâlara etki edecek sağlam bir zikir olması

¹⁶⁰ Öngören, “Zikir”, 44/ 411; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012), “Zikir”, 394-395.

¹⁶¹ el-A’raf, 7/205.

¹⁶² Ahmed, “Müsneid”, I, 172, 180, 187.

¹⁶³ Serrâc, *el-Lüma*, 222-223.

¹⁶⁴ Serrâc, *el-Lüma*, 41.

¹⁶⁵ Cebecioğlu, “Zikir”, 299.

¹⁶⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 434.

gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre ancak bu şekilde yapılan zikirde dil zikri kalp zikrine vesile olabilir.¹⁶⁷ Böylece âdâbına ve şartlarına uygun olarak yapılan zikir, zâkiri mutlak hedefine ulaştırır.

Zâkirin bu mutlak hedefe ulaşması ve Hakk'ı yakînen tanıyıp mârifete erişmesi aşağıdaki belirteceğimiz aşamalar ile gerçekleşir.

2.2.2.2. Zikrin Kısımları

Zâkirin Hakk'ı yakînen tanıyıp mârifete erişmesi yolundaki birinci adım dil zikridir ve kalpten yardım görür. Sâlik bu zikre devam ederek lezzet duymaya, zikri işitmekten de hoşlanmaya başlar. İkinci adım havassın olan kalbin zikridir. Hoşlanıp muhabbet duyduğu hakîkatin kalpte var olan tasavvuruna yoğunlaşmaktır. Bu nefsdaki mânâya tercüman olan ve "tefrika (ayrılık, ayrı bulunma) münâcatı" denen münâcattır. Üçüncü adım ise sırrın zikridir ve havâssû'l-havasdan olan vuslat erbâbının makâmıdır.¹⁶⁸

Tasavvuf tarihindeki değerlendirmelerde ilk dönem sûfilerinden İbn Sâlim (ö. 297/909) zikrin aşamalarını önce lisân, sonra daha makbul olan kalp, daha sonra karşılığı ölçülüp tartılamayacak derecedeki, Hakk'a muhabbet ve hayâ duygusu ile yücelten zikir olarak sıralamaktadır.¹⁶⁹

Kuşeyrî bahsi geçen aşamalardan ilk ikisini esas alarak, “Zikir temelde dil ile ve kalp ile olmak üzere, iki kısımdır; devam eden dil zikri kalbe tesir eder” demektedir.¹⁷⁰ Kuşeyrî, İbn Sâlim'in hesapsız bir ecirle karşılanacak dediği, kalp zikrinin devamında elde ettiği zikre, meleklerin dahi vâkıf olamadığını ve onu huzura çıkaramadığını ifade etmektedir. Bu gizli zikir Allah ile kul arasında bir sırdır.¹⁷¹ Kuşeyrî sır zikrinin devamında elde edilen sırrın sırrını ise, Allah'tan başkasının kendisine vâkıf olamadığı şey olarak tanımlamaktadır.¹⁷²

Bigavî zikrin adımlarını özetleyerek; devamlı ve uyanık bir gönülle yapılan dil zikrinin kalp zikrine, kalp zikrinin ruh zikrine, ruh zikrinin sır zikrine, sır zikrinin de sır zikrinin sırrına erişmeye vesile olacağını aktarmaktadır.¹⁷³

¹⁶⁷ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443A), 240a.

¹⁶⁸ Cebecioğlu, “Zikir”, 299.

¹⁶⁹ Serrâc, *el-Lüma'*, 222.

¹⁷⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 434.

¹⁷¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 440.

¹⁷² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 234.

¹⁷³ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443A), 240b.

Sâlik, seyr-i sülûkde benimsediği bu yolda ilerlerken, zikrin gıdası ile feyizlenerek kat ettiği mertebelerde, hal ve tavırlarını Rabbinin rızâsına uygun olarak şekillendirme çabası gösterir. Hakk Teâlâ kulundan bu gayreti karşısında ilâhî lütuflarını esirgemez.

2.2.2.3. Vahdet ve Vuslat Yolculuğunda Zikrin Kazandırdıkları

Hacı Ahmed Bigavî zikrin getirdiği ilâhî lütufların, gönlü beşerî sıfatlardan nasıl arındırdığını şöyle anlatır:

“Sülûke yeni başlayan mübtedînin feyz ve bereketi, öncelikle ısıltılı parıltılı şimşekler ile beşerî sıfatların bulutları gönül göğünde birbirine çarpıp zikir rüzgârı estiğinde, rûhî sıfatları güneş ışıkları gibi görünür. Her şeyden önce zikir rüzgârları keskin esse ve ilâhî lütûfların rüzgârları esse, o zaman gönül göğünden beşerî sıfat bulutları götürülüp ruh nurlanır ve güneş gibi görünür. Ve hatta renkli düşler, nurlar görünür. Zâkir o zaman aklettiği mânâlar ile lezzet bulur, bunlarla vecde gelir. Ehl-i vesâyetin feyz ve bereket latîfeleri, keşifleri ve müşâhedeleridir. Naim ve Firdevs Cennetleri ile nimetlenir. Onun bildirdikleri ile aşikâr olan bir kararda kalmaz ve o burhandan müstağnî olur. Ve şâhitliğin nurlu rüyası ile kendinden geçer. Kurbanı eserlerinde şereflenir ve onun sır günü, nefsinin sıfatının bulutlarından temizlenir. Ve onun ruh güneşi, gizli nurlar ile doğar. Şüphesiz onun gecesi gündüz olur ve gizlisi aşikâr olur.”¹⁷⁴

Hakk’a vâsıl olmak için yola çıkan sâlikin, Rabbinin zikri ile hissettiği derin duygular onu zaaflarından, hırslarından uzaklaştıracak, Hakk’ın lütfu ile farklı bir bakış ve duyuş kazandıracaktır. Kulun vâkıf olduğu haller ve keşfettiği makâmlar dünya ve ahiret nimetlerine vesile olacaktır. Hakk’ın sıfatlarını müşâhede ile Rabbin bilecek, kendini bilecek, karanlıklardan aydınlığa çıkacaktır.

Sühreverdî zâkirin mânevi yolculuğunu, “Kul kelime-i tevhid zikri ile meşgul olduğunda gönlü diline eşlik eder ve bu zikir gönülde karar tutarsa nefis terbiye olup, gönül Hakk’tan başka her şeyden temizlenir. Dili susmuş olsa dahi bu zikir kalbinde susmaz. Bu zikrin cevheri ile gönülde kalıcı olarak nur-i yakîn zâhir olur” diyerek açıklamaktadır.¹⁷⁵ Bigavî, zikr-i lisâniye zikr-i kalbin karıştığı ve bütün âzâların irâdesiz hareketlendiği bu hal için, anne karnında sürekli hareket eden bir bebek benzetmesine yer vermektedir.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443A), 250b.

¹⁷⁵ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443A), 241b.

¹⁷⁶ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443A), 243b.

Bigavî Sühreverdî' nin izâhını yaptığı zikr-i zâtın murâdın müşâhede, mukâşefe ve muâyene olduğunu ifade etmektedir. Bu zikir ile erişilen vahdet yolculuğunu şöyle tarif etmektedir:

“Zikr-i zâtın nuru sabit olduğunda bu hal ile zamanla zikir harf ve ses olmaktan çıkar. Bu zikrin gücü ile zâkirin vücudu sürgün olur. Bu zikrin devamı Hakk'ın bekâsının isbâtıdır. Bu zikrin devamı ile zikredilen zikredene vekil olur. ‘Yalnız beni anın ki ben de sizi anayım’¹⁷⁷ âyetinde işaret edildiği üzere zâkir mezkûr olur ve mezkûr da zâkir olur. Böylelikle zikreden ile zikredilen bir olur. Karşısındakinin aynı ne ise kendisi olur. Ve ikilik birliğe dönüşür.”¹⁷⁸

Bigavî, nihâyet en yüce maksadı vahdete erişen kulu, “kendisinden başka ilâh olmayan Allah'ın kulağı ile duyar, gözü ile görür, kelâmı ile konuşur, ilmi ile bilir. Günahından dolayı ondan bağışlanma diler. Ondan başka ilah olmadığını, ilminin sonsuz olduğunu bilir” diyerek anlatmaktadır.¹⁷⁹

Ayrıca Bigavî, zikri kalbine yerleştirip Hakk ile yaşayan, Hakk için yaşayan ve Hakk'a vâsıl olan sâlikin bu halini, “Artık her şeye bu hal ile kulak verir, ayağından tepesine kadar sığınma ve muhabbet arzusu, yakîn duygusu ve irfan ile dolar. Böylece bu zikir sâlikin de isbâtıdır” sözleriyle aktarmaktadır.¹⁸⁰

Bigavî, zâkirin zikr-i ilâhî ile kendinden geçtiği hali “vecd vücuddur” diye tanımlamaktadır. Vücudun tüm kısımlarının eşlik ettiği zikr-i cem de denilen bu zikrin sesinin, davul ve zurna sadâlarına benzetildiğini şöyle ifade eder:

“Sultan bir yerde konaklasa davuluyla, zurnasıyla konaklar. Bu bakımdan bu zikre zikr-i sultânî denmesi mânidardır. Bu hallerinden tedirgin olan sâdıklar kendilerine bir zarar gelmeyeceğini bilmelidirler. Bu sadâlar cevher-i şerif ve her cevher-i keşiften meydana gelen insanın her bir cüzünün zikridir. Ayrıca bu sadâları arı iniltisi, atların kişnemesi, rüzgârın esmesi, keskin rüzgârların dokunduğu suyun çağlaması, alevlerin ve ağaç yapraklarının sesine benzemektedir. Bu sesler kimi zaman zayıf, kimi zaman yüksek sesle, kimi zaman uzaktan, kimi zaman havadan, kimi zaman bedenın sol yanından, kimi zaman bedenın sağ yanından işitilir ve zaman olur ki bedenın her yanından işitilir. Bundan sonra zâkirin haline uygun olarak zikr-

¹⁷⁷ el-Bakara, 1/152.

¹⁷⁸ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443A), 241b-242a.

¹⁷⁹ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443A), 242a.

¹⁸⁰ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443A), 243b.

i ruha vâsıl olur ve böylece zâkir zikirden kaybolur. Zâkirin yükselişi ve vüsûlu bu zikirlerle olur.”¹⁸¹

Varoluşunda gâyenin, kulluk olduğu bilincine varan, Hakk’ı lâııkıyla tanımayı ve O’na vâsıl olmayı arzulayan kul diliyle, kalbiyle ve ruhuyla Rabbini anar. O’nun kendisini tanıttığı vasıflarla idrakinden, bir an bile gâfil olmamaya çabalar. Tüm amellerinde takvadan ayrılmadan bedenın zikrini eda eder. Dili ile ihlâsla ve devamla zikrederek Rabbini hakkı ile anmaya, uyanık bir zihinle ve ihsan duygusuyla fikrederek Rabbini hakkı ile anlamaya ve tanımaya gayret eder. Nihâyetinde ebedî saâdet ve huzura vesile olan mârifetullaha ulaşır.

2.2.3. Sûfîlerin Ahlâkı

Ahlâk huylar demek olup, Arapça’da hulk kelimesinin çoğuludur. Ahlâk insanın manevî tabiatını temyiz eden hususiyetlerdir.¹⁸² İslâmî kaynaklarda hulk ve ahlâk terimleri genellikle iyi ve kötü huyları, fazilet ve rezîletleri ifade etmektedir. Özellikle iyi huylar ve faziletli davranışlar için hüsnü’l-huluk, mehâsinü’l-ahlâk, mekârimü’l-ahlâk, el-ahlâku’l-hasene, el-ahlâku’l-hamîde ifadeleri kullanılmaktadır. Kötü huylar ve fenâ hareketler ise sũü’l-huluk, ahlâku’z-zemîme, ahlâku’s-seyyie gibi, terimlerle karşılanmıştır.¹⁸³

İnsanın fiillerinin başlangıç noktası, iyi ve kötü tüm davranışlarının kaynağı ahlâktır. İslâmî ahlâk anlayışına göre Allah Teâlâ insanı hem iyi hem de kötü davranışları yapmaya meyilli olarak yaratmıştır. İnsan, kendisine verilen akıl nimeti ve fitratında bulunan vicdan duygusunun etkisi ile her iki davranış şeklinden kendisi için hayırlı olan, Rabbinin rızâsına vesile olacak davranışı tercih edebilecek kabiliyete sahiptir. Allah Teâlâ Kur’an-ı Kerîm’de, “Andolsun nefse ve onu şekillendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını; itaat ve isyânı ilhâm edene”¹⁸⁴ buyurmaktadır. Bigavî bu âyeti insanın güzel ahlâk ve edebe lâıık kılınması bakımından şöyle yorumlamaktadır:

“Hakk Teâlâ kasem ederek, nefsin hakkı için onu doğru hale getirebilmesi, âzâların hakkı için onları düzgün davranışlara sevk edebilmesi adına kuluna, günâhı ve takvayı, hayrı ve şerri bildirdi ve istediğine yönelebileceği irâde verdi. Böylelikle

¹⁸¹ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443A), 243a-b-244a.

¹⁸² Cebecioğlu, “Ahlak”, 19.

¹⁸³ Mustafa Çağrııcı, “Ahlak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/1.

¹⁸⁴ eş-Şems, 91/7-8.

yöneldiği onu Hakk’a vâsıl edip, maksadına ulaştırdı. Kişi nefsinin günahlardan arındırıp onu hayra, ibadet ve takvaya yöneltti. Nefsinin küfür ve mâsiyetten uzaklaştırmayan, günahlardan ve bayağılıktan temizlemeyen azıtarak helâk oldu.”¹⁸⁵

İlk dönem mutasavvıflarından Hasan-ı Basrî nefsinin arındırmakla ilgili olarak Allah Teâlâ’nın, “Elbiseni temizle”¹⁸⁶ âyetini, “Ahlâkını güzelleştir” olarak yorumlamıştır.¹⁸⁷

Bu ayeti nefis teskiyesi bağlamında ele alan müfessirlerden Isfehânî, “Nefsi ayıp görülen şeylerden temizlemek” olarak yorumlamıştır.¹⁸⁸ Zemahşerî de benzer bir şekilde ayetten maksadın “nefsi, onu kirleten fiillerden ve müstehcen bulunan âdetlerden uzak tutmak” olduğunu söylemiştir.¹⁸⁹ Kuşeyrî *Letâif*’inde bu ayeti aynı mânâda “Kalbini her türlü kötü huy ve özellikten temizle!” ve “Nefsinin günahlara girmekten; kalbini, Allah’a muhalefet anlamına gelecek işlerden; sırrını da Allah’tan başka şeylere iltifat etmekten korusun!” diyerek açıklamaktadır.¹⁹⁰

Bigavî bu mânâda, Fahreddin Râzî ve Kadî Bedavî’den yaptığı nakillerde “Elbiseni temizle” ayetinin, “Nefsinin kötü ahlaktan ve kabul görmez davranışlardan temizle ve bu hal üzerine fikri, kalbi görüşlerini kemale erdirdikten sonra ilmi gücünü kemale erdir.” emri olduğunu söylemektedir. Ayrıca “Düşmanlıklara, kırgınlıklara, sıkıntılara ve saygısızlıklara sabır ile ve nübüvvet örtünü temizle” ihtarını da bulunmaktadır.¹⁹¹

İnsanın ahlâkını güzelleştirmesi, temiz yaratılışına yönelmesi ile mümkün olabilecektir. Allah Teâlâ’nın, “O sizin üzerinize zâhiren ve bâtınen nimetlerini akıttı”¹⁹² âyetinde işaret ettiği zâhiri nimet yaratılıştaki güzellik, bâtını nimet ise yaratılıştaki bu temiz ahlâktır.¹⁹³ Âyette işaret edilen güzel ahlak, îmânı taklitten kurtararak fikir ve davranışlara istikâmet veren ihsan duygusunu, yani Cenâb-ı Hakk’ı görüyormuşçasına bir hâlet-i ruhâniyeyi kalpte sabitleyerek, şahsiyetin hâkim ve ayrılmaz bir unsuru hâline getirmek ve bu minvâl üzere yaşamaktır.¹⁹⁴

¹⁸⁵ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443B), 36b.

¹⁸⁶ el- Müddesir, 74/4.

¹⁸⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 469; Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443A), 261a.

¹⁸⁸ Rağîb el-Isfehânî, *Müfredâtü Elfâzı’l-Kur’ân*, Safvân Adnân Dâvûdî (Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 1992), 525-526.

¹⁸⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzil ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûhi’t-Te’vîl*, Muhammed Abdüsselâm Şâhîn (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1995), IV, 633.

¹⁹⁰ Kuşeyrî, *Letâifü’l-İşârât*, thk. İbrâhîm Besyûnî (Kâhire: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-Âmme li’l-Kitâb, 1981), III, 648.

¹⁹¹ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443A), 237b.

¹⁹² el-Lokman, 31/20.

¹⁹³ Hücvirî, *Keşfu’l-mahcûb*, 119.

¹⁹⁴ Osman Nuri Topbaş, *İmandan İhsana Tasavvuf* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2002), 28.

Kulun maddi ve mânevi ilimler ile kendisini yönlendirecek ahlâkı edinebilmesi, nefsinin kendisini aksi yöne çağırmasına rağmen onu terbiye ve ıslah ederek ona boyun eğmemesi, sahip olduğu cüzi iradeyi ne yönde kullanacağına bağlıdır. Nitekim Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de, “Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir”¹⁹⁵ buyurmaktadır.

Yüce Allah (c.c.) insanların dünya ve ahiret saadetini temin için emir, yasak ve tavsiyeleri ile dînî hükümleri ortaya koymuştur. Rabbi’ne teslim olmuş kulun gâyesi, mânevi hastalıklardan kurtularak Hakk’ın rızâsını kâmil manada kazanabilmek ve Allah ve Rasûlü’nün ahlâkından nasip almaktır.¹⁹⁶

Hacı Ahmed Bigavî, Allah’ın ahlâkı ile sıfatlarının aynı mânâda kullanılabileceğini söylemektedir. Ancak kulun Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanmasının, Hakk’ın sıfatının aynı ile değil o sıfata uygun bir halle hallenerek olabileceğini şöyle ifade etmektedir:

“Hakk Teâlâ’nın sıfatı kulun sıfatı olamaz. Belki sâlik kulda Hakk’ın sıfatına uygun sıfat hâsıl olur. Kim bir isim alacaksa onun benzerini alması olamaz. Hakk’a eren kulun sıfatının, O’nun sıfatı ile aynı olması imkânsızdır. Allah ilim sıfatı ile semâdan arza dek her şeyi kuşatmış, bir zerre dahi O’nun ilimden gizli kalmamıştır. Hakk Teâlâ Hazretlerinin sıfatlarından birisi de kudrettir ve tüm mahlûkata şâmindir. Bu kudret ile yeri, göğü ve içindekileri her şeyi yaratandır. Kulun böyle olduğunu söylemek bâtil ve imkânsızdır. Bu imkânsızlık değişmez.”¹⁹⁷

Hacı Ahmed Bigavî, mârifetullah yolundaki bir sâlikin ahlâkı ile ilgili olarak “Bir abd-i sâlik Hakk Teâlâ’nın doksan dokuz esmâsıyla sıfatlansa, henüz ol dahî sülûkdedir.

Hazreti Rabbü’l-âlemîne vâsıl olmamıştır” sözüne şöyle bir açıklama getirmektedir:

“Sülûk ahlâkı, amelleri ve mârifeti ıslâh etmektir. Bu, zâhiri ve bâtını imâr etmek ile meşgul olmaktır. Rabbine vâsıl olabilmek için O’ndan hicap duyarak nefsi ile meşgul olur. Vüsûl kulunun Hakk Subhâne ve Teâlâ Hazretlerinin cemâlini keşfetmesi, O’nun cemâlini müşâhedede gark olması ve başka hiçbir nesne görmeksizin kendini ve gayrısını kaybedip, nazarında Hakk’tan başkasının kalmamasıdır.”¹⁹⁸

Peygamberimiz (s.a.v.), “Allah Teâlâ’nın yüz on yedi ahlâkı vardır. Kim onlardan tek birine sahip olursa cennete girer” buyurmaktadır.¹⁹⁹ Bigavî bu hadiste geçen “Allah Teâlâ’nın yüz on yedi ahlâkı” ifadesinin onun yüz on yedi sıfatına işaret ettiğini, bu

¹⁹⁵ eş-Şems, 91/9.

¹⁹⁶ Topbaş, *İmadan İhsana Tasavvuf*, 48.

¹⁹⁷ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443A), 262b.

¹⁹⁸ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443A), 262a.

¹⁹⁹ el- Câmiu’s-sagîr, I/81.

şekilde anlaşılması gerektiğini ifâde etmektedir. Aslında O'nun sıfatları nihâyetsizdir. Ancak asıl sıfatları yüz on yedi olduğu için Hazret-i Nebi'nin (a.s) de yüz on yedi ahlâkı olduğu kabul edilmiştir.²⁰⁰

Muaz bin Cebel'den (r.a.) Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) "İslâm güzel ahlâkla ve övünmüş edeple sıvandı" hadisini naklettikten sonra Bigavî, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) güzel ahlâkî özelliklerinden bahsetmiş, özellikle onun insana değer vermesi ve mütevâzı oluşunu öne çıkaran izâhlar ile örneklendirmiştir:

"O kimle karşılaşa selam verir, ashabından kim uğrasa onunla görüşürdü. Onun elini mübârek eline alıp lütufla sıkardı. Namaz kılarken bir kimse gelse namazı çabucak kılıp ona, 'senin hacetin mi var', diye sorardı. O evet derse onun hacetini görür ondan sonra namaza dönerdi. Genellikle tahiyata oturur gibi diz çöküp oturur, mübârek ellerini dizleri üzerine koyardı. Ashabının arasında nerede gerekirse orada otururdu. Her kim onu görmeye gelse, ona ikram ederdi. Hatta ona giyeceğini döşeyiveriyordu ve onu oturduğu yastığın üzerine oturturdu. Ve eğer o kimse onda oturmaktan kaçınacak olursan ısrar edip oturturdu. Ashâbına ve küçük çocuklara dahi gönüllerini almak için künyeleri ile seslenirdi. Gazap yönünden insanların en uzağı ve en çok kaçınanıydı. Rızâ cihetinden bütün insanların en şefkatlisi, en hayırlısı ve en faydalısıydı."²⁰¹

Hazreti Peygamberin (s.a.v.) yüce ahlâkı ile örnek olarak insanlarda gerçekleştirmek istediği gâye, insanları î mân zemininde nefsânî ve kötü huylardan kurtarıp, ahlâk-ı hamîdeye, mânevi olgunluk ve güzel huylara sevk etmektir. Aynı doğrultuda tasavvufun gâyesi de tevâzu, cömertlik, diğergâmlık, merhamet, tevekkül, kanaat, sabır, şükür gibi ulvî hasletleri müminde bir lezzet haline getirebilmektir.²⁰²

Sûfîler, Rasûlullah'a (s.a.v.) uyma konusunda insanların en önde gelenlerinden olarak onun sünnetini ihyâ etmeye en lâayık olanlardır. Rasûlullah'ın (s.a.v.) ahlâkıyla ahlâklanmak, ona uymak ve onun sünnetini ihyâ etmenin en güzel yoludur. Sûfinin bu yoldaki başarısı seyr-i sülûkte edindiği haller nispetinde olacaktır.²⁰³ Sülûkte hâlini kemâle erdiren sûfinin neticede elde ettiği nihâi kazanç budur. Nitekim mutasavvıfların aksine bir tavırla, Rasûl'e ittibayı bedenî ibadetler çerçevesinde dar bir alana hasreden fukûhâya karşı erken dönemden itibaren yapılan tenkitler, sûfîlerin bu duruşunun bir

²⁰⁰ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443A), 259a.

²⁰¹ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 1b-2a.

²⁰² Topbaş, *İmadan İhsana Tasavvuf*, 48.

²⁰³ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, II/457.

tezâhürüdür. Kendisinde bizzat ittibâ-i Rasûl'ün hayat bulduğu, ilk dönem sûfilerinden Hâtim el-Esam'ın (ö. 237/851), Rasûlullah'ın (s.a.v.) üstün ahlâkını ve ondan miras kalan ilmi, müminin yaşantısının bütününe yansıtması hususunda fakihlere yönelik eleştirileri, bu noktada tam bir örnek teşkil etmektedir.²⁰⁴

Peygamber (s.a.v.)'in sünnetini ve ahlâkını kendileri için en önemli referans olarak gören ilk dönem mutasavvıfları, ahlâk kavramını ele alırken de tasavvuf ile güzel ahlâkı birlikte değerlendirmişlerdir. İslam ahlâkını hayat tarzı edinen sûfiler, ibadet ve taat ile birlikte elde edilen mertebelerde ahlâkî faziletleri öncelemişlerdir.

Ebü'l-Hasan en-Nûrî (ö. 295/908) “Tasavvuf çeşitli merâsimlerden ve ilimlerden ibâret değildir; aksine tasavvuf yalnızca ahlâktır” demiştir.²⁰⁵ Benzer bir şekilde Kettânî (ö. 322/933) de, “Tasavvuf güzel ahlâktan ibârettir. Kim güzel ahlâkta senden ileride ise, tasavvuf yolunda da senden ileridedir” tespitini yapmıştır.²⁰⁶

Hücvîrî (ö. 465/1072) ahlâkı, sûfinin Hakk ve halk ile ilişkisi bağlamında değerlendirmiş ve “Kişinin Hakk'a karşı ahlâklı olması kazaya rızâ göstermesidir. Halka karşı ahlâklı olması ise onların birlikteliğinin verdiği sıkıntı ve ağırlığa Hakk için katlanmasıdır” demiştir.²⁰⁷

Hacı Ahmed Bigavî tercümesinde sûfilerin ahlâkını işlerken, ahlâkî hasletlerden bazıları üzerinde ayrıca durmuş, Sühreverdî'nin nakillerine ek olarak Hz Peygamber'in (s.a.v.) güzel ahlâkî özelliklerinden ve diğer ilgili örneklerden bahsederek konuyu daha geniş bir şekilde ele almıştır. Burada öne çıkardığı kavramlar tevâzu, îsâr, tevekkül, kanaat, sabır ve namazdır.

2.2.4. Tevâzu

Sözlükte “kendi itibar ve derecesini düşük görmek, birine boyun eğmek” anlamındaki vaz' kökünden türeyen tevâzu, kibrin karşıtı olup kişinin başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlardan kendini arındırması demektir.²⁰⁸ Tevâzu Arapça'da alçak gönüllülüğün ifadesidir.²⁰⁹

²⁰⁴ Ayşegül Mete, “Horasan Ekolünün Teşekkülünde Hâtim el-Esam ve Entelektüel Ağı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/48 (Aralık 2023), 345.

²⁰⁵ Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, 122.

²⁰⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 467.

²⁰⁷ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 119.

²⁰⁸ Mustafa Çağrı, “Tevazu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/583.

²⁰⁹ Cebecioğlu, “Tevazu”, 345.

Tasavvufta tevâzu anlayışına baktığımızda, Hakk'ın karşısındaki huşûsunun ve halkın karşısındaki hoşgörüsünün sonucu olması itibarı ile sûfinin değerinin, tevâzu duygusundan ne derece nasiplendiği ile ilgili olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda tasavvuf kaynaklarında geçen bazı tevâzu yorumları şöyledir:

Cüneyd-i Bağdadî (ö. 297/909), “Tevâzu, alçak gönüllülük kanatlarını indirmek, çevresine yumuşak davranmaktır”, demektedir.²¹⁰

Kelâbâzî de Cüneyd-i Bağdadî gibi sûfinin kalbi durumu ve bunun yaşantısına yansımaları bağlamında tevâzuyu, “Alçak gönüllülük, azlıkla ıftihâr etmek, zilleti kucaklamak ve milletin yükünü taşımaktır” ifadeleri ile açıklamaktadır.²¹¹

Abdullah b. Muhammed-i Râzî (ö. 353/964) tevâzunun gereğini yerine getirmeyi güzel ahlâk ile ilişkilendirerek, “Güzel ahlâk, senin yaptığın her şeyi (ibadet ve taati) az bulmak, Rabbinden gelen her şeyi ise büyük ve çok görmektir” demiştir.²¹² Çünkü kul öyle aciz, öyle zayıf ve güçsüz iken, sahip olduklarının, Rabbinin bahsettiklerinin kendi amellerinin karşılığında çok daha fazla ve son derece cömertçe verilmiş olduğunun farkındadır.

Kul, Rabbinin kendisi için dünya ve âhiret saâdeti istediğini bilir. Hakk'ın takdirinin, sabrettiği ve şükrettiği sürece kendisi için hayra vesile olacağından şüphe etmez. Rabbinin ilminden ve yüceliğinden, buna mukâbil kendi zayıflık ve acziyetinden haberdardır. Bu bağlamda Kuşeyrî, “Tevâzu Hakk'a gönül hoşluğu ile teslim olmak ve ilahî hükme itirâzı terk etmektir” demektedir ve Hakk'a bu saygı ile boyun eğişi huşû olarak nitelemektedir.²¹³

Hücvirî tevâzuyu, Hakk'tan gelen bir bağış kapsamında iki cihan saâdetine vesile olarak değerlendirmiş ve “Allah bir kuluna hayır murâd ettiği zaman, onu nefsinin ayıplarını ve dünyanın kusurlarını görür hale getirir” hadisine yer vermiştir. Hadiste bahsi geçen hayırlardan birinin, kulun ubûdiyet ve kulluk yönünden tevâzu göstererek başını eğmesi ile Allah Teâla'nın dünya ve ahirette onun şanını yüceltmesi olduğu yorumuna yer vermektedir.²¹⁴ Herevî'ye (ö. 481/1089) göre ise tevâzu, kulun şanı yüce Hakk'ın yüceliği ve gücü karşısında eğilmesidir.

²¹⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, 474.

²¹¹ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 147.

²¹² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 468.

²¹³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 319.

²¹⁴ Hücvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, 172.

Mutasavvıflar, kendini kendi gözünden düşük ve değersiz görmeyenin, başkasının yanında yüksek ve kıymetli olamayacağı görüşündedir.²¹⁵ Nitekim Sühreverdî bu hususta, “Tevâzu, sûfî ahlâkının en güzeli ve en şereflişidir. Kul tevâzudan daha faziletli bir elbiseye sahip değildir. Tevâzu ve hikmeti elde eden kişi, insanlara lâıyk olduğu değeri verecek, insanlar da ona lâıyk olduğu saygıyı gösterecektir”²¹⁶ demektedir.

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de, “Kahrolası o insan! Ne kadar da inkârıcı! (Bir düşünse) Allah onu neden yarattı? Bir spermden yarattı da ona şekil verdi.”²¹⁷ buyurmaktadır. Hakk Teâlâ eşsiz yaratma sanatına âyetlerle işaret etmektedir. Bigavî bu âyetleri ve onlar üzerinden yaratılış hakikati düşünüldüğünde, insanın şükürsüzlüğünü ve kibrini, hayret verici bir durum olarak aktarmaktadır.

“Allah âyetlerde yergi ve gazap ile nankörlüğü sebebiyle insana lânet etmektedir. Rabbi onu değersiz bir nesneden, bir damla sudan yaratıp iliklerini, damarlarını, sinirlerini, etlerini, yağlarını, derilerini, kıllarını ve her bir uzvunu, her bir parçasını benzersiz yaratmıştır. İhtiyacı olan tüm organlarını nasıl da yoktan var etmiştir. Cenâb-ı Hakk, yaratmasının hakikatini tüm ayrıntılarıyla anlatarak kulunu düşünmeye sevk etmektedir. İnsanın, öncesi pis bir su, sonrası kokmuş bir ceset ve şimdi ise yeme içmenin esiridir. Şu halde ona insan olma, ehl-i îmân olma ve ehl-i ümmet olma lütuflarında bulunmuşken, mahlûkata hor bakmak değil, tevâzu yakışır.”²¹⁸

diyerek öğütlemekte ve onu derin bir tefekküre yönlendirmektedir. “Ağız ve burnu kapatıldığında nefes dahi alamayan insan ölüme mahkûmdur. Terlediğinde kötü kokmaya engel olamayacak bir aciziyettir.” Bigavî ’ye göre, böyle zayıf ve âciz iken insana lâıyk olan, kimseye hor bakmamak ve ancak tevâzu sahibi olmaktır.²¹⁹

Gerçek anlamda büyüklük Allah Teâlâ’ya mahsus iken insanın kendisinde büyüklük görmesi Rabbine karşı bir saygısızlıktır. Nitekim şeytanın kovulmuş olmasının sebebi bu saygısızlığıdır. Allah Rab, kul abd iken insana düşen kulluğunu yapması, ibadet ve taati ile tevâzuunu göstermesidir.²²⁰

Allah Teâlâ bir başka âyette şöyle buyurmaktadır:

²¹⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 322.

²¹⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, II/473.

²¹⁷ el-Abese, 80/17-19.

²¹⁸ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 8b.

²¹⁹ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 9a.

²²⁰ Çağrı, “Tevazu”, 40/583.

“Yeryüzünde böbürlenerek yürüme, çünkü sen ne yeri delebilir ne de uzun boylulukta dağlara erişebilirsin.”²²¹ Hacı Ahmed Bigavî, âyet ile ilgili Fahreddîn Râzî’nin *Tefsir-i Kebir*’indeki şu yorumunu nakletmektedir:

“Habibim senin kibirlenip, yerleri yırtıp, ondan çıkmaya gücün yetmez. Dağlara çıkıp onlarla beraber de olamazsın. Bu iki varlık arasında kuşatılmışsın. Ne burayı delip geçmeye ne de üzerine çıkıp onlarla beraber olmaya gücün yetmez. Kibirlenmek sana yakışmaz.” Bigavî’ye göre burada Peygamber Efendimizi nehiyden maksat muhakkak ümmetini nehyetmektir.²²²

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) üstün ahlâkı ile tevâzunun gereğini en güzel şekilde yerine getirmiş ve ümmetine örnek olmuştur. Hür olsun, köle olsun herkesin davetine icâbet etmiş, bir yudum süt, bir tavşan bacağı bile olsa hediye kabul ederek onları yemekten çekinmemiş, hediyelere mukâbelede bulunmuştur.²²³ Bir keresinde huzuruna getirilen birinin korkudan titrediğini görünce, “Sâkin ol! Ben kurutulmuş etle beslenen bir kadının oğluyum” diyerek onu teskin etmiştir.²²⁴ Ashabına da tevâzu sahibi olmalarını öğütlemiş ve “Kalbinde zerre kadar kibir olan kimse cennete giremez” diyerek uyarmıştır. Hacı Ahmed Bigavî, bu hadisi naklettikten sonra şu yoruma yer vermektedir: “Bu hadisin iki yönü vardır; biri îmandan kibir duymaktır. Diğerî gönlündeki kibirdir. Zerre kadar kibir duyan cennete giremeyeceği için Allah Teâlâ ya o kimseye azab ederek ya da affedip gönlünden kibri çıkararak cennetine koyar.”²²⁵

Rasûlullah (s.a.v.) tevâzu hakkındaki bir başka hadis-i şerifte, “Allah Teâlâ bana mütevâzı olmanız gerektiğini, birbirinize zulmetmemeniz icâb ettiğini vahy yoluyla bildirdi”²²⁶ buyurmaktadır. Bununla birlikte her hususta orta yolun takip edilmesini uygun gören Efendimiz (s.a.v.) kibir duygusu ile ifrattan, zillete düşüp tefritten uzak durmayı ve itidâli benimseyip tevâzuyu emretmiştir. Bu hususta kişinin kendini küçültecek derecede aşırıya kaçmasını da uygun görmemiştir.²²⁷

²²¹ İsra, 17/37.

²²² Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 8a-b.

²²³ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, II/473.

²²⁴ İbn Mâce, “Eṭ'ime”, 30.

²²⁵ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 5a-b.

²²⁶ Müslim, “Cennet”, 64; İbn Mâce, “Zühhd”, 16.

²²⁷ Çağrı, “Tevazu”, 40/584.

Mü'min kimsenin kalbi Hakk'ın huzurunda zillet içinde olmalı iken, halkın karşısında nefisini zelil etmemelidir. Bigavî bu görüşü destekleyen bir hadîs-i şerîfi şöyle aktarmaktadır:

“*Kütüb-i Tevârih*’de zikredildiğine göre İmâm Muhammed bir mecliste otururdu. Nâgâh ebnâ’i dünyâdan birisi onun üzerine geçip oturdu. İmâm Muhammed yerinden kalkıp şöyle dedi: Rasûlullâh (s.a.v.) “Bir mü'minin kendisini zillate düşürmesi yakışmaz” buyurdu.²²⁸

Sühreverdî de bu konuda aşırıya kaçıldığı görüşündedir. Meşâyih’in tevâzu hususunda yaptıkları açıklamalara nefsânî duygular karıştırarak ifrattan tefrite düştüklerini, itidâl çizgiden ayrıldıklarını ve çoğunlukla tevâzuu zillate yaklaştırdıklarını ifade etmektedir.

Ona göre bu aşırılıktan maksat, mürîdlerin kibir ve ucub duygularını nefislerinden söküp atmaktır. Zira işin başında olan mürîdin bunu başarması zordur.²²⁹

Kur’ân ve sünneti hayatında rehber edinen, tasavvufu benimseyip ahlâkî bir tekâmül ile yaşamını biçimlendiren sufi, tevâzudan uzak duramaz. Bunun aksine Bigavî’nin hayret ettiği; şükürsüz, kendisini herkesten üstün gören, tüm hak ve menfaatlerde kendini önceleyen kimse benlik duygusunun bir sonucu olarak nefsânî sıfatlarla hallenmekten kendisini alıkoyamaz. Tasavvufî eğitimde mâsivâdan uzaklaşıp Hakk’a vâsıl olmanın yolu mekârim-i ahlâktan geçer.

Mekârim-i ahlâktan biri de Bigavî’nin insana lâayık gördüğü tevâzu ile kazanılan alçak gönüllülük, şefkat, merhamet duyguları ve diğergâmlık terbiyesinin getirdiği insanlara karşı iyilik ve ihsanda bulunma eğilimidir. Böylelikle karakterini düzelten sûfî, cimrilik gibi nefsânî sıfatlardan korunur, tabiatındaki sehâvet duygusunu ortaya çıkararak sûfilerin âdâblarından bir başkası olan îsâr sıfatı ile nasiplenir.

2.2.5. İsar

İsar, seçmek, üstün saymak anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Kişinin şefkat ve merhamet duyguları ile fayda ve zararda başkasının kârını, iyiliğini kendi önünde tutmak demektir.²³⁰ Kendisini değil başkasını düşünmektir.²³¹ Cömertlikte ulaşılabilecek son

²²⁸ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 10a.

²²⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, II/476.

²³⁰ Cebecioğlu, “İsar”, 134.

²³¹ Kelâbâzî, *Taarruf*, 289.

nokta olarak kişinin aynı derecede ihtiyacı olduğu bir hak ve menfaatten, diğer şahıs için gönüllü olarak ferâgat etmesi ve onun istifâdesine sunmasıdır.²³²

Kur'ân-ı Kerîm'de itaatkâr ve takvâ sahibi müminlerin niteliklerinden biri olan îsâr kavramına, kendileri ihtiyaç sahibi iken diğer insanlara yedirmelerinin sırf Allah rızâsını kazanmak için olup, o insanlardan bir karşılık ve teşekkür beklemediklerinin ifadesi olan, “Biz size sırf Allah rızâsı için yediriyoruz, sizden bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz” âyetleri ile işaret edilmektedir.²³³

Peygamberimiz (s.a.v.) îsârı lâıykıyla îmân edebilmenin şartlarından biri sayarak, “Sizden biriniz kendisi için istediğini mümin kardeşi için de istemedikçe îmân etmiş olmaz” buyurmaktadır.²³⁴ Mümin kendisi için istediğinden kardeşi için vazgeçer, “önce ben” anlayışından uzaklaşıp, Hakk'ın rızâsı için “önce kardeşim” anlayışına sahip olur. Bu bakımdan îsâr, müminin nefsin itirazlarına kulak tıkayıp, ihtiraslarına karşı durarak kazandığı, mânevi bir zaferdir.

Mutasavvıfların îsâr anlayışı da böyledir. İlk dönem sûfilerinden Ebû Hafs el- Kebîr (ö. 217/832), “İsâr, dünyâ ve âhirete müteallik işlerde kardeşinin arzularının kendi arzularının önüne geçmesidir” demektedir.²³⁵ Ebu Hüseyin Nuri (ö. 295/907) sûfiyi tarif ederken îsâr ile ilişkilendirmekte ve “Sûfinin vasfı, bulamadığı zaman huzur ve sükûn içinde olması, bulduğu zaman ise başkasını kendisine tercih etmesidir” demektedir.²³⁶

Bir kısım sûfiler dünya malının îsâr etmeye degecek kadar kıymetinin bulunmadığını, dolayısı ile asıl îsârın, ahiret nasibini dünyada ihvan kardeşine vermek olduğunu dile getirmişlerdir. Bazıları ise îsârı bir tercih meselesi olmaktan çok kardeş, arkadaş ya da herhangi bir tanıdık ayırt etmeksizin tüm halkın hakkını, kendi haklarından öncelemek olarak görmüşlerdir.²³⁷

“Her gün iki melekten biri ‘Dağıtan kimseye yenisini ver’ diye dua ederken diğeri, ‘Malına bekçilik edenin malını telef et’ diye dua eder.”²³⁸ Şeyh Muhyiddin İbn Arabî'nin *Fütühât*’ında bu hadisin yorumunda; meleklerin insanların aleyhine dua etmeyeceği, bu

²³² Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 307.

²³³ El-İnsan, 76 / 9.

²³⁴ Tirmizî, “Sıfatü'l-kıyâme”, 59

²³⁵ İsmail Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ* (İstanbul: Vefa Yayınları, 2008), 331; Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, II/489.

²³⁶ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 34.

²³⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, II/489.

²³⁸ Müslim, “Zekât”, 57; İbn Hanbel, II / 306.

hadiste meleğin tekellüften kastının “Ey Rabbim cimri kişiye cömertlik sıfatını ver ki o da malını sadaka eylesin” demek olarak anlaşılması gerektiği ifade edilmiştir.²³⁹

Ancak diğer erdemli davranışlarda olduğu gibi îsârın da, belirtilen ahlâkî değeri kazanabilmesinde maddî-mânevî bir karşılık beklenmeden, sırf Allah rızâsı ve insan sevgisinden dolayı yapılması önemlidir. Çünkü iyilik karşılığında teşekkür veya övgü bekleyen kişi cömertlik değil alışveriş yapmış olur.²⁴⁰

Muhammed b. Fazl (ö. 319/901) îsârı, kişinin kendisinin ihtiyaç sahibi olduğu ve olmadığı durumlar olarak iki ayrı şekilde açıklamıştır: “Zâhidlerin îsârı, elindekine kendisinin bir ihtiyacı olmadığı zaman olur. Fütüvvet ehlinin, Allah’a âşık cömertlerin îsârı ise, verdiklerine kendilerinin ihtiyacı varken olur.”²⁴¹

Dekkâk (ö. 405/1015) ise îsârı bir adım daha öteye taşıyarak, “Elinde malı ve imkânı olan kimsenin ondan olmayana vermesi cömertlik değildir. Asıl cömertlik, malı olmayan kimsenin imkânı olana vermesi, başkasını kendisine tercih etmesidir” diyerek ²⁴² olanın olmayana vermesinin zaten mümkün görmektedir. Ona göre asıl olan, ihtiyaç sahibinin imkânı olana vermesidir. Bu ise, nefse hâkimiyetin son noktasında olan bir kimse için mümkün olsa gerektir.

Sûfilerin sehâ, cûd ve îsâr olarak sınıflandırmasını yaptığı cömertliğin, derecelerini Kuşeyrî şöyle açıklamaktadır: “Kim malının bir kısmını verir, bir kısmını kendisine saklarsa o sehâ sahibidir. Kim malının çoğunu verir, bir kısmını kendine saklarsa o cûd sahibidir. Kim sıkıntıya katlanıp kendisine yetecek şeyde başkasını tercih ederse, o îsâr sahibidir.”²⁴³ Bununla birlikte amellerin hangi çeşit olduğundan çok ifâsında samimiyet esastır. Kul Rabbi’nden beklentisi nispetinde karşılık alacaktır. Herevî’ye göre îsâr, gönülden yapıldığında kıymetlidir, ancak öyle olmasa bile sahihtir, yapılması uygundur.²⁴⁴

Bigavî, Müslüman kardeşini kendisine tercih etme ile ilgili bazen kaynak göstererek bazen de kaynak göstermeden sahabelerden ve sûfilerden îsâr örnekleri nakletmektedir.²⁴⁵ Îsâr örnekleri üzerine kendi zamanındaki sûfî geçinen yalancılardan hayıflanmaktadır.

²³⁹ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 25a.

²⁴⁰ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, 569-573.

²⁴¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 280.

²⁴² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 486.

²⁴³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 475.

²⁴⁴ Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, 37.

²⁴⁵ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 14a-19b.

Sûfî kisvesindeki bu kişilerin nasıl her bakımdan kendilerini ve çıkarlarını öncelendiklerini ve bu sebeple âlimlerin itibârının zedelendiğini hayıflanarak ifade etmektedir. Bu bağlamda Bigavî, bir sûfiyi sahtesinden ayırma kıstası olarak îsâr kavramını öne çıkarmaktadır. Daha sonra Rabbine, görünüşe aldananlardan olmamak hususunda niyazda bulunmaktadır.²⁴⁶

Hacı Ahmed Bigavî Allah Teâlâ'nın lütfu ile tabiatını, huyunu şerefli kılmadığı kimseye sûfilik nasip etmeyeceğini savunur. Ona göre ancak nefsi temiz yaratılışlı olan sûfiler îsâr sıfatı ile sıfatlanabilir. Bigavî'ye göre huyunda cömertlik olan kişinin sûfî olması yakındır.²⁴⁷

Îsârı ahlâk olarak benimsemiş bir sûfî, nefsi üzerinde tam bir hâkimiyet kurarak dünya metâından ve dahi kendinden vazgeçmiş, ben duygusunu öldürmüştür. Rabbine vâsıl olmuş, O'na dayanmış, O'na güvenmiştir. Bilir ki Rabbi onu zelil etmeyecektir. O fânî olandan yüz çevirmiş bâkî olana yüzünü dönmüştür. Her işinde Rabbini vekil kılmış O'na tevekkül etmiştir.

2.2.6. Tevekkül

Tevekkül, vekil kılmak, kendi işini başkasına havale etmek, itimat etmek ve güvenmek demektir.²⁴⁸ Bir sonuca ulaşmak için gerekli tedbirleri aldıktan sonra ve şartları eksiksiz bir şekilde yerine getirdikten sonra, o neticenin elde edilmesini Allah'tan beklemek ve bilmektir.²⁴⁹

Tasavvufta tevekkül anlayışına baktığımızda, kulun kazandığı mânevi hallerin durumuna göre değişmekle birlikte, genel olarak kimseye dayanmadan, hatta kendi varlığına dahi güvenmeden Rabbine teslim olması, O'nun vaadinden emin olması şeklinde değerlendirildiğini görürüz.

İlk dönem mutasavvıflarından Zünnûn (ö. 245/859) tevekkülü, “Nefsin tedbirini bir kenara bırakıp kendinde bir kuvvet ve varlık görmemek” olarak değerlendirmektedir.²⁵⁰

Sûfinin tüm dünyevi hırs ve heveslerden, nedenler ve niçinlerden kurtulup, Hakk'ın takdirine râzı olarak Hakk'tan başkasından bir şey beklememesi esastır. Sehl b. Abdullah'ın bu husustaki değerlendirmesi şöyledir: “Tevekkül, kişinin kendini murâd-ı

²⁴⁶ Bigavî, *Terceme-i Avârifu'l-maârif* (Genel, 4443B), 15a.

²⁴⁷ Bigavî, *Terceme-i Avârifu'l-maârif* (Genel, 4443B), 19b.

²⁴⁸ Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, 28.

²⁴⁹ Kelâbâzî, *Taarruf*, 151.

²⁵⁰ Serrâc, *el-Lüma'*, 50.

ilâhîye teslim etmesidir. Yüzünü Hakk’a çevirip O’na arkasını dönmemektir. Bu mânâda tevekkülü ancak kabir ehli kimseler sağlıklı olarak yapabilir”. Yani ölmeden evvel ölmek sırrına erenler bu mânâda bir tevekkülü gerçekleştirebilirler.²⁵¹ Ayrıca Sehl b. Abdullah tevekkül sahibi kimselerin üç özelliğini, “Tevekkül sahibi kimseler; kimseden bir şey istemezler, verileni geri çevirmezler, ellerine geçen malı kenarda biriktirmezler”²⁵² diyerek izâh etmektedir.

Hakk’tan başka herşeyden vazgeçen sûfî kendisini de yok sayarak, Hakk’ın iradesine teslim olmalıdır. Böylelikle Rabbinin tecellisi ile işleri yoluna girecektir. Cüneyd-i Bağdâdî, “Tevekkül, sende hiçbir varlık işareti yokmuşçasına her işini ve irâdeni Allah’a havâle etmen ve Allah için olman; Allah’ın da yaratmadan önce olduğu gibi sana ulûhiyyet ve rubûbiyyeti ile tecellî etmesi ve senin işinin olmasıdır” demektedir.²⁵³

Ruveym (ö. 303/915-16) ise tevekkülün ne olduğu sorulduğunda, Cüneyd-i Bağdâdî’nin herşeyi Allah’a havale etmesi ve O’na teslim olması sözlerine paralel olarak, “Tevekkül, va’d-i ilâhîye güvenmektir” tanımını yapmıştır.²⁵⁴

Ebu Yakup Nehrecûrî (ö. 330/941) bu hususta Sehl b. Abdullah gibi ölmeden önce nefsi arzularını öldürmüş, Hakk’ın kendisi için dünya ve ahirette takdir ettiği her şeye önceden râzı olmuş bulunmayı tevekkül olarak nitelemiş ve “dünya ve ahiret hazarının gitmesi sebebi ile nefsin ölmesidir” tanımını yapmıştır.²⁵⁵

Hücvirî tevekkülü, kulun kalbi durumuna göre değerlendirerek kişinin Hakk ile olan muamelesinden ve Hakk’a olan güveninde bâtının sıhhatli oluşundan ibâret olarak değerlendirmektedir.²⁵⁶

Kuşeyrî, önceki mutasavvıfların görüşlerine ek olarak Hakk’a güvenip teslim olmakla birlikte kulun, rızık ve geçim için çabalamasının, gayretinin tevekküle aykırı olmadığını, tevekkülün asıl yeri olan kalbinde kesin olarak Hakk’ın takdirine îmân olması gerektiğini ifade etmektedir. Kul bilir ki bir şey zorlaştı ise Hakk’ın takdiridir. Kolayca oluyor ise de O’nun kolaylaştırması ile olmaktadır.²⁵⁷

²⁵¹ Serrâc, *el-Lüma*’, 51.

²⁵² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 346.

²⁵³ Sühreverdî, *Avârifü’l-maârif*, III/ 921.

²⁵⁴ Serrâc, *el-Lüma*’, 50.

²⁵⁵ Serrâc, *el-Lüma*’, 51.

²⁵⁶ Hücvirî, *Keşfu’l-mahcûb*, 320.

²⁵⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 347.

Bigavî ise Kuşeyrî'nin aksine, rızkı ve geçimi için dertlenmeyip, gönlünü bununla meşgul etmeyen sûfiler için “Siz gerçek anlamda tevekkül etmiş olsaydınız, Allah Teâlâ kuşları rızıklandırdığı gibi sizi de rızıklandırır” hadisini şöyle açıklamaktadır:

“Rızkını bulana kadar nerede olduğunu bilmeden uçup giden, bilmediği yerden Hakk Teâlâ'nın kendisini doyurduğu ve yiyeceğini yanında alıp götürmeyen kuşlar gibi hakkıyla tevekkül edene, Rabbi ummadığı yerden rızkını verir. Böyle tevekkül eden, itikâdını sağlamlaştırmış, açlık ve yokluk ile gönüllerini meşgul etmeyen, Allah'a kulluktan geri durmayıp buyruklarını yerine getirenler Hakk'ın dostlarıdır. Allah Teâlâ onlara ihtiyaçlarını istemeden zahmetsizce verir. Tüm yaratılmışların rızkı Allah'ın kudretindedir. Kanaat ederek gönülden çıkarılan her bir dünya lezzetinin karşılığını, izzet ve ikrâmını ve yüce mertebeleri Allah Teâlâ ahirette verecektir.”²⁵⁸

Kulun kendini Hakk'a adayıp sebeplere sarılmaktan vazgeçmesi, onun Rabbine güvenip O'na teslim olması, kalb âleminin muhabbetullâh nuruyla aydınlanma derecesine ve mârifetullâh yolunda ne kadar yol aldığına göre değişecektir. Buna bağlı olarak Bigavî, Ebu Bekr Necmeddîn-i Dâye'nin *Menârâtü's-sâ'irîn ve makâmâtü't-tâ'irîn* isimli eserindeki avam, havas ve ehass-ı havasın tevekküllerinin ayrımını şöyle aktarmaktadır:

“Avamın tevekkülü, dünya ve ahiret işlerinde Allah'ı vekil kılmalarıdır. Havasın tevekkülü, gördükleri ve sevdikleri her şeyi Allah Teâlâ'ya teslim etmeleridir. Ehass-ı havasın tevekkülü, Allah Teâlâ'nın her işini gönül hoşluğu ile karşılama, her şeyini fedâ edip nefsi için bir şey istememek, Hakk'ın istediğini istemektir.”²⁵⁹

Kul, Rabbini ne kadar tanırsa O'na o kadar güvenir. Mârifete eren kulun tevekkülü tamdır. Rabbinin isimlerine, sıfatlarına vâkıf olan kul, O'nun taksimindeki adaletinden emin olmuştur. Âlimlerden bazıları, kanaat etmeye yakın bir kavram olarak tevekkülü, beden ve kalbin Hakk yolunda olmasını sağlayacak kadar olanla yetinmesi bağlamında, “bedeni kulluk hizmetine vermek, kalbi Rab ile ilgilendirmek ve kifâyet miktarındaki rızık ile tatmin olmak” diye değerlendirmektedir.²⁶⁰

Tevekkül duygusunu kemâle erdiren, Rabbinin takdirine teslimiyeti ve kazaya rızâsı tam olan kul, kanaat duygusunu da elde etmiş demektir.

²⁵⁸ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 25b-26a.

²⁵⁹ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 26a-b.

²⁶⁰ Kelâbâzî, *Taarruf*, 151.

2.2.7. Kanaat

Kanaat, kısmete râzı olmak, alışılan şeyleri kaybetme halinde bile sızlanmamak, huzur içinde olmak demektir.²⁶¹

Kanaat, sevilen şeyler bulunmadığında (sıkıntı anında) kalbin sükûn içinde bulunmasıdır. Mevcut ile yetinmek, elde olmayana tamah etmemektir. Bu duyguyu sağlam bir şekilde elde edene az olan şeyler dahi hoş görünür. Her halinde Hakk’a yönelen kimseye Allah kanaati nasip eder.²⁶²

Sûfiler tamahkârlıktan uzak durup az ile yetinmeyi düstur edinmişlerdir. Onların yegâne gâyesi Rablerini râzı etmektir. Hakk’ın rızâsını kazanmanın yolu Hakk’tan râzı olmaktan geçer. Allah Teâlâ’nın kendisine taksimine kanaat, kulu rızâ makâmına hazırlamaktadır. Nitekim Ebu Süleyman Darânî (ö. 215/830) “Kanaat rızânın evvelidir” demiştir.²⁶³

Cenab-ı Hakk’ın hükmüne boyun eğen, nefsin isteklerine karşı dik durup tüm hırs ve heveslerden vazgeçen kimseler hakkında Kettânî’nin, “Hırsı terk edip kanaati alan kimse, şeref ve ahlâkı ele geçirmiş olur” ifadeleri kaydedilmiştir.²⁶⁴

Edindiği şeref ve ahlâka lâyık haller içerisinde amel eden mü’min, ihlasla, samimiyetle Rabbine yönelir. Bîşr-i Hâfî (ö. 227/841), Hakk yolunda inanan kulları yöneten bir tavır olarak, “Kanaat, bir meliktir; sadece müminin kalbine yerleşir” demiştir.²⁶⁵

Peygamberimiz (s.a.v.) “Kanaat tükenmez bir hazinedir” buyurmaktadır. Bigavî hadis ile ilgili Ebu Bekr Necmeddîn-i Dâye ‘nin *Menârâtü’s-sâ’irîn ve makâmâtü’t-tâ’irîn* isimli eserinden şu izâha yer vermektedir:

“Hakk Teâlâ’nın yaktığı tükenmez hırs ateşini, tükenmez kanaat suyu söndürür. Kanaat insanın tabiatında olmayan, Allah Teâlâ’nın ihsânıdır ve kurtuluş sebeplerindendir. İnsanı dünyanın hırs ateşinden de, ahirette cehennem ateşinden de kanaat kurtarır. Hakk Teâlâ izzeti kanaatte, alçaklığı tamahta kılmıştır.”²⁶⁶

Ebu Yezid Bestâmî (ö. 234/848) sahip olduğu makâma nasıl ulaştığı sorusunu, kanaat ile ilişkilendirerek cevaplamaktadır. Elinde olanların ve sahip olamadıklarının sebepleri ile meşgul olmadan, râzı olmayı bilerek, Hakk yolunda, halktan bir şey beklemeyip, yalnızca

²⁶¹ Kelâbâzî, *Taarruf*, 290.

²⁶² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 342.

²⁶³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 341.

²⁶⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 343.

²⁶⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 341.

²⁶⁶ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443B), 27a.

Rabbi'ne yönelmenin mânevi hazzına işaret etmekte ve “Dünya sebeplerini topladım, kanaat urganıyla bağlayıp sıdk mancınığına koydum ve halktan ümidini kesme denizine attım ve rahatladım” demektedir.²⁶⁷

Kulun Rabbinin takdirine râzı olup bu ahlâkî erdemi elde etmesinde, nefesine zor gelen durumları kabullenip, izzet ve şeref kazanmasında, en büyük yardımcısı sabır duygusudur. Kulun kanaat ahlâkını edinmesi, nedenlerden niçinlerden kurtulabilmesi ile hâdiselerin hikmetlerini kavrayabilmesi ve sabırla râzı olabilmesine bağlıdır.

2.2.7. Sabır

Sabır alıkoymak, hapsetmek, tutmak, dayanmak anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Sabırda esas olan musibetle ilk karşılaşıldığı anda tahammül göstermektir.²⁶⁸ Maddi mânevi ıstıraplara dayanmak, edebe riâyet etmek, sıkıntı ve belâlara karşı sızlanmamak,²⁶⁹ yakınmamak, kendine acındırmamaktır.²⁷⁰ Burada kastedilen Hakk'tan gayrısına şikâyet ve sızlanmada bulunmamaktır. Hakk'a şikâyet ve sızlanma ise sabra aykırı bir durum değildir.²⁷¹

Başına gelen belâlara, sıkıntılara dayanmaya sabır dendiği gibi, Allah'a ibâdetle devam ve isyandan sürekli kaçmaya da sabır denir.²⁷² Allah Teâlâ kuluna sabrı emretmiş ve kendisine yakınlığın artmasına bir vesile kılmıştır.²⁷³ Kur'an-ı Kerim'de, “Allah, sabredenlerle beraberdir” buyurulmaktadır.²⁷⁴

Tasavvufta sabır hakkındaki genel anlayış, karşılaşılan her durumda, hayatın her noktasında Allah Teâlâ'nın râzı olacağı duruş ve tavrı sürekli olarak gösterebilme çabasıdır. Nitekim bazı sûfiler, “Sabır, sabırda da sabretmektir” demişlerdir.²⁷⁵ Sabır, sâlikin mânevi terbiyesindeki en önemli esaslardan biridir. Mutasavvıflar da sabrı bu öneme binâen değerlendirmişlerdir.

Cüneyd-i Bağdâdî'ye sabrın ne olduğu sorulduğunda, “Hakk'ın kula bahşettiği herhangi bir nimetin mahrumiyetinde, karşılaştığı herhangi bir ezâ ya da cefâ karşısında, bu durum

²⁶⁷ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 27a; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 345.

²⁶⁸ Cebecioğlu, “Sabır”, 284.

²⁶⁹ Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 179.

²⁷⁰ Uludağ, “sabır”, 298.

²⁷¹ İsmail Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, 341.

²⁷² Cebecioğlu, “Sabır”, 284.

²⁷³ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 103.

²⁷⁴ el-Bakara, 2/153.

²⁷⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, III/ 908.

geçinceye kadar Allah için tahammül göstermek olduğu” cevabını vermiştir.²⁷⁶ Bir başka zaman ise “Sabır, başa gelen acıları yüzü ekşitmeden yudumlamaktır” demektedir.²⁷⁷

Cüneyd-i Bağdâdî’ye göre “Hakk Teâlâ müminlere îmânı, îmâna aklı, akla da sabrı bir lütuf olarak vermiştir. İman müminin, akıl îmânın, sabır da aklın süsü ve zînetidir.”²⁷⁸

Zünnûn-i Mısırî, Cüneyd-i Bağdâdî ve diğer sûfiler gibi sabrı, musibetin acılarını yudumlarken kalp sükûnetini muhâfaza ile feryat etmemek, fakirlik karşısında dahi kendini zengin göstermek olarak değerlendirmektedir.²⁷⁹

Sehl Tüsterî, belâ ve musibetlere sabrın insanı günah kirlerinden arındıracağı görüşündedir.²⁸⁰ O, Allah’tan bir çıkış kapısı bekleyerek sabretmenin en faziletli ve a’lâ hizmet olduğunu savunmaktadır.²⁸¹ Hakk’ın rızâsını umarak insanların ve toplumun yararını gözeten, nefesine zor gelen durumlara sabrederek fedakârlık yapmaktan geri durmayan sûfinin bu ahlâkı, huzur ve sükûnun devamı için bir hizmettir. Kul gördüğü ezâyâ râzı olmasa da, cefâsı onu yaralasa da, nefsiyle cebelleşmek zorunda kalsa da bunu dışarı vurmaz ve kendi içinde mücâdele eder. Rabbine yönelerek hâlini ona açar.

Kelâbâzî, musibetler karşısında sûfinin kendi iç mücadelesine dikkat çekerek sabrı, “hoşa gitmeyen bir şeye, zarurî bir şekilde, kendini zorlayarak, çaba harcayarak dert ve ıstırapı sineye çekmek, elem ve kederi yudum yudum içerek tahammül etmek” diye tanımlamaktadır.²⁸² Kelâbâzî’ye göre karşılaşılan durum zor olsa da, nefse ağır gelerek onunla çekişmek gerekse de gelecekteki daha kötü bir durumdan, daha ağır bir karşılıktan korunmak ve vaad edilen sevaba nâil olabilmek için nefis dizginlenir. Herevî de bu açıdan değerlendirdiği sabrı, “Nefsin sabırsızlığına rağmen şikâyet etmekten alıkoyulması” olarak değerlendirmektedir.²⁸³

Teşekkül dönemi mutasavvıflarından Herevî de sabrı, nefsi dizginlenmesini “Nefsin sabırsızlığına rağmen şikâyet etmekten alıkoyulması” olarak değerlendirmektedir.

Bu bağlamda sabrı, nefse karşı durma yönüyle ele alan Bigavî ’ye göre bir Müslüman, haklı bile olsa arada sıkıntı olmasın diye susmalıdır. Rabbi bunun karşılığında muhakkak onu mükâfatlandıracaktır. Kişi haklıyım diye geri durmadığında yanlış anlaşılabilir.

²⁷⁶ Serrâc, *el-Lüma’*, 48.

²⁷⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 377.

²⁷⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, III/911.

²⁷⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 378.

²⁸⁰ Kelâbâzî, *Taarruf*, 144.

²⁸¹ Kelâbâzî, *Taarruf*, 143.

²⁸² Kelâbâzî, *Taarruf*, 29.

²⁸³ Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, 32.

Kendisine düşmanlık ve haset edilebilir ve kendisinde de haklılık duygusu ile kibir hâsıl olabilir. Bundan dolayı Bigavî sûfîye, fitneye sebebiyet vermeyen güzel ahlâkı tercih etmesini ve sabretmesini tavsiye etmektedir. Sûfîye bu hususta zorluk çıkaracak olan öfke duygusu ve bu duyguya sabrederek baş etmenin yolları hakkında Necmeddîn Dâye'nin *Menârâtü's-sâ'irîn* eserinden şu nakilde bulunmaktadır:

Öfke şeytânî, hayvânî ve nefsânî olmak üzere üç kısımdır. Öfkeye çare olarak üç ilaca muhtâcız ki yapısındaki ateşi sâkin kılsın. Yumuşak huy; şeytânî kısmı, öfkeyi hapsetmek ve nezaket; hayvânî kısmı, ezâyaya sabır; nefsânî kısmı giderir. Nezâket suyu öfkenin kökünü kurutur.²⁸⁴

Mümin kimse musibetler karşısında ve kulluk vazifelerinin ifâsı noktasında, nefsine ve şeytana karşı güçlü durup, Rabbine ve Rasûlüne tâbi olmalıdır. Bu hususta gereken gayreti göstermeli ve Hakk'a tam bir teslimiyetle tevekkül etmelidir. Sabrı gerektiren husus ne olursa olsun, Allah Teâlâ'nın sevgisini ve rızâsını kazanmayı amaçlamışken Hakk Teâlâ'nın fazlından mahrum kalmayacaktır.

Allah Teâlâ'ya ve Rasûlullâh'a tâbi olmanın en önemli alametlerinden biri olarak, müminin kulluğunu ifâ edebilmesi noktasında onun en önemli ve öncelikli; kendisini Hakk'ın rızâsına ulaştıracak ibadeti, namazdır.

2.2.8. Namaz

Namaz kelimesi Farsça olup, Arapça'sı salât kelimesinin karşılığıdır.²⁸⁵ Salât ise ateş mânâsına gelen “sa-le-ye” kökünden gelmektedir.²⁸⁶ Sözlükte “dua etmek, ibadet etmek, bağışlanma dilemek, yalvarmak” mânâlarındaki salât kelimesi ve türevleri Kur'an-ı Kerim'de doksan dokuz yerde geçmektedir.²⁸⁷ Ebû Tâlip el-Mekkî, salât kelimesini “Allah ve kul arasında gerçekleşen bir kavuşma” olarak tanımlamıştır.²⁸⁸

Namaz, ruhun mi'râcıdır, münker ve fahşadan nehyeden, vuslata eriştirendir.²⁸⁹ Namaz dinin direği, âriflerin gözünün nuru, sıddıkların sürûru, mukarreblerin tâcıdır.²⁹⁰

²⁸⁴ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 31a.

²⁸⁵ Cebecioğlu, “Namaz”, 249.

²⁸⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, II/575; Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 55b.

²⁸⁷ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Namaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/350.

²⁸⁸ Ebû Talib el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, çev. Mubarrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 1999), 3/318-319.

²⁸⁹ Cebecioğlu, “Namaz”, 249.

²⁹⁰ Serrâc, *el-Lüma*, 158.

Bigavî, bir mü'minin hayatında namazın yerinin ne olduğu, namaz ibadetinden uzaklaşmanın nasıl dininden uzaklaşacağı hususunda, "Namaz dinin direğidir; namazı terk eden küfre düşer." hadisi şerifinin *Mesabih Şerhi* 'ndeki şu izâhına yer verir:

Kişi namazı inkâr etmeden terk ederse kâfir olmaz. Ancak bu hal onu küfre yakınlaştırır. Zira namazdaki gevşekliği İslâm'ın diğer erkânına da yansır ve o da Allah muhafaza küfre götürür. Ayrıca Şeyh Ebû Tâlib el-Mekkî'nin "*Kutul-kulub*" adlı eserindeki, "namazı inkâr etmese de terk edenin ömrünün sonunda kâfir olarak dünyadan göçeceği" görüşüne yer vermektedir.²⁹¹

2.2.8.1. Namazda Huşû

Mekkî'ye göre namaz ibadeti, kalbin, bedeninin, dilin ve aklın iştirâkî ile yerine getirilmesi gereken bir ibadettir.²⁹² Bu şekilde kalbin, Hakk'ın önünde hazır bulunmasına huşû denir.²⁹³ Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.), "Kişinin bedeniyle kalbini (huşû ile) hazırlamadığı bir namaza, Allah Teâlâ bakmaz." buyurmaktadır.²⁹⁴

Hasan-ı Basrî, huşûyu; "Kalpte, Allah korkusunun sürekli olarak bulunmasıdır" diye tanımlamıştır.²⁹⁵

Kuşeyrî ise huşûyu, Hakk'ın heybetinin kalpte hissedilmesi olarak değerlendirir.²⁹⁶

Sühreverdi, kulun felâha ermesini huşû şartına bağlayarak şöyle demektedir: "Namazda sılayı gerçekleştiren kimse tecelli nurları ile huşûa erer. Felâh, namazı huşû ile kılanlara mahsustur. Huşûun yokluğu felâhın yokluğu demektir."²⁹⁷ Nitekim Allah Teâlâ, "Namazlarını huşû ile kılan mü'minler felâha erer."²⁹⁸ buyurmaktadır.

Allah Teâlâ bu hususta, bir başka âyette şöyle buyurmaktadır:

"Sarhoş olduğunuz hâlde, söylediğinizi bilip anlayıncaya kadar namaza yaklaşmayın."²⁹⁹

Bu âyetten murâdı, dünyâ meşgalesi veya dünyâ sevgisi ile sarhoş olduğunuz vakitte de namaza yaklaşmayın mânâsında değerlendirenler olmuştur. Nitekim içki içmemiş

²⁹¹ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 63b.

²⁹² Mekkî, *Kûtü'l-Kulüb*, 3/318.

²⁹³ Cebecioğlu, "Namaz", 249.

²⁹⁴ İmâm Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumiddin*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975), I/413.

²⁹⁵ Cebecioğlu, "Namaz", 249.

²⁹⁶ Cebecioğlu, "Namaz", 249.

²⁹⁷ Sühreverdi, *Avârifü'l-maârif*, II/576. ; Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 60a.

²⁹⁸ el-Mü'minûn, 23/12.

²⁹⁹ en-Nisa, 4/43.

olmalarına rağmen namazda okuduğundan dahi haberi olmayan kimseler bulunmaktadır.³⁰⁰

Kuşeyrî bu ayetle ilgili *Letâîf*'inde sarhoşluğun, aklın ve şuurun kaybolması demek olduğunu; bunun tek sebebinin içki olmadığını; dünya sevgisinin kalbi yerleşmesinin de bir tür sarhoşluk olduğunu ifade etmekte; namaz kılan bir insanın Hakk Teâlâ'ya yalvardığını, kişinin kalbini O'na yönelmekten alıkoyan her şeyin sarhoşluk kapsamında değerlendirileceğini belirtmektedir.³⁰¹

Allah Teâlâ, “Zikrim için, beni hatırlamak için namazı kıl.”³⁰² buyurmaktadır. Gazzâlî, gaflet zikrin zıddı iken, gafletle kılınan bir namazın Allah'ı hatırlatmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir.³⁰³ Ona göre namaza yaklaşmaması gereken sarhoş ile gâfilin illeti aynıdır. O da dünyevî düşünce ve vesveseler ile ne söylediğini, hatta kaç rekât kıldığını bilemez.³⁰⁴ Gönüldeki mânâyı harflerin ifâdelendirmesi, ancak kalbin Hakk'tan başka her şeyden sıyrılması ile olabilir.³⁰⁵

Bigavî bu hususla ilgili “Namaz mü'minin mi'râcıdır, münâcâtının başlangıcıdır. Onda ne dediğini, ne okuduğunu, kim için okuduğunu, kiminle okuduğunu bilmez ise dalâlet içindedir. Tıpkı sarhoş gibi namazdan gâfildir. Allah Teâlâ'nın Maun Suresi'nde “*fe veylün lil musalline el-ellizine hümm an salatihim sâhun*” âyetinde yazıklar olsun dediği zümreden olur” demektedir.³⁰⁶

Peygamber Efendimizin (s.a.v.) mi'râcî, mi'râc-ı cismânî ve mi'râc-ı rûhânîdir. Mi'râc-ı cismânînin birisi Mekke'den Mescid'i Aksâ'ya ve birisi dahî Mescidi Aksâ'dan âlemi melekûtadır. Mi'râc-ı rûhânîsinin birisi âlem-i şehadetten âlem-i gayba ve birisi dahî gaybdan gayb-ı gaybe gerçekleşmektedir.³⁰⁷ Bigavî böylelikle Hazreti Peygamber'in (s.a.v.) iki mi'râcından cismanî mi'râcî ile Mekke'den Mescid-i Aksâ'ya ve Mescid-i Aksâ'dan âlem-i melekûta, ruhanî mi'râcî ile âlem-i şehadetten âlem-i gayba, buradan da gaybî gayba; Hakk'ın sırrına eriştiğini ifade etmektedir.

³⁰⁰ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumiddin*, I/410.

³⁰¹ Kuşeyrî, *Letâîfû'l-İşârât*, I, 335.

³⁰² et-Taha, 20/14.

³⁰³ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumiddin*, I/435.

³⁰⁴ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumiddin*, I/436.

³⁰⁵ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumiddin*, I/437.

³⁰⁶ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 60b-61a.

³⁰⁷ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 66a.

2.2.8.2. Namazın Âdâbı

Bigavî kendisi için mi‘racı arzulayan kula, öncelikle mukaddes vadide bulunmaya hazır olmanın bilinci ile bedenini hadesten ve necâsetten temizlemesini nasihat eder. Sonrasında nefsini tevbe ve nedâmet suyu ile arındırmasını öğütler. Gönlünü mâsivâdan temizleyip kibleye yöneltmesini söyledikten sonra şöyle açıklamaya devam eder:

“İnsanın her uzvunun kiblesi vardır. Bedenin kiblesi Kâbe, nefsin kiblesi kulluk; taat ve dünyevi arzuları terk etmektir. Kalbin kiblesi ihlas, imân, Hakk’ı bilmektir. Rûhun kiblesi teslimiyet ve rızâ, sırrın kiblesi Hakk’ı bilmek ve Hakk’ı bulmaktır. Bu kiblelere böylece yönelmek gerekmektedir. Bu yönelişte yoldaşın kimdir? Şeytan mı, melek mi, dünya mı, din mi, dürüstlük mü, yalan mı? Bunu bilmelidir.”

Bigavî Hakk’ın huzuruna durmadan önce bedenini ve zihnini bu şekilde hazırladıktan sonra kalbin hazırlığı ile ilgili şu tavsiyelerde bulunmaktadır:

“Bütün mahlûkatı kalbinde hazır eyle, sonra kendini, zâhirini ve bâtınını düşün. Sonra yere nazar et, doğudan batıya dağları, denizleri, sahraları, çeşit çeşit ağaçları, taşları düşün. Sonra havaya dön ve daha sonra gönlünde melekleri hazır eyle. Bütün gönüllerden, göklerden ve kürsüden, insanların ve insan olmayanların ruhlarından ne var ise kalbinde hazır eyle.”³⁰⁸

Gazzâlî de namazda huşûnun sağlanabilmesi için bazı tavsiyelerde bulunmaktadır: Namazda gözü kapamayı, karanlık yerde namaz kılmayı veyâhût gözü önünde kalbini meşgûl edecek bir şey bulundurmamayı, görüş mesâfesini azaltmak için namaz kılarken duvara yaklaşmayı, yol üzerlerinde, çiçek ve nakışlı yerlerde, işlemeli bezler üzerinde namaz kılmaktan kaçınmayı tavsiye etmektedir. Bu zâhiri tedbirlerden başka, daha zor olan bâtını tedbirleri şöyle sıralamaktadır: İftitah tekbîrinden evvel, âhireti hatırlamak ve her şeyi bilen Allah Teâlâ’nın huzurunda duracağını düşünmek ve bu sûretle, kendisini meşgûl edecek şeyleri namazdan önce gönlünden çıkarmak. Gönlünü meyledeceği bir meşgale içinde bırakmamaya gayret etmek suretiyle, nefesine yardımcı olmaya çalışmaktır.³⁰⁹

Gazzâlî’ye göre ancak içte de dışta da etkili olacak, âzâlara da tecelli edecek huşû fayda sağlayabilir. Huşû ile kalbin mâsivâdan kesilerek Allah’a bağlandığının bir delili olarak namazda sükûnet ile ayakta durmak, baş ve gözünü sağa sola meylettirip bakmaktan, namazın hâricindeki şeyleri düşünmekten koruyacaktır. Sırrını da muhâfaza edecektir.

³⁰⁸ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443B), 66a-b.

³⁰⁹ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumiddin*, I/445.

Hatırına başka bir şey geldiğinde, Allah Teâlâ'nın buna muttali' olduğunu ve gafletle münâcâtın yapılmayacağını düşünerek, kalbin huşûunu sağlamaya çalışmalıdır.³¹⁰ Namazda kalbin huşûu ile beden ritmini birleştiremeyen kimse, namazın hakikatine nâil olamayacaktır.³¹¹

Hâtim el-Esam (r.a.):

“Vakit yaklaşınca güzelce abdestimi alır, namaz kılacağım yere gider, orada oturur, aklımı başıma alır, sonra namaz için ayağa kalkarım. Kâbe'yi iki kaşım arasına, Sırat'ı ayaklarımın altına, cenneti sağıma, cehennemî soluma alırım. Azrail'i tepemde kabûl eder ve bu namâzı (ömrümün sonu olduğu için) son namazım diye kabûl eder, korku ve ümit ile huzûr-ı Rabbü'l âleminde dururum. Tahkik ile tekbîr alır, ağır ağır ve mânâsını düşünerek Kur'ân okurum, tevâzu ile rûkû eder huşû ile secdeye kapanırım. Sağ ayağımı diğer sol ayağımı yatırır, üzerine otururum. Namazımı ihlâs ile kılarım. Ondan sonra da yine kabûl olup olmadığını bilememe korkusunu saklarım.”

sözleri namazda huşûnun adabına işaret etmektedir.³¹²

Sühreverdî, Allah Teâlâ'nın namaz kılanların her rek'atında, ehl-i semânın farklı şekillerini cem' ettiğini haber verir. Buna göre yaratıldığı andan itibaren kıyâmete kadar rûkû, secde, kıyâm, kuûd ile memur olarak, bu hallerini muhâfaza edecek olan melekler vardır. Uyanık bir mü'min; rûkûu, secdesi, kıyâmı ve kuûdu sırasında kendisinin bu meleklerin arasında olduğunu düşünerek, onların sıfatlarına bürünmeye çalışmalıdır.³¹³

Bahâeddîn Nakşibendî (ö. 791/1389) kulun namazda şu dört hususa riâyet ile huşûa erişebileceğini ifade etmektedir:

1. Helâl lokma,
2. Abdest sırasında gafletten uzak durmak,
3. İlk tekbiri alırken kendini huzurda bilmek,
4. Namaz dışında da Hakk'ı asla unutmamak, yâni namazdaki huzur, sükûn ve mâsiyetten uzakta durma hâlini, namazdan sonra da devam ettirebilmek.”³¹⁴

Bu hususlara dikkatle ihlâsın meyvesi huşûu tatmakta olan gerçek musallîler, ilâhî müşâhede altında olmalarının bilincinde olarak, namazda Hakk'tan gayrı tüm

³¹⁰ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumiddin*, I/456-457.

³¹¹ Osman Nuri Topbaş, *Kur'an ve Sünnet İkliminde İslâm İmân İbadet* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2001), 203.

³¹² Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumiddin*, I/414.

³¹³ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, II/581; Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 64a.

³¹⁴ Topbaş, *Kur'an ve Sünnet İkliminde İslâm İmân İbadet*, 207.

meşgûliyetlerinden sıyrılıp rûhânî duyuşların hissiyâtı ile gözleri secde mahallinde, mânevi lezzetlerin hazzı ile kendilerinden geçerler.³¹⁵

Hakk'ın huzuruna, bedenini, zihnini, kalbini ve rûhunu lââyık bir hal ile hazırlama çabası ve kendisinin günahlarına, acizliğine bakmadan lütufkâr bir davetle kabul edilişinin bilinci ile durmuş olan kul, dünya ve ahiret adına birçok bağış ve nimete mazhâr olacaktır.

2.2.8.3. Namazın Faydaları

Hakk'ın kullarına kendisini tanıttığı isim ve sıfatlar, namazda okunan sure, dua ve tesbihler zikredildiğinde, içerdiği mükemmel ve derin mânâlar kulun kendi eksiklerinin, kusur ve hatalarının farkına varıp kendisini tanımasına vesile olacaktır. Hakk'ın yüceliği karşısında kendi aciziyetini idrak eden kul, Rabbi tarafından her dâim huzura kabul ediliyor olma lütfunun minneti ile Rabbine yakınlığını artıracaktır. Kulun bu şuurla kıldığı namaz ve Hakk'ın karşısında olma bilici ile kazandığı ihsan duygusu, devamlı hale gelerek namaz dışında da muhâfaza edildiğinde, kulun ahlâkî yaşantısını olumlu yönde değiştirecektir. Önceki hallerine ve hatalarına içtenlik ve samimiyet ile nedâmet duyacak, eksiklerini gidermeye gayret edecek ve böylelikle namazı, kulun bağışlanması ve günahlarından temizlenmesine vesile olacaktır.

Bigavî tercümesinde bu hususu aktarırken farklı kaynaklardan konunun izâhına dair nakillere yer vermektedir. Türpişti ve Hamîdi'ye göre namaz küçük günahların affına vesiledir. İmam Nevevî tevbe yahut Hakk Teâlâ'nın fazlı ile küçük günahlar ile birlikte büyük günahların da bağışlanacağını savunur. Kelâbâzî ise büyük günahlardan maksadın şirk olduğunu bildirmektedir. Bigavî, büyük küçük tüm günahlarına kefarete olabilecek makbul bir namaz ibadeti için Hakk Teâlâ'dan, emirlerine hakkı ile itaat edebilmek ve ibadetlerini lââyık ile yapabilmek hususunda yardım ister ve tembellikten Rabbi'ne sığınır.³¹⁶

Bigavî namazı, yapıp kurtulacak bir külfet olarak gösteren tembellik duygusundan Rabbi'ne sığınırken, kendisine bahşedilmiş bir randevu, lütfedilmiş bir nimet kapsamındaki bu kavuşmayı, vuslatın devamlılığına vesile olarak arzulamaktadır. Bu devamlılığı elde eden kul ihsan duygusu ile Allah'ın huzurunda bulunduğunu hisseder. Allah karşısında sevilen ve değer verilen bir varlık; Allah'ı seven ve değer veren bir

³¹⁵ Topbaş, *Kur'an ve Sünnet İkliminde İslâm İmân İbadet*, 204.

³¹⁶ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 55a-b.

inanan olduğunu idrak eder. Yani namaz kılan bir birey, Allah huzurunda insan, mümin ve Müslüman kimliklerini benimseyecektir.³¹⁷

Müslüman kimliğini kazanan kulun kendisini kötülüklerden alıkoyacak dini şuuru elde etmede, ahlâkî yaşantısının bu şuurla tutarlı hale gelmesinde, hakkı ile kılınan namazın etkisi net bir biçimde izlenmektedir. Kul namazla; yüreğindeki iman, zihnindeki bilgi, duygu durumu ve yaşayış bakımından Rabbi, kendisi ve toplum arasında inancının gerektirdiği dengeyi sağlayabilecektir. İşlediği her fiilin hesabını vereceğini; tüm iyi ve kötü amellerin hesap gününün sahibi Allah tarafından karşılanacağını namazla idrak ederek, duygu, düşünce ve davranışlarını hayra yöneltecek; kötülüklerden kaçınacaktır.³¹⁸

Mevlâna namazın gâyesi ile ilgili olarak kulun üzerindeki tesiri, onun dönüştürücü etkisi üzerinde durur. Bu bağlamda ifâ edilen rükunlar değil, bu rükunlarda elde edilen ruhî kazanımlar ve bunların günlük yaşantıda devamlı hale gelmesi sağlanmalıdır. Böylelikle Hakk'ı her dâim anmayı ahlâk edinen kul, "namazlarında devamlı olanlar" zümresine dâhil olabilecektir.³¹⁹

Namazın ahiret adına kazancı ile ilgili olarak bâzı sahâbe: “İnsanlar kıyâmet günü dünyâdaki namazlarında gösterdikleri huzur, sükûn ve namazdan tattıkları lezzet nisbetinde haşrolurlar.” buyurmuşlardır.³²⁰

Sühreverdî namaz kılan kimseyi, ateşte ısınarak eğrilikleri düzeltilen ağaca benzetmektedir. İnsanda nefs-i emmâreden kaynaklanan kusurların, eğriliklerin, namaz ile münkeşif olan vech-i ilâhının azamet nurları ile izâle edildiğini haber vermektedir. Böylelikle mi'racı gerçekleşen kimsenin yedi secde uzvu cehennem ateşine mâruz kalmayacaktır.³²¹

İslam dininin temel ibadeti olarak kulu, ahlâkî ve imânî anlamda en üst düzey olgunluğa eriştirecek ve gaye edinilen ecirlere ulaştıracak olan namazın edâsında dikkat edilecek hususlar bulunmaktadır.

³¹⁷ Esmâ Sayın, *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 23.

³¹⁸ Sayın, *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi*, 31.

³¹⁹ Musa Kaval, “Mevlânâ'nın Düşüncesinde Aydınlatan ve Tekâmül Ettiren Namaz” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/42 (Şubat 2016), 1848.

³²⁰ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumiddin*, I/444.

³²¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, II/575; Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 55b.

2.2.8.4. Namazın Kılınışı

Ebû Tâlib el-Mekkî, namazın her bir unsurunun kendi başına ayrı bir ibadet olduğunu, birçok ibadeti bir araya getirmeye vesile olduğunu ifade etmektedir.³²² Namaz için niyet, kulu bütün bu unsurlara; yapılacak olan hamde, zikre, tesbihe, tenzihe, tevbe, duâya, kıyâm, kıraat, rûkû, secde, istiğfar ve salavata duygusal, zihinsel ve ruhsal olarak hazırlayacak bilinç ve karalılıkta olmalıdır.

Bigavî'ye göre kul dünyevi arzu ve meşgalelerinden sıyrılarak, zihninde, kalbinde, nefsinde ve ruhunda kendisine eşlik eden refiklerinin farkındalığı ile namazına karar kılmalı, niyetini bu kararlar etmelidir. Huzuruna durduğu Rabbini tanımak ve bulmak maksadı ile O'na teslim olmuş bir yüreği sunmalıdır.³²³

Ebû Said el-Harrâz' a namaza nasıl girilmesi gerektiği sorulduğunda, "O'na teveccühün kıyâmet günündeki yönelişin gibi olsun. O'nun huzurunda duruşun öyle olsun ki, aranızda bir tercüman, bir aracı olmadan O seni karşılıyor, sen de kimin huzurunda bulunduğunu bilerek O'na münâcât ediyorsun. Çünkü O, en büyük meliktir" diye cevap vermiştir.³²⁴

Ebû Tâlib el-Mekkî kıyâmı, "namaz için niyet ettikten sonra yüreğine Rabbinin muhabbeti hâkim olarak, derin bir saygı duygusu ile Rabbinin huzurunda duruş" olarak tanımlar. Kul namaza niyetlenerek ayağa kalktığında kalbi âlemlerin Rabbi için kıyâm ettiğine şahadet eder. Allah'a ta'zim duygusu onun bütün varlığına hâkim olur, her şeyi gözetimi altında tutan Allah'ın korkusu onu içine alır.³²⁵

Namaza başlayan kimsenin iftitah tekbiri ile niyeti birbirinden ayırmadan, biri diğerini geçmeden, her ikisinin aynı anda yapması gerekmektedir.³²⁶ Cüneyd-i Bağdadî namaza başlangıç anının ehemmiyetine değinerek şöyle demiştir:

"Her şeyin hâlis olan tarafı vardır. Namazın en iyi ânı ve en hâlis yanı ilk tekbir ânıdır. Çünkü namaza başlangıç ve niyet zamanıdır."³²⁷

Peygamberimiz (s.a.v.) namazın özünün iftitah tekbiri olduğunu söylemiştir.³²⁸ Tekbir namaz kılan kişinin ellerini omuzlarına doğru kaldırması, düşüncesini ve duygularını

³²² Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/319-320.

³²³ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 66a-b.

³²⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, 587; Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 66a.

³²⁵ Hüseyin Certel, "Ebû Talib El-Mekkî'de Namazın Psikolojisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/6, (1999), 135.

³²⁶ Serrâc, *el-Lümâ*, 159.

³²⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, II/587.

³²⁸ Saffet Köse, "Tekbir" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/341.

dünyadan bütünüyle uzaklaştırması ile namaz ibadetinin mânevî iklimine hazırlanma kararlılığını ifade eder.³²⁹ Bu hal tüm dünyevi kaygıları, Hakk'tan başka her şeyi elinin tersi ile arkaya atıştır. Rabbi ile arasına girebilecek her şeyi bertaraf ederek Allah ile beraber olmaya hazırlanıştır.³³⁰ Tekbir; mânâsına, kalbi bağlayan bir akit kelimesidir.³³¹ Tekbirde iki eli kaldırıp, bütün dünyevi ve âhiri nesneleri sıyrılarak, kalbini ve sırrını, ruhunu ve aklını, zâhirini ve bâtınını, fikrini ve zikrini Allah'a yönelterek “Allâhu ekber” denmelidir.³³²

Ebü Tâlib el-Mekkî'ye göre kul "Allâhu ekber" dediğinde, Allah'ın her şeyden yüce olduğunun şuurunda olmalı, Allah'ın zikri olan namaz, kalbinde en büyük yeri kaplamalıdır.³³³

Bigavî'ye göre tekbir için ellerini kaldırıp “Allâhu ekber” demek, Allah'ın bütün her şeyden daha yüce ve ulu olduğunun ifadesidir. Bu bilinçle “Allâhu ekber” dediğinde, kalbinde Allah Teâla tek olmalıdır. O'nun yüceliğinin azametinden, O'nun zikrinden, O'nun muhabbetinden, O'na talepten gayrısı olmamalıdır. Zira tektir, hiçbir sıfatında ortak kabul etmez. Aksi halde namazda diğer tüm rükunlarda kişi kendine yalancı olur. Namazda tüm rükunlar Hakk'a yönelişin ve O'nun katına yükselişin sırrına işarettir. Bu esrardan bir sarhoş gibi gâfil olan kul, asla Rabbi'ne yakınlık bulamaz.³³⁴

Bigavî “Allah-u ekber” dedikten sonra Sübhaneke'yi okuyan, Allah Teâlâ'yı tenzih ve takdis eden, O'nu överek yücelten ve tevhidi tüm samimiyeti ile zerrelerinde hisseden kulun üzerine, Hakk'ın nurunun tecelli edeceğini ifade eder. Daha sonra “Euzü billahi mineşşeytanirracim” diyerek Rabbine sığınan kulun, şeytanın fısıltılarına kulak vermeden, nefsinin isteklerine boyun eğerek onu şımartmaktan ve ondaki kibir sıfatını beslemekten korunacağına işaret eder.³³⁵

Bigavî namazda Sübhaneke duasından sonra gelen istiâze hakkında *Tefsir-i Kebîr*'den yaptığı bir nakilde, zahirî ve bâtinî düşmanla muhârebenin emrolunduğuna, âşikâr olan düşmanla savaşta, meleklerin yardıma gönderilişine ve şeytan ile bâtinî muhârebede Allah'ın yardımına delil olan âyetlere yer verir. Râzî, “Zahirî düşman ile savaşın kaybında

³²⁹ Sayın, *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi*, 21.

³³⁰ Mehmet Demirci, “İbadetlerin İç Anlamı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 1/3 (2000), 16.

³³¹ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumiddin*, I/421.

³³² Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 66b.

³³³ Certel, “Ebü Talib El-Mekki'de Namazın Psikolojisi”, 134.

³³⁴ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 60b- 61a.

³³⁵ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 66a.

îman kuvveti ile yakîn duygusu bâkî kalır, ecir ve mükâfata nâil oluruz, ölürsek şehit oluruz. Gizli düşman fırsat bulacak olur ise din ile yakîn gider, galip olursa şaşkına döneriz, ölürsek kovulup uzaklaştırılmış oluruz. Bu bakımdan batınî düşmanla muharebe, zahirî düşmanla olandan daha büyük bir gazadır” demektedir.³³⁶

Gazzâlî, secde etmekten kaçınan şeytanın, kulun secdesi ve Allah ile münâcâtını kıskanarak onu Rabbinden ayırmaya çalışan en büyük düşman olduğunu ifade eder. “Euzubilahi mineş-şeytanirracim” demenin tek başına bir kâr sağlayamayacağı, şeytanın şerrinden Allah’a sığınmak için, onun arzûsuna uymamak ve Allah’ın emrini yerine getirmek gerektiği görüşündedir. Bu görüşünü şöyle bir örnekle izâh etmektedir:

“Bir insana parçalamak için yırtıcı hayvanlar veya öldürmek için düşmanı hücum ettiği zaman, o insan, ben sizin şerrinizden korunmak için şu kaleye iltica ederim dese, sonra da kalkıp kaleye sığınmasa, yalnız bu sözüyle kendisini kurtarabilir mi? İşte Rahmânın sevmediği ve şeytanın sevdiği, şehvetlerinin peşinden gidenler de aynı vaziyettedirler. Yalnız “Eûzü” onlara bir kâr sağlamaz.”³³⁷

Bigavî, “Eûzü” sonrasında besmelede zikredilen Allah Teâlâ’nın Rahman ve Rahim isimleri ile ilgili olarak, “Arif, Allah Teâlâ’nın rahmetinin, arzındaki yaratılmışların tamamını tam da ihtiyaçları olan her şeyi bahşedip kuşattığını bilerek “Errahmanirrahim” dediğinde Allah Teâlâ, kulun hiçbir şeyle sınırlamadan kendisini rahmet sıfatı ile övdüğünü söyler. Kulun kötülüğe, hoş görülme-yen çirkin işlere meyletmesinin şifâsı da bu zikirdedir. Kul “Errahmanirrahim” dediğinde ona işaret ettiği mânâlar ve Hakk’ın bu sıfatları, kulun kalbinde açığa çıkar. Bununla birlikte Hakk’ın rahmeti dünyada iken tüm yaratılmışlar üzerine ve ahirette ise ârif gönüller üzerine ortaya çıkar”³³⁸ demektedir.

Daha sonra İbnü’l-Arabî’nin *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye* isimli eserinden şöyle nakleder:

“Kâri “Bismillahirrahmanirrahim” dediğinde Hakk Teâlâ kulun hiçbir şey ile sınırlamadan, korku, övgü, saygı gibi birçok duygu ile yönelerek kendini zikrettiğini söyler. Bu zikri karşısında Hakk Teâlâ onun sahip olduğu ilme ve o andaki durumuna göre kendisine cevap verir.³³⁹ İbnü’l-Arabî’den yapılan bir başka nakilde şöyledir: “Allah’a göre kün (ol) ne ise, kula göre besmele de odur.”³⁴⁰

³³⁶ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443B), 74b-75a.

³³⁷ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumiddin*, I/452.

³³⁸ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443B), 56b.

³³⁹ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443B), 56b.

³⁴⁰ Cebecioğlu, “Besmele”, 49.

Kul acziyetinin farkındalığıyla kıyamda, Rabbinin merhamet, rahmet ve bağışlayıcılığını zikrettikten sonra, namazın rükunlarından kıraati ifa eder. Bigavî, kıraat hususunda “Namazı benimle kulum arasında ikiye taksim ettim” kudsî hadisini nakletmektedir. Hadis şerhlerinde, bu hadisteki salâttan kastın kıraat olduğunu, mecâzen bu şekilde başka bir isim üzerine adlandırıldığını, kıraatin ise Fatiha olduğunu bildirmektedir.³⁴¹

Bigavî cennetin sekiz kapısının “Eûzü” ile başlayarak sırası ile Besmele ve Fatiha Sûresi ile açılışını ve her bir mâkâmın tecellîlerini şöyle anlatmaktadır:

“Cennetin, mârifet, zikir, şükür, reca, havf, ibadet, ihlas ve temiz ruhların yöneldiği sekiz kapısı vardır. Şöyle bil ki kul, “Euzu billahi mineşşeytanirracim” dediğinde mârifet, “Bismillahirrahmanirrahim” dediğinde zikir kapısı açılır. Allah Teâlâ’nın ismi ile var olan bütün kâinâtı bu zikir ile müşâhede eyler. Bundan sonra “Elhamdülillahi rabbil-âlemin” dediğinde şükür kapısı açılır. O vakit kelime-i hamd ile kâim olan âhireti müşâhede eyler. Nitekim Hakk Teâlâ buyurur:

Ve âhiru da’vâhum enil hamdulillahi rabbil âlemin. “Duâları da, ‘Âlemlerin rabbi olan Allah’a hamdolsun’ diyerek son bulur.” (el-Yunus 10/10). “Errahmanirrahîm” dediğinde reca kapısı açılır ve âlem-i cemâlî müşâhede eyler. “Mâliki yevmiddîn” dediğinde havf kapısı açılır ve âlem-i celâl tecelli eder. Daha sonra bütün gayretiyle “İyyâke na’büdü ve iyyâke nestaîn” dediğinde ibadet kapısı açılır ve âlem-i şeriatla âlem-i tarikati tecelli eyler. “İyyâke na’büdü ve iyyâke nestaîn ihdinâ’s-sırâtâ’l-müstakîm” demekle ihlâs kapısı açılır. Ol vakit âlem-i hakîkati tecelli eyler. “Sırâtallazîne en’amte aleyhim ğayrıl-mağdûbi aleyhim veleddâlin” demekle ervâh-ı tayyibe iktidâ kapısı açılır. Ol vakit erbâb-ı saâdâtı ve ashâb-ı kerâmâtı ve makâmât-ı enbiyâ ve sâlihîni tecellî eyler. Ve dahî fâsıklar merâtibini ve kâfirler derekâtını müşâhede eyler.”³⁴²

Gazzâlî, Fatiha’nın sekiz âyetiyle cennetin sekiz kapısını ilişkilendirerek Fatiha Sûresini cennetin anahtarları olarak nitelemiştir. Fahreddîn er-Râzî de “Namazda her rekâtta tekrarlanarak ruhânî mi’raca ulaştıran Fatiha Sûresini okuyup inceliklerine vâkıf olana cennetin sekiz kapısı da açılır” demektedir.³⁴³ Bigavî’nin bu husustaki nakli Gazzâlî ve Râzî’nin görüşleri paralelindedir.

³⁴¹ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443B), 56a.

³⁴² Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443B), 67a-b.

³⁴³ Hatice Avcı, “Fatiha Sûresi Tefsirinde Fahreddin Râzî’nin Tasavvufî Görüşleri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/4 (2016), 169.

Gazzâlî kulun Fatiha’da yaptığı hamd-ü senânın, şükürü Hakk’a mahsus kılma mânâsında olduğunu, aksinin besmele ve hamdelede noksanlık barındıracağını ifade etmektedir.³⁴⁴

Bigavî “Elhamdülillahi Rabbi’l-âlemin” övgüsü ile yaratılmışlar üzerinde yalnız lütuflarda değil, kahırlardaki hikmetlere de yönelik bir övgü, boyun eğme ve râzı olma hâli ile Hakk’a giden bir yola işaret eder. Ârifin Hakk’a övgüsü onun ilmî ve nefsî mertebesine göre şekillenmekle birlikte, bütün övgü ve senâlar nihâyetinde varlıklar üzerinden Hakk’a rücu eyler.³⁴⁵ Kul Allah Teâlâ’nın sıfatları ve bu sıfatlarının neticesi olarak yarattığı eserlerine övgü yoluyla Allah’a rücu eylemektedir. Arif yaratılmışlardan istifade ile varoluşunu görerek Hakk’a ulaşan bir yol bulur. “Elhamdülillâhi rabbi’l-âlemin” dediğinde kalbinde ortaya çıkan hal budur.³⁴⁶

Gazzâlî “Errahmâni’r-rahîm” dediğin zaman, rahmetinin şümûlünü anlayıp, ümidinin çoğalması için, O’nun her nevi lûtf-u in’amını hatırla” demektedir.³⁴⁷

Bigavî, “Errahmâni’r-rahîm” zikri ile ilgili olarak, besmele bahsinde de işaret ettiği hususlara değinir. Tüm yaratılmışları yaşadıkları süre boyunca, mü’min de olsa kâfir de olsa, zâlim de olsa mazlum da olsa, insan da hayvan da bitki de olsa, hiçbir sınırlama getirmeden nimetlendirdiği gibi kulun da hiçbir sınırlama olmaksızın Rabbini övdüğünü dile getirir. Bu övgü ile kalbinde zuhur eden mânâların kendisini kötülüklerden alıkoyduğunu, bu zikir ile kendisine cennette recâ kapısının aralanacağını bildirmektedir.³⁴⁸

Gazzâlî “Mâlîki yevmiddîn” demekle mülkiyetin yalnız Hakk’ın olduğunu, O’nun azametini, mâliki bulunduğu hesâb ve cezâ gününün dehşetini hatırlayarak O’ndan korkmasını öğütler.³⁴⁹

Bigavî kârinin “Mâlîki yevmiddîn” dediğinde Allah Teâlâ: “Kulum beni yüceltti, şereflendirdi ve noksanlıklardan tenzih etti” buyurduğunu nakleder. Burada ârif “maliki yevmiddin” diyerek din gününü âhiret diyarına hasreylemez. Bağışlayan ve esirgeyen din gününün sahibinden ayrılmaz. Onlara hem bu dünyada hem de âhiret gününde karşılık ve ecir vardır. Dünya da ahiret gibi karşılık günüdür.³⁵⁰

³⁴⁴ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumiddin*, I/453.

³⁴⁵ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443B), 56b.

³⁴⁶ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443B), 56b-57a.

³⁴⁷ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumiddin*, I/454.

³⁴⁸ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443B), 57a.

³⁴⁹ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumiddin*, I/454.

³⁵⁰ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443B), 57a.

Bigavî'ye göre Rabbi'nin huzurunda O'nun hesap gününün sahibi olduğunun bilinci ile "maliki yevmiddin" diyen kul, o dehşetli günde sığınabileceği ve kendisine yardım edebilecek tek merciin Allah Teâlâ olduğunu bilir. O kendisine merhamet edip bağışlamazsa, selamette olanlardan eylemezse hali ne olacaktır. Hatalarından, eksiklerinden dolayı nasıl hesap verecektir. Kendisini sonsuz bir acı ve ızdırap mı yoksa Rabbi'nin lütfu ve bağışlaması mı beklemektedir? Onu bu dehşetli günden ancak bütün noksanlıklardan uzak, bütün yücelikler kendisine ait olan Mevlâsı selâmete erİştirebilir. Kul "maliki yevmiddin" dediğinde hesap günü gerçeğine uygun yaşayacaktır. O güne, kendisine yüklenen sorumlulukların farkında olarak hazırlanacak, öncesinde kendisini hesaba çekecektir. Hayatında bu bilinç ile adımlarını atan kul, Hakk'ın rızâsı dâhilinde kalacak hal ve davranışlara sahip olacaktır. Ayrıca kul amelleri için kurduğu niyetin beklentisini hem ahiret hem dünya adına düzenlemelidir. Zira karşılık gününden kasıt, hem ahiret hem de dünyadır.

Gazzâlî musalliden Fatiha Sûresi'nin devamında, "İyyâke na'büdü"; "Ancak sana ibâdet ve kulluk ederiz" derken ihlâsını tazelemesini, sonra "ve iyyâke nestaîn"; "Ancak senden yardım dileriz" derken her yönden aczini, ihtiyâcını, kuvvet ve kudret sâhibi olmadığını itiraf eylemesini ve yapmaya muvaffak olduğu tâat ve ibâdetleri Hakk'tan bilip, O'na minnetle şükretmesini tavsiye etmektedir. Allah kendisini esirgememiş ve tevfikinden mahrum etmiş olsaydı, o zaman tardedilmiş şeytanlar ile beraber olacağını düşünmesini istemektedir."³⁵¹

Bigavî, "İyyâke na'büdü ve iyyâke nestaîn" zikri üzerinde ayrıntılı olarak durmuş, bu zikre namaz bahsinde oldukça geniş bir yer vermiştir.

"Kul 'iyyake na'büdü ve iyyake nestaîn' dediğinde Allah Teâlâ: bu benimle kulum arasında buyurmaktadır. Bu âyet soran ve sorulan arasındadır. Kul 'iyyake' hitâbı ile Allah Rasûlü'nün ihsan tanımına uygun olarak Rabbi'nin huzurunda olduğunun bilinci ile âyetleri tâlim eder. Muhakkak 'na'büd' hitâbı ile kul ile Rabbi arasında iştirak vâki olur. 'İyyake' de kef tevhide işarettir. Ma'büd tekdir. Kul 'na'büdü' diyerek nefsinı cem eyler. Abidler çok olsa da maksatları birdir. Her bir âzânın, gönlün, ruhun, sırrın ibadeti vardır. Musallî 'iyyake na'büdü ve iyyake nestain' dediğinde padişahın huzurundaki elçilerden birinin sözcülük etmesi gibi kıyâmda, kıraatte, rukûda, secdede bütün azâları bu rükunlara eşlik eder. Muhakkak ki o, 'iyyake na'büdü' dediğinde zâhirimle ve bâtınımle, tüm parçalarım ve varlığımle

³⁵¹ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumiddin*, I/454.

ibadetimi sana tahsis ediyorum demektedir. ‘iyyake nestaîn’ de böyledir. Aksi halde o yalancıdır. Ârif olan kimse böyle yalancı durumuna düşmekten son derece çekinir. Her nerede olursa olsun zâhirini, bâtınını, tüm varlığını, tüm parçalarını, gönlünü, ruhunu, sırrını Hakk Teâlâ Hazretleri’ne has kılarak yöneltir ve bu şekilde ibadet eder. Ancak böylelikle ‘iyyake na‘budu ve iyyake nestaîn’ demenin samimiyetine varır.”³⁵²

Bigavî’nin İbnü’l-Arabî’nin *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye* isimli eserinden şöyle bir rivâyet nakletmektedir:

Her gece Kur’ân-ı Kerîm’in tamamını hatmeden genç bir mürîdine şeyhi, gafletten tamamen uzak bir biçimde sırası ile önce kendisinin, sonra ashabdan birinin, sonra Peygamberimiz ’in (s.a.v.), sonra Cibril’in (as) ve daha sonra Allah Teâlâ’nın huzurunda okur gibi okumasını ve kendisine durumunu bildirmesini öğütler. Her bir gece hatmini yarı yarıya azaltarak ancak okuyabildiğini ve en son Rabbi’nin huzurunda Fatiha’nın “iyyake na‘budu ve iyyake nestaîn” kısmından sonrasını utanarak getiremediğini, yalancı olmaktan korktuğunu ve sabaha kadar ciğerleri pare pare olmuş bir vaziyette sekerât haline vardığını aktarır. Şeyhinin huzurunda can verip defnedildikten sonra, kabrini ziyareti sırasında mürîdinin hali kendisine mâlum olan şeyh de Hakk’a teslim olur. Ayrıca Bigavî hikâyede bahsi geçen oğlan gibi olanlar haricindekilerin gerçekten Kur’an okumuş olmayacağını ifade etmektedir.³⁵³

Bigavî “İyyâke na‘büdü ve iyyâke nestaîn” derken ben değil de biz ifadesinin kullanılmasını, kulun ibadetini hafaza melekleri ile bütün muvahhitlerin ibadetine katarak, Rabbine tahsis etmek olduğunu belirtir. Kul bu ifadede, “benim ibadetim bir başına zikrolunabilecek makâma erişmedi, ona hatalar, kusurlar, eksikler karıştığı için sana lâıyk değildir. Ben ibadetimi cümle âbidlerin ibadetine katarım ve onların cümlesinin ibadetini birlikte zikrederek “iyyake na‘büdü” derim ve kabul olmasını ümit ederim” demektedir. Hakk Teâlâ kereminden ötürü hiçbirini ayırt etmeden, melekler, peygamberler ve velilerin de dâhil olduğu ibadetlerin hepsini kabul eder.³⁵⁴

Tefsir-i Kebir’den şöyle nakleder:

“Namaz kılan, namaza başladığında yabancı idi ve şüphesiz hazır olmadan zikretti.

Bu bölüme gelince sanki ona Hakk Teâlâ ‘Benim ulûhiyyetimi itiraf ettin. Rahman

³⁵² Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443B), 57b-58a.

³⁵³ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443B), 58a-b-59a-59b.

³⁵⁴ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443B), 67b.

ve rahim oluşumu ikrar ettin. Kulluğunu ifâ ettin. Şimdi ben de bütün hitapları kaldırıp cemâlimi sana arz eyledim’ demektedir. Bunun üzerine kul ‘iyyeke na‘büdü ve iyyake nestâin ihdînes sıratâ’l-müstakîm’ dediğinde ihlas kapısı açılır ve o an hakikat âlemi tecelli eder.”³⁵⁵

Bigavî, “ihdîna’s-sırâta’l-mustakîm” dediğinde kulun kastının tevhid olduğunu dile getirmektedir. Kul Allah Teâlâ’nın Hâdi ismini izhâr eyleyip hidâyete ermek ve onda sabit olmayı ister. Bu duaya melekler de, kulun zâhiri de, bâtını da, esma-ı ilâhiyye de âmin derler. Bigavî kulun dile getirdiği bu duadaki sırların ayrıntılarının çok olması sebebi ile anlatılması ve anlaşılmasının çok zor olduğunu ifade eder.³⁵⁶

Sûrenin devamında:

“Sıratellezine en amte aleyhim gayril mağdubi aleyhim veled dalin’ diyerek Rabbinin nimet bahsettiklerinin yoluna ulaşmayı dilediği anda, paygamberler, sâlihler, kerâmet ehli ve kendilerine saadet nasip olmuş kimseler tecelli eder. Daha sonra doğru yoldan sapmışların mertebelerini, kâfirlerin aşağılığını görür. Bu zikir ile Hakk’ın nimet verdiklerinin ruhlarına tâbi olma kapısı açılır. Kul bu kapılar açıldığında maksadına eriştim dememelidir. Ancak Allah Teâlâ’nın yüceliğini ve kendi değersizliğini ikrâr eylemelidir.”³⁵⁷

Kıraatin tamamlanmasından sonraki rükû, gönlünde Allah Teâlâ’dan daha yüce hiçbir şey kalmayacak şekilde O’nu yüceltmek ve nefsinin bir toz zerresinde daha küçük görmektir.³⁵⁸ Rükû, Allah huzurunda saygı ve tevâzuu ile duruşun, tam bir teslimiyetle boyun eğişin ifadesidir. Namaz kılan kul, Rabbi’nin yüceliğinin ve O’nun karşısında kendi konumunun farkındalığı ile huşûunu tazelemeli, kalbini yumuşatmaya çalışmalıdır. Tekrar tekrar “Sübhâne Rabbiye’l azim” diyerek Rabbinin azametini kalbinde ve lisânında yerleştirmeye çalışmalıdır. “Semi‘allahu limen hamideh” zikri ile Allah kendisine hamd edene, şükredene icâbet eder diyerek rükûdan doğrulmalıdır.³⁵⁹

Sühreverdi, farz namazların dışında nâfile namaz kılan kimsenin tadına varıncaya kadar rükûda beklemesini ve uzun süre rükûdan kalkmamaya itinâ göstermesini tavsiye etmektedir. Kalbin bu hâlin rengine ve zevkine varabilmesi ancak böyle mümkün

³⁵⁵ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443B), 69b.

³⁵⁶ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443B), 59b.

³⁵⁷ Bigavî, *Terceme-i Avârifü’l-maârif* (Genel, 4443B), 69b.

³⁵⁸ Serrâc, *el-Lümâ*, 160.

³⁵⁹ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumiddin*, I/458.

olabilecektir.³⁶⁰ Namaz kılan kulun kalbi rükûda iken, rükûun manası demek olan tevâzu ve huşû ile muttasıf olacaktır.³⁶¹

Bigavî'nin Fahreddin Râzî'den naklinde Hz. Âdem'in (as) ruhu bedenine eşlik ederek rükû eylemesini şöyle anlatır: “Hz. Âdem (as) arşa nazar ettiğinde kınına asılmış şeriat kılıcını görerek hemen boynunu eğerek ve rükû ederek, ‘Îlâhi ne hüküm verirsen işte boynum, ne yüklersen işte sırtım’ diyerek rükûnun tesbihi “Sübhone rabbiye'l-azim”i söyler.” Râzî'nin bu naklinde rükûnun tesbihinin yüz bin kanatlı Harkail isimli bir melekten alınışını hikâye etmektedir.³⁶² Buna göre, iki kanada arası beş yüz yıllık mesâfede olan bu melek, “Benden büyük kimse var mı?” diye düşünerek, arşa bakıp uçtu. Ancak onun sonuna varamadı. Rabbine niyâzı ile defalarca kuvvetinin artırılmasına rağmen arşın diğer ayağına ulaşamayarak Hakk Teâlâ'nın, “kıyâmete kadar uça dahi bunu başaramayacak kadar aciz oluşunu” hatırlatması ile bu ve arkasından “semiallâhü limen hamide” tesbihini söylemiştir.³⁶³

Bigavî Fahreddin Râzî'nin, rükû makâmının tekbir makâmı olmadığı, bu makâmın şefâat ve heybet makâmı olması dolayısı ile tekbir yerine Allah Teâlâ'yı yüce sıfatlarla tesbih etmek gerektiği görüşüne yer vermektedir. Ayrıca secde rükûnun fazlasıdır, bu sebeple secdede rükûdan daha âlâ bir zikirle tesbih etmeli, “Sübhone rabbiye'l a'lâ” demelidir. Secde, Hz. Âdem' e secde emrini ilk yerine getiren İsrâfil'den alınmıştır ve bu teşbih onun elinde yazılıdır. Peş peşe yapılan iki secdeden ilki ezele, sonraki ebede, ikisi arasındaki kıyâm dünyanın kıyâmına işaret etmektedir. Bazılarına göre ilk secde her şeyden fânî olmaya, ikinci secde her şeyin Hakk'ta bâkî kalmasına; bazılarına göre ilk secde dünyanın ahirette fenâsına, ikinci secde Nûr-i celâlullâhın zâhir olması ile ahiretin bekâsına delâlet etmektedir. Bazılarına göre ise, Hakk'ın kudreti karşısında ilk secde şehadet âleminin, ikinci secde ruhlar âleminin Hakk'ın kudreti karşısında boyun eğiştir.³⁶⁴

Secdeye varıp alnını yere koyan kul, zamandan ve mekândan münezzeh, tüm eksikliklerden uzak ve tüm yücelikler kendisine ait olan, herşeyi yaratan, yaşatan ve idare eden Rabbine boyun eğmelidir. Kendisinin yaratması ile var olduğunu ve birgün varlığının tükenip fânî olacağını bilerek, bâkî olan Rabbinin lütfu ile bekâ makamına

³⁶⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, II/581; Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 64b.

³⁶¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, II/594.

³⁶² Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 68a.

³⁶³ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 68b.

³⁶⁴ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 68b-69a.

ermeyi ümid etmelidir. Fizîkî ve ruhî her türlü nimeti kendisine bahşeden Rabbinden bu nimetlerin devamını ve şükrü ile ahirette karşılığını beklemelidir. Secdesinde idraki sağlam, ihlâsı tam olarak yücelttiği Rabbinin lütfuyla, bu rükûnda biraz daha kalmasından râzı olacağını bilmelidir.

Kul son oturuşta mi'râcın hatırası olarak tahiyyatın rûhâniyetinden nasîb almaya çalışmalıdır.³⁶⁵ Teşehhüdde kademe kademe mesâfeleri aşmalı, semâvâtın katlarında ilerleyerek vuslat makâmına erişmelidir.³⁶⁶

Tahiyyat makâmında kulun ruhu çıkar ve Peygamber Efendimizin (s.a.v.) rûhu iner. İki rûh bu şekilde buluştuğunda, Rasûlullah kulun verdiği selâma mukâbele eder. Kul kendisine Rasûlullah'ın armağanı mi'raca karşılık Salli-Barik dualarını okur.³⁶⁷

Duaların okunuşundan sonra namazdan çıkış selâmı, kulu ebedî saâdet yurdu olan cennete götürecek vuslat hazzı ve kulluk neşvesini yaşatan namazın coşkusu, sağında ve solunda bulunan meleklerle paylaşma sadedinde olmalıdır.³⁶⁸

Gazzâlî, kulun namazındaki tüm zikir, kırâat ve tesbihlerin karşılığı olan sırları, kalplerinin cilâsı ve ilmin çokluğu nisbetinde anlayabileceğini ifade etmektedir.³⁶⁹

Buna göre mü'minin namazdan nasibi, namaz hakkında ilmi, ilmine uygun olarak ameli, amelinde ihlâsı ve sahip olduğu ihsan duygusu ile tevhide bağlılığı, Rabbine teslimiyeti nispetince değişecektir.

Bigavî eseri ile kula namazda ve namaz dışında, İslâm ahlâkı ile ahlâklanmanın, Rabbine lâîk bir kul olarak yaşamının yollarını, inceliklerini bildirmeye çalışmıştır. Hakk yoluna kendini adayan, vuslatı arzulayan sûfilere rehber olacak *Avârif*'in en güzel şekilde anlaşılmasını, sâdıkların onun kelâmına ve sırrına muttali olmalarını amaçlamıştır. Bu hizmetinde niyeti, salihlerin duasına, Peygamberin (s.a.v.) şefaatine ve Rabbinin rahmet ve merhametine nâil olmaktır. Hedefi için ele aldığı eser ve müellifi, kendisini muvaffak kılacak kıymetli vesilelerdir.

Bigavî'nin ve dönemindeki sûfiler için Sühreverdî, Hakk yolundaki rehberlerin en üstünü, *Avârif* ise zâhir ve bâtın ilimleri birlikte ortaya koyan, en kapsamlı şekilde fayda sağlayan bir eserdir. Bigavî bu eserden ancak doğru sözlü, salih amelli, halis niyetli güzel ahlaklı kimselerin nasiplenebileceğini savunmaktadır.

³⁶⁵ Topbaş, *Kur'an ve Sünnet İkliminde İslâm İmân İbadet*, 210.

³⁶⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, II/597.

³⁶⁷ Bigavî, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* (Genel, 4443B), 69b.

³⁶⁸ Topbaş, *Kur'an ve Sünnet İkliminde İslâm İmân İbadet*, 218.

³⁶⁹ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumiddin*, I/457-458.

Bigavî Hakk'tan başka herşeyden fânî olup bekâ makâmına ulaşmayı arzulayan kulun öncelikle varlık iddiasından kurtulması gerektiğini savunmaktadır. Bigavî'ye göre bunun öncelikli vesilesi zikirdir. Dile, kalbe ve rûha yerleşen zikir kulun tüm hallerini güzelleştirir. Kötü ahlâkî hallerden kurtarıp tevâzu, îsâr, tevekkül, kanaat, sabır gibi güzel ahlâkî hasretler kazandırır. Rabbini anmaya başlayan kul, O'nu andıkça anlamaya, tanımaya başlar. Rabbini bilirse kendini bilir. Acziyetini idrak ederek, tevâzu sahibi olur. Nitekim Bigavî de kula yakışanın bu olduğunu söylemektedir. Nefsanî duygularını törpüleyip Müslüman kardeşini kendisine tercih edebilecek kıvama gelmesi ile îsâr sıfatı kazanır. Bigavî'ye göre ancak temiz yaratılışlı sûfîler îsâr sıfatı ile sıfatlanabilir. Dünya nimetlerine sarılmış, herşeye hâkim ve sahip olmak isteyen kul kanaat edemez, tevekkül sahibi de olamaz. Hakk'ın kendisi için karar kıldığından râzı olamaz. Kendini ve elindekileri Rabbine emanet edemez. Oysa Bigavî sağlam bir itikatla, dünyevi işlerle gönlünü meşgul etmeden tevekkül eden kimsenin Hakk'ın dostları olabileceğini ifade etmektedir. Rabbine güvenen kul, Hakk'ın takdirindeki hikmetlere sarılmayı ve sabretmeyi bilir. Bigavî sabrı özellikle öfkeye hâkim olma bakımından ele alarak sûfîye, fîtneye sebep olmayan güzel ahlakı tercih ederek, sabretmesini öğütlemektedir. Bigavî'nin ayrıntılı olarak ele alıp öne çıkardığı bir diğer husus namaz ibadetidir. Namaz, sağlam bir niyet ve huşû ile âdâblarına riâyet ederek kılınmalı, huzuruna durduğu Rabbini tanımak ve bulmak maksadı taşımalıdır.

3. BÖLÜM: *TERCEME-İ AVÂRİFU'L-MAÂRİF* 22-43. BABLAR

Yazma Eser katalog aramalarımız sonucunda sekiz adet *Terceme-i Avârifu'l-maârif* nüshasına ulaştık.

Bu nüshaları şunlardır:

1. Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel Koleksiyon, 4443/A numaralı TY.

Eser 252x-164-185x-110 mm ölçülerinde yazma nesihle 17 satıra yazılmış olup tamamı 262 varaktan oluşmaktadır. 20-30 Rebûlâhir 918 istinsah edilmiş eserin müstensihî Hamza Bâlî b.Ali'dir. Beş ciltten oluşan eser daha sonra iki cilt olarak düzenlenmiş ve kütüphane kayıtlarına iki ayrı numara ile dâhil edilmiştir. Şemseli, meşin kaplı olup, 1. cildin sol kabı bulunmamaktadır. Sayfalar cedvelsiz, numaralandırılmış ve metin harekelidir. Metinde bab başlıkları ve bazı önemli ifadeler kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Eserin başında bölümleri ve sayfa numaraları bildirilmiştir.

Nüshanın başlayış metni şöyledir:

الحمد لله الذى اطلع شمس المعارف و الحقائق بمزيت خصائص احسانه في قلوب العارفين وانزع كؤس زلال
العوارف والدقيق بلطاءف امتنانه الجمهو والمقربين

Bitiş metninde ise şu ifadeler yer alır:

و حبيب محمد مصطفى عليه السلام محاسن اخلاق جمع

2. Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel Koleksiyon, 4443/B numaralı TY.

Eser 252x-164-185x-111 mm ölçülerinde yazma nesihle 18 satıra yazılmış olup tamamı 255 varaktan oluşmaktadır. 20-30 Rebûlâhir 918 istinsah edilmiş eserin müstensihî Hamza Bâlî b.Ali'dir. Diğer özellikleri esrin 4443/A koleksiyon numaralı 1.cildi ile aynıdır.

Nüshanın başlayış metni şöyledir:

...ايلىوب معاذ بن جبله انى وصيت ايليوب ايتدى

Bitiş metninde ise şu şekildedir:

واحشرنا مع الذين انعمت عليهم من النبيين والصديقين و الشهداء والصالحين امين يا رب العالمين وصل علي سيد
المرسلين و أمام المتقين محمد و آله اجمعي

3. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâi Efendi Koleksiyonu, 00486 numaralı TY.

Eser 50x170,178x175 mm ölçülerinde yazma Rika ile 23 satıra yazılmış olup tamamı 436 varaktan oluşmaktadır. 863 yılında istinsah edilmiş eserin sarı deri kaplı sade bir cildi bulunmaktadır. Eserin başında kırmızı renkli kare sütunlar içerisinde bölüm isimleri ile içindikiler kısmı mevcuttur. Eserin ilk iki sayfası yıldız süsleme ile cedvelenmiş olup

diğer sayfaları kırmızı çizgi cedvelli ve sayfaları numaralandırılmıştır. Metin harekesiz ve bazı önemli kısımlar kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Nüşanın başlayış metni diğer nüshaların çoğu ile şu şekilde aynıdır:

الحمد لله الذى اطلع شمس المعارف و الحقائق بمزيت خصائص احسانه في قلوب العارفين وانزع كؤس زلال العوارف والدقيق بلطاءف امتنانه الجمهو والمقربين

Eserin bitiş metninde diğer nüshalar ek olarak şu ifadeler yer almaktadır:

و ثل عاى سيد المرسلين و أمام المتقين محمد و آله أجمعين كما جعلتنا من أمته حبيبك و متبعي خيره خلقك محمد عليه الصلاة و السلام فتوفنا علي صلاته و احشرنا في زمرة و رزقنا شفاعته و رؤيته امين يا اله العالمين و يا خير الناصرين من فضلك و كرمك يا أكرم الأكرمين و ارحم الرحمين والحمد اولا و اخر او الصلوة و السلام علي حبيبيه و صفيه محمد ظاهرا و باطنا الهم اغفر ممالكه ولكاتيه ولمن نظر فيه ولمن دعا لهم با لخير امين يا أرحم الراحمين

4. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, 01714 numaralı TY.

Eser 324x209-240x149 mm ölçülerinde yazma nesihle 26 satıra yazılmış olup tamamı 200 varaktan oluşmaktadır. 983 istinsah tarihli eserin sayfaları kırmızı çizgi cedvelli olup numaralandırma yapılmamıştır. Metin harekelendirilmiş ve bazı önemli ifadeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Nüşanın başlayış metni şöyledir:

الحمد لله الذى اطلع شمس المعارف و الحقائق بمزيت خصائص احسانه في قلوب العارفين وانزع كؤس زلال العوارف والدقيق بلطاءف امتنانه الجمهو والمقربين

Nüşanın bitiş metni şu şekildedir:

الحمد لله الذى ترجمة عارف المعارف بكرمه و لطفه و مسنه و اللهم اجعل هذا الكتاب سببا لنجات من الدركات و وسيلت الي انبيا الدرجات و زريعة الي مشاهدت اسرارك و الوصول الي تجلي اسماءك و ذا انك انك مجيب الدعوات و معلي الامنيات

5. Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK Koleksiyonu, 3149 numaralı TY.

Eser Ârifi adına kayıtlı, 270x180-190x120 mm ölçülerinde yazma nesihle 25 satıra yazılmış olup tamamı 277 varaktan oluşmaktadır. Eserin sayfaları kırmızı çizgi cedvelli olup numaralandırma yapılmamıştır. Metin harekelendirilmiş ve bab başlıkları ve bazı önemli ifadeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metin içinde şiirler ayrıca çerçeve içine alınmıştır. Eser açık kahverengi meşin cildli, serlevha tezhibli, zencirekli, salbek gömme şemselidir. Bu eser Arifi adına kayıtlı olmasına rağmen aslen Hacı Ahmed Bigavî'ye aittir.

Nüşanın başlayış metnindeki ifadeler şu şekildedir:

الحمد لله الذى اطلع شمس المعارف و الحقائق بمزيت خصائص احسانه في قلوب العارفين وانزع كؤس زلال

العوارف والدقيق بلطاءف امتنانه الجمهو والمقربين

Bitiş metninde ise şu ifadeler yer alır:

واحشرنا مع الذين انعمت عليهم من النبيين والصديقين و الشهداء والصالحين امين يا رب العالمين وصل علي سيد المرسلين و أمام المتقين محمد و آله اجمعي

6. Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK Koleksiyonu, 3327 numaralı TY.

Eser 252x170-180x120 mm ölçülerinde yazma talikle 23 satıra yazılmış olup tamamı 264 varaktan oluşmaktadır. Eserin sayfaları cedvelsiz olup numaralandırma yapılmıştır. Metin harekelendirilmiş ve bab başlıkları ve bazı önemli ifadeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eser salbek şemseli, zencirekli, kahverengi deri ciltlidir. 1a'da Ahmed siyahi Efendi'nin iki vakıf mührü vardır. Halidiye Medresesi'nden gelmiştir.

Nüşanın başlayış metni şöyledir:

الحمد لله الذى اطلع شمس المعارف و الحقائق بمزيت خصائص احسانه في قلوب العارفين وانزع كؤس زلال العوارف والدقيق بلطاءف امتنانه الجمهو والمقربين

Bitiş metninde ise şu ifadeler yer alır:

واحشرنا مع الذين انعمت عليهم من النبيين والصديقين و الشهداء والصالحين امين يا رب العالمين وصل علي سيد المرسلين و أمام المتقين محمد و آله اجمعي

7. Kayseri Kütüphanesi, Raşid Efendi Koleksiyonu, 1073 numaralı TY.

Eser 300x210 mm-216x137 mm ölçülerinde yazma nesihle 17 satıra yazılmış olup tamamı 390 varaktan oluşmaktadır. Eserin ilk iki sayfası yıldız süsleme ile diğer sayfaları kırmızı çizgi cedveli olup numaralandırma yapılmamıştır. Metin harekelendirilmiş ve bab başlıkları ve bazı önemli ifadeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eser yıldızla süslü, salbek şemseli, kahverengi deri kaplı ve zencireklidir.

Nüşanın başlayış metnindeki ifadeler şöyledir:

الحمد لله الذى اطلع شمس المعارف و الحقائق بمزيت خصائص احسانه في قلوب العارفين وانزع كؤس زلال العوارف والدقيق بلطاءف امتنانه الجمهو والمقربين

Bitiş metninde ise şu ifadeler yer alır:

واحشرنا مع الذين انعمت عليهم من النبيين والصديقين و الشهداء والصالحين امين يا رب العالمين وصل علي سيد المرسلين و أمام المتقين محمد و آله اجمعي

8.Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş Koleksiyonu, 218 numaralı TY.

Yazma Eserler Kütüphanesi portalında kayıt numarası ile arandığımızda esere ulaşmamız mümkün olmamıştır. Metnini inceleme imkânı bulduğumuz eserin özellikleri şöyledir:

Eser yazma nesihle 17 satıra yazılmış olup tamamı 108 varaktan oluşmaktadır. Eserin sayfaları cedvelsiz ve sonradan latin harfleri ile numaralandırılmıştır. Metni harekeli, bab başlıkları ve bazı önemli ifadeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metin kısmının başında muhteva hakkındaki bilgilendirmede 63 bölümün tamamı zikredilmesine karşın, mevcut eserde sadece 15 bölüm bulunmaktadır. Eserin kalan kısmı eksiktir.

Nüshanın başlayış metni şöyledir:

الحمد لله الذى اطلع شمس المعارف و الحقائق بمزيت خصائص احسانه في قلوب العارفين وانزع كؤس زلال
العوارف والدقيق بلطاءف امتنانه الجمهو والمقربين

Eserin son kısmı eksik olması sebebi ile bitiş metni tespit edilememiştir.

Bütün nüshalar aynı ifadeler ile başlamaktadır. Bursa, Kastamonu, Kayseri nüshaları aynı ifadeler ile son bulmakta olup, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâi Efendi Koleksiyonundaki nüshada ek bir dua metni bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu nüshası, *Terceme-i Avârifü'l-maârif* vesile kılınarak yapılan bir dua ile son bulmaktadır. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş nüshasının son kısmını tespit etmek mümkün olmamıştır.

3.1.Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel Koleksiyon, 4443A-B Kayıt Numaralı

Terceme-i Avârifü'l-maârif Nüshası 22-43. Babların Latinizesi

[203b]

3.1.1. el-Bâbü's-sânî ve'l-işrûne fi'l-kavli fi's-semâ'i kabûlen ve îsâran

Ya'nî yirmi ikinci bâb semâ'ın beyânındadır. Kabûlen ve îsâran Hakk Teâlâ buyurur:

فَبَشِّرْ عِبَادَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبَابِ

“Söylenenleri dinleyip de en güzeline uyan kullarımı müjdele! İşte Allah'ın doğru yolu buldurduğu kimseler onlardır, asıl akıl iz'an sahipleri de onlardır.” (ez-Zümer 39/17-18). Bu âyetin tefsîri bundan yukarıda geçmiştir.

Ba'zılar aydırlar: “Ahseni akvâl ol kavlin ehdâsı ve erşedidir”. Ve dahî Hakk Teâlâ buyurur:

وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ

“Peygamber'e indirileni dinledikleri zaman hakikate dair bilgileri bulunduğundan dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün. Derler ki: “Rabbimiz! İman ettik, bizi hakka şahitlik edenlerle beraber yaz.” (el-Maide 5/83).

Ya'nî Hakk Teâlâ aydır: Kâmil mü'minler onlardır ki vakti ki Rasûl üzerine nâzil olanı işitseler, Yâ Habîb sen onların gözlerini yaş akıtır görürsün Hakk'tan bildikleri nesneden ötürü.

Hulâsatü'z-zâikîn ve zübdetü'l-âşıkîn ve tâcü'l-ârifîn ve mefharu'l-muhibbîn ve reîsü'l-müşâtakîn ve senedü'l-vâcidîne'l-mukâşifîn eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn es-Sühreverdîyyü âmelehullâhu bi lutfihi'l-hafîyyü aydır, bu semâ' semâ'-ı haktır ki bunda ehl-i îmândan iki kişi ihtilâf etmiş değildir. Ve bu semâ' issine hidâyetle lübb ile [204a] hükm olunmuştur. Ve bu semâ' bir semâ'dır ki bunun harâreti berd-i yakîn üzerine vârid olur. Lâcerem gözler yaşlar dökerler. Zîrâ ki bu semâ' vakt olur ki hüzn getirir; hüzn hod hârdır. Ve kâh olur ki şevk getirir; imdi şevk hod hârdır. Ve vakt olur ki nedem ve pişmanlık getirir; imdi nedem hod hârdır. İmdi vakti ki semâ' bir sâhib kalb ki onun kalbi berd-i yakîn ile dolmuştur. Ona bu sıfatları îrâs eylese onu ağlatır ve onun gözlerinden yaşlar akıtır. Zîrâ ki harâretle bürûdet ikisi birbiriyle cem' olsa onlardan su zâhir olur. Lâcerem bu harâretler berd-i yakîn ile cem' olsalar gözden yaşlar zâhir olur. Ve vakti ki semâ' gönülde sehelce eser eylese, onun eseri bedende dahî zâhir olup, beden ürperip titrer. Niteki Hakk Teâlâ buyurur:

تَقْسَعِرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ

“Rablerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir...” (ez-Zümer 39/23). Ya'nî Kur'ân içinde olan vaiddeden havf edip, bedenleri ürperip titrer. Şunların ki onlar Rabblerinden korkarlar.

İmdi vakti ki semâ' gönülde kat'i eser eylese onun eseri dimâğa yetişir. Akla haber verir, vahiy gibi ki bir ulu iş vâki' olur diye. Lâcerem gözden yaşlar akar. Ve vakt olur ki semâ'ın eseri rûha yetişir, rûh dahî mevc edip ıztırâb eder. Hattâ şöyle mevc eder ki bu kalıbı yırtıp geldiği âlemde yana pervâz etmek ister. Lâcerem ol vakt sayhalar ve feryâdlar zâhir olur. İmdi ashâb-ı hâlden bu ahvâllerin ashâbı bunların cemî'isini bulurlar ve bunlara yetişirler. Ve erbâb-ı muhâl yakîn olur ki delâil-i hevâyı nefisle onlara [204b] kendileri benzetirler.

Kütüb-i ehâdisde mervîdir ki Ömer radiyallâhu anhü Kur'ân okurken vakt olurdu ki bir âyet okurken sayha eyleyip düşerdi. Bir gün veyâhûd iki gün evinden çıkmazdı. Ashâb onu hasta oldu sanıp onun hastalığını sormaya varırlardı.

Pes semâ' Allâh Teâlâ hazretinin rahmetini celb eder. Niteki Zeyd b. Eslem radiyallâhu anhü aydır:

Übey b. Ka‘b Rasûl huzûrunda Kur‘ân okudu. Ashâb rikkat eylediler. Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

اغتنموا الدعاء عند الرقة؛ فإنها رحمة من الله تعالى³⁷⁰

Ya‘nî “Rikkat vaktinde duâ ile ganîmetlenin. Zîrâ ki rikkat Allâh Teâlâ hazretinden rahmettir.”

Ümmü Gülsüm radiyallâhu anhâ ayıttı: Rasûl hazreti aleyhisselâm ayıttı:

إذا اقتصر جلد العبد من خشية الله، تحانت ذنوبه كما يتحات عن الشجرة اليابسة ورقها

Ya‘nî Rasûl ayıttı: “Vakti ki abdin Allâh Teâlâ hazreti korkusundan bedeni ürperse onun sagâ‘ir günâhları dökülür, kuru ağaçtan yapraklar döküldüğü gibi.”

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurdu:

إذا اقتصر جلد عبد من خشية الله إلا حرمه الله على النار

Ya‘nî: “Vakti ki bir mü‘min kimsenin Hakk Teâlâ’dan havf edip bedeni ürperse Hakk Teâlâ onu cehennem odundan halâs eyleye.” Harreme ile ta‘bîr eyledi mübâlağa için.

İmdi bu zikrolunan sema‘da aslâ inkâr ve ihtilâf yoktur. Belki ihtilâf elhân-ı tayyibeyle eş‘âr-ı istimâ‘ etmektedir. İmdi bunda akvâl çok oldu ve ahvâl bunda mütebâyin ve mütefâvit oldu. Lâcerem ba‘zılar [205a] eş‘ârın elhân-ı tayyibeyle semâ‘ında inkâr ettiler. Hattâ onu fiskdır dediler. Ve ba‘zılar ona harîs olup ayıttılar: Ol vâzıh haktır dediler ve bunlar her iki tarafta ifrât ve tefrîd ettiler. Ebû‘l-Hasan b. Sâlim’e ayıttılar: “Semâ‘a sen niçin inkâr edersin? Tahkîk Cüneyd ve Serî es-Sakatî ve Zünnûn istimâ‘ ederlerdi”. Pes Ebû‘l-Hasan b. Sâlim dahî ayıttı: “Ben semâ‘a nice inkâr ederim ki, benden hayırlı ki Ca‘fer-i Tayyâr’dır, istimâ‘ eyledi. Belki münker olan lehv-ü lu‘bdur”. Şeyh aydır, bu söz sahîh sözdür.

Zîrâ ki Ebû Bekir Sıddîk radiyallâhu anh bir gün Âişe evine vardı. Gördü ki iki câriye gınâlar edip, defler urup oynarlar. Habîbünâ ve şefî‘ünâ ve tabîbünâ Muhammed Mustafâ sallallâhu aleyhi ve sellem giyeceğini bürünmüş oturur. Hemen ki Ebû Bekir onları gördü, bir kerre çağırıp onlara kakıdı. Lâcerem Rasûl aleyhisselâm münevver cemâlinden giyeceğini giderip ayıttı: Bunları ko Yâ Ebû Bekir. Zîrâ ki bu günler bayram günleridir. Ve bir rivâyette ayıttı: “Bunları ko zîrâ ki her kimsenin bir bayramı vardır. Bizim dahî bayramımız bu gündür dedi.” Ol eyyâm, eyyâm-ı minâ idi.

³⁷⁰Aclûnî, İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ ve Müzîü’l-İlbâs*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l İlmiyye, 1988), I/149.

Rasûl Medîne'deydi ve Âişe anamız radiyallâhu anhâ ayıttı: Mescid içinde Habeşeler oynarlardı. Rasûl beni ridâsıyla örtüp onları bana gösterirdi. Ben onlara nazar ederdim. Hattâ ben onlardan usanınca dururdum.

Ve Şeyh Ebû Tâlib el-Mekkî *Kûtü'l-kulûb* kitâbında selefdan ve tâbiînden ve ashâbdan ve gayrilerinden nesneler nakleyledi ki onlar bu semâ'ın tecvîzine delâlet eder. İmdi Şeyh [205b] Ebû Tâlib'in kavli cemî' ulemâ katında makbûl ve mu'teberdir. Zîrâ ki onun ilmi kâmilidir ve hâli dahî kâmilidir. Ahvâli selefi ol ziyâde bilir ve dahî onun takvâsı ve zühdü ve veraî âlem içinde meşhûrdur. Lâcerem ol asveb ve evlâ nedir, onu ihtiyâr eyler. Hattâ ol *Kûtü'l-kulûb* kitâbında ayıttı:

“Semâ'ın helâli var ve harâmı var ve şüphelisi var. Pes şol kimse ki nefsin hevâsıyla ve nefsin şehvâtıyla istimâ' eylese ol harâmdır. Ve kim ki onu sıfat-ı mübâh üzerine akılla işitse; meselâ câriyesinden veyâhûd zevcesinden ol şüphelidir. Zîrâ ki onda lehv dâhil olur. Ve kim ki onu bir kalple dinlese ki ol kalp onun ma'nâsını fehmedip ondan Allâh Teâlâ'nın eltâf-ı nesîmlerini koksa ve dahî ondan Hakk Teâlâ hazretine talep ve şevk ziyâde olsa ol mübâhtır.”

Eş-şeyhü'l-a'zam, sultânü'l-meşâyih fi'l-âlem, burhânü'l-asfiyâ ve senedü'l-etkiyâ, vâris-i irşâdü't-tarîka, cüneyd-ü âvânihi ve Ebû Yezid zemânihi, eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn, kaddesallâhu rûhahü'l-azîz aydır:

İşte bu tafsîl eylediğim kelâm Şeyh Ebû Tâlib Mekkî'nindir. Kim bu kelâm sahîh kelâmdır. Pes semâ'ı mutlakâ men' etmenin ve dahî semâ' mutlakâ harâmdır demenin aslâ ma'nîsi yoktur. Kurrâ-i mütezehhidîn ona mübâlağayla inkâr ettiklerinleyin ve dahî ona mutlakâ helâldir demenin dahî ma'nâsı yoktur. Şol kimseler kavli gibi ki onu âdet edinip onun şartlarını ve âdâblarını ihmâl edip ona meşgûl olmuşlardır. Şeyh aydır: İmdi ben onu tafsîl eyleyeyim ve onun mâhiyyetini tahrîmen ve tahlîlen tavzih [206a] eyleyip beyân eyleyeyim biavni'llâhi Teâlâ.

İmdi şöyle bilgil ki def dinlemek ve dahî arabana dinlemek ve eğer ki ba'zı şâfi'îlerin mezhebinde câizse dahî onun terki evlâdır. Zîrâ ki Ebû Hanîfe mezhebinde harâmdır. İmdi sûfilere evlâ oldur kim ahvet-i ahzedip, hilâfdan çıkıp ittifâka gireler. Ve amma kasîdeler ki onda cennet ve nâr zikri ola. Ve dahî ol kasîdeler sâmiî dâr-ı karâra teşvîk eyleyip melik-i cebbârın ni'metlerini vasfeylese ve dahî ol kasîdeler ibâdâtı zikredip hayrâta tergîb eylese, ona inkâr etmenin aslâ ma'nâsı yoktur. Pes kasâyid-i guzât ve kasâyid-i huccâc ki ol kasâyidde gazâlar sevâbı ve gazâlar sıfatı ve dahî hacılar sevâbı ve

hacılar sıfatı vasfoluna ki, gâzîleri gazâyâ varmaya ve hacıları hacca varmaya şevke bıraka. Ve ammâ şol kasîdede ki nâzik boylar ve yanaklar ve dudaklar ve benler ve gözler ve beller zikroluna ve dahî onda mahbûbe hâtûnlar vasfoluna. Ehli diyânete onu dinlemek revâ değildir. Ve ammâ şol kasîdede ve şol şi'rde ki hicr ve vasl ve katî'at ve dosta yakînlıktan men' olunmak zikrolur ki onları umûr-u Hakk'a hamletmenin ihtimâli ola. Meselâ mürîdlerin ahvâlinin telvîni gibi ve dahî tâliblerin sülûğünde âfetler yetişmek gibi. Kim ki onu dinlese, dinlediği vakitte kendinin fevt olan vakitlerine ve fevt olan ömrüne pişmanlık ârız olsa veyâhûd gelecek vakitlere azm-i müteceddid olsa onun semâ'ına nice inkâr oluna. Niteki vâcidlerden birisi semâ'ı kuvvet edinip dururdu. [206b] Hattâ onunla kuvvet bulurdu. Geceyi gündüze ulaştırıp oruç tutmaya ve dahî gece ve gündüz Allâh Teâlâ hazretine ibâdet etmeye ve onu semâ' şol kadar zevke ve şevke bırakırdı ki açlık zahmetini unutturdu.

İmdi vakti ki tâlib-i hak bir beyt işitse veyâhûd bir şi'r işitse, gönlü onda hâzır olsa, meselâ hâdî işitse ki ol bu beyt okur.

el-Arabiyye

فأما من هوى ليلي وحيي
زيادتها فإني لا أتوب

Tercemete bi'l-Fârisiyye

Zi herçi hest güzîr est vü terki ân bütüvân

Be cüz muhabbet-i Leylî ki tevbe zân nekünem

Et-Türkiyye

Tevbe itdü Leylî'nün ıskından özge nesneye

İllâ gelmez cânımız ıskından anun tevbeye

Pes ol vakt onun vakti hoş olup kuvvet bulsa, Hakk Teâlâ'nın ibâdetine azmetmeye tâ olunca. Ol semâ' hemen Allâh Teâlâ'yı zikretmek gibidir. Ba'zılar aydırlar: Biz ashâbımızın mevâcîdlerini üç nesnede buluruz: Birisi mes'eleler bahsettiği vakittir ve birisi gazab vaktidir ve birisi semâ' vaktidir.

Ve Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî rahmetullâhi aleyh aydır:

“Sûfîyye üzerine Allâh Teâlâ hazretinin rahmeti iner üç yerde: Birisi yiyecek yerken; zîrâ ki onlar fâka vaktinde yerler. Ve birisi müzâkere ve muhâvere vaktinde; zîrâ ki onlar sıddıklar makâmâtını ve enbiyâ ahvâlini söyleşirler. Birisi dahî semâ' vaktinde; zîrâ ki onlar vecd ile dinleyip Hakk'ı hâzır görürler”.

Ruveym'e ayıttılar: "Sûfilerin semâ'ı vaktinde vecdleri nedir? Ol ayıttı: Onlar semâ'a vaktinde meânîye muttali' olurlar ki ol meânî kendilerden gayrıdan gizlidir ve kendilerinden gayrı kimse ol meânîye muttali' [207a] değildir. Ve ol meânî onlara aydır ki: Bizden gayrıyı terk edip bize yöneltirler. Lâcerem onlar dahî onunla şâdân olup mütena'im olurlar. Pes ol vakit hemen onlara hicâb vâki' olur. Lâcerem onların şâdlığı ağlamaya avdet eder. Pes ba'zısı giyeceğin yırtar ve ba'zısı feryâd eyleyip ağlar ve ba'zısı sayhalar eyler.

Niteki Muhammed b. Süleyman rahimehullah aydır:

"Mustemi' istitârla tecellî arasındadır. İstitâr ve hicâb telehhüb îrâs eder. Tecellî ve inkişâf mezîd îrâs eder ve dahî istitârdan müridlerin harekâtı mütevellid olur ki ol mahall-i za'f ve mahall-i aczdır. Ve tecellîden vâsılların sükûnu mütevellid olur ki ol mahall-i istikâmet ve mahall-i temkîndir ve dahî mahall-i tecelli-i hazrettir ki onda yoktur, illâ zubûl mevârid-i heybet tahtında."

Şeyh Ebû Abdurrahmân es-Sülemî rahimehullâh aydır:

"Dedemden işittim ki ol aydır: Müstemia öyle gerekdir ki ol istimâ' eyleye diri gönülle ve ölmüş nefisle. İmdi şol kimsenin ki gönlü ölmüş olsa ve nefsi diri olsa ona semâ' helâl değildir."

Ba'zılar aydırlar: Hakk Teâlâ'nın,

يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ

"O dilediği kadar fazlasını da yaratır." (el-Fatır 35/1). dediğinden murâdı savt-ı hasendir ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurur ki:

لله أشد أذناً بالرجل الحسن الصوته من صاحب القينة إلى قينته³⁷¹

Ya'nî: "Hakkan Allâh Teâlâ Kur'ân'ı gökçek âvâzla okuyanı rızâyla ziyâde istimâ' eder. Bir muganniye câriye-i ol câriyenin sâhibi gökçek dinlediğinden." Vallâhu a'lemü bi hakîkati kelâmı Rasûlihi sallâllâhu aleyhi ve sellem.

Ve Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî rahimehullâh aydır:

"İblîsi düşümde gördüm. [207b] Ben ayıttım: Hîç bizim ashâbımızın bir nesnesine zafer bulur musun? Veyâhûd onlardan bir nesne alır mısın? Ol ayıttı: Onların şânı bana güçtür. Ben onlara hîç zafer bulmazam. İllâ iki vakitte ben onlara fırsat bulurum. Ben ayıttım: Ol iki vakit nice vakitlerdir? İblîs ayıttı: Biri vakt-i semâ'dır ve biri nazar ettikleri vakittir. Bu iki vakitte ben onlardan nesne istirkâk edip onlara vesvese ilkâ ederim. Şeyh Cüneyd

³⁷¹ İbn Mâce, "İkâme", 176.

aydır: Bu rü'yâyı ba'zı meşâyiha hikâyet eyledim. Ol ayıttı: Eğer ben onu görsem aydırdım: Ey ahmak şol kimse ki istimâ' edecek dosttan istimâ' eyleye ve nazar edecek dosta nazar eylese ondan assı eder misin, veyâhûd onun bir nesnesine zafer bula mısın derdim". Şeyh Cüneyd ayıttı: "Sadakte yâ şeyh."

Âişe anamız radiyallâhu anhâ aydır:

"Benim katımda bir câriye bana hûb âvâzla kasîdeler ve şi'rler okuyordu. Ben onu istimâ' ederdim. Rasûl aleyhisselâm üzerimize girdi. Ol câriye dinmedi. Ondan sonra Ömer radiyallâhu anhü girdi. Ol câriye Ömer'i görücek kaçtı. Rasûl aleyhisselâm tebessüm eyledi. Ömer ayıttı: 'Yâ Rasûlallâh niye tebessüm edersiz?' Rasûl aleyhisselâm ol câriyenin hâlini haber verdi. Ömer ayıttı: 'Ben kımıldanmazam hattâ Rasûl istimâ' ettiğini ben dahî istimâ' etmeyince'. Pes Rasûl aleyhisselâm ol câriyeye emreyledi, ol câriye dahî ol kasîdeleri yine okudu. Ömer istimâ' etti."

Ve Şeyh Ebû Tâlib Mekkî kaddesallâhu rûhahu aydır:

"Atâ'nın iki câriyesi vardı, âvâzları hûbdu. Onlar hûb âvâzla eş'âr okurlardı. Atâ'nın [208a] ashâbı onu dinlerlerdi."

Ve dahî Şeyh Ebû Tâlib aydır:

"Ebû Mervân el-Kâdi'ya yetiştik. Onun hûb âvâzlı câriyeleri vardı. Sûfilere eş'âr ve kasâyid okuyuvermeye onları ihzâr ederdi."

Sultânü'l-ârifin ve kutbü'l-kâmiline'l-mütekaşşifin eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn aydır: Bu kavı ki Ebû Tâlib'den nakleyledim: "Benim katımda bunun gibiden ictinâb etmek asvebdir. Zîrâ ki bundan mürîd-i tâlib sâlim olmaz. İllâ tahâret-i kalble ve gözünü yummakla". Ve dahî Hakk Teâlâ'nın şu kavli şartına vefâ etmekle ki:

يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ

"Allah, gözlerin kötü niyetli bakışını ve kalplerin sakladıklarını bilir" (el-Mü'min 40/19).

Ve Şeyh Ebû Tâlib Mekkî'den bu kavı acîb ve garîbdir. Bu misilden tenezzüh ve ictinâb gerektir.

Ve kütüb-i ehâdis'de mervîdir kim: *Dâvûd Nebî aleyhisselâm kendi için hûb âvâzla sağı sağardı ve hûb âvâzla Zebûr okurdu. Hattâ ol Zebûr okuyacak insle cin, kuşlar ve sibâ'lar cem' olurlardı. Onun okuduğunu dinlemeye ve dahî yeller sâkin olup sular akmazdı onun hûb âvâzından ötürü. Hattâ onun hûb âvâzından ölenleri onun meclisinden bin bin ölümler götürürlerdi.*

Ve Rasûl aleyhisselâm Ebû Mûsâ Eş'ârî'yi methedip ayıttı:

Âl-i Dâvûd mezâmirinden buna bir mizmâr verildi, dedi.

Ve bir gün Rasûl katına bir kişi geldi. Rasûl katında bir bölük kavim Kur'ân okurlardı ve bir bölük kavim şi'r aydırlardı. Pes ol kişi ayıttı: “Yâ Rasûlallâh Kur'ân okunurken şi'r ayıtılmak nedir? Ondan Rasûl ayıttı:

من هذا مرة و من هذا مرة

Ya'nî Rasûl aleyhisselâm ayıttı: “Bir kerre Kur'ân dinlerim bir kere şi'r dinlerim.” [208b]

Ve Ebû Nâbiğa Rasûl katında ayıttı ki ebyâtı okudu. Ol ebyâtta idi bu iki beyt dahî ki ol iki beyt budur.

el-Arabiyye:

ولا خير في حلم إذا لم يكن له

بوادر تحمي صفوه إن تكدر

ولا خير في أمر إذا لم يكن له

حكيم إذا ما أورد الأمر أصدر

Tercemete bi'l-Fârisiyye:

Ne-bâşed hayr der hilmî ki ne-bved

Derân çizî kezân dârend bîmî

Ki ger ne-bved çonîn îmin ne-bâşed

Zi târîkî safâ-yı her halîmî

Ne-bâşed hayr der kârî ki ne-bved

Ne-bâşed pîş bîn merdî hakîmî

Be-kârî der şüden yek nîm-i kârest

Diger bîrûn şoden ez kâr-ı bîmî

Ve tercemete bi't-Türkiyye:

Ne hayır ola hilmde olmaz ise

Kederden onu hıfz edici vârid

Ne hayır ola şol işde olmıycak

Hakîm kim ola ol hak işe kâiid

Şol işde ki olmaya dâna-yı kâmil

Ol işin hayrın okumayı merdî abîd

(Nesir) Çünkü Nâbiğa ol ebyâtı tamâm okudu. Rasûl aleyhisselâm ona ayıttı:

أحسننت يا أبا ليلا لا يفظ الذلاه كان

Yanî ayıttı: “Yâ Ebâ Leylâ ne gökçek söyledin. Hakk Teâlâ senin ağzını uvatmasın, belki senin ağzını gökçek eylesin.” Rasûl böyle dediğinden sonra Ebû Nâbiğa yüz yıldan artık ömür sürdü. Günden güne onun dişleri güzel olurdu, Rasûlun duâsı berekâtında. *Allâhümmerzükânâ şefâ‘ate Nebîyyike ve mucâvereti Habîbike Muhammedîn aleyhisselâm* Ve dahî Rasûl aleyhisselâm mescidde minber kurdu. Hassan b. Sinan onun üzerine çıkardı. Rasûl hazretine hecv edene ol dahî hecv ederdi. Rasûl aleyhisselâm aydırdı: *Rûhu'l-kuds Hassan b. Sinan'la bilebilir mâdem ki ol Allâh Teâlâ [209a] hazretinin Rasûl'ünden heccâvları ve münâfıkları koruyup men‘ eder.*

Bazı salihler aydır: Hızır'ı düşümde görüp ona ayıttım: “Sema‘ hakkında nedir dersiz?” Ol ayıttı: “Semâ‘ mâi zülâldir ki onun üzerinde sâbit olmaz.”

İllâ akdâmü'l-ulemâ Mimşâd Dineverî aydır:

Rasûl hazretini vâkıamda gördüm, ben ayıttım: “Yâ Rasûlallâh benim ashâbımın sema‘ına inkâr eder misiz?” Ayıttı: “Yok inkâr etmezem. Evet, yâ Mimşâd onlara de, semâ‘dan ön Kur‘ân okusunlar ve semâ‘dan sonra dahî Kur‘ân okusunlar.” Ondan sonra ben ayıttım: “Yâ Rasûlallâh onlar münbasit olup beni ezâ ederler.” Rasûl aleyhisselâm ayıttı: “Yâ Eba Ali onlar senin ashâbındır, tahammül eyle.” Mimşâd bundan sonra tefâhur edip aydırdı: “Bana Rasûl künyemle nidâ edip Yâ Eba Ali dedi.” diyordu.

Ammâ semâ‘da vechi inkâr oldur ki mürîdlerden bir cemâ‘at ki mebâdi-i irâdete girip henûz nefsleri mücâhede ve riâyât cur‘alarını nûş edip mutmainne olmamış ola. Nefsin sıfatıyla kalbin ahvâlini temyîz edemeyeler. Tâ ki onların harekâtı kânûn-i ilm üzerine ola ve kendilerine fâideden ziyânı fark edemeyip, eş‘âr-ı latîfe ve kelimât-ı mevzûne dinleyip, nefisleri ondan hazzın ala.

Niteki Zünnû-u Mısırî Bağdât’a varınca bir bölük kavim onun katına vardılar. Ol kavim içinde bir kavvâl vardı. Ona ayıttılar: “Ey Şeyh destûr verirsen bu kavvâl nesne ayıtsın.” Şeyh ayıttı: “Ayıtsın.” Pes ol kavvâl dahî bu beytleri okudu:

El-arabiyye:

صغير هواك عندي بنى

فكيف به إذا أحضنكا

وانت جمعت من قلبي

هوى قد كان مشتركا

[209b] ما تراني مكتئبا

إذا ضحك الحلي بكى

Terceme bi'l-Fârisiyye:

Çü endekî zi hevâ-yı tû bâdilem in kerd

Ezîn ziyâde kirâ bes tahammül ânest

Muhabbetî ki heme halk râ beşirket bûd

Çu cem' geşt derîn dil zi ışk hayrânest

Terahhum) nekünî ber kesî ki mî giryed

Çu ân k) ışk nedâred zi zevk handân es)

Ve terceme bi'l-Türkiyye:

Işkının bir cezvesi yakdı cümle balumu

Ger ziyâde olursa neyleyiser halumu

Şol muhabbet kim halâyık onda oldu müsterek

Çünkü cem' oldu gönlünde yere urdu şalumu

Ağlayıcak ışk içinde bana güler cümle halk

Sen terahhum eyle bana râhat eyle cânımı

(Nesir) Hemen Zünnûn bu ebyâtı işiticek vakti hoş olup durdu. Tevâcüd eyleyip yüzü üzerine düştü. Alnı yarılıp alnından kanlar aktı ve ol kandan yere bir damla düşmedi. Ondan sonra ol kavimden birisi dahî kalktı, tevâcüd eyledi. Şeyh ona ayıttı:

الَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ³⁷²

Ya'nî ol pâdişâh şol pâdişâhdır ki sen ne niyet üzerine kalkdığını bilir. Pes ol kişi hemen oturdu. Sultânü'l-muhakkikîn, eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn aydır: Ol kişinin oturduğu sıdkından idi ve dahî bunu bildiğinden idi ki kendinin hâli henûz durup tevâcüd etmeye lâyük değildir. İmdi mübtedî mürîdlerden birisi vakt olur ki gayr-i basîret üzerine kalkıp tevâcüd eyler. Şol vakt ki bir mevzûn nesne işitir, ol mevzûn nesne kendinin mevzûn tabî'atine hoş gelip tab'ı mevzûnla savt-ı mevzun için durup mevzûn hareket edip tevâcüd eyler. Lâcerem ol mevzûn hareket nefsinin hicâblarını [210a] gönül gözü üzerine bırakır. Pes ol vakt kalkıp mevzûn raks eder ki ol raks harâm tasannu'larıyla karışmış ola. Ol fakîr şöyle zanneyler ki ol tayyibe-i kalble kalkıp raks eder. Vallâhi ol fakîr vech-i kalbi ve tayyibe-i kalbi aslâ görmemiştir. Ve leamrî ol tayyibe-i kalbdır. Evet, ol levn-i nefisle mülevven olmuştur ve hevâ-i nefse meyyaldir ve helâk olmaya ikdâm etmiştir. Zîrâ ki ol harekâtda hüsn-i niyyet hidâyet bulmuştur. Ve dahî sıhhat-i irâdet şartlarını bilmemiştir.

³⁷² Ayağa kalktığında seni görenden kork.

İmdi bu vechile raks edene, raks eksikliklidir. Zîrâ ki ol raks tabî'atden sâdır olur. Niyyet-i sâlihaya mukârin olmamıştır. Husûsâ ki ol raks âşikâre münâfıklık sıfatıyla karışmış ola. Meselâ ol meclisde olan kavim katında mahbûb olmak gibi. Ve onların katında mukarreb olmak gibi. Ve onların ellerin öpüp ayakların öpmek gibi. İmdi bunun gibi kimse sûfiyeden değildir. Belki mücerred kisveyle ve mücerred sûretle kendini sûfilere nisbet eder. Sultânü'l-muhibbîn eş-şeyh necmü'l-milleti ve'd-dîn Dâye nevrallâhu rûhahu *Menârâtü's-sâ'irîn ilallâh* kitâbında aydır: Bizim zamânımızda onların gibi kimseler çoktur. Zîrâ ki şimdiki zamânda tâliblerin zîyne ve kisvesine girenlerin ekserî ehl-i betâlet ve erbâb-ı nüfûs ve ehl-i hevâdır. Kendilerini mücerred sûretle tasavvufa nisbet ederler. Bu tarîka ağrâz-ı fâsideyle girip esvâk-ı kâsidede muâmeleler ederler. Onların şeyhleri takvâdan ârî ve şeyyân-ı fetvâdan berîdir. İctimâ'larında hevâ-ı nefse mübaşirlerdir. Ve semâ'larında şehevât-ı nefsâniyyeye mâillerdur. Neûzü **[210b]** billâhi min zâlike. Veyâhûd kavvâl bir mahbûb emret ola, ona nazar edip onun âvâzını işitmekle nefis lezzetler ve safâlar bula. Belki yaramaz havâtır izmâr edip durup raks eyleye veyâhûd ol meclise nazar eder hâtûnlar olalar. Hevâ-ı nefisle dolmuş bâtınla kalkıp harekât ve raks edip tevâcüd eyleye, hatırında yaramaz nesne izmâr eyleye. İmdi bu ayn-ı fiskdır ki bunun harâmlığına âşikâre ittifâk olunmuştur. Belki ehl-i harâbât ve ehl-i fiskın hâli bunların hâlerinden ercâdır. Zîrâ ki ehl-i fiskın hâli görünür bunlar hod harekâtı ve raksı ol zikrettiğimiz nesne üzerine edip Müslümânlara ibâdet sûretinde gösterirler. İmdi ehl-i diyânetten hiçbir kimse yoktur ki bunun gibi işe râzı ola ve bunun gibi işe inkâr eylemeye. İmdi münkerlerin inkârları bu vechedendir. Hem dahî onlar inkârlarında ma'zûrlardır.

Pes nice harekât vardır ki ol Allâh Teâlâ hazretinin hışmını getirir. Vay nice kalmak vardır ki ol vaktin ve sohbetin revnakını giderir. Pes münkerlerin tâlib mürîdler üzerine bu misli harekâta inkâr ettikleri onları bunun gibi harekâttan men' eder. Ve bunun gibi meclisden men' eder. İmdi bu inkâr sahîhdur. Evet, vakt olur ki sâdıklardan ba'zısı niyyet-i sâdı kayla, ihtiyârıyla mevzûn raks eder. Vecd-i hâl izhâr etmeksiz onun onda niyyeti vakt olur ki fukarâdan birisi hareket eder, ona muvâfakat etmek için olur. Pes ol fakîre muvâfakat eder hareket-i mevzûneyle hareket edip raks eder, ol hareketiyle hâl ve vecde da'vâ eylemez. İmdi eğer ki **[211a]** onun hareketi şerî'atte harâm değildir. Evet, hâl hükmüyle ol helâl değildir. Zîrâ ki onda lehv vardır. Pes onun hareketi ve raksı mübâhât kabîlinden olur. Meselâ dıhk etmek ve ehliyle ve evlâdıyla oynamak gibi. Lâcerem ol

tervîh-i kalpte zâkir olur ve vakt olur ki onun raks ettiği ibâdet olur, niyyeti gökçek olacak olursa. Meselâ raks ettiğinden murâdı nefsi âsâyîş eylesin diye ola.

Niteki Ebü'd-Derdâ aydır:

“Ben nefsi âsâyîş ederim bâtil nesneyle. Tâ ki ol hak nesnede bana yardım eyleye.”

İmdi lehv ki bâtildir. Vakt olur ki onunla hak nesne üzerine yardım olunur. Zîrâ ki mübâh eğer ki şerî'atte bâtil değildir. Zîrâ ki mübâh oldur kim onun tarafeyni müsâvî ola ve cânibeyni mu'tedil ola. Evet, ol ahvâle nisbet bâtildir.

Sultânü'l-ârifîn ve tâcü'l-kâmilîn eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn aydır: Sehl b. Abdullâh'ın ba'zı kelâmında gördüm ki sâdıkı vasfeyleyip ayıtmış:

“Sâdıkın cehli onun ilmi ziyâde olmaya sebeptir. Ve onun bâtili hak ziyâde olmaya sebeptir. Ve onun dünyâsı âhirette makâmâtı ziyâde olmaya sebeptir.”

İmdi bu ma'nîdendir Habîb Muhammed Mustafâ aleyhisselâm hâtûnlarına muhabbet ettiği. Tâ ki onun nefsi şerîfesi hazzını ve hakkını ala. Zîrâ ki onun nesfi şerîfesi pâk ve mutahhar olmuştur. Lâcerem ondan gayrının hakkında mübâhâtı ki makbûledir, rûhsat-ı şer'ile ki azîmet-i hâl hükmüyle merdûdedir. Rasûl hakkında ibâdât-ı sırfe oldu. Niteki fazîlet-i nikâhda zikrolundu. Pes ol niyetle raks edip ki [211b] onunla hâl ve vecd da'vâ etmeye. Belki raks ederken gözünü açmakla ve gayrı nesneyle ihtiyârıyla raks ettiğini izhâr eylemekle münkirlerin inkârlarından çıktı. Lâcerem onun raksı ona ne fâide eyler ve ne hod ziyân eyler. Sultânü'l-müteeddibîn ve senedü'l-mütezezzhidîn eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn aydır: Şeyhlere ve muktedâlara hiçbir vechile raks etmek lâyük değildir. Zîrâ ki raks etmek sûretâ lehve benzer. İmdi lehv-i hod onların mensubuna lâyük değildir.

Ammâ mutlakâ semâ'a inkâr eyleyen tafsîlsiz bundan hâlî değildir ki; ol ammâ câhildir Sünneti ve âsârı. Veyâhûd mağrûrdur ve mağbûndur a'mâl-i ahyârdan. Veyâhûd onun tabî'ati câmiddir, aslâ onun hiçbir vechile zevki yoktur. Onun için inkâr üzerine müsîrr olur.

İmdi bunların her birisini inkârından rucû' ettirmek oldur kim, sünneti ve âsârı bilmeyene. Şol hadîs ki Âişe anamız nakleyledi ve dahî ahbâr ve âsâr ki bu bâb da zikrolundu. Ve dahî Rasûl aleyhisselâm Habeşeye raksa ruhsat verdiği ve Âişe anamız onlara Rasûl hazretiyle nazar ettiği hadîsleri ve ahbârı ona nakl eylerler. Tâ ki ol inkârından rucû' eyleye. Ve ammâ şol münker ki a'mâl-i ahyârdan mağbûndur. Ona ayıtarlar: Senin ibâdetin Allâh Teâlâ hazretine seni yakîn kılar. Ol ibâdetde niyyet sâdıkı olduğu için ve

eğer ol ibâdetde niyyeti sâdika ve sahîha olmayacak olursa cevârihün a‘mâlinin aslâ kadri ve kıymeti yoktur. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurur

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى³⁷³

[212a] Pes şi‘rden bir beyit işiten fakîr vakti ki ondan bir mânâ fehmi eylese, ona ol âhiret andırsa ve dahî ol Hakk Teâlâ’nın lutfunu veyâhûd onun kahrını andırsa, ol dahî ol vakitte şâd olsa veyâhûd melûl olup münkesir olsa, şöyle ki onun kalbi bunlarınla ol vakitte dolsa ol, ol vakitte Allâh Teâlâ hazretine zâkir olur. Şöyle ki eğer bir kuş hûb âvâzla ötsen, onun âvâzı ona hoş gelip Allâh Teâlâ hazretinin kemâli kudretini fehmi eyleyip şunu fehmi eyler ki ol kuşa Hakk Teâlâ nice kudret veripdurur ki ol latîfe âvâzla öter ve onun boğazcığını ona nice teshîr eyleyipdurur. Ötmeye ve âvâzını kulaklara yetiştirmeye. İmdi bunları fikr ederken ol Allâh Teâlâ hazretini zikreleyip onun cenâbına müsebbih ve mukaddisdir. Pes bir kuş âvâzını dinleyecek, müsebbih mukaddis oluncak. Bir âdem âvâzını dinlediği vakitte onları fikreylese ve onun bâtını Allâh Teâlâ hazretinin zikriyle ve fikriyle dolsa ona nice inkâr oluna.

Sâlihlerin birisi aydır:

“Cidde Câmîi’nde mu‘tekif olupdururdum. Bir gün bir bölük kavim gördüm. Mescidin bir köşesinde şi‘r okurlar. Ben ayıttım: ‘Allâh Teâlâ hazretinin evinde şi‘r okumak nedir’ diye gönlümle onlara inkâr eyledim. Ol gece vâkıamda hazreti Rasûlü gördüm ki mescidin ol köşesinde oturur. Ebû Bekir Rasûlün bir yanında oturup bir şi‘r okur. Habîb Muhammed Mustafâ hazreti onu dinler. Mübârek elini münevver göğsüne koyup vecd olmuş gibi hareket eder. Ben ayıttım: ‘Ol kavme inkâr [212b] eyledim. İşte bu hazreti Rasûl ve Ebû Bekir’dir, buna nice inkâr edeyim’ dedim. Hemen hazreti Rasûl bana nazar edip ayıttı:

هذا حق بالحق او قال هذا حق من حق³⁷⁴

Şeyh aydır: Belî vakti ki ol savt mahbûb emret savtı veyâhûd gayr-ı mahrem avret savtı olsa ol vakit onu dinlemek harâmdır. Eğer ki ol zikir ettiğimiz ezkâr ve efkârla onun kalbi dolmuş dahî olacak olursa. Zîrâ ki korku vardır ki onların âvâzlarına imrenip onlara nazar edip fitneye vâki‘ ola. İmdi onların âvâzlarını dinlemek harâm olduğu mücerred âvâzlarından ötürü değildir. Belki semâ‘ savtı fitnenin harîmidir. Pes her harâmın bir harîmi vardır. Hüküm men‘ ona dahî müteveccih olmuşdur bir maslahattan ötürü. Yiğitler

³⁷³ Ameller niyetlere göredir. Herkes niyeti kadar ecir vardır. Ebû Dâvûd, “Talâk”, 11; Müslim, “İmâre”, 155.

³⁷⁴ Bu hak olduğundan haktır veya Hakk’tan gelen bir haktır.

ramazân orucun tutarken hâtûnlarını öpmek gibi, zîrâ ki öpmek harîmdir vikâ‘ın ve dahî ecnebîyyeyle halvet olmak gibi. Ve bunlara benzer dahî ne varsa pes vakit olur ki maslahat semâ‘dan men‘ etmeyi iktizâ eder. Vakti ki sâmiin hâli ma‘lûm olsa ki ol şehvât-ı nefsânîyeyle sâmi‘dir. Lâcerem ol men‘ ol harâmın harîm kılınır.

Ve vakit olur ki câmidü‘t-tabî‘ adîmü‘z-zevkler semâ‘a inkâr ederler, onların zevkleri olmadığı için. Niteki innînler ve puluçlar cimâ‘ lezzetini bilmezler ve körler cemâl envârını görmekten mahrûmlardır. Ve musîbetlere vâki‘ olmayan **إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ** [Biz Allah’a âidiz ve O’na döneceğiz.] (el-Bakara Sûresi 2/56) demez. İmdi şol muhıblere ve âşıklara sen nice inkâr edersin. Kim onların bâtınında aşk ve muhabbet ve şevk perverde olmuş ola. Ve dahî onların zâhirleri ve bâtınları aşk ve şevk odunda muhterik olmuş ola. Ve dahî onların âlem-i ilâhiyyeye ve onun **[213a]** kurb-i fezâsına tayyâre rûhları, nefs-i emmâre kafesinde mahbûs olup dururken. Nâgâh onun vatanından üns kokularını koksalar ve irfân ve dostluk leşkerinin tavâliî ve karavulları ve elçileri zâhir olsa. Hâl budur ki onlar bu dâr-ı gurbette hicrân ve ayrılık zehirlerini çanak çanak nûş eyleseler. Ve mücâhede e‘yâsının ve yüklerinin altında inleyip zârilikler eyleseler. Ve ne kadar ciddi sa‘y ederlerse müşâhede âlemine yol bulmasalar ve her bâr kesreti a‘mâl kademiyle menâzil-i nefsi kat‘ eyleseler. Ka‘be-i visâle yakîn olmasalar ve onlardan ârzûlar hicâbı götürülme. Lâcerem onlar bir kasîde veyâhûd bir nesne işitip kendilerin ahvâline nazar edip, dosta müştâk olup, sayhalar ve âhlar ve iniltirer etmekle râhat olsalar. Nefs ve şeytân ki onları Ka‘be-i visâlden men‘ ederler. Onlara hitâb edip ayıtsalar:

el-Arabiyye

أَيَا جَبَلِيَّ نُعْمَانَ بِاللّٰهِ خَلِيًّا
نَسِيمَ الصَّبَا يَخْلُصُ إِلَيَّ نَسِيمُهَا
فَإِنَّ الصَّبَا رِيحٌ إِذَا مَا تَنَفَّسْتَ
عَلَى قَلْبٍ مَحْزُونٍ تَجَلَّتْ هَمُومُهَا
أَجِدْ بَرْدَهَا أَوْ تَشْفِ مِنِّي حَرَارَةً
عَلَى كَبِدٍ لَمْ يَبْقَ إِلَّا صَمِيمُهَا

Ve terceme-i bi'l-Fârisiyye

Ey ki mâni’ şodî zi dost merâ

Be huda ber tû ki ber hîz ez pîş

Tâ nesîmî vezed zi bâd-ı sabâ

Bübered endûh-i gam ez dil-i rîş

Zü ciğer tâze şev ez-ân ki ne-mând
Der vey illâ ramak ez kem u bîş
Ve Tecreme-i bi't-Türkiyye
Ey bana dostum cemâlin göstermeğe olan hicâb
Git aradan hicr odunda bu ciğer oldu kebâb
Ta sabâ yeli cemâlinde nikâbı ref' ede
Şiše-i gâm kesr ede ve hâsıl ola feth-i bâb
Hem onun hicri odunda göyünüb yetmiş yüzün [213b]
Gark ola vasl-ı zülâle hâsıl olan iktirâb
Ba'de zân ben ravza-i vuslatta hayrân oluben
Bu vucûdum şişe-i sinî kesr idem ben bî riyâb
Çün vucûdum fânî ola ben vucûdu nûrla
Bâkî kalam huld içinde tâ ebed misl-i âfitâb
Vuslatı gülzarı içre andelîb şâh olam
Hûb cemâli karşusuna bin bin okuyam kitâb
Zâhid var ta'ne urma ıskla hiç sen bona
Zîrâ ittüm ışk içinde heb hatâ-yı hoş savâb
Varlığımı iddi çünkü ışk benüm cümle fenâ
Zâhir oldu şâh cemâli çünkü ref' oldu nikâb
Bilmezsin âşıkın ısrârını sen akılla
Zîrâ gülzârı hemîn bülbül bilür bilmez gürâb
Sen hazer it âşika hiç ta'n ve inkâr itme gel
Yohsa çife olu ser sin fi'l-cahîm yirler kilâb
Sen mukârin eyle zerrâtı vucûdi şemsile
Yohsa kaldun sen muhâlled fi'd-duhân ev fi'ssehâb

(Nesir) Ve vakit olur ki münkir aydır: Muhabbet ve aşk nedir? Ol değildir illâ Allâhu Teâlâ hazretinin emrine imtisâl ve nevâhîsinden ictinâbdır. Ve dahî Allâh Teâlâ hazretinden havf edip recâ etmektir. Ve muhabbet-i hâssa ki ulemâ-i râsihîne ve ebdâli mukarrabîne muhtasdır. Ona dahî inkâr eder. Zîrâ ki kendinin kâsır fehminde ve nâkıs aklında mukarrer olupdurur ki muhabbet istid'â eyler. Misâli ve hayâli ve ecnâsı ve eşkâli Hakk Teâlâ hod bunlardan münezzehtir. İmdi ol mağrûr bunu bilmez ki bu kavim îmân

mertebelerinden etemm-i mahsûsa yetişmişlerdir. Keşfin ve ayânın kemâline vâsıl olmuşlardır. Ve âlem-i ervâha vâsıl olup cemâlini misâli müşâhede etmişlerdir.

Niteki Ebû Hureyre radiyallâhu anhü aydır: Rasûl aleyhisselâm ayıttı: **[214a]**

إِنَّ غلاماً كان في بني إسرائيل على جبل، فقال لأمه: من خلق السماء؟ قالت: الله عزوجل، قال: فمن خلق الأرض؟ قالت: الله عزوجل، قال: فمن خلق الجبال؟ قالت: الله عزوجل. قال: فمن خلق الغيم؟ قالت: الله عزوجل. قال: إني لأسمع لله شأناً. ثم رمى بنفسه من الجبل، فتقطع

Ya'nî Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Benî İsrâil'de bir oğlan bir dağ üzerinde dururken anasına ayıttı: Bu gökleri kim yarattı? Anası ayıttı: Allâh yarattı. Ondan sonra ayıttı: Ya bu yerleri kim halk eyledi? Anası ayıttı: Allâh halk eyledi. Ondan sonra ayıttı: Ya bu dağları kim halk eyledi? Anası ayıttı: Allâh. Ondan sonra ayıttı: Ya bulutları kim halk eyledi? Anası ayıttı: Allâh. Pes ol oğlan ayıttı: Ol Hudâ'nın ne ulu şânı varmış ve ne acâyib kudreti varmış diye şevk-ü zevk onun içine düşüp bir kerre yâ Allâh diye ol dağdan kendini aşağıya attı pâre pâre oldu.*

Beyt:

Ey hoşâ ân kû baîd-i ışk-ı o kurbân şeved

*Vey hoşâ ser ki zi devlet kûy-i in meydân şeved*³⁷⁵

İmdi ey yâr-ı azîz şöyle bilgil ki ol cemâl-i ezeli ve ilâhî ervâhahu münkeşif olmuştur. Evet, akıl onu idrak edemez ve fehmlerden ol mestûrdur. Zîrâ ki akıl âlem-i şehâdette mahbûsdur. Ondan öte tecâvüz edemez. Ve Bârî Teâlâ hazretinin vücûdundan gayrı nesneye yol bulmamıştır. Ve Hazret-i Rabbü'l-âlemîn'den gayrı tayy edip tecellî cemâl-i ef'âl ve tecellî cemâl-i sıfat ve tecellî cemâl-i zât harîmine yetişmemiştir. Evet, rûha bu tecellîler hâsıl olmuştur. Rûh dâ'im ol cemâli ezeli tecellî eyleyip müşâhede eyler. **[214b]** İmdi bu cemâlin ezeli ve ilâhî müşâhede etmek bir hâs mertebedir, ehl-i havâssa ve muhabbet-i hâssa mertebelerinden. Bundan etemmi mertebe Hakk Teâlâ'nın kemâlinin cemâlini mütâlaa etmektir. Meselâ kibriyâsını ve celâlini ve atâlar vermekle istiklâlini ve dahî cemî' sıfatını ki ol zâta lâzım olmuştur; onları mütâlaa ve müşâhede etmek gibi. İmdi her kemâlin cemâli vardır ki havâssı ile ol cemâl idrak olunmaz. Ve dahî evhâmı ve kıyâslarla zabt olunmaz. Pes ol cemâl mütâlaası ve müşâhadesiyle muhiblerden ve âşıklardan bir tâ'ifesi muhtass olmuştur. Tecellî sıfatla ol tecellîden onların zevkleri ve şevkleri ve vecdleri ve semâ'ları vardır. Evet, evvelki tâ'ife ki cemâli ezeli ve ebedî ve

³⁷⁵ Ne mutlu ona ki, aşkına uzak olan ona kurban olur ve o baş ne mutludur ki (kesildiği) bu meydan onun memleketi olmuştur!

ilâhî müşâhede eylerler. Onların tecellî-i zâttan nasîbleri vardır. Lâcerem onların vecdleri alâ kaderi'l-vucûd ve semâ'ları alâ kaderi'ş-şuhûd oldu.

Niteki meşâyihdan birisi aydır:

“Bir cemâ‘at gördüm, su üzerinde yürürler ve havalarda uçup, semâ‘ edip, vecd olup, hayrân olmuşlar.”

Ve ba‘zılar aydırlar:

“Deryâ kenârında otururduk. Bizim karındaşlarımızdan birisi semâ‘ edip, deniz üzerine çıktı. Deniz üzerinde hareket edip, raks eyledi.”

Ve ba‘zılar aydırlar:

“Bizim karındaşlarımızdan birisi semâ‘ edip durdu. Od içinde hareket edip raks eyledi. Od ona hîç eser eylemedi.”

Ve ba‘zılar aydırlar:

“Bir dervîş semâ‘ edip vecd oldu ve bir yanar mûm alıp gözüne soktu.” Bunu nakleyeyen aydır: “İleri vardım gözüne nazar eyledim gördüm ki onun gözünden bir od çıktı. Ol mûmun odunu red eyledi.”

Ve dahî bir sûfî var idi, [215a] vakti ki semâ‘ vaktinde vecd olsa yerden havaya kalkardı, hava yüzünde cerh ederdi.

Ve Şeyh Ebû Tâlib el-Mekkî *Kûtu 'l-kulûb* kitâbında aydır:

“Eğer mutlakan ve mücmelen min gayr-i tafsîlin ve takyîdin semâ‘a inkâr eder. Söz yetmiş sıddîka inkâr etmiş oluruz. Eğer ki semâ‘a inkâr kurrânın ve müteabbidînin kulûbune akrabesine dahî. Zîrâ ki onların bilmedikleri nesnei biz biliriz. Onu kişi için, onlar inkâr ettiklerine biz inkâr etmeziz. Ve dahî ashâbdan ve tâbiînden onlar işitmedikleri nesnei biz işitip dururuz. Onu kişi için onlar inkâr ettiklerine biz inkâr etmeziz.”

Şeyh aydır: İşte Şeyh Ebû Tâlib Mekkî'nin kelâmı böyledir. Ol sünneti çok bilirken ve dahî ol siyer-i sâlihîni ve onların âsârını çok bilirken ve dahî onun sevâba ictihâdı ve taharrîsi ve vâfırken. Şeyh aydır: Velâkin biz ehl-i inkâra i‘tizâr dilini bast eyleyip semâ‘ı münkerle semâ‘ı muhtârı biz tavzîh eyleyelim.

Bundan aşağı gelecek bâb da inşea'llâhu Teâlâ Şeyh Şiblî rahmetullâhi aleyh bir kişi işitti kim bu beyti okur:

Beyt

اساءل عن سلمى فهل من مخبر

يكون له علم بها أين تنزل

Terceme-i bi'l-Fârisiyye

Beher ki mî resem ez vey nişân hemi porsem

Meğer kesî haber âred merâ zi menzil-i dost

Terceme-i bi't-Türkiyye

Her kişiye ben sorarım meclisinden dostumun

Ta haber vere birisi menzilin den dostumun

Hemen ki Şeyh Şiblî bu beyti işitti bir kerre sayha eyleyip ayıttı:

لا والله , ما في الدارين عنه مخبر

Ya'nî; Vallâhi iki cihânda ondan haber verir hîç kimse yoktur. [215b]

Ba'zılar aydırlar:

“Vecd-i bâtin sıfatının sırrıdır. Niteki tâ'at zâhir sıfatının sırrı olduğunleyin. İmdi şöyle bilgil ki sıfatı zâhir hareket ve sükûndur. Ve sıfat-ı bâtin ahvâl ve ahlâkdir.”

Ebû Nasr es-Serrâc aydır:

“Ehli semâ' üç tabakadır: Bir tabakası semâ'larında muhâtabâtı Hakka rucû' edip onu işitip onu dinlerler. Ve bir tabakası semâ'larında ahvâlleri ve makâmları ve evkâtları muhâtabâtına rucû' ederler. Pes onlar ilim bağlarıyla bağlanmışlardır. Sıdk ile mutâliblerdir. Ve bir tâ'ife fukarâdır ki iki cihândan mücerredlerdir. Alâyıkı ve avâyıkı kat' etmişlerdir. Ve gönüllerini muhabbet-i dünyâ kâzûrâtından pâk etmişlerdir. Ve onu cem' edip men' etmek kudûrâtından gönüllerini tathîr etmişlerdir. Lâcerem onlar semâ' ederler tayyibe-i kalble ve safâ-i bâtinla. İmdi onlara lâyıktır semâ'. Zîrâ ki selâmete akrab-i nâs onlardır. Ve fitneden onlar emîn olmuşlardır. Pes her gönül ki muhabbet-i dünyâ kâzûrâtıyla mülevves olsa onun semâ'ı semâ'-ı tab' ve semâ'-ı tekellüfdür.”

Ba'zılar ayıttılar:

“Semâ'ı tekellûf nedir?” Ol ayıttı: “Semâ'ı tekellûf iki türlüdür. Bir tekellûf müstemi'dedir ki onun murâdı câh ve menfaati dünyeviyye ola; imdi bu telbîs ve hıyânetdir. Ve biri dahî ondan murâdı hakikat talep etmiş ola; tevâcüdle vecd talep eden kimse gibi. İmdi ol tebânîkî ki mendûbun ileyhdîr, onun gibidir. Ya'nî ağlarlanmak gibi ki ol mendûbun ileyhdîr.”

Ve eğer [216a] bir kişi ayıtsa ki: Hey'et üzerine müctemi' olmak bid'attır. Biz ona ayıtırız ki: Bid'at-i memnû'a oldur kim sünnet-i me'mûreye zarar getire. İmdi mâdem ki ol sünnete zarar getirmeye ol kayırmaz. Bir cemâ'at otururken hâricden gelene kalkdıkları gibi hâl budur ki Arab'ın âdeti oldur kim hîç kimseye kalkmazlar. Hattâ Rasûlden

menkûldür ki ol bir cemâ'ate varırdı, ol cemâ'at onun için kalkmazlardı. Ammâ bir şehirde ki kalkmak âdet olsa, gelen kimsenin gönlü hoş olsun diye kayırmaz. Zîrâ ki ona kalkmayacak onun gönlü onlardan ürker ve melûl olur. Lâcerem kalkmak ahsen-i bid'attan oldu ve bu bid'at oldur ki ona bid'at-ı hasene dediler. Zîrâ ki ol bid'at sünnete zarar değirmedi, Vallâhu a'lem.

3.1.2. el-Bâbu's-sâlis ve'l-işrûn fi'l-kavli fi's-semâ' reddeden ve inkâren

Kâmilü'l- mütekaşşifîn, hülâsetü'l-mütezezzhidîn, eş-Şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn es-Sühreverdî kaddesallâhu sırrahu'l-azîz aydır: Biz semâ'ın sıhhatinin vechini zikreyledik. Ve dahî ehl-i sıdkâ semâ'da ne lâyıkdır onu zikreyledik. İmdi vakti ki semâ' tarîkinde fitneler çok olduysa ve dahî semâ'da vakti ki ismet zâil olduysa ve dahî a'mâli az olanlardan. Ve ahvâli fâsîd olup tâlib-i dünyâ olanlardan bir tâ'ife ona rağbet edip onu âdet edindilerse ve ekser ictimâ'larını söz okuyup onu istimâ' etmekte etdilerse semâ' ma'lûl oldu. Şehvât-ı nefsâniyye ileliyle ve dahî onların nefisleri lehv ile ve gafelâtla râhat oldu. Ve bunun gibi semâ' mürîdlerin teleplerini kat' edip evkâtlarını [216b] tazyî' eyleyip ibâdetlerini az eyler. Pes bu vechile ictimâ' şehvât-ı nefsâniyyeyi talep etmek içindir. Ve dahî bunun gibi ictimâ' ile nefis tarabla ve şâdlığıyla ve lehv ile ve işretle râhat olur. Lâcerem şimdi ki zamânda semâ' için ictimâ' merdûddur ehl-i sıdkâ katında. Bunun için ârifler ayıttılar: Semâ' sahîh değildir. İllâ mütemekkin ve kâmil ârife mübtedî mürîdlere sâlih değildir.

Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî rahmetullâhi aleyh âhir vaktinde semâ'ı terk eyledi. Ona ayıttılar: "Semâ' etmez misiz?" Ol ayıttı: "Kiminle semâ' edeyim?" Ayıttılar: "Sen yalnız eyle." Ayıttı: "Kimden edeyim? Pes ârifler semâ'ı istimâ' etmezler illâ ehl-i semâ'dan ehl-i semâ' ile. Lâcerem çünkü ihvân kalmadı. Onlar dahî semâ'ı terk eylediler. Ve onlar semâ'ı ihtiyâr edip semâ' ettikleri vakit semâ'ın şartlarıyla ve kayıtlarıyla va âdâblarıyla semâ' ettiler. Ve ol semâ' ile âhireti anıp, cennete rağbet edip, cehennemden havf ettiler. Ve Allâhu Teâlâ'nın derdi ve talebi onlarda ziyâde olup hâlleri onunla gökçek olur ve onlar semâ'ı ba'zı vakitte ettiler onu âdet edinip onun için virdlerini terk etmediler.

Hattâ Şâfi'î'den rivâyet olundu ki ol kitâbı Kâdî'da ayıttı:

"Ganâ ve ır ve lehv mekruhtur bâtıla benzer. Kim ki onu çok etse ol sefihdir onun şehâdeti merdûddur."

Ve ashâbı şâfi'î ittifâk edip ayıttılar:

“Kim imrâî gayrı mahremden nesne istimâ‘ etmek câiz değildir. Gerekse ol hürre olsun ve gerekse memlûke olsun ve gerekse onun yüzü örtülmüş olsun ve gerekse yüzü açık olsun ve gerekse hicâb ardından olsun.”

Ve dahî Şâfi‘î’den radiyallâhu anhâdan [217a] menkûldür ki:

“Ağaçla deriyi urup tak tak ettirmek meselâ nakâreler ve tabllar çalmak gibi ol mekrûhtur. Zîrâ ki onu zındıklar vaz‘ eyleyip durur. Ta ki Kur’ân okumaktan ona meşgûl olalar.”

Ve dahî Şâfi‘î ayıttı:

“Savt ile Kur’ân okumak câizdir.”

Ve İmâm Mâlik aydır:

“Vakti ki bir kişi bir câriye satın alsa, ol câriye muganniye olsa, müşteriye câizdir ki aybıyla onu bâyia red eyleye.” Mezhebi ehl-i Medîne dahî budur. Ve İmâm Ebû Hanîfe’nin dahî mezhebi budur.

Ve dahî İmâm Ebû Hanîfe mezhebinde şi‘rlar ve ırlar dinlemek günâhtır. Fukahâdan az kimse ona mübâh demiştir. Ve ona mübâhtır diyen fakîh dahî onu âşikâre etmek ve mescidlerde etmek ve dahî bikâ‘ı şerîfede etmek câiz değildir demiştir.

İbn Mes‘ûd radiyallâhu anhü aydır:

“Hakk Teâlâ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لَهْوَ الْحَدِيثِ *“İnsanlardan, bir bilgisi olmadığı halde Allah yolundan saptırmak için gerçeği boş sözlerle (Lehve’l-hadis) değişenler vardır.”* (el-Lokman 31/6). dediğinden murâdı ganâdır ve ırdır ve dahî onu dinlemektir.”

Ve İkrime aydır:

“Hakk Teâlâ’nın سَامِدُونَ وَأَنْتُمْ *“Siz habersiz oyalanmaktasınız.”* (en-Necm 53/61). dediğinin ma’nâsı demek olur ki siz ganâlar edicilersiz. Ya’nî ırlar ırlayıcılarırsız.” Zîrâ ki semed Humîr Lugat’ında ve Yemen Lugat’ında ganâdır.

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

كَانَ إِبْلِيسُ أَوَّلَ مَنْ نَاحَ وَ أَوَّلَ مَنْ تَغَنَّى

Ya’nî Rasûl aleyhisselâm ayıttı: “Evvel sağı sağan ve evvel tegannî eyleyen iblîsdir.”

Ve Osman radiyallâhu anhü ayıttı:

“Rasûl hazretiyle bey‘at ettiğimden sonra hîç tegannî etmedim ve dahî tegannî etmeye heves etmedim ve dahî sağ elimle zeKerîme yapışmadım.”

Ve Abdullâh b. Mes‘ûd ayıttı:

“Ganâ etmek ve ır ırlamak gönülde [217b] nifâk bitirir.”

İbn Ömer radiyallâhu anhü bir bölük kavim gördü ki ihrâm giymişler. İçlerinde birisi tegannî eyler. Pes İbn Ömer üç kerre ayıttı: “Hakk Teâlâ sizi kabûl etmesin.”

Ve bir kişi Kasım b. Muhammed'e ayıttı: “Ganâ nedir?” Ol ayıttı: “Ben ondan seni nehy eylerim, ol sana mekruhtur derim.” Ol kişi ayıttı: “Ol harâm mıdır?” Ol ayıttı: Yâ ibni ahî (kardeşimin oğlu) ol vakit ki Hak Teâlâ hakkı bâtıldan temîz eyleye ganâyı kangısından eyleyiser.

Ve Fudayl b. İyâz aydır:

“Ganâ zinânın rukiyyesi ve efsunudur.”

Ve Dahhâk aydır:

“Ganâ kalbin mefsedesidir ve Rabbin meshatasıdır.”

Ve ba‘zılar aydırlar:

“Ganâdan hazer edin. Zîrâ ki ganâ şehveti ziyâde eyler ve mürüvvet binâsını yıkar. Ve hamr içmek yerine durur ve serhoşluk işlediği işi ol işler.” Sultânül-muhakkikîn, kıdvatü'l-müdekkikîn, eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn, nevrallâhu kabrahu aydır: Bu kelâm sahîhdir. Zîrâ ki mevzûnu't-tab‘ ganâyı ve mevzûn kelâmlarla zevk eyler. Ve ol semâ‘ vaktinde nice nesneleri müstahsen görür. Meselâ elini biri birine urmak gibi ve parmaklarını biri birine urup öttürmek gibi ve durup raks etmek gibi. Semâ‘dan ön bunları istikbâh edip müstahsen görmezdi. İmdi bu ef‘âl onun aklının sehâfetine ve onun aklının zaîflığına delâlet eder.

Ve Hasan aydır:

“Def Müslümânlar sünnetinden değildir.”

Kutbü'l-mütâddibîn, varis-i Seyyidü'l-mürselin eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn aydır: Eğer munsif insâf edip tefekkür eylese şimdiki zamânın ehlinin ictimâ‘ında ve kendi nefsinde tasavvur eylese, hiç bu vechile ictimâ‘ ve bu hey‘et üzerine sohbet hazret-i Rasûl aleyhisselâm [218a] huzûrunda vâki‘ olmuş mudur? Ve hiç onlar kavvâl istihzâr edip mugannîler hâzır kırlarlar mıydı onları dinlemeye? İmdi bunda şek yoktur, kim bu münkerdir. Zîrâ ki eğer bunda fazîlet varmışsa hazreti Rasûl ve ashâb-ı Rasûl bunu ihmâl edip terk etmezlerdi. Ve kim ki bu vechile ictimâ‘da fazîlet ve zevk vardır derse hazreti Rasûlun ve ashâbın, tâbiînin ahvâllerinin ma‘rifetini zevk etmemiştir. Ve fukarâdan nicesi vardır ki Kur‘ân okunurken müsâmahat eder. Nice nesnelerle ol mağlûbu'l-akl değilken. Meselâ sayha etmek ve cübbe çâk etmek ve raks etmek ve bîhoş olup yatmak ve dahî bunlara benzer nesneler gibi.

Abdullâh b. Urve aydır:

“Anam Esmâ'dır, kim ol Ebû Bekir kızıdır. Ona ben ayıttım: ‘Kur’ân okurken ashâb-ı Rasûl nice ederlerdi?’ Esmâ ayıttı: ‘Hakk Teâlâ onları vafettikünleyin ederlerdi. Kim onlar gözlerinden yaş akıtırlardı ve bedenleri ürperip titrerdi.’ Ben ayıttım: ‘Şimdi kimseler vardır ki vakti ki Kur’ân okunsa mağşıyyün aleyh olup düşerler.’ Pes Esmâ ayıttı: أعوذ بالله من الشيطان الرجيم “Kovulmuş şeytandan Allah’a sığınırım.””

Ve Abdullâh b. Ömer Irak’tan bir kişi gördüm, yatar. Ayıttı: “Bu kişiye noldu, yatar?” Ayıttılar: “Kur’ân okurken Allâh zikrini işitti, lâcerem bihod olup düştü.” İbn Ömer ayıttı: “Biz Allâhu Teâlâ hazretinden havf ederiz, düşmeziz. Tahkîk şeytân bunların içine girer, bunlara bunun gibi işler işletir. Zîrâ ki ashâb-ı Rasûl bunun gibi işler işlemezlerdi.”

İbn Sîrîn’e ayıttılar: “Bir bölük kavim vardır ki Kur’ân işiticek mağşıyyün aleyh olup bihod olup düşerler.” İbn Sîrîn ayıttı: “Onun [218b] birisini bir ev üzerine oturtup ayaklarını aşağı uzatın, dahî Kur’ân evvelinden tâ âhirine değin onun üzerine okuyun. Eğer ol kendini aşağı bırakırsa bilin ol sadıktır. Sultânü'l-müdekkikîn ve fahru'l-muhakkikîn eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve’ d-dîn aydır: İbn Sîrîn böyle dediği mutlakâ onlara inkâr değildir. Zîrâ ki bunun gibi nesne ba‘zı sâdıklara vâki‘ olur. Evet, ba‘zılardan tasannuan ve riâyâ’en bunun gibi nesne zâhir olur. Ve ba‘zılardan bunun gibi nesne zâhir olur, kusuru ilmle cehl ve hevâ karışmayla. Ve ba‘zılardan bunun gibi nesne zâhir olur ve azıcık vecd ile kim ona ziyâde cehl karışıp onun dînine zarar yetiştirir. Ve vakit olur ki ol nefsdan etdiğini bilinmez. Evet, nefis semâ’dan istirâk eder, istirâken hafıyyen. Lâcerem vecd haddinden çıkarır imdi bu dakîkaları tâlip bilmek gerek. Ve bunlardan ihtirâz etmek gerek.

Mûsâ Peygâmbere aleyhisselâm kavmine va‘z ederken bir kişi sayha eyleyip gömleğini yırttı. Mûsâ Peygâmbere vahy gelip ayıttılar: “Ol gömlek yırtan kişiye ayıt; gömleğini yırtma, belki gömleğini aç ve onu sâfi eyle.”

Ammâ vakti ki semâ’a mahbûb emred oğlanlar karışsa, onlar sözler dahî okusalar tahkîk ol kavim üzerine fitneler müteveccih olur. Ve ehl-i diyânete öyle gerekdir kim onlara inkâr edeler.

Bakıyye b. Velîd aydır:

“Mahbûb emred oğlana nazar etmeyi sûfiye kerîh görüp dururlar.”

Ve ba‘zı tâbiîn aydır:

“Tevbekâr yiğit mahbûb oğlana nazar etmesinden korkarım yırtıcı kurt onun üzerine hamle ettiğinden ziyâde.”

Bir sûfî aydır:

“Şam’da bir Nasrânî oğlana nazar ediyordum. [219a] Mukbilen ve müdbiran nâgâh İbn Celâ hâzır olup bana ayıttı: Neye nazar edersin? Ben ayıttım: Allâh Teâlâ’nın sun‘ına ve kemâl-i kudretine. Ondan İbn Celâ benim elime yapışıp ayıttı: Ey dost bu nazarın zararını sen bulursun velev ba‘dehînin. Ol sûfî aydır: Yirmi yıldan sonra Kur’ân benim hâtırımdan gitti neûzü billâhi min zâlike.”

Ve ba‘zı tâbîn aydır: “Lûtiyye üç bölüktür. Bir bölümü nazar edenlerdir ve bir bölümü musâfaha edenlerdir ve bir bölümü ol fi‘l-i kabîhayı edenlerdir.”

Pes müteayyin oldu kim sûfiyyeye öyle gerektir. Kim bunun gibi ictimâ‘dan ictinâb edeler ve mevâzı-ı töhmetten sakınalar. Zîrâ ki sûfiyyenin dükeli işleri sıdktır ve cemî‘ işleri sünnet üzerinedir.

İmdi bu âsâr ki zikreyledik delâlet ederler ki semâ‘dan ictinâb etmek gerek ve ondan hazer etmek gerek. Ve bâb-ı evvel delâlet eder ki sema‘ câizdir. Onun şartlarıyla ve âdâblarıyla ve mekârihden onu tenzîh etmekle, kim biz onu zikreyledik. Ve dahî bu tahkîkde akvâl tafsîl eyledik ve dahî ganâyla kasîdeler okumayı fark eyledik ve bunlardan gayrı nice nesneler dahî beyân eyledik. İlâhî birliğin, varlığın hakkı için bizi sâdık âşıklarından ve kâmil âriflerinden eyleyiver ve bizi nefsin ve şeytânın mekâyidinden halâs eyleyip Habîbin zümresinde haşr eyleyiver.

3.1.3. el-Bâbü’r-rabiu ve’l-işrune fi’l kavli- fi’s-semâ’ı ve tereffuan ve istiğnâen

Ya‘nî yirmi dördüncü bâb semâ‘da akvâl beyanındadır tereffuan ve istiğnâen.

İmâmü’l-müttakîn, kâidüz-sâlikin, eş-şeyh şihâbü’l-milleti ve’d-dîn ravvehallâhu [219b] rûhahu aydır: Vecd bulmaktır bunu iş‘âr eder ki matlûbunu evvel yavuklamış imiş, onu yine buldu. İmdi kim ki dâ‘im hazret-i Rabbü’l-âlemîn cemâlini müşâhede eylese ol ne bulur? Onun hod mefkûdu yoktur. İmdi yavuklamaya sebep abdin vücûdudur ve sıfatının vücûdudur. Pes şol kimse ki hâlis ve muhlis abd olsa ya‘nî mâsivâyı hazret rikkiyyetinden âzâd olup pâdişâh-ı hakîkiye rikkiyyet kemerin beline bağlasa ol âzâd olur kendi vücûdundan ve gayrının vücûdundan. İmdi kim ki âzâd olsa vecd ağına ve vecd dâmına düşer ki vecd dâmı ve onun ağı bekâlar sayd eyler ki ol bekâ-ı ef‘âlullâh ve bekâ-ı sıfâtullâh ve bekâ-ı zâtullâhtır ki bu makâma ârifler fenâun fillâh bekâun bilhak derler.

Niteki âriflerden birisi aydır:

٣٧٦ فافنو ثم افنو ثم افنو و ابقو ثم ابقو

Ve dahî Şeyh Attar buyurur ki:

Gerbekā havâyî fenâ şevkez fenâ kemterin çîzî ki mîzâyed bekâset

Husrî aydır:

“Ne yaramaz ve ne alçak hâl olur, şol kimsenin hâlî ki ol Allâh Teâlâ hazretini anmaya bir andırıcıya muhtâç ola. İmdi muhikkik hakkında semâ‘ ile vecd mubtılın hakkında semâ‘ ile vecd gibidir. Şol haysiyyetle ki ol inziâce ve onu andırmaya muhtaçtır. Müz‘ıce ve müzekkire ve dahî şol haysiyyetle ki onun bâtını müteessir olur. İnziâc ile ve onun eseri zâhir üzerinde zâhir olur. Ve onun hâlî bir hâlden bir hâle müteğayyir olur.”

Evet, fark mubtıl hâliyle muhikk hâlinin arasında oldur kim mubtıl vecd olur hevây-ı nefisle ve muhikk vecd olur irâdet-i kalble. Bundandır ki [220a] ârifler aydırlar: “Semâ‘ gönülde nesne ihdâs eylemez belki gönülde olan nesneyi tahrîk eyler.” Pes şol kimsenin ki bâtını Allâh Teâlâ’dan gayrıya müteallik olsa, semâ‘ onu tahrîk eyler. Ve ol vecd olur hevâyı nefisle. Ve şol kimsenin ki bâtını muhabbetullâha müteallik olsa, ol irâdet-i kalble vecd olur. Lâcerem mubtıl hicâb-ı nefisle mahcûb oldu ve muhikk hicâb-ı kalble mahcûb oldu. Hicâb-ı nefis hicâb-ı erâzî ve zulmânîdir ve hicâb-ı kalbi hicâb-ı semâvî ve ulvî ve nûrânîdir. İmdi kimin ki şuhûdu dâ‘im olsa ve ezyâlî vücûd onun elinden hiç zâ‘il olmasa ol hiç vecd olup semâ‘ eylemez.

Niteki âriflerden birisi aydır: “Ben bir demir yapı gibiyim bana hiç söz girmez ve bana hiç söz eser eylemez.”

Ve Mimşâd Dîneverî bir bölük kavmi gördü ki aralarında bir kavvâl nesne aydır. Ol kavvâl Mimşâd’ı görüncek ebsem oldu, Mimşâd ayıttı diye söyle. Zîrâ ki dünyânın cemî‘i melâhîsi eğer benim katımda cem‘ olsa hiç ol benim kulağıma girmez ve beni vaktimden ırmaz. Pes vecd kâh olur ki nefis elinde mübtelâ olmuş fakîrin surâhı ve feryâdı olur. Ve kâh olur ki kalble mübtelâ olmuş muhikkın surâhı ve feryâdı olur. İmdi mesâri vecd rûh-i revhânîdir. Muhikk hakkında ve mubtıl hakkında dahî rûh-i revhânîdir. Lâcerem vecd kâh olur ki ma‘niler fehm etmekten zâhir olan vecde nefis rûhla semâ‘da müşterek olur. Mubtıl hakkında ve gönül rûhla müşterek olur muhikk hakkında ve mücerred neğamât ve elhân-ı tayyibeden zâhir olanda rûh mücerred olur. Semâ‘da ona onda hiç nesne müşterek

³⁷⁶ Fanî olmak, sonra fânî olmak, sonra fânî olmak, sonra bâkî kalmak, sonra bâkî kalmak, sonra bâkî kalmak.

[220b] olmaz. Velâkin mubtıl hakkında nefis sem‘i istirâk eyler. Ve muhikk hakkında kalb sem‘i istirâk eyler. İmdi rûh neğamât-ı tayyibeyle lezzetler bulduğuna vech oldur kim âlem-i revhânî hüsnü ve cemâldir. İmdi ekvânda tenâsüb bulunmak müstahsendir kavlen fi‘len. İmdi heyâkilde ve sûretde tenâsüb bulunmak revhânîyet mîrâsıdır. Lâcerem her bâr ki rûh neğamât-ı lezîze işitse ve elhân-ı mütenâsibe işitse onunla müteessir olur cinsiyyet bulduğu için. Pes ol teessür mütekayyid olur şer‘ile âlem-i hikmet mesâlihi için. İmdi hudûd-i şer‘i riâyet etmek aynı maslahattır.

Âcilen ve âcilen ve bir vech dahî oldur kim rûh neğamâtı lezîzeyle mütelezziz olduğu oldur kim neğamât vaktinde nefis rûhla işâret-i hafiyeyle ve remz ile söyleşir. Ma‘şûkla âşık remz ile ve gizlice söyleşdiklerinleyin. Zîrâ ki nüfûs ile ervâh arasında teâşuk-ı aslı vardır. Zîrâ ki nefis müennestir ve rûh müzekkerdir. İmdi meyl ve teâşuk müzekkerle müennes arasında bi’t-tab‘i vâki‘dir ki. Niteki Hakk Teâlâ buyurur:

وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا

“Kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O’dur.” (el-A’raf 7/189). Ya‘nî bu âyette iş‘âr vardır ki müzekkerle müennes arasında telâzüm ve telâsuk vardır ki ol mûcibdir. İtilâfî ve teâşukî pes neğamâtla rûh mütelezziz olduğu bundandır ki ol nefisle remz ile söyleşir, âşıkla ma‘şûk söyleşdiği gibi, imdi âlem-i hikmette. Niteki Havvâ Âdem Peygâmberden yaratıldı hemçünân âlem-i kudretde dahî nefis rûhdan yaratıldı. Pes bu teellûf ki nefisle rûh arasında vardır, ol bu asıldandır. Zîrâ ki nefis rûhi [221a] hayvânidir ki ol rûh-i rûhânînin harîmine yakîn olmuştur. Lâcerem rûh-u rûhânîye yakınlığından ötürü rûh-i rûhânînin nuru, onun üzerine mün‘akis oldu. Lâcerem ol cinsi hayvânın ervâhından mümtâz oldu rûh-i rûhânîyye kurb-i şerefile. Pes nefis oldu, pes bundan ma‘lûm oldu ki nefis rûhdan mahlûk oldu âlem-i kudrette. Niteki Havvâ Âdem Peygâmberden mahlûk oldu. Âlem-i hikmette pes bu teellûf ve bu teâşuk nefis ile rûh arasında ve dahî nisbet-i ünûset ve nisbet-i zükûrat ol aradan zâhir oldu. İmdi bu tarîk üzerine rûh neğamât-ı lezize-i müstahsen görüp onunla lezzet ve safâ bulduğu oldur kim, ol vakit müteâşıkîn arasında mürâselât ve mükâlemât vâki‘ olur. Niteki kâ‘il demiştir:

el-arabiyye

تكلم منا في الوجوه عيوننا

فنحن سكوت والهوى يتكلم

Fârisiyye

Mî reved der miyân be gamze sehun

Dostî der kelâm ve mâ hâmûş

Türkiyye

Sâkit olup biz dururuz ışk söyler râzını

Yüzümüzde gözüümüz hoş dosta söyler sözünü

İmdi vakti ki rûh nağmeyle ve elhân-ı tayyibeyle lezzet ve safâ bulsa, hevâyla ma‘lûl nefis dahî vecd olup hareket eyler, bir ârız hâdis olup ondan onun meşâmına³⁷⁷ bir râyiha yetiştigi için kalbe vâsıl olandan. Ve dahî irâdetle ma‘lûl olmuş gönül dahî vecd olup hareket eyler. Rûha yetişen nesneden onun meşâmına bir râyiha yetiştigi için velilarzı min ke’si’l-kirâmi nasîbün kadıyyesince. İmdi mubtilin nefsi onun gönlü göğünün yeridir. **[221b]** Ve muhikkin gönlü onun rûhu göğünün yeridir. İmdi onlar ki erenler makâmına yetişip ağrâz-

1 ahvâlden mücerred olmuşlardır. Nefsle kalp na‘leynlerini vâdi-i mukaddesde çıkarmışlardır. Ve mak‘adi sıdkın inde melîkin muktedirin makâmında karâr tutmuşlardır. Nûr-i ayânla ecrâm-i elhân-ı ve âsâr-ı neğamâtı ihrâk etmişlerdir. Onların rûhları âşıkların kelâmına kulak tutmazlar ve ona mukayyed olmazlar. Belki onu hiç işitmezler, mahbûb-i hakîkî cemâlinin müşâhedesinde müstağrak oldukları için. İmdi serkeşte müştâklara uşşâkın zulumâtlarının keşfi sığmaz. Pes şol kimse ki onun hâli böyle olsa, onu semâ‘ kımıldatmaz. İmdi vakti ki elhân-ı latîfe, bunun gibi kimsenin rûhuna eser etmeyince hâl budur kim ol münâcât-ı latîfe ve münâğât-ı hafıyyedir. Meânî fehmetmek tarîkinden semâ‘ ona nice eser eyleye. Kim ol elhândan olan semâ‘dan eksefdir. Ve şol kimse ki latîf işâretler getirmeye tâkat getirmese, ibârâtın ağır yüklerini ol nice götüre.

Efhâm-ı nâsa bundan akreb ibâret oldur. Kim vecd vârid-i haktır. Kim haktan vârid olup gelir. İmdi kim ki Allâhu Teâlâ hazretini dilese ondan gelen nesneye kanâ‘at eylemez. Ve şol kimse ki Allâhu Teâlâ hazretinde mukarreb olup inde melîkin muktedirin makâmında karâr tutmuş ola. Ol kimseyi Allâhu Teâlâ hazretinden gelen nesne hayrân eyleyip kımıldatmaz. Zîrâ ki Hakk Teâlâ hazretinden nesne vârid olmak ıraklığı iş‘âr eyler. Allâhu Teâlâ hazretine yakîn olan kimse vâridi neylesin? Ve dahî vecd nârdır. Şol gönül ki pâdişâhını bulmuştur, **[222a]** ol nurdur. İmdi nûr eltafdır; nârdan pes kesîf latîf üzerine gâlib olmaz. Lâcerem mâdem ki merd-i bâliğ câdde-i istikâmetde müstemir olsa, ol ma‘hûdunun vechesinden münharif olmasa, vücudunun cevâzı bile vecd onu semâ‘ ile

³⁷⁷ Bu kelimenin yazımında yapılan yanlışlık Kastamonu Nüshası (KHK, 3149.) ile karşılaştırılarak düzeltildi.

idrak edemez. Ve eğer onun vaktine fütûr girse veyâhûd onun ahvâline kusûr girse mübtelâ muhsinin ibtilâsından onun üzerine ibtilâlar girmekle suveri ibtilânın tefrikasından vucûd mütevellid olur ki vecd ona yol bulur. Ol, ol vakit ol hicâb-ı kalble avdet ettiği için. İmdi kim ki Hakk ile olsa, vakti ki ol makâmından tayyınsa gönül üzerine düşer. Ve kim ki gönül ile olsa, vakti ki ol gönülden tayyınsa nefis üzerine düşer.

Şeyh aydır: İşittim ki meşâyihın ba‘zısı semâ‘dan vecd olduğu ona ayıttılar: “Hâlin nedir ki böyle vecd oldun?” Ol ayıttı: “Bana bir nesne vârid olup beni bir mevride îrâd eyledi.” Ve Sehl’in ashâbından birisi aydır:

“Sehl’e nice yıllar yoldaş oldum zikirden ve Kur’ân okumaktan ol vecd olduğunu ve onun benzi muteğayyir olduğunu görmedim. Vakti ki ömrünün âhiri oldu. Onun katında, *فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ* “Bugün artık ne sizden ne de inkâr edenlerden fidye alınmaz.” (el-Hadid 57/15). âyetini okudular. Hemen ki bu âyeti işitti, cemî‘ a‘zâsı titreyip düştü. İfâkat bulduğundan sonra ona ben ayıttım: “Sultânım noldunuz?” Ol ayıttı: “Ben zaîf oldum.” Lâcerem bana bunun gibi ârız oldu ve bir kerre onun katında *إِنَّمَا يَوْمِيذٌ الْحَقُّ لِلرَّحْمَنِ* “İşte o gün gerçek mülk, Rahmân’ındır.” (el-Furkan 25/26). âyeti okundu, ıztırâb eyleyip hareket eyledi. İbn Sâlim ona ayıttı: “Noldunuz?” Ol ayıttı: “Zaîf oldum bana bunun gibi hâl [222b] ârız oldu.” İbn Sâlim ayıttı: “Zaaf buysa kuvvet ya neye aydırlar?” Ayıttı: “Kuvvet oldur kim Hakk’tan vâridât gelecek kul onu yutup ona tahammül eyleye. Ol vâridât onun ahvâlini ve zâhirini ve bâtınını tağyîr eylemeye.” Ebû Bekir Sıddîk’ın radiyallâhu anhü bu kavli dahî bu kabîlden idi. Ol kavî oldur kim Ebû Bekir Sıddîk radiyallâhu anhü bir kişiyi gördü ki Kur’ân okunurken inleyip, titreyip ağlar. Pes ol ayıttı: “Evvel hâlde benim dahî hâlim böyle idi, tâ şuna değin ki benim gönlüm muhkem olup Kur’ân’la ülfet tuttu. Benim gönlüm Kur’ân’ı istiğrâb etmez oldu.” Pes vâcid müstağrib gibidir. Bundandır ki ba‘zılar aydırlar: “Bizim namâzdan ön hâlimiz niceyse namâzda dahî hâlimiz öyledir.” Ya’nî bizim hâlimiz şuhûdda müstemirdir demek olur. Pes âriflerin semâ‘dan ön hâlleri niceyse semâ‘da dahî hâlleri öyledir.

Şeyh Hammâd aydır: “Semâ‘da ağlamak vucûdu abd bâkî kalmaktadır.”

Sultânü’l-ârifin, eş-şeyh şihâbü’l-milleti ve’-d-dîn aydır: Semâ‘ vaktinde ağlayanların ahvâli muhtelifedir. Zîrâ ki ba‘zısı havfdan ağlar ve ba‘zısı şevkden ağlar ve ba‘zısı ferahdan ağlar.

Ebû Bekir el-Kettânî aydır: “Avâmın semâ‘ı tab‘ mütâbaatıyladır. Ve mürîdlerin semâ‘ı rağbetten ve rahbettendir. Ve evliyânın semâ‘ı âlâ-i niam görmektendir. Ve âriflerin

semâ‘ı müşahededendir. Ve ehl-i hakîkatin semâ‘ı keşf ve ayân üzerinedir. İmdi bunların her birisinin masdarı ve makâmı vardır.”

Şeyh aydır: Bunların dükelisi mevâcîdi ehl-i sema‘dır. Ve biz zikrettiğimiz semâ‘dan hâli yüce olanın ahvâlidir. Ve bu ihtilâf aksâm-ı bükâdadır ki **[223a]** biz onu zikreyledik. Ya‘nî ba‘zısının ağladığı havfdandır ve ba‘zısının ağladığı şevkdendir ve ba‘zısının ağladığı ferahdandır. İmdi ağlamakda ferahdan ağlayanın hâli yücedir gayrı nesneden ağlayandan. Zîrâ ki bir kişi uzun uzak gurbete vâki‘ olsa, ondan sonra gurbetten vatanına gelse, ehlini görse gâyet ferahından ağlar. Bu dahî ke ennehu nefis beriyyelerinde ve insâniyyet ve hayvâniyyet beriyyelerinde gurbete düşüp dururdu. Vakti semâ‘da rûh makâm-ı aslîsine vâsıl olur. Lâcerem gâyet ferahından ağlamaklar zâhir olur. Şeyh aydır: Ağlamakta bir mertebe dahî vardır. Kim bu zikir ettiğimiz mertebeden dahî a‘lâdır. Velâkin onu zikretmek düş vardır ve onu neşretmek câiz değildir. Halâyıkın fehmi onu idrak etmekten kâsır olduğu için ve vakit olaki onu zikir edecek ona inkâr edeler. Evet, her kişi ki ol mertebeye yetişse kademen ve vusûlen, onu bilir hakîkaten ve yakinen. Ve dahî onu anlar nazaran ve mevsilen. Ya‘nî onu bulur vicdânen ve zevken. Ve ol bükâ, bükâ-i vicdândır, bükâ-i ferah değildir. Ve ol vechile ağlamak kâh olur ki hakka‘l-yakîn vatanlarında olur. İmdi dünyâda hakka‘l-yakîndendir ilhâmât ve idrakât-ı yesîre. Pes hakka‘l-yakînin ba‘zı mevâtınında ağlamak bulunur, muhdesle kadîm arasında teğâyür ve tebâyün bulunduğundan ötürü. Pes ol ağlamak raşhdır ki, ol vasf-ı hadesândır ki azameti ve rahmânın satvesinin tâbından ondan yaşlar ve ağlamaklar zâhir olur. Ve bunun âlem-i şehâdette misâli yağmurlar damlalarıdır. **[223b]** Onlar muhtelifetü'l-ecrâm biri birine mütelâkî olmakla hâsıl olur. Ya‘nî vakti ki ecrâm-ı hârre ecrâm-ı bârideyle mütelâkî olup birbiriyle mütesâdim olsa katreler ve yağmurlar vâki‘ olur. İmdi vakti ki azemet-i ilâhiyyenin vehcinden vâridât-ı hârre vârid olsa vücûd-u rûhâniyye-i insâniyye üzerine ki ol bâridedir. Ona nisbet dem‘ ve bükâ hâsıl olur. İmdi bu makâm dahî eğer ki azizdir.

Evet, henûz bakıyye-i vücûdu müş‘irdir, kim ol sırf fenâ değildir. Belki abd vakt olur kim fenâyâ vâsıl olup âsârdan mücerred olur ve envâr-ı ilâhiyye içinde müstağrak olur, ondan sonra ondan terakkî eder. Bekâyâ vâsıl olup vücûdu sâni ona göre red olunur mutahhar olduğu halde. Pes aksâm-ı bükâ ona yine avdet eder. Meselâ havfdan ağlamak ve şevkden ağlamak ve ferahdan ağlamak ve vecdden ağlamak. Bunlar yine ona ol vakit avdet eder. Evet, sûretleri evvelki aksâm-ı bükânın sûretine benzer. Velâkin hakîkatleri biri birine mübâyindir. Ol makâmın erbâb-ı onu fark-ı latîfle fark edip idrak ederler. Ve ol vakitte

semâ‘ dahî ona yine avdet eder. Evet, ol semâ‘ onun makdûrî ve makhûrî olur. Lâcerem ne vakit dilerse semâ‘ getirir ve ne vakit dilerse semâ‘ı red eyler.

İmdi bu semâ‘ ehli temkînden bir nefisle olur ki ol nefis-i mutmainne olup, envâr-ı rûh ile münevver olup, kendi tabî‘atından çıkıp, rûh tabî‘atıyla tabî‘atlanmış ola. Lâcerem onun semâ‘ı nefsin temettüî ile olur. Nefsin mübâh lezzetleriyle ve mübâh şehvâtıyla [224a] temettüî gibi böyle değildir. Kim semâ‘ onun hâlini ziyâde eyleye veyâhûd onun hâlinden nesne naks eyleye. Pes nefis ol vakit bir küçük oğlan gibi olur atası dizindeki. Ata onu ba‘zı evkâtte onun murâdı olan nesnelerle ve ona safâ veren nesnelerle sevindire, bu kabîldendir.

Ebû Muhammed er-Râşî³⁷⁸’den naklolunan ki; ol ashâbını semâ‘a meşgûl kıldı. Ve kendisi onlardan ayrılıp bir köşede namâz kıldı. Ve ol neğamât ona mütetarrik olup ve nefis ol neğamâtla meşgûl olup mütena‘im olurdu. Ve ol neğamâta nefsi mâil olurdu. Lâcerem ona meşgûl olduğu sebebiyle nefis rûhdan ırak olurdu. Ve nefis rûhdan ırak olduğu için rûhun ünsden mevâridi ziyâde olurdu. Zîrâ ki nefis-i mutmainne olduğuyula rûh ona kendi sıfatından nesne verip nefis ona yakîn olur. Vakti ki nefis rûhdan ırak olsa temettüâtine meşgûl olmakla rûhun fütûhdan aksâm-ı vâfir olur. Lâcerem neğamât-ı lezîze ve elhân-ı meliha, ol namâz kılariken onun kulağına girmekle onu münâcâtta men‘ eylemez. Ve dahî tenzîl-i kelimâtı fehm etmekten onu men‘ eylemez. Pes her kısım mahalline vâsıl olur. Biri birine zahmet etmez ve biri birine karışmaz. İmdi bunun dükelisi îmânla onun sadrı münşerih olduğu içindir. Vallâhü’l-muhsinü’l-mennânu.

Bundandır ki ârifler aydırlar: “Sema‘ ba‘zı kavme devâ gibidir ve ba‘zı kavme gıdâ gibidir ve ba‘zı kavme mirvaha gibidir ki onunla râhat olur aksâm-ı bükâyına avdet etdiğindendir.”

Hazreti [224b] Nebîden aleyhisselâm rivâyet olunur ki Übey’ye bir gün ayıttı: *Yâ Übey Kur’ân oku.* Übey ayıttı: “Yâ Rasûllallah Kur’ân sizin üzerinize nâzil oldu, ben sizin katınızda Kur’ân nice okuyayım, benden Kur’ân dinlemeye sizin ne ihtiyâcınız vardır?” Rasûl hazreti ayıttı: *Severim ki Kur’ânı gayrıdan dinleyem.* Lâcerem Übey Nisâ Sûresini başlayıp okudu hattâ şol âyete vardı ki:

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا

³⁷⁸ Nüshalarda farklı şekillerde geçen bu isim H. Kamil Yılmaz – İrfan Gündüz tercümesi esas alınarak çevrilmiştir.

“Her ümmetten (inançlarının bozukluğuna, işlerinin kötülüğüne tanıklık edecek) bir şahid, seni de bunlara şahid getirdiğimiz zaman (hâlleri) nice olur.” (en-Nisâ 4/41). Pes Habîbin aleyhisselâm mübârek gözleri yaş akıttı. Salavâtullâhi aleyke ya Seyyidel evveline vel âhirine.

Ve dahî rivâyet olundu; Bir gün Habîb mübârek dudaklarını Hacer-i Esved üzerine koyup çok ağladı ondan sonra Ömer’e ayıttı: “*Yâ Ömer bu yer yaşlar dökcek yerdir.*”³⁷⁹

İmdi mütemekkiye aksâm-ı bükâyına avdet eyler ve ol avdet ettiğinde fazîletler vardır. Niteki hazret-i Nebî aleyhisselâm aydırdı:

اللهم ارزقني عينين هطالتين

Ya’nî; ey çalabım bana yaş dökücü iki göz ver.

Pes öyle gerektir kim ağlamak fillâhi, velillâhi ve billâh ola. Ve billâh ağlamak dükelisinden etemmdir. Zîrâ ki makâm-ı bekâda vücûdu müste’nefkine avdet eyler. Valluhü’l-muvaffiku ve’l-muînü allâhümme la tuharimnâ min hazihi’l-makâmâtî’l-âliyâtî ve’l-hâlâtî’s-sâmiyâtî bi hakkı Muhammedin ve âlihi ve ashâbihi’t-tâhirâtî

3.1.4. el-Bâbü’l-hâmisu vel-işrune fil kavli fis-semâ’i teeddüben ve i’tinâen

Ey azîz karındaşım. Şöyle bilgil ki bu bâb mutezammındır adâb-ı semâ’ı ve cübbeler çâk edip yırtmak ahkâmını ve semâ’da meşâyihın işârâtını [225a] ve dahî onda me’sûr nedir ve mahzûr nedir.

Onu imdi şöyle bilgil ki tasavvufun aslı ve bünyâdı gerçeklik üzerinedir. Herhâlde pes sâdık mürîde öyle gerekmez kim bir mecma’aya hâzır olmaya kasd eyleye. Kim ol mecma’da semâ’ ola illâ niyyeti hâlis, Allâh için eylediğinden sonra ol mecma’aya varmaya kasd eyleye. Ve dahî ona varmaktan irâdeti ve tâlebi ziyâde olsun diye vara ve hazer eyleye. Kim nefsin meyliyle ve hevâsıyla hâzır olmaya. Ve dahî öyle gerektir kim onun gibi meclise hâzır olmak dilese evvelâ istihâre eyleye. Ve Hakk Teâlâ’dan dileyen kim onda varacak, onun hâlinde ve talebinde ve irâdetinde ziyâde bereketler vere. Vakti ki ol meclise hâzır olsa, onda sıdkla ve vakârla sükûnetle ve huzûrla otura.

Niteki Ebû Bekir Kettânî aydır:

“Müstemi’a semâ’da vâcibdir kim semâ’ vaktinde vecd-i şevki ve galebe-i vârid-i izhâr eylemeye ve hareket edip ıztırâb eylemeye ve vecd istid’â etmekten sakına. Ve onda hareket etmekten dahî sakına. Mehmâ-emken seyyemâ şeyhler ve fâzıllar huzûru ola.

³⁷⁹ İbn Mace, “Menâsik”, 27.

Niteki hikâyet olundu, Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî'nin bir yiğit mürîdi vardı. Her ne ki işitse sayha eyleyip mütegayyir olurdu. Şeyh Cüneyd bir gün ona ayıttı: “Eğer bir daha böyle edecek olursan ayırık benim katıma gelme.” Ondan sonra ol yiğit kendini zabt eylerdi ve vakit olurdu ki onun her kılının dibinden terler akardı. Ve bir gün şeyhin katında nesne okundu. Ol yiğit bir kerre na'ra vurup cân teslim eyledi.

Beyt:

Tü cünân dâni ki in âsân büved [225b]

Belki kemter çiz terk-i cân büved³⁸⁰

Şeyh aydır: “Gerçeklikten değildir vecd hâli gelmeden vecd izhâr eylemek ve hâle yetişmeden hâl da'vâ eylemek. Belki bu ayn-ı nifâkdır ve ayn-ı şeytanatdır.”

Niteki Şeyh Necmü'l-milleti ve'd-dîn Dâye aydır:

“Osmân Hücvîrî ki sâhib-i kitâb *Keşfü'l-mahcûb*'dur. Ol aydır: Şeyh Ebû'l Abbâs'dan işittim. Ol ayıttı: Semâ' meclisinde oturuyordum. Nâgâh gördüm ki şeytânlar üryan olup ol meclisde oynarlar ve her fakîrin önüne gelip ol fakîrin ağzına ururlar. Pes ol fakîr yerinden kalkıp hareket eyler, vecd oldum sanır.”

Ve dahî rivâyet olunur ki Nasrâbâzî semâ' vaktinde dâ'im vecd olurdu. Ona itâb edip ayıttılar: “Niçin vecd olursun?” Ol ayıttı: “Biz Müslümânları oturup mesâvî etmekten bu hayırlıdır.” Ebû Ömer ve dahî gayrı azîzler ona ayıttılar: “Heyhât yâ Eba'l-Kasım, semâ'da bir zillet şerlidir bu nice yıllar mesâvî etmekten.” Sultânü'l-ârifin eş-şeyh-şihâbü'l-milleti ve'd-dîn aydır: “Bu sözü bunun için dediler ki semâ'da müteaddid günâhlar vardır. Onlardan birisi budur kim ihtiyârıyla vecd izhâr eyleyen, semâ' vaktinde Allâhu Teâlâ hazretine bühtân eder ki bana bunun gibi hâl verdi diye. Hâl budur ki ona ol hâl henûz müyesser olmadı.” İmdi Allâhu Teâlâ hazretine bühtân etmek akbah-ı zellâtandır. Ve dahî ol cemî'i günâhlardan akbahdır.

Ebû Ali ed-Dekkâk önünde *قُلْ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ* “Allah hakkında asılsız şeyler yakıştıranlar kurtuluşa eremezler.” (el-Yunus10/69). âyeti okundu. Ebû Ali ayıttı: “Onlar şol sûfilerdir ki vakitsiz [226a] sayhalar eyleyeler.

Ve birisi dahî oldur kim semâ' bâtının gizli nesnelerini izhâr eder. Ve gönlün mestûr hallerini keşf eder ve sırrın gizli cevherlerini açar. Lâcerem mürîd bununla âfetlere uğrar. Zîrâ ki mürîd me'mûrdur kim ahvâlini gizliye. Seyyema ağyardan bunun için ayıttılar:

³⁸⁰ Sen deliliği bildin ki bu kolay olur, belki bundan kötüsü canı terk etmek olur.

Kim her amele kim halâyıkın gözü dokunsa ol amel hebâ'i mensûr olur ve ba'zılar aydırlar: Fakîr-i sâdık oldur kim sırrını gizleye ve hayrını izhâr eylemeye.

Ve birisi dahî budur; kim onda hâzır olanların ba'zısını mağrûr eder. Ol ona hüsn-i zan eyler. İmdi Müslümânları mağrûr etmek hıyânettir. Hıyânet hod kabîhdir. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurur:

مَنْ غَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا³⁸¹

Ya'nî kim ki hıyânet eylese ve ol bize hayır dilemese, ol bizden değildir. Ya'nî bizim sünnetimizle amel edenlerden değildir.

Ebû Hureyre radıyallâhu anhü aydır:

“Bu hadîsi Rasûl aleyhisselâm şol vakit dedi kim, bir sofrâ taâm gördü. Ona mübârek elini soktu. Ol taâmın altı yaştı. Onun mübârek parmakları ol yaşa yetişti. Sâhib-i taâma ayıttı: *Bu nedir yâ sâhibüt-taâm?* Ol ayıttı: “Yâ Rasûlallâh buna yağmur dokundu. Bu yaş ondandır.” Pes Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *İmdi bunun yaş yanını bunun üstüne kosan, halâyık onu görseler nedi*, dedi. Dahî ayıttı:

مَنْ غَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا

Ve birisi dahî oldur kim ihtiyârıyla semâ' eyleyip vecd olsa, Müslümânlar ona salâh gözüyle bakarlar. Ondan sonra vakti ki onun yaramaz fi'li zâhir olsa ondan i'tikâdları bozulur. **[226b]** Belki cemî' salâh ehline ve ihtiyârsız vecd olanlara dahî i'tikâdları bozulur. İmdi bu fesâd-ı azîm dir.

Ve birisi dahî oldur kim onda hâzır olanları kendine muvâfakat ettirir kıyâmında ve kuûdunda. Pes nâsı kendinin bâtıl işine teklif eyler. Ve vakit olur ki ol meclisde bir kimse olur ki, onu firâset gözüyle görür ki, ol mubtildir. Bundan sonra ol cem'îyyetde olana muvâfakat etmek için ve onlara müdârâ eylemek için ona muvâfakat eyler. Şeyh aydır: Bunlardan gayrı dahî çok günâhlar ve şerler vardır, kim hadde ve hasra gelmez.

Pes mürîdlere öyle gerektir kim Allâhu Teâlâ hazretinden korkalar, kalkıp ihtiyârlarıyla hareket etmeyeler. Tâ şuna değin ki onların hareketi mürteişin hareketi gibi ola ki hareket etmemeye mecâlî olmaya. Ve dahî aksırmak gibi ola ki aksıracağı gelincek kişi aksırmamaya mecâl bulamaz. Ve dahî soluğun almak gibi ola ki kişi soluğunu almamaya mecâlî yoktur. Belki tabî'atı onun kahırla soluğunu almaya çeker hemçünân onun hareketi kahriyye olmayınca hareket eylemeye.

Niteki Serî aydır:

³⁸¹ Müslim, “İmân” 161; Ebû Dâvûd, “Büyû”, 50; Tirmizî, “Büyû”, 72.

“Vecd olanın şartı oldur kim vecd olduğu vakit eğer onu kılıçla ursalar kılıç acısını duymaya.”

Şeyh aydır: Bu hâl ba‘zılara vâki‘ olur. Evet, nâdir olur ve vakit olur ki ba‘zılar bu hâle yetişmeden sayha eylerler. Ve onların sayhaları irâdetle ve ihtiyârla olur ki ol irâdeti ıztırârla karışmış ola. İmdi bu vechile sayha etmekten harekâtını riâyet edip, sayhasını reddeyleyip, hırkasını yırtmak evlâdır, ol hâl ile sayha eyleyip hırkasını [227a] yırtandan. Zîrâ ki onda itlâf-ı mal vardır ki şerî‘atte ol mezmûmdur. Ve hemçünân hırkasını hâdîye ve söz okuyana atmak dahî mezmûmdur. İllâ meğerki onun niyyeti onda sahîha ola, aslâ ona riyâ karışmaya. Ol vakit hâdîye hırkasını atmak kayırmaz. Niteki Kâ‘b b. Züheyr Rasûl katında ebyâtını okudu ki onun evveli budur:

el-Arabiyye

بانت سعاد فقلبي اليوم متبول

تابو بيته كلنجه كه

ان الرسول لسيف يستضاء به

مهند من سيوف الله مسلول

Fârisiyye

Peygâmbër-i mâst bir güzîde;

şimşîr-i Hudâ ’st ber keşîde

Her nûr ki hest nûr-i o dâñ;

Âlem heme cism ve o buved cân

Terceme bi ’t-Türkiyyeti

Çûn körindi hoş cemâl-i Mustafâ

Aldı benden akli cân-ı Mustafâ

Tanrının şimşiri durur ol rasûl

Mürtezâ ve müctebâ ve müntehâ

Cümle âlem nûrî onun nûridir

Cümle âlem cism u cânı cânı Mustafâ

Şâh-ı iklim-i nübüvvet ol durur

Kâbe kavseyn burcu mâh-i Mustafâ

Ben dilerem toylaya yevmel-firâk

Lütf eyle ben gedâ-yı Mustafâ

Çünkü Kâ'b b. Züheyr ebyâtını okudu. Rasûl hazreti ayıttı: *Sen kimsin?* Kâ'b ayıttı: "Eşhedü enlâ ilâhe illallâhu ve eşhedü enne Muhammeden Rasûlullâh, ben Kâ'b b. Züheyr'im." Pes Rasûl aleyhisselâm giydiği bürd-i kaftanını onun önüne attı. Muâviye zamânında Muâviye, Kâ'b b. Züheyr'e bir kişi gönderdi, ona ayıttı: "Rasûlün aleyhisselâm bürdini bana sat, on bin flori vereyim." Kâ'b ayıttı: "Ben Rasûlün bürdini hiç bir kimseye vermezem. Onun cemî' âlemi bana verirlerse dahî." Vakti ki [227b] Kâ'b öldü, Muâviye Kâ'b'ın oğlanlarına yirmibin flori gönderdi, onu aldı.

Allâhümme lâ tahrimnâ min şefâ'ati Nebîyyin Muhammedin aleyhisselâm.

İmdi sûfilerin âdâbları vardır ki ol âdâbları riâyet etmek sohbet ve muâşerede âdâbtır. Evet, eslâfdan çok kimseler ol edebleri riâyet etmeyip dururlar. Velâkin her nesne ki sûfiler onu istihsân edip dururlar. Ve onun üzerine ittifâk edip dururlar ki ona şerî'at inkâr etmemiştir. Ona inkâr etmenin hiç vechi yoktur. Ol âdâbdan birisi oldur kim, vakti ki semâ'da onlardan birisi vecd olup, hareket eyleyip, onun hırkası düşse veyâhûd ol kerem olup imâmesini hâdiye ve hoşhûne etse, onların katında müstahsen oldur kim, onda hâzır olanlar dahî ona muvâfakat edip başlarını açalar. Eğer imâmesi atan pîr olacak olursa veyâhûd bir mukaddem kimse olacak olursa ve illâ imâmesini atan yiğit olacak olursa pîrlere lâzım değildir yiğitlere muvâfakat edip başlarını açmak. Ve çünkü pîrler başlarını açmayalar sâir yiğitler dahî pîrlere muvâfakat edip başlarını açmayalar. Vakti ki semâ'dan sakıt olsalar vecd olanı hırkasına reddeyleyeller.

Eğer hırka hâdiye ve hoşhûne atılsa ol hırka onun olur, vakti ki ona attığı vakit ona vermeye kasd edip atmış olsa. Ve eğer hâdiye vermeye kasd edip atmamış olacak olursa, ba'zılar aydırlar; ol hâdînindir. Zîrâ ki muharrik oldur. Ve ba'zılar aydırlar: Ol ol meclisde olanındır. İmdi hâdî dahî onların birisidir. Zîrâ ki muharrik hâdîdir [228a] ol cem'in bereketiyle. İmdi cem'in bereketi, vecd ihdâs etmekte yalnız bir kişinin kavlinden eksik değildir. Pes hâdî dahî onların birisidir. Niteki Rasûl aleyhisselâm Bedir gününde ayıttı: *Kim ki filan yerde durursa ona şu kadar nesne veririm ve kim ki bir kâfir depelese ona şu kadar nesne veririm. Kim ki bir kâfir esir eylese ona şol kadar nesne veririm* dedi. Pes yiğitler münâzaa eylediler, yetmiş kâfir öldürdüler. Ve yetmiş kâfir dahî esir eylediler. Pîrler ve şerîfler âlem dibinde durdular. Vakti ki kâfir sındı, yiğitler Habîb Muhammed Mustafâ'dan va'de eylediğini dilediler mâl dahî azdı. Pes pîrler ayıttılar: "Biz size arka olup dururduk. Siz ganîmet alıp gitmenin aslâ ma'nâsı yoktur. Belki biz onu beraber üleşiriz", dediler. Hemen *يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ* "Sana ganîmetleri soruyorlar.

Ganimetlerin Allah'a ve resulüne ait olduğunu söyle!"(el-Enfal 8/1) âyeti nâzil oldu. Ma'nisi budur kim Allâhu Teâlâ aydır: "Yâ Habîb mâlî ganîmetin hükmünü senden sorarlar. Sen dahî ayıt: Mâlî ganîmetin hükmü muhdasdır Allâhu Teâlâ hazretine ve dahî Rasûle." Rasûl onu taksîm eyler, Allâhu Teâlâ emrettiği nesne üzerine. Lâcerem Rasûl aleyhisselâm mâlî ganîmeti yiğitlere ve pîrlere beraber üleştirdi.

Ve ba'zılar aydırlar: Eğer hâdî ol kavimden ise, onu dahî kendilerin biri gibi kılıp hırkadan ona dahî nasîb vereler. Ve eğer ol kavimden değilse hırkadan ona düşen nasîb behâsın vereler. Ve ba'zılar aydırlar: Eğer hâdiyi ol kavim ücretle getirmişlerse, ona ol hırkadan nesne vermeyeler. [228b]

Bunların dükelisi şol vakitdir kim, ol meclisde bir heybetli şeyh olmaya ve eğer ol meclisde bir şeyh olsa hüküm şeyhin olur. Şeyh nice dilerse öyle hüküm eyleye, ona hiç kimse i'tirâz eylemeye.

Ammâ şol hırka ki bir sâdık vecd olan fakîrin onu galebe-i aşk ve galebe-i şevkle eğninden çıkarıp yırtmış olsa, ol hırkayı yırtıp üleştirdikleri bundandır ki ol hırkayı teberrük görüp birer pâre alırlar. Zîrâ ki vecd Allâhu Teâlâ hazretinin fazlının âsârındandır. Ve hırka yırtmak vecd âsârındandır. Lâcerem ol hırka eseri Rabbânî ile müteessir oldu. Pes lâyük oldur kim ol hırkaya nefisler fedâ edip onu başlarda götüreler ikrâmen ve i'zâzen.

el-Arabiyye

تضوع أرواح نجد من ثيابهم
يوم القدوم لقرب العهد بالدار

Tercemete Fârisiyye

Ânân ki zi menzilgeh-i yâr âmede end

Ve'z hazret-i kurb bî karâr âmede end

Ger bûy-i visâl âyed ez îşân çî aceb

Pes dîr ne-şod kez 'ân diyâr âmed end

Tercemeti bi't-Türkiyyeti

Şol azîzler menzili dosttan ki hayrân geldiler

Işk şarâbın içüben rüsvâ ve sekrân geldiler

Dost visâli kokusu gelse evlerden ne aceb

Zîrâ dostun menzilinden cümle şâdân geldiler

Nesir:

Ve Rasûl aleyhisselâm yağmura istikbâl edip onu teberrük görüp aydırdı ki: *Bu hazreti Rabbü'l-âlemînden taze ve yenice geldi.*³⁸²

Pes hırka-i mümezzika dahî cedîdetü'l ahdidir. Pes ol mecrûha hırkanın hükmü oldur kim onu pâre pâre edip hâzır olan kavme üleştireler ve eğer onun üzerine dahî hırkalar atılmış olsa, ol sağ hırkaların **[229a]** hükmü şeyhe müfevvezdir. Dilerse onları fukarâya versin dilerse onları dahî pâre pâre edip hâzırına taksîm eylesin. Böyle etmekte serref ve tefrîd vardır demeyeler. Zîrâ ki ol hırka pâreleri dahî yerli yerinde gerektir.

Niteki bütün hırka gerek olduğunleyin Emîre'l-mü'minîn Ali kerramallâhu vechehu aydır: “Rasûl hazretine hâiriden bir hülle armağan getirdiler. Ol hülleyi Rasûl aleyhisselâm bana gönderdi. Ben dahî onu giyip Rasûl hazretine vardım. Rasûl aleyhisselâm beni görücek bana ayıttı:

ما كنت لأكره لنفسى شيئا أراضاه لك، فشققته بين النساء خمرًا

Ya'nî; ‘ben bir nesneyi kendim işlemeye mehrûh görsem onu sen işlemeye râzî görmezem. Ya'nî bunu ben giymeyi mekrûh ve harâm gördüm, sen dahî giyme. Belki bunu pâre pâre eyle dahî hâtûnlara ver dirincek edinsinler’.

Ve bir rivâyette İmam Ali aydır: “*Ben Rasûl aleyhisselâm katına gelip ayıttım: ‘Onu ben nice edeyim, onu giyeyim mi?’ Rasûl aleyhisselâm ayıttı: Giyme, belki onu dirincek pârelerini eyle, Fatımalar arasında ya'nî onlara ver.*

Fatımalardan murâd biri Rasûl kızı Fatıma’dır ve biri Esed kızı Fatıma’dır ve biri Hamza kızı Fatıma’dır. İmdi kaftânı pâre pâre eyleyip fukarâya üleştirmenin sünneti cihetinden vechi budur.

Ve dahî hikâyet olundu ki fukahâ ve sûfiyye Nişâbur’da bir da‘vet cem‘ oldular, bir hoşhân nesne okudu. Sûfilerden birisi vecd olup hırkası düştü. Onda hâzır olan fukahânın ulusu Şeyh Ebû Muhammed Cüveynî idi. **[229b]** Ve sûfilerin ulusu İmâm Kuşeyrî idi. Pes sûfilerin adetleri üzerine ol hırkayı pâre pâre edip fukarâya taksîm eylediler. Şeyh Ebû Muhammed fukarâya nazar edip sırsla ayıttı: Bu isrâftır ve tazyî‘i mâldır. İmâm Kuşeyrî bunu işitti, hiç nesne demedi. Ondan sonra ol hırka pârelerini taksîm eyleyene ayıttı: “Ol hırka pârelerini cem‘ edip bir latîf seccâde dik, dahî bana getir.” Ol kişi dahî vardı bir latîf seccâde dikti, dahî şeyhin önüne getirdi. Şeyh dahî ehl-i hibriden bir kişi ihzâr eyleyip ona ayıttı: “Bu seccâdeyi mezâdda ne kadar nesneye alırdın?” Ol ayıttı: “Bir dînâra.” Şeyh ayıttı: “Eğer bu pârelenip seccâde dikilmese bütün kaftân olsa neye

³⁸² Müslim, “İstiskâ”, 13; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 105.

alırdın?” Ol ayıttı: “Yarım dînâra.” Ondan sonra şeyh Kuşeyrî İmâm Ebû Muhammed’e nazar edip ayıttı: “Bunun gibiye isrâf ve tazyî’i mâl demezler. Pes hırka-i mümezzikayı ol meclisde hâzır olanlara üleştireler gerekse ol kavim cinsinden olsun ve gerekse ol kavim cinsinden olmasınlar eğer onlar ol kavme hüsn-i zan edip i’tikâd edenlerden olacak olurlarsa.

Niteki Târik b. Şihâb aydır:

“Ömer radiyallâhu anhü zamânında ehl-i Basra Nihavend kâfirlerine gazâyâ vardılar. Ehl-i Kûfe ehl-i Basraya yardım eylediler. Nihavend’i feth edip mâllarını aldılar. Ehl-i Basra dilediler ki ehl-i Kûfeye nesne vermeyeler. Ehl-i Kûfe ulusu Ammâr b. Yâsir’di. Benî Temîm’den bir kişi Ammâr’a ayıttı: ‘Ey ecda’ ya’nî ey burnu kesik bizim ganîmetlerimize bile ortak olmak mı istersin? Size hîç [230a] nesne vermeziz.’ Ammâr dahî Ömer’e radiyallâhu anhü bitî gönderip istiftâ eyledi. Ömer dahî bitî gönderip ayıttı: “Ganîmet ol vak’ada hâzır olanlarındır.”

Ba’zılar aydırlar:

“Evvel yırtılıp ortaya atılan hırkayı pâre pâre edip ol cem‘de olan kavme taksîm eyleyeler. Ve atılan sağ hırkayı hâdiye vereler.”

Zîrâ ki Katâde aydır:

“Huneyn Gazâsı’nda hazreti Nebî tenfil eyleyip ayıttı: *Kim ki bir kâfir depelese onun nesi varsa depeleyenin olsun.*³⁸³

Ve eğer ol hırka pârelerini taksîm ederken hâricden bir kimse ol meclise hâzır olsa ona dahî vereler.

Niteki Ebû Mûsâ el-Eş‘arî aydır:

“Hayber kal‘asini feth ettiğimizden sonra Rasûl hazretine geldik ondan, hâsıl olan mâlî, ganîmeti bize taksîm eyledi. Fetihde hâzır olmayan kimseye nesne vermedi.”

Ve dahî sûfîlere mekruhtur kim kendiler cinsinden olmayan kimseyi semâ‘ları vaktinde meclislerine hâzır kılalar. Meselâ zâhidler gibi ki onların semâ‘dan zevkleri olmaya ve sâhib dünyâ gibi ve vecdî tekellüfle ihtiyârla edenleri dahî meclislerine ihzâr etmeyeler. Tâ ki kendilerin vakitlerine teşvîş getirmeye.

Ebû Zür’a haber verdi, atâsından ol haber verdi. Ebû Mansûr’dan ol haber verdi, Ebû Aliyyil-Fazl’dan ol haber verdi, Ebû’l-Heysem’dan ol haber verdi. Ebû Bekir’dan ol haber verdi. Said b. Amir’dan ol haber verdi, Şu‘be’dan ol haber verdi. Abdurrahmân’dan

³⁸³ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 136, 144; Tirmizî, “Siyer”.

ol haber verdi. Üzeyr b. Suheyb'den ol haber verdi. Enes'den Enes aydır: “Rasûl [230b] katında otururduk. Nâgâh Cebrâil aleyhisselâm gelip ayıttı: ‘Yâ Rasûlallâh senin ümmetinin fakîrleri ganîlerinden beş yüz yıl ön cennete girseler gerek.’ Pes Rasûl aleyhisselâm bunu işiticek şâd olup ayıttı: *Hîç içinizde nesne okur varmı?* Bir bedevî ayıttı: ‘Ben okurum.’ Hazreti Nebî aleyhisselâm ayıttı: *Di imdi oku.* Pes ol bedevî dahî bu beytleri okudu:

el-Arabiyye

قَدْ لَسَعَتْ حَيَّةَ الْهَوَى كَبْدِي
فَلَا طَبِيبَ لَهَا وَلَا رَاقِي
إِلَّا الْحَبِيبَ الَّذِي شَغَفْتُ بِهِ
فَإِنَّهُ رَقِيتِي وَتَرِيقِي

Tercemeti Farisi

*Dûstî çûn zahm-i hod zed ber ciger
Ne devâ bâşed ne efsun kârger
Hest çûn tiryak dîdâr-) Habîb
în tabîbî nîst cüz kâr-ı Habîb
Çüz Habîb-i hod müdâvâ çûn küned
Zahm çûn o zed hem o efsûn küned
Tercemete bi't-Türkiyye*

*Yüregüme vurdi yârun ışkî türlü yaralar
Ana etmez hîç efsûn hem devâlar çâreler
Belki oldi dost cemâli ana tiryâk u tabîb
Hîç tabîblik çâre itmez ana çüz kâr-ı Habîb
Çünkü derdüm dostan oldı hem devâ andan gerek
Çünkü zahmi yârum urdı hem şifâ andan gerek*

Çünkü ol bedevî bu beytleri okudu, hazret-i Rasûl vecd oldu. Ashâb dahî onunla bile tevâcüd ettiler. Hattâ hazreti Rasûlün ridâsı omuzundan düştü. Vakti ki tevâcüdden fâriğ oldular. Her kimse yerine varıp oturdu. Pes Muâviye b. Ebî Süfyân ayıttı: “Ne gökçek oyununuz var yâ Rasûlullâh.” Pes Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Dostun adını ve zikrini işiticek yerinden Rasûlullâh kalkıp [231a] hareket etmeyen Kerîm değildir.* Ondan sonra Rasûlün ridâsını dört yüz pâre eylediler onda dört yüz kimse vardı onlara verdiler.

Sultânü'l- mütekaşşifîn, eş-şeyh şihâbü'l milleti ve'd-dîn kaddesallâhu sırrahu'l azîz aydır: İşte bu hadîsi îrât eyledik senediyle işittiğimizleyn ve kitâblar içinde bulduğumuzleyn. Bunun sıhhatinde ashâb-ı hadîs sözler söylediler. İmdi ehli zamânın vecdine ve semâ'ına ve ictimâ'larına ve hey'etlerine ve hırkalarını pâre pâre edip fukarâya taksîm ettiklerine benzer nesne, Rasûlden nakl olunandan bu hadîsden gayrı nesne nakl olunmadı. Ve eğer bu hadîs sahîh olacak olursa, bu hadîs onların semâ'larında ve hırkalarını pâre pâre edip taksîm ettiklerinde hoş gökçek hüccettir. Vallâhu a'lem.

Evet, benim sırrımda ihtilâç eyler ki bu hadîs sahîh değildir. Zîrâ ki mensıb-ı nübüvvet bunun gibi işden a'lâdır. Husûsâ ki zevk-i Muhammedî ola gönül dahî bunu kabûl eylemekten i'ğrâz eyler Vallâhu a'lemu.

3.1.5. el-Bâbü's-sâbi' ve'l-işrune fi zikr-i futuhi'l erbaîniyyeti

Ya'nî yirmi yedinci bâb erbaînde fetholan nesneler zikrindedir. Allâmetü'l-ulemâ, muhtârü'l-küberâ, zübdetü'l-meâlî, safvetü'l-eâli, hamîdü'l-hisâlen, merdiyyü'l-celâl, zeynü's-şerîa, cemâlü'l-îme el-kâimu, bi mesâlihi'l-havâssu ve'l-avâm el-fâizü bi'l-kadhi'l-muallî beyne akdâhi'l-makâm cemâlu'l-fudalâ, fahru'l-edubâ, kutbü'n-nükebâ'i, melcâu'n-nücebâ, eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn ravvehallâhu rûhahu aydır:

Bir tâ'ife kavim tarik-i halvette ve tarîk-i erbaînde galat edip “yuharrifûne'l-kelime an mevâzihi” kadiyyesince onu tahrîf ettiler. Ve onların üzerine şeytân girip, gurûr kapısını [238b] onların üzerine açtı. Lâcerem onlar dahî asılsız halvete girip, ihlâsla halvetin hukûkunu riâyet etmediler. Belki işittiler ki meşâyih ve sûfiler halvetlere girip, onlara onda vâkıalar zâhir olup, garâib ve acâib keşf oldu. Pes onlar dahî onun gibi nesneler talep eyleyip halvetlere girdiler. İmdi bu vechile halvete girmek aynı i'tilâldir ve mahdâdalâl ve ihtilâldir. Belki kavim halveti ve vahdeti ihtiyâr ettiler. Dînlerinin selâmeti için ve dahî nefislerinin ahvâline muttali' olup, ondan i'râz etmek için ve ihlâsla Allâhu Teâlâ hazretine amel etmek için.

Ve Ebû Amr Enmâti aydır:

“Âkile, işin âhîrinin fehmetmek sâfi olmaz. Ve ona işin âhiri ne olacaktır zâhir olmaz, illâ hâlinin evvelini muhkem ıslâh etmekle olur. İmdi şol yerler ve şol hâller ki onda hâlin ziyâdeliğini ve eksikliğini bilmek talep olunur. Ol halvettir. Mâdem ki ol halvete mevânî ve muâriz nesne karışıp, onun halvetini onun üzerine ifsâd etmeye.

Ve Ebû Temîm Mağribî aydır:

“Kim ki halvet ihtiyâr eyler, sohbet üzerine öyle gerektir kim, onun dili Allâh zikrinden gayrının zikrinden hâlî ola. Ve Allâhu Teâlâ murâdından gayrı murâdâtı terk eyleye. Ve dahî nefsinin cemî‘i mutâlibinden hâlî ola. İmdi kim ki bu sıfatlarla sıfatlanmayıp halvete girse, ol halvet onu fitnelere uğratar.”

Muhammed b. Hâmid aydır:

“Ebû Bekir Verrâk'ı ziyârete etmeğe bir kişi gelip ona ayıttı: bana nasihat eyle. Ebû Bekir Verrâk dahî ol kişiye ayıttı: “Dünyânın ve âhiretin hayrını halvette ve kılette [239a] gördüm ve dünyânın ve âhiretin şerlerini kesrette ve ihtilâtta gördüm. İmdi kim ki halvete illetle girse ona şeytân musallat olup, envâ‘i tuğyânla onu mübtelâ eyleye ve onun içini ve dışını gurûrla ve gafletle doldura. Ol biçâre kendinin hâlini iyi sana.”

Ve ey nice kavim halvete girdiler, halvetin şartlarını yerine getirmeden ezkârdan bir zikre meşgûl oldular. Ve nefislerin halktan uzlet etmekle râhat eylediler. Ve havâsın şevâgilini giderdiler râhipler ve berâhime ve felâsife işlediklerinleyin. Lâcerem onlara fitneler ârız oldu. İmdi şek değildir ki, vahdetin ve cemî‘i halvetin mutlak bâtın sâfi olmakta te’sîri vardır. Evet, bunlar siyâset-i şer‘le ve Rasûl hazretine aleyhisselâm sıdk-ı mütâbaat ile olacak olursa, onların netâyici gönül münevver olmak ola. Ve dünyâda zâhitlik ola ve dahî zikrin halâvetini bulmak ola. Ve Allâhu Teâlâ hazretine ihlâsla ibâdet etmek ola, namâzdan ve tilâvetten ve gayrıdan. Ve eğer onlar siyâset-i şer‘le olmasalar ve Rasûl hazretine mütâbaat ile olmasalar nefisde safâlar intâc eyleye. Ol safâyı kuvvet bula. Ulûm-i riyâziyye kesb etmeye felâsife ve dehriyye ilimlerinden, hazelehümullâhu Teâlâ. İmdi riyâzatdan maksûd olan bunlar değildir. Niteki ba‘zılar aydır: “Allâhu Teâlâ senden istikâmet diler, sen ondan kerâmet istersin!”

Evet, vakit olur ki havârik-i âdetten sâdıklara nesne feth olur ve sıdkı firâset feth olur. Hattâ gelecek zamânda ne feth olsa gerek [239b] onu bilir. Evet, vakti ki olur ki bunlar feth olmaz. Evet, onların hâllerine nesne feth olmamak zarar değildir. Belki onların hâllerine hadd-i istikâmetden münharif olmak zarar değildir. Lâcerem havârik-i âdetten ve envâ-ı kerâmetten sâdıklara nesne feth olmak, onların yakînlerini ziyâde eyler. Onları sıdk-ı mücâdehedeye ve sıdk-ı muâmeleye da‘vet eyler. Ve dahî onların zühdlerini ziyâde eyler. Ve dahî onları ahlâk-ı hamîdeyle mütehallik olmaya ziyâde rağbet ettirir. Ve siyâset-i şer‘ile halvete girmeyene halvette havârik-i âdetden nesne feth olsa, ol Allâhu Teâlâ hazretinden onun arıklığını ziyâde eyler. Ve dahî onun gurûrunu ve hamâkatini ve halk üzerine tekebbürlüğünü ve halka hor bakmasını ziyâde eyler. Ol sıfatlar içinde kalır,

hattâ boynundan İslâm ipini çıkarınca neûzü billâhi min zâlike. Lâcerem ol hudûda ve ahkâma ve helâle ve harâma inkâr eyler. Ol biçâre şöyle zanneyler ki ibâdâtta maksûd olan hemen zikirdir. Pes mutâbaatı Rasûli terk edip telehhude ve tezenduka düşer neûzü billâhi mine'd-dalâli vel-izlâli

Ve ba'zı kavme halvette hâyâlat zâhir olur. Onları vâkıalar sanırlar ve onları meşâyih ve vâkıalarına benzetirler. Ve erbâb-ı mucâhede vâkıalarına benzetirler. Hâl budur ki ol hâyâlat ve evhamdır. İmdi kim ki onu tahkîk eylemek isteye bunu bilsin ki; kişi vakti ki Allâhu Teâlâ hazretine ihlâsla munkatı' olup, niyyetini gökçek eyleyip, kırk gün veyâhûd dahî ziyâde halvete otursa, onun bâtınında safâyı yakîn hâsıl [240a] olup, onun kalbinden hicâblar götürölüp, bu makâma yetişir ki, Ömer ayıttı:

رای قلبی ربی³⁸⁴

Evet, vakit olur ki kişi bu makâma vâsıl olur, evkâtı şerîfei a'mâl-i sâlihayla ihyâ etmekle ve a'zâsını menhiyyetden men' etmekle ve evrâdı evkâtına tevzi' etmekle. Şöyle ki ba'zı vakitte namâz kıla ve ba'zı vakitte tilâvet eyleye ve ba'zı vakitte zikir ede. Ve kâh olur ki Hakk Teâlâ kişinin sıdkından ötürü ve isti'dâtından ötürü amelsiz onu bu makâma vâsıl eyler, kendinin eltâf-ı cezbeleriyle. Ve kâh olur ki Hakk Teâlâ kişiyi bu makâma vâsıl eyler, ezkârdan bir zikre mülâzemet etmekle. Şöyle ki cemî'i evkâtını zikir etmek içinde geçire. Hemen vakit namâzlarını sünnetleriyle kıla. Dahî yine ol zikre meşgûl ola, hiç araya fütûr girmeye ve onda hiç kusur bulunmaya. Belki namâz kıldığı vakitten gayrı vakitte ol zikre meşgûl ola. Hattâ âbdest almaya giderken dahî ona meşgûl ola. Ve yiyecek yerken dahî ona meşgûl ola.

Ve dahî zikri kuvvetle ede. Şöyle ola ki; onun eseri cemî'i a'zâyâ sirâyet eyleye ve âvâzını zikir edecek kâtî kaldırmaya ve elhândan ictinâb eyleye. Ve zikri türlü türlü savt ile etmeye. Zikri mübâlağayla ta'zîm eyleye. Ve eğer böyle zikre mülâzemet eylese huzûr-u tâmmile ve ta'zîm vâfirle zikri lisân müeddî ola zikri kalbe. Ve zikri kalb dahî müeddî ola zikr-i ruha. Ve zikr-i rûh dahî müeddî ola zikr-i sırra. Ve zikr-i sır dahî müeddî ola zikr-i sırrı sırra. Bunların her birisinin mahsûs zikri vardır. [240b] Bunların erbâbı ol zikirleri işitirler.

Evet, meşâyihdan ekserî ezkârdan kelime-i lâ ilâhe illallâhı ihtiyâr eylediler. Zîrâ ki bu kelime kelime-i câmiadır. Ve bu kelimenin hâsiyetleri vardır, bâtîni tenvîr etmekte ve hâtırı cem' etmekte. Vakti ki sâdık muhlis bu kelimeye meşgûl olup bunun üzerine dâ'im

³⁸⁴ Kalbim Rabbimi gördü.

olsa. Ve bu kelime Hakk Teâlâ'nın bu ümmete ulu atâlarındandır ve bu kelime bu ümmete hâsiyetler vardır, gayrı ümmete değil.

Niteki Îsâ Peygâmbere aleyhisselâm Hakk Teâlâ hazretine ayıttı:

يا رب أنبئني عن هذه الأمة المرحومة. قال رب العزة: أمة أحمد، هم علماء، حكماء، كأنهم أنبياء، يرضون مني بالقليل من العطاء، وأرضى منهم باليسير من العمل، وأدخلهم الجنة ب (لا إله إلا الله). يا عيسى هم أكثر سكان الجنة، لأنه لم تذلل السنة قوم قط ب (لا إله إلا الله) كما ذلت ألسنتهم، ولم تذلل رقاب قوم قط بالسجود كما ذلت به رقابهم

Ya'nî Îsâ Peygâmbere ayıttı: *“Ey benim Rabbim! Bana haber ver ümmet-i merhûmeden ki onlar İncîl'de mezkûrdur. Onlar kimin ümmetidir? Ve dahî onların sıfatları nedir? Hakk Teâlâ ayıttı: Ol ümmet-i Muhammed'tir ki onlar ulemâdır ve ahfiyâdır. Ve dahî halîmlerdir ve hakîmlerdir. Ke ennehu onlar Peygâmbelerdir. Benim azıcık atâma razılardır. Ben dahî onların azıcık amellerine razıyım. Ben onları mücerred kelime-i lâ ilâhe illallâh dedikleriyle cennete koyarım. Yâ Îsâ, onlar cennet ehlinin ekserîdir. Zîrâ ki lâ ilâhe illallâh kelimesiyle onların dilleri yumuşadıgıleyin hîçbir kavmin dili yumuşamadı ve onların secde [241a] etmekte boyunları yumuşadıgıleyin hîçbir kavmin boynu yumuşamadı.”* Ya'nî onlar lâ ilâhe illallâh kelimesine çok meşgûl olup secdeyi çok edicilerdir.

Ve Abbullâh b. Amr b. Âs aydır: Tevrat'ta yazılıp durur ki:

يا أيها النبي إنا أرسلناك شاهدا ومبشرا ونذيرا قال في التوراة يا أيها النبي إنا أرسلناك شاهدا ومبشرا وحرزا للأمة أنت عبيدي ورسولي سميتك المتوكل ليس بفظ ولا غليظ ولا سخاب بالأسواق ولا يدفع السيئة بالسيئة ولكن يعفو ويصفح ولن يقبضه الله حتى يقيم به الملة العوجاء بأن يقولوا لا إله إلا الله فيفتح بها أعينا عميا وآذانا صما وقلوبا غلفا³⁸⁵

Ya'nî Hakk Teâlâ celle celâlühü aydır: Yâ Habîb ben seni halâyıka gönderdim, şâhid olucu olduğun halde. Ve dahî mü'minlere cennet muştulayıcı olduğun halde. Ve dahî kâfirleri cehennemden korkutucu olduğun halde. Ve dahî seni mü'minlere hırz, ümmîlere kenz gönderdim. Sen benim hâs kulumsun. Ve dahî benim hâs Rasûlümsün. Sana mütevekkil diye ben ad verdim. Onun gönlü katı değildir ve hışımnan değildir ve dahî sokaklarda çok söyleyici ve katı söyleyici değildir. Ve dahî ona yaramazlık edene intikam edici değildir. Belki affedip ona güler sûretle bakıp ona iyilik edicidir. Ve ben onu halâyık arasından çıkarmazam ve onun rûhunu kabz eylemezem; ekserî millet kelime-i lâ ilâhe illallâhla müstakîm olmayınca. Ve bu kelimenin hukûkunu turgurmayınca. Ve onunla

³⁸⁵ el-Ahzab, 33/45.

Hakk Teâlâ'nın cemâlini görmekten kör olmuş gözler açılmayınca. Ve dahî Hakk kelâmı işitmekden sağır [241b] olmuş kulaklar bununla açılmayınca. Ve dahî ilmi tevhid idrak etmekten örtülmüş kulaklar bunula açılmayınca.

İmdi vakti ki kul dahî halvette kelime-i lâ ilâhe illallâh meşgûl olsa, diliyle gönlü dahî diline muvâfakat eyleyip, bu kelimeye diliyle bile meşgûl olsa. Hattâ şöyle olsa ki, bu kelime gönülde sâbit olup köklense ve hadîs-i nefis gönülden gidip onun yerine bu kelimenin ma'nâsı karâr eylese. Şöyle ola ki dil zikirden fâriğ olup sâkit olsa, gönül ondan sâkit olmaya. Lâcerem ol vakit bu kelime gönülde sâbit olup karâr tutar, ondan zâ'il olmaz. Pes bu kelimenin gönülde cevheri sebebiyle, gönülde nûr-i yakîn zâhir olup sâbit olur. Hattâ eğer bu kelimenin sûreti dilden zâ'il olacak olursa, gönülden bu kelimenin nûru zâ'il olmaz. Lâcerem ol vakit bu zikir mezkûr pâdişâhın azametini görmeye müttehid olur. Pes ol vakit zikir, zikir-i zât olur. İmdi zikir-i zâtan murâd, müşâhede ve mükâşefe ve muâyenedir. Lâcerem zikir-i zât gönülde, zikir-i nûru sâbit olup karâr tuttuğundan hâsıl oldu. Zîrâ ki zâkir bu vechile zikre meşgûl olsa, sehl zamân içinde zikir harf ve savt kısrından çıkar. Kelime-i lâ ilâhe illallâh nefyinin satvesiyle zâkirin vücûdunu nefy eyler. Ve isbâtının saltanatıyla mezkûrun bekâsını isbât eyler. Pes devâm-ı zikirle mezkûr zâkirden nâ'ib olur. Niteki buyurdu:

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ

“Siz beni anın, ben de sizi anayım.” (el-Bakara1/152). Pes ol vakit zâkir mezkûr olur ve mezkûr zâkir olur. Eyne ayne ve mübâyene muâyene [242a] ve isneyniyyet ve vahdete mütebeddil olur.

يسمع بسمعه ويبصر ببصره ويتكلم بكلامه ويعلم بعلمه أنه لا إله إلا الله ويستغفر عن ذنبه، حسبنا أنه يعلم

أنه لا إله إلا الله وأن علمه غير متناهي³⁸⁶

İmdi halvetten maksadı aksâ ve matlabı a'lâ budur.

Evet, bu makâm vakit olur ki kelime-i lâ ilâhe illallâhe meşgûl olmadan hâsıl olur, belki tilâveti Kur'âna meşgûl olmakla ve onu çok çok okumakla. Dahî hâsıl olur şöyle ki; gönül dile muvâfakat eyleye tilâvette. Şol vechile ki, dil tilâvete meşgûl oluncak ol kelâmın ma'nâsı gönülde karâr eyleye. Ve gönülden hadîsi nefis gidip onun yerine kelâmın ma'nâsı karâr eyleye. Lâcerem ol vakit zikri zât hâsıl ola. Ve dahî kelâmın nûru kalbte cem' ola, mütekellimin azametini müşâhede etmekle.

³⁸⁶ Kulağıyla duyar, gözüyle görür, sözüyle konuşur, ilmiyle Allah'tan başka ilah olmadığını bilir ve günahlarının bağışlanmasını diler. Bilgisi sonsuz olanın Allah olduğunu ve O'ndan başka ilah olmadığını bilmesi bize yeter.

İmdi vakti ki kul bu makāma yetişse zikir veyâhûd tilâvet etmek vâsıtasıyla, vakit olur ki zikrin halâvetinden ve onun ünsünden zikir içinde kendinden gâ'ib olur. Ve ona ol hâlde hakâ'ik tecellî eyler libset-i hayâlde. Niteki bir kişi düşünde görse ki yılan depeler, muabbir ona aydır ki: “Sen düşmânın üzerine gâlib olursun. İmdi düşmâna gâlib olmak bir keşiftir ki Hakk Teâlâ onu bununla ona keşif eyledi. Hâl budur ki düşmâna gâlib olmak bir rûhdur mücerred ve ma'nîdir müfred. Melek-i rü'yâ ol ruhu, hayâli yılandan ceset tasvîr eyleyip ona gösterdi. Pes rûh ki keşfi galebedir düşmân üzerine. Hakk Teâlâ hazretinden ona ihbardır. Ve ol libâs-ı hayâlde ki **[242b]** ol ceset gibidir. Bir misâldir ki ol râ'inin nefsinde kopar, menâmda kuvvet-i vehmiyye ve kuvvet-i hayâliyye biri birine müsâhib olmaktan. Pes îtilâf olur rûh ki düşmâna gâlib olmaktır, onunla yılan misâli ceset arasında.

Lâcerem ta'bîre muhtâç olur ve vakit olur ki sâhib halvete hayâli mücerred kendinin içinden kopar. Ve ona türlü türlü nesneler görünür hakîkatsiz. İmdi ona i'tibâr yoktur ve ona iltifât olunmaz zîrâ ki ol vâkıa değildir belki ol hayâldir.

Ammâ sâdık, vakti ki Allâhu Teâlâ'nın zikrinde gâ'ib olsa, hattâ cemî'i mahsûsâtta gâ'ib olsa, şöyle olsa ki eğer bir kişi onun üzerine girse, ol onu bilmeye zikrullâhda gaybetinden ötürü. Pes ol vakit ibtidâda nefsinde misâl ve hayâl kopar, ona kendinin hayâli sebkât etmeden. Ona keşfi rûhdan nefh ederler. Ve vakti ki gaybetinden ayılıp yine kendine gele. Ya Hakk Teâlâ hazreti lutfedip ol gördüğünün ta'bîrin onun bâtınında izhâr eyleye ve ona onu bildire vasıtasız. Veyâhûd onun şeyhi onu ta'bîr eyleyivere, muabbir rü'yâyı ta'bîr eyledikleyin. İmdi işte vâkıa budur. Zîrâ ki hakîkatin keşfidir misâl suretinde. Pes hakîkat sûreti misâliyle ona ol vakit keşf olur.

İmdi vâkıanın sahîh olmasının şartı, zikirde evvelâ ihlâstır. Ondan sonra zikirde isitiğrâktır. Ve zikirde ihlâsın ve onda istikiğrâkın alâmeti oldur kim, zâkir dünyâda zâhid ola ve dahî takvâya mülâzemet eyleye. Zîrâ ki Hakk Teâlâ ol mükâşife vâkıa-i keşf etmesiyle, onu mevrîdi hikmet eyledi. İmdi hikmet **[243a]** hod zühde ve takvâ ile hükmeyle.

Evet, ey azîz karındaşım, şöyle bilgil ki zikirde istiğrâk nice türüdür. Evvel istiğrâk vucûdtur zikirde. Bu şol vakit olur ki zikir zâkirin eczâ'i habîsesin yakıp, eczâ'i tayyibesin bâkî kıla. Pes ol vakit zikr-i vucûd işitilir. Buna zikr-i cem' dahî derler. Şol vechile ki zâkirin cemî' eczâsından zikir işitilir. Şöyle ki surnâ çalınır veyâhûd tabl urulur gibi olur. Vakti ki cemî'i eczânın zikri müstakîm olsa, ol vakit arılar inler gibi cemî' a'zâdan

iniltirler işitilir. Zîrâ ki zikr-i müstakîm olmadan evvelâ başın dâ'iresine nüzûl eyler. Lâcerem ol vakit tabl ve kôs, surnâ âvâzeleri gibi âvâzeler işitilir. Zîrâ ki zikr-i sultânîdir. İmdi Sultân vakti ki bir yere konsa, tablıyla surnâsıyla bile konar. Hattâ şol âvâzeler zâhir olur ki zâkir deli olam diye ve ölem diye korkar. Evet, sâdıklara ol zarar değirmez.

Necmeddîn aydır:

“Halvetimde zikir aydırdım. Nâgâh başımda bunun gibi âvâzeler zâhir oldu. Türlü türlü zahmetlerle bu savtları, bu zahmetleri üstâda hikâyet eyledim. Üstâd bana ayıttı: “Halvetten çok zikri terk eyle ve illâ ya deli olursun veyâhûd ölürsün.” Ben ayıttım: “Ey üstâd tarîkde ölmek yeğdir makâmıda ölmekten.” Pes üstâd ayıttı: “Ben seni denerdim, çünkü sâdıkımışsın diye. İmdi meşgûl ol. Ondan sonra zikre yine meşgûl oldum. Bir hafta geçmediğin Hakk Teâlâ bu ukde-i hâl eyleyip, zikir başa inip **[243b]** karâr tuttu. Pes,

قراء أعين و منای انفس و لزاظة الارواح و طيبة القلوب³⁸⁷

İmdi ol savtların sırrı oldur kim, zikr-i mâsivâyı hakkı sedd edip men‘ eder. İmdi vakti ki zikir bir yere vâki‘ olsa, mâsivây-ı hakkı ol yerden men‘ etmeye meşgûl olur. Niteki suyla od buluşsa, su odu men‘ eyledükleyin. Ve bu savtlardan sonra esvât-ı muhtelif işitilir, su çağiltısı gibi ve katı yeller eser gibi ve od yalınları savtı gibi ve atlar kişneşir gibi ve ağaçlar yaprakları savtı gibi ve vakti ki onlara katı yeller dokunsa. Bu âvâzelerin sırrı oldur kim; âdemî her cevher-i şerîf ve her cevher-i kesîfden mürekkeptir. Ve yerde ve gökde ne varsa âdemî onlardan mürekkeptir. Pes bu âvâzeler insânın her cüzünün zikridir. İmdi kim ki bu âvâzeleri işitse tahkîk ol kimse Allâhu Teâlâ hazretini her dille zikir etmiş olur. İmdi bu istiğrâk dil zikrinin neticesidir.

Bundan sonra baştan bir kapı açılıp, zikir ondan gönüle iner. Lâcerem ol vakit gönül dahî zikirde müstağrak olup, gönülden zikri işitilir. Ol zikr-i mücerred isbâtıdır. Bir zamîmeyle bile ol zamîmeyi zâkir bile işitir. Pes ol vakit zâkirin kademinden tâ tepesine değin emn-ü îmân, şevkü rağbet, muhabbetü îkân ve irfân dolar. Pes ol vakit gönül, zikir içinde müstağrak olur. Lâcerem ol vakit zikr-i kalb cemî‘i a‘zâyâ tayarân eyler. Ve cemî‘i a‘zâ ihtiyârsız hareket eyler. Vakti ki zâkir zikirden sâkit olsa gönül ve yürek sâkin olmaz. Belki hareket eyleyip zikir talip eyler. Şol oğlan **[244a]** gibi ki anasının karnında hareket eyler.

³⁸⁷ Allah’ın izni ve yardımıyla gözlerin ve ruhların, taze ruhların ve iyi kalplerin okuyucuları zâhir oldu.

Zîrâ ki gönül İsebnî Meryem gibidir ve zikir sût gibidir. İmdi zikir-i kalb evvel emirde arılar iniltisi gibi işitilir, katı âvâzla işitilmez. Ondan sonra bülend âvâzla işitilir. Ve kâh olur ki oğlancık âvâzı gibi işitilir ve kâh olur ki ıraktan işitilir ve kâh olur ki havadan işitilir ve kâh olur ki bedeninin sol yanından ve kâh sağ yanından işitilir ve kâh olur ki bedeninin cemî'î cevânibinden işitilir. Zâkirin hâline münâsib ondan sonra zikir rûha vâsıl olur. Pes ol vakit zâkir zikirden gâ'ib olur. Mezkûrda bunların şerhi doludur, izdir, hadde ve beyâna sığmaz.

Evet, zâkir-i sâdık bunlara yetişir ve bu zikirleri dinler. Urûcu ve vusûlü bu zikirlerden olur. Kutbû's-sâlikîn eş-şeyhi şihâbü'l-milleti ve'd-dîn aydır: Vakıt olur ki Hakk Teâlâ zâkire hakâ'ik keşf eyler. Misâlsiz bir vechile ki, ne olacaktır düşünde onu ona gösterir veyâhûd düşünde onu ona haber verir. Ve kâh olur ki zâkir bâtınından onu işitir ve kâh olur ki onu havadan işitir. Bunu Hakk Teâlâ zâkire feth eyler, onun yakîni ziyâde olmak için.

Niteki âriflerden birisi eline su kabını aldı ondan su içeyim diye elinden onu yere koyup ayıttı: “Âlemde bir hâdise oldu evet bilmezem ol hâdise nedir? Ben bu suyu içmezem, hattâ ol hâdise nedir bilmeyince.” Ondan sonra işitildi ki bir bölük kavim ansızda Mekke'ye varıp hayli Müslümânlar öldürmüşler.

Ve Ebû Süleymân el-Havâs aydır:

“Birgün himâra binip seyreylerdim. Nâgâh sinekler ona üşüp onu [244b] incittiler. Ol dahî başını aşağı bıraktı. Ben dahî ağaçla onun başını urdum. Lâcerem ol eşekbaşını kaldırıp bana ayıttı: ‘Di ur ey miskîn hakîkakette sen başını vurursun.’ Ona ayıttılar: “Ey şeyh şu baş kulağıyla işittin mi?” Şeyh ayıttı: “Neam işittim şimdi siz baş kulağınızla bu kelâmı işittiğinizleyin.”

İmdi vakıt olur ki Hakk Teâlâ bir kuluna envâ' ile kerâmetler ve türlü türlü keşifler izhâr eder onu terbiyet etmek için ve yakîninde ve îmânında kuvvet bulmak için.

Ca'fer Huldî'nin kıymetli bir yüzüğü kaşı vardı. Bir gün Dicle Irmağı'nda gemiyle seyreylerken gemiciye nesne vereyin dedi. Elinden ol yüzük kaşı Dicle'ye düştü. Pes bu duâyı okudu: ³⁸⁸ يا جامع الناس ليوم لا ريب فيه أجمع على الضالتي

Hemen ki bunu okudu, ol yüzük kaşını kendinin kâğıtları içinde buldu.

Zünnûn-i Mısrî aydır:

³⁸⁸ Ey geleceğinde şüphe edilmeyen bir günde, insanları toplayacak olan Mevlâ! Benim kayıplarımı toplamayı bana nasip et.

“Bir vakit gemiyle deryâda seyreylerdim. Nâgâh ol gemi içinde bir kişinin bir kâdifesi uğurlandı. İçimizde bir yiğit vardı, ol yiğit uyurdu. Ona töhmet edip ayıttılar: ‘Bu yiğit alıpdurur’ dediler. Ben ayıttım: ‘Kon uyarman. Uykusundan uyanıcak ben lutf ile ona sorayın.’ Bir saatten sonra ol yiğit uyandı. Ben bu hikâyeti ona haber verdim. Ol yiğit ayıttı: ‘Ey şeyh, bu kavim şimdi bana bu vechile töhmet mi ettiler?’ Ben ayıttım: ‘Neam.’ Pes ol yiğit ayıttı: ‘İlâhî! Senden dilerim ki, deniz içinde hîçbir balık kalmaya, illâ ağızlarında birer cevher tutup su üzerine geleler.’ Nâgâh gördük ki deniz dibinde ne kadar balık varsa ağızlarında birer cevher tutup deniz üzerine geldiler. Pes ol yiğit ayıttı: ‘Ey kavim, şunlara [245a] mâlik olan sizin kadifenizi uğurlaya mı’ dedi. Dahî kendini denize attı deniz üzerinde yürüye yürüye kenâra çıktı.”

Tâcü’s-sâlikîn ve zübdetü’l-ârifin eş- Şeyh şihâbü’l-milleti ve’ d-dîn aydır: Hemedân’da bir şeyh bana hikâyet edip ayıttı: “Halvetimde bana keşf oldu ki Ceyhûn Irmağı’nda benim bir oğlum gemiden denize düşmeye az kalmış. Ben ol oğlana halvetimden çağırıp ayıttım: ‘Ey oğul hazer et, denize düşmeye az kaldın.’ Pes ol oğlan mütenebbih olup kendini denize düşmekten hıfz eyledi. Ol oğlan çünkü seferden geldi. Ona bu hikâyeti sordular. Ol ayıttı: ‘Gemi kenârında oturup uyumuşum. Nâgâh babamı işittim ki bana ayıttı: Ey oğul gâfil olma denize düşmene az kaldın.’ Ben dahî beligledim, gördüm ki azıcık dahî olsa denize düşerdim.”

Ve dahî Ömer Medîne’de minber üzerinde hutbe okurken bir kerre çağırdı: “Yâ Sâriye’ el-Cebel!” dedi. Sâriye ol vakit Nihâvend’deydi. Pes Sâriye Ömer’in âvâzını işitip dağdan yana gitti. Düşmâna gâlib oldu.

Ve şeyh aydır, bana bir fakîr hikâyet edip ayıttı:

“Ben Mekke’de oturdum. Benim bir dostum vardı, Bağdât’da olurdu. Nâgâh bana haber verdiler ki ol dostun öldü diye. Hakk Teâlâ bana keşf eyledi ki; Bağdât’da kazancılar sokağında ata binip seyreyler gördüm. Hattâ kazancıların çekiçleri âvâzını dahî işittim.

İmdi bunların cemî’isi Allâhu Teâlâ hazretinden bahşâyıştır. Ba’zı kavme bunları ve bunların emsâlini keşf eyler. Ve bu makâmdan yüce makâm oldur kim bunlar keşf olmaya, belki mürîd-i sâdık [245b] ve âşık-ı hâlis hadd-i istikâmette sâbit kadem ola. Zîrâ ki bunların küllisi yakîn ziyâde olmak içindir. İmdi bir kimseye ki sırf yakîn verilse ol bunlara muhtâç olmaz.

Pes bunların dükeline hikmet, mürîdlerin kuvveti ziyâde olmak içindir. Ve dahî sâlikleri terbiyet etmek içindir. Tâ ki bunlarınla onların yakînleri ziyâde ola. Ve dahî bunların

sebebiyle nefse muhâlefet etmeye. Onlar kâdir olalar ve dahî dünyâyı terk edip hazret-i Rabbü'l-âlemîne müteveccih olmaya kâdir olalar. Ve dahî yakîn kuvvetle evkâtlarını imâret etmeye kuvvet bulalar. Ammâ şol kimseler ki onlara sırf yakîn keşf olsa ve onların nefisleri mutî'a ve münkâde olsa ve dünyâda tamâm zâhid olup, hakâ'iki takvâyı cem' etmiş olsalar, onlar izhârı havâriki âdâta muhtâç olmazlar.

Evet, evvelki tâ'ife hâvariki âdâta muhtaçlardır. Ammâ şol kimseler ki onlar şerâ'iti istikâmeti yerine getirmemişlerdir. Ve hazreti Rasûle aleyhisselâm tamâm mütâbaat etmişlerdir. Onlara bunların gibi kerâmât, mekrû istidrâcdır. Belki dalâl ve vebâldir. Neûzü billâhi min zâlike. Ve eğer bunun gibi kimse su üzerinde yürüse veyâhûd havada yürüse ona ol fâ'ide eylemez. Hattâ dünyâda tamâm zâhid olup, hakk-ı takvâyı yerine yetiştirmeyince. Ammâ şol kimse ki halvetin esâsını ve bünyâdını ihlâsla muhkem etmese, belki hayâlâta kanâ'at eylese, ol kimse halvete zûr ile girip, gurûrla halvetten çıkar. Lâcerem ol ibâdâtı terk eyleyip onu istihkâr eyler ve aydır ki: Asıl ibâdetten maksûd, huzûr ve şuhûddur. Ben ona vâsıl oldum der. **[246a]** Lâcerem Hakk Teâlâ ibâdetler lezzetini onun gönlünden çıkarır. Ve dahî onun gönlünden şerî'at heybetini giderip onu dünyâda ve âhirette rüsvây eyler.

İmdi sâdık öyle gerektir kim, bunu bile ki halvetten maksûd olan, Allâhu Teâlâ hazretine takarrub kesb etmektir, evkâtını imâret etmekle ve cemî'i a'zâsını mekrûhâtıtan men' etmekle. İmdi şöyle bilgil ki erbâb-ı halvetin ba'zısına evrâda mülâzemet etmek ve dahî evkâtını evrâda tevzî' etmek fâ'ide eyler. Ve ba'zısına zikrullâhdan bir zikre meşgûl olmak fâ'ide eyler. Ve ba'zısına dâ'im murâkabe eylemek sâlihtir. İmdi bunların ma'rifetini bir şeyhe mahsûstur kim ol şeyh, kâmil mükemmel ola. Dünyâda tamâm zâhid olup, zâhirde ve bâtında Habîb Muhammed Mustafâ hazretine mütâbeati tamâm ola. Ve âdâb-ı Rasûl ile müeddeb ola. Zâhirinde ve bâtınında şerî'ate muhâlif hiç nesne olmaya. Ve cemî'i halka müşfik ola ve müridleri Allâh için dileye, kendi nefsi için dilemeye. Ve hevâ'i nefisle mübtelâ olmaya ve zerre kadar dünyâyı meyl eylemeye. Ve eğer şeyh bunlardan birisiyle mübtelâ olsa, onun gibi şeyhin ıslâh etmesinden ifsâd artık olur.

Niteki Mevlânâ Celâleddin buyurur:

Şeyh eğer mâyl be-mâl âmed mürîd-i o mebâş / mâlik-i dînâr hergiz mâlik-i didâr nîst

3.1.6. el-Bâbü's-sâdisü ve'l-işrune fi hâsiyyeti'l erbaîniyyetî yeteâhedüha's-sûfiyyeti

Ya'ni yirmi altıncı bâb erbaînin hâsiyyeti beyânındadır ki ol sûfiler arasında ma'hûddur. Ve onu onlar âdet edinip dururlar ve ol onların mu'temedleridir. Fahru'l-evliyâ, kutbü'l-esfiyâ, senedü'l-edubâ, tâcü'n-nükebâ, eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn aydır: Bu tâ'îfenin erbaînden matlûbları bir mahsûs nesne değildir ki ol nesne erbaînden gayrı nesnede hâsıl olmaya. **[231b]** Belki muhâlifâtı evkât bunlara yol buldu. Dilediler ki vakitlerini erbaînle takyîd eyleyeller. Şol emîne ki ol erbaînin hükmünü cemî'i evkâtı üzerine dahî cârî olan. Lâcerem cemî' evkâtı erbaînde oldukları vakit gibi ve onda olan hey'et gibi ola. Husûsâ ki erbaîn mahsûsdur hazreti Nebî aleyhisselâm tahsîs ettiğiyle. Niteki buyurur:

مَنْ أَخْلَصَ لِلَّهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا ظَهَرَ تَبَاطُحُ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ

Ya'nî: *Kim ki kırk sabâh ihlâsla Hakk Teâlâ hazretine ibâdet eylese hikmet pınarları onun gönlünden dili üzerine zâhir ola.*³⁸⁹

Ve dahî Hakk Teâlâ erbaîni tahsîs eyledi Mûsâ Peygâmbere kıssasında. Ve ona emreyledi ki ol erbaînde kendi hazretine ziyâde tebeddül eyleye. Niteki buyurdu:

وَوَعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ قَتَمٍ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً [Mûsâ ile otuz gece (için) sözleştik ve buna on gece daha ekledik; böylece rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu.](el-Araf 7/142)

Ya'nî biz Mûsâ Peygâmbere otuz geceye va'de eyledik. Ol otuz geceyi on geceyle tamâm eyledik. Pes onun Rabbisi'nin mîkâtı kırk geceyle tamâm oldu. Bunun beyânı oldur kim Benî İsrâil Mısır'da iken Mûsâ Peygâmbere onlarınla va'de eyledi ki Fir'avn'î Hakk Teâlâ helâk ettiğinden sonra, onlara Allâhu Teâlâ hazretinden bir kitâb getire. Ol kitâb içinde helâl ve harâm ve hudût ve cemî' ahkâm beyân oluna. Vakti ki Hakk Teâlâ Fir'avn'î helâk eylediye ol kavim Mûsâ'dan kitâb istediler Mûsâ dahî Hakk Teâlâ'dan diledi ki ona bir kitâb vere. Pes Hakk Teâlâ Mûsâ Peygâmbere emreyledi ki otuz gün **[232a]** oruç tuta, ol Zilka'de ayıydı. Mûsâ ol ayı tamâm oruç tuttu. Gece ve gündüz ol günlerde yemek yemedi ve su içmedi. Çünkü otuz gün tamâm oldu, ağzı kokusunu istikrâh eyleyip keçi boynuzu ağacıyla ağzını arıttı. Fırıştahlar ayıttılar: "Senin ağzından misk kokusu gelirdi onu ifsâd ettin" dediler. Hakk Teâlâ ona emreyledi ki

³⁸⁹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II/224.

zilhicce ayının on evvelin dahî tuta. Onu dahî ona üleştirdi, oruç tuttu. Pes Mûsâ'nın savmı ol değildi ki gündüz sâim olup gece yiyecek yiye. Belki ol kırk günü tayy eyleyip gecelerinde ve gündüzlerinde aslâ bir lokma taâm yemedi. Ve bir içim su içmedi. İmdi bu delâlet eyler ki mî'de taâmdan hâlî olmak bu bâbda ola. Asıldır hattâ Mûsâ Peygamberin mî'desi taâmdan hâlî olmayınca Hakk Teâlâ hazretiyle söyleşmeye lâayık olmadı.

Pes Allâhu Teâlâ hazretine münkatı' olanların gönüllerinde ulûm-i ledünniye dahî mükâlemeden bir nev'dir. İmdi kim ki kırk gün ihlâsla Allâhu Teâlâ hazretine münkatı' olsa, mî'desini taâmdan hâlî kılmakla ulûm-i ledünniye ona feth ola. Niteki hadîsi nebevîde vârid oldu kim:

مَنْ أَخْلَصَ لِلَّهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا ظَهَرَتْ يَنَابِيعُ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ

Evet, hadîsde kırk gün ta'yin olunduğunun hikmetine ve Mûsâ Peygambere dahî kırk gün emrolunduğunun hikmetine hiç kimse muttali' olmaz, illâ enbiyâ muttali' olur ve dahî enbiyâdan gayrı Hakk Teâlâ hazreti hikmetini bildirdiği evliyâ muttali' olur.

Evet, Sultânü'l fusahâ, [232b] kutbü'l-urafâ, imâmü'l-etkîyâ, reîsü'l-edübâ, muhakkiki'l-ulemâ, müdekkiki'l-fudalâ, eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn kaddesallâhu rûhahu aydır: Bunun sırrında bir ma'nî lâayık olur, vallâhu a'lem. Ol ma'nî oldur kim Hakk Teâlâ Âdem'in kalbini topraktan tekvîn etmekte, onun tahmîrini a'dâtdan kırk günde tahmîr eyleyip buyurdu ki

خَمَرْتُ طِينَةَ آدَمَ بِيَدِي أَرْبَعِينَ صَبَاحًا

Ya'nî Hakk Teâlâ aydır: Ben Âdem'in kalbinin tahmîrinde sıfat-ı cemâlim ve sıfat-ı celâlimle kırk sabâh tasarruf eyledim vâsitasız. Zîrâ ki Âdem dünyânın imâretine sebep olsa gerek idi. Ve Hakk Teâlâ diledi ki Âdem'le dünyâyı imâret eyleye. Niteki Âdem'le cenneti imâret ettiğinleyin. Lâcerem Âdem'i topraktan terkîb eylediği bir vechile ki ol terkîb âlem-i hikmete ve âlem-i şehâdete münâsib ola ki, ol âlem-i şehâdet bu dâr-ı dünyadır. İmdi eğer Âdem eczâ-i arziyye ve sıfliyyeden yaratılmasaydı, bi hisebi kânûnü'l-hikmeti, dünyâ ma'mûr olmazdı. Belki bu âlemi Hakk Teâlâ halk ettiğinden murâd, insânı halk etmek içindir. Zîrâ ki insânı feyz-i ilâhîyi kabûl etmeye kâbildir ki, ol feyz sebebiyle Allâhu Teâlâ hazretine ârif ola. Zîrâ ki insân Hakk Teâlâ'nın cemâlî sıfatının ve dahî celâlî sıfatının mir'âtıdır. Lutfu ve kahrı sıfatının mazharıdır. Pes insân kendi nefsinin mir'âtına nazar eyleyip, Hakk Teâlâ'nın cemâlini ve celâlini ol mir'âtta müşâhede eyleye feyz-i ilâhî nuruyla. Pes kendi nefsinin mir'âtıyetiyle ârif ola. Ve Rabbini sâhib cemâliyyet ve sâhib celâliyyet ile müşâhede eyleye. Lâcerem insân

mahbûbi [233a] cemî‘i mahlûk oldu. Belki merkezi arzdan, arşın sathı aksâsına değin nazar edecek olur. Sen hakikatde cemî‘isin bir hayvân gibi bulursun ki, rûh insân ile kâimdir ve insânla ma‘mûrdur. Pes Hakk Teâlâ topraktan Âdem’i halk eyledi ve onu kırk sabâh tahmîr eyledi. Tâ kırk sabâh tahmîr etmekle hazretten kırk hicâb ırak ola ve her hicâbda bir ma‘nî vardır ki ol hicâbla dünyâyı imâret etmeye ol sâlih ola ve her hicâbla ol hazretten irâğ ola ve kurb âleminden bu‘d âlemine vâki‘ ola. Zîrâ ki eğer ol hicâblarla hazretten irâğ olmasa, dünyâ onunla ma‘mûr olmazdı. Çünkü Âdem kırk hicâbla hazretten irâğ oldu, ol hicâblar Âdem’de muhkem oldu. Âlem-i hikmetin imâreti için ve Hakk Teâlâ’nın yerde hilâfeti zâhir olmak için.

Pes insân Hakk Teâlâ’nın tâ‘atine meşgûl olmakla ve umûr-i maâştan munkatî‘ olup hazreti Rabbü’l-âlemîne müteveccih olmakla her gün ondaki bir hicâb götürülür. Ve her bâr ki ondan bir hicâb götürüle, hazreti Rabbü’l-âlemîne bir mertebe kurb hâsıl eyler. Çünkü kırk gün tamâm ola. Ol kırk hicâb ondan götürülüp ulûm-i ilâhîyye ve maârif-i rabbâniyye onun kalbine vârid olup ondan dilinde zâhir olur iksîr ve kimyâ gibi. Kim bakırın aynını altına döndürürler.

Pes iksîr nûr-u azamet ona vâsıl olmakla, a‘yân-ı hadîsi nefsi ulûm-i ilhâmîyyeye munkalib olur. Ve eğer nefis ve hadîs nefis olmasa, onda ulûm-i ilâhîyye zâhir olmazdı. Zîrâ ki hadîsi nefis envâr-ı ilâhîyye kabûl etmeye viâ‘i [233b] vücûdudur. Gönülde dahî fî zâtihî ilim kabûl etmeye müsteid hiç nesne yoktur.

Ve hazreti Nebî

ظَهَرَتْ يَتَابِيعُ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ

dediğiyle işaret eyledi kalbe. Şol i‘tibârla ki kalbin iki yüzü vardır. Bir yüzü nefisten yanadır, şu i‘tibârla ki müteveccihdir âlem-i şehâdete. Ve bir yüzü rûhdan yanadır, şu i‘tibârla ki müteveccih olmuştur âlem-i gayba. Lâcerem kalb nefisde gizli ulûmu alıp dile çıkarır ki, dil kalbin tercümanıdır. Pes ulûmun zuhûru kalbtendir. Böyle değildir kim ulûmun aslı gönülde müteassıl olmuş ola. Lâcerem kul Allâhu Teâlâ hazretine müteveccih olmakla ve halâyıktan kesilmekle kendi vücûdunun mesâfâtını kat‘ eder. Ve nefsinin ma‘deninden cevâhir-i ulûm istinbât edip çıkarır.

Niteki hadîsde vârid olup durur ki:

النَّاسَ مَعَادَنَ فَخِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ³⁹⁰

³⁹⁰ İbn Hanbel, 11/529.

Ya'nî Habîb Muhammed Mustafâ aydır: Nâs ma'dendir. Altın, gümüş ma'deni gibi. Ya'nî nâs miktârı şerefde mütevâfitlerdir, alâ hasebi'l-isti'dâdı. Niteki mâdin mütefavitdir. Onlardan çıkan nesnelerde altın ve gümüş gibi ve bunlardan gayrı ne varsa mâdinden çıkanlarda Rasûlun böyle dediğinde işârat vardır. Kim mekârim-i ahlâk cevherleri öyle gerektir kim tabî'atlardan riyâzetle ve mucâhedeyle çıkarılsın. Cevâhir mâdinden mukâsâtla ve zahmetlerle çıkarıldığı için. "*Hıyâruhum fi'l-câhiliyyeti hıyâruhum fi'l-islâm*" dediği demek olur ki ya'nî; 'kim ki nâsdan câhiliyyetde mekârim-i ahlâkla muhtâr olsa ol kimse, [234a] İslâm'da dahî muhtâr olur.' Pes Habîb aleyhisselâm bu hadîsde tenbîh eyledi kim Hakk Teâlâ cevâhiri ma'deniyyede tefâvüt kıldığı için, evzâ'ı beşeriyyede dahî tefâvüt kıldı.

İmdi evzâ'ı beşeriyyede ki tefâvüt şol vakit sâkitü'l-i'tibâr olur ki onda dîn olmaya. Vakti ki kişi Allâhu Teâlâ'nın dînine girip ol dînde âlim olsa, hâl bu olsa ki ol kişi câhiliyyetde zi'l-meâsir olsa, ol kişi İslâm'da nâsın muhtârı olur. Niteki câhiliyyetde muhtârı. Vallâhu a'lemü bi hakîkatı kelâmihî ve esrâr-ı kelâmî Rasûlihî. İmdi erbaînün her gününde ihlâsla kul Allâhu Teâlâ hazretine ibâdet ettiği sebebiyle etbâkı turâbiyye ve cibiliyye ki ırak olmuştur. Hazreti Rabbü'l-âlemînden bir tabaka keşfolur. Tâ şuna değin ki erbaîn gün tamâm ola. Kendi hicâbı tabakalarından erbaîn tabakaları münkeşif olur. İmdi ol kul erbaînle müteessir olduğunun alâmeti ve dahî erbaîni ihlâsla tamâm ettiğinin alâmeti oldur kim, erbaînden sonra dünyâda zâhid olup, dâr-ı gurûrdan i'râz eyleyip, dâr-ı hulûda müteveccih ola. Zîrâ ki dünyâda zühhd hikmet zâhir olmanın alâmetidir. İmdi kim ki dünyâda zâhid olamasa ol kişide hikmet zâhir olmaz. Ve kim ki erbaînden sonra hikmete zafer bulmasa. Ya'nî hikmete yetişmese, ol kimse bilsin ki erbaînin şartlarını yerine getirmemiştir. Ve Allâhu Teâlâ hazretine erbaînde ihlâsla ibâdet etmemiştir. İmdi kim ki ihlâsla ibâdet etmese, aslâ ibâdet etmemiş gibidir.

Zîrâ ki Allâhu Teâlâ ihlâsla emr [234b] eylemiştir. Niteki amele emrettiğinin niteki buyurdu:

وَمَوَّأُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ

"Oysa kendilerine, dinî yalnız Allah'a halis kılarak Allah'ı birleyenler olarak Allah'a ibadet etmeleri emredilmiştir." (el-Beyyine 98/5). bu âyetin ma'nisi oldur kim Tanrı Teâlâ buyurur ki: Benim kullarım buyurulmadılar hiç nesneye illâ Allâhu Teâlâ hazretine kulluk etmeye buyuruldular. Şol hâletde ki ibâdetlerinde ve tâ'atlerinde ihlâs edeler." Pes bu âyette bilindi kim tâ'atde elbette ihlâs gerekmiş.

Ve dahî hoce-i enbiyâ Habîb Muhammed Mustafâ aleyhisselâm aydır:

إذا كان يوم القيامة يجيء الإخلاص والشرك يوم القيامة، فيجتوان بين يدي الرب، فيقول الرب للإخلاص :
انطلق أنت وأهلك إلى الجنة . ثم يقول : للشرك : انطلق أنت وأهلك إلى النار

Ya'nî Habîb aleyhisselâm aydır: *‘Vakti ki kıyâmet günü olsa ihlâsla şirk arazlarıken cevherler olup hazreti Rabbü'l-âlemîn hazretinde dizlerin çökeler. Hakk Teâlâ ihlâsa ayıta: Sen ehlinle cennete var. Ve şirke dahî ayıta: Sen dahî ehlinle cehenneme var.’*
Vallâhu a'lem.

Ve Şeyh Sülemî aydır: “Ali b. Saîd'e ben ayıttım: İhlâs nedir? Ol ayıttı: Şeyh İbrâhim Şakîk'iye ben ayıttım: İhlâs nedir? Ol ayıttı: Muhammed b. Ca'feri Hassâs'a ben ayıttım: İhlâs nedir? Ol ayıttı: Ahmed b. Beşşâr'a ben ayıttım: İhlâs nedir? Ol ayıttı: Ebû Ya'kûb Şartı'ye ben ayıttım: İhlâs nedir? Ol ayıttı: Abdülvâhid b. Zeyd'e ben ayıttım: İhlâs nedir? Ol ayıttı: Hasan'a ben ayıttım İhlâs nedir? Ol ayıttı: Huzeyfe'ye ben ayıttım İhlâs nedir? Ol ayıttı: Rasûl hazretine ben ayıttım: İhlâs nedir? Ol ayıttı: Cebrâil'e ben ayıttım: İhlâs [235a] nedir? Ol ayıttı: Rabb-i izzet'e ben ayıttım: İhlâs nedir? Rabb-i izzet ayıttı: *‘İhlâs sırdır, benim sırrımdan. Onu ben sevdiğim kulumun gönlünde korum.’*”

Sultânü'l-muhibbîn ve kutbü'l-muvahhidîn eş-şeyh Necmü'l-milleti ve'd-dîn Dâye Menârâtü's-sâ'irîn ilallâhu kitâbında bu hadîsin te'vîlinde aydır: “Hakk Teâlâ'nın ihlâs sırdır, benim sırrımdan dediği sır sırr-ı fenâdır bekâ sırrından ki, onu Allâhu Teâlâ muhiblerinin ve âşıklarının gönüllerinde kor. Zîrâ ki muhabbet, muhibbin sıfatı ve zâtı gidip ondan bedel mahbûbun sıfatı ve mahbûbun zâtı gelmektedir. Bu ma'nî bu hadîsin ma'nisidir.

Kim Hakk Teâlâ buyurdu:

إذا أحببت عبدا كنت له سمعا وبصر³⁹¹

bu mantıku't-tayrdir. Bunu bilmeye Süleymân vakt gerek. İmdi şöyle bilgil ki nâsdan ba'zısı halvete girer nefsinin rağmına ve dahî nefesine kahr etmek için. Zîrâ ki nefis halveti istikrâh edip, halkla muhâlata etmeye meyyâledir. Vakti ki ol onu âdetinin makâddından çıkarsa ve onu Hakk Teâlâ'nın tâ'atında habs eylese, halvetde her zahmet ve her acı ki nefse yetişir. Onun lezzeti ve onun halâveti gönülde zâhir olur.

³⁹¹ Onu sevdiğim zaman da onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Buhârî “Rikak”,38

Niteki Zünnûn aydır: “İhlâsa yetişmeye sebeplerin akvâsı halvetdir. İmdi kim ki halvet sevse, tahkîk ol ihlâsın kulpuna yapışmıştır. Ve sıdkın rûkûnlerinin akvây-ı rûknune yetişmiştir.”

Şeyh Şiblî bir kişiye nasihat edip ayıttı: “Yalnızlığa mülâzım ol. Adını halk içinde mahveyle ve yüzünü duvarlara yönelt, hattâ sana ölüm gelince.”

Ve Yahyâ b. Muâz aydır: “Vahdet [235b] sıddıkların ârzûsudur ve onların mahbubudur. Ve nâsdan ba‘zısının bâtınından halvete girmek dâ‘iyesi kopar ve nefis dahî ona girmeye meyleyler. İmdi bu kemâl-i isti‘dâde delâlet etmeye etemm ve ekmel ve edeldir.

Niteki Seyyidünâ ve nebiyyünâ ve habîbünâ Muhammed Mustafâ aleyhissalâtü vesselâm hâlinden rivâyet olundu. Buna delâlet eyleyen nesne oldur kim Âişe radiyallâhu anha aydır:

“Evvel hazreti Nebî aleyhisselâm ve vahy-i rü’yâ-i sâdıka’yı. Ondan sonra ona halvetler sevdirdi. Şöyle ki Cebel-i Hirâ’ya varıp onda muhtefî olurdu. Ve bir günlük taâm alıp giderdi. Vakit oldurdu ki otuz günde gelirdi. Yine bir günlük azık alıp giderdi. Cebel-i Hirâ’da muhtefî olurdu. Nice günden sonra gelirdi. Hattâ şuna değin ki onda Cebrâîl geldi ona ayıttı: “*ikra*” Rasûl ayıttı: *Ben okuyucu değilim*. Pes Cebrâîl onu kücdi. Hattâ ondan kuvvet gidince. Ondan sonra ona ayıttı: *Oku!* Rasûl ayıttı: “*Mâ ene bi kâriin.*” Pes Cebrâîl yine kücdi. Hattâ ondan tâkat gitti. Ondan sonra yine Rasûl’e ayıttı: ‘*ikra*’ Pes Rasûl aleyhisselâm ayıttı: “*Mâ ene bi kâriin.*” Pes Cebrâîl bir dahî ondan kâtî kücdi. Hattâ hiç kuvveti kalmadı, ondan Rasûl’e ayıttı:

إِفْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ۚ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ۚ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ۚ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

“Yaratan rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır. Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren rabbin sonsuz kerem sahibidir.”(el-Alak 96/1-5). Ma’nâsı demek olur ki Kur’ân oku, Rabb’in adıyla başlayıcı olduğun halde ki, senin Rabb’in şol Sultândır ki halk yaratmak ona mahsûsdur. Ve cemî‘ nesneyi ol halk eyler. Ondan [236a] sonra sun‘ının eşrefini ve tedbîrinin ezharını ve Kur’ân’dan maksûd olan ibâdetin vucûbuna edel olanı ifrât eyleyip ayıttı: Kim “*halagal insane min alakin*” Ya’nî ol pâdişâh şol pâdişâhdır. Kim insânın kalbini uyuşmuş kandan halk eyledi. Ondan sonra buyurdu kim: “*ikra*’ ve *rabbûke’l-ekramüllezî*” *ikra*’ diye tekrîr eyledi mübâlağadan ötürü. Kâdî aydır: Vakit ola ki Cebrâîl Rasûl’e ayıtacak: “*ikra*’ *bismi rabbike*” Rasûl ona ayıtmış ola ki ben ne okuyayım? Cebrâîl ayıttı: Kim “*ikra*’ ve *rabbûke’l-ekramüllezî*” ya’nî oku ve “*rabbûke’l-ekramüllezî*

alleme bil kalemi allemel insane malem ya'lem” ma'nâsı demek olur ki, senin Rabb'in yâ Habîb ekremdir. Ya'nî her kerîmden onun keremi ziyadedir. Zîrâ ki garazsız mün'imdir belki hakîkatte kerîm oldur ondan gayrı kerîm yoktur. Ve dahî senin Rabb'in yâ Habîb şol Sultândır. Kim insâna hatt-ı kalemle ta'lîm eyledi ve dahî insâna bilmediği nesneleri ta'lîm eyledi. Ona kuvâ halk eylemekle ve delâil nasb etmekle ve âyât inzâl etmekle pes sana kıraat ta'lîm eyledi. Sen kârî değilken bunda Hakk Teâlâ insânın emrinin mebdâini ve müntehâsın addeyledi. İnsâna in'âm ettiğini izhâr etmekten ötürü. Zîrâ ki evvel insân ehassı merâtibden a'lâ-i merâtibe nakleyletti rubûbiyyetini takrîr edip ekramiyyetini tahkîk etmek için ve dahî evvelâ işâret eyledi akla onun mâ'rifetine delâlet eyleyen nesneye ondan sonra onun mâ'rifetine sem'an delâlet eyleyen nesneye işâret eyledi.

Pes Rasûl aleyhisselâm korkup titreye titreye Hadîce **[236b]** hazretine varıp ayıttı:

Zemmilûnî zemmilûnî ya'nî beni kilîmle örtün. Pes onu kilîmle örttüler, hattâ ondan korku gitti. Ondan sonra Hadîce'ye ayıttı: *Bana ne oldu?* Hadîce dahî ona hâlin haber verdi. Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Aklım gide diye korktum.* Pes Hadîce ayıttı: “Sana muştuluk olsun ki Allâhu Teâlâ seni rûsvây eylemez ve seni melûl eylemez. Zîrâ ki sen sıla-i rahim eylersin ve sözü doğru söylersin ve zaîflere yardım eylersin ve konuklara hizmet eylersin. Ve Hakk Teâlâ'nın nevâyibine yardım eylersin.”

Ondan sonra Hadîce Rasûl'ü Varaka b. Nevfel'e ilettili. Varaka câhiliyyetde Nasrânî idi. Ve Nasrânîler dînini gayrısından yek bilirdi ve Arabî kitâb yazardı. İncîl'den Arabî'ye nesne tercüme edip yazardı. Pîr olup dururdu pîrliğinden gözü görmezdi. Pes Hadîce ona ayıttı: “Ey Ammî kardaşın oğlu ne söyler dinle ondan”. Varaka ayıttı: “Yâbne ehî ne gördün?” Rasûl gördüğünü ona haber verdi. Pes Varaka ayıttı: “Ol gördüğün nâmûs-i ekberdir. Kim ol Mûsâ Peygâmbere inip dururdu”, dedi dahî Varaka bir kez âh eyleyip ayıttı: “Ey ne olaydı ben senin Peygâmbirliğin eyyâmında yiğit olaydım, sana îmân getirip yardımlar eyleyeydim, kavmin sana düşmânlıklar eyleyip seni öldürmeye kasd ettikleri vakit. Ondan Rasûl ayıttı: *Benim kavmim benim üzerime hurûc mu etseler gerek?* Varaka ayıttı: “Neam, sen getirdiğini hiç kimse getirmedi, illâ ona düşmânlıklar eyleyip onu incittiler. Eğer senin nübüvvetin eyyâmına yetişecek olursam, kuvvetle **[237a]** sana yardım eyleyem”, dedi.

Ve Câbir b. Abdullâh aydır: Rasûl fetret-i vahiyden haber verip ayıttı:

Yürürdüm, Nâgâh bir savt işittim sağ yanıma ve sol yanıma baktım hîç kimse görmedim başım kaldırdım, göğse baktım gördüm ki Cebel-i Hirâda gelen melek yerle gök arasında bir kürsü üzerinde oturmuş. Ondan korktum, Hadîce'ye varıp ben ayıttım: *Zemmilûnî dessirûnî*³⁹² Pes beni örttüler, ben yatar idim.

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ

“Ey örtüsüne bürünen, kalk, uyar, Rabbinin büyüklüğünü an, elbiseni temizle, pislikten kaçın!” (el-Müddesir 74/1-5). değin Hakk Teâlâ benim üzerime inzâl eyledi. Onun ma’nâsı demek olur ki Vallâhu a’lem, ya’nî ey abasını bürünücü! Yatağından kalk, küffâr-ı Mekke’yi Rabb’inin azabından korkut. İmâm Fahreddîn er-Râzî *Tefsîrû’l-kebîr*’de aydır: Habîb giyeceğin bürünüp uyurdu. Nâgâh Cebrâil gelip onu uyarıp ayıttı: Ya eyyühel müddesir, ya’nî ey giyeceğin bürünüp uyuyan bürünmeyi ve uyumayı terk edip şol mansıba meşgûl ol ki Hakk Teâlâ ol mansıbı sana verdi. Ve ba’zılar aydırlar: “Müddesir muhtefî gibidir.” Hazreti Nebî dahî aleyhisselâm Cebel-i Hirâ’da muhtefî olurdu. Ke ennehu Hakk Teâlâ ona ayıttı: Ey humûlet disârıyla bürünücü, bu emirle tûr humûl zâviyesinden çık, halkı inzâr etmeye ve onları ma’rifet-i Hakka da’vet etmeye meşgûl ol. Ve ba’zılar aydırlar: “Habîb Muhammed Mustafâ aleyhisselâm rahmete’l-lil-âlemin idi. Ke ennehu ona ayıttılar: “Ey ilmi ve hilmi ve keremi ve rahmeti kâmile giyecekleriyle bürünen, tûr halâyıkı inzâr edip, Allâhu Teâlâ hazretine da’vet eyle”. Ve rabbûke fe kebbir Ya’nî Rabb’ini tekbîrle tahsîs eyle, çünkü bu nâzil oldu. Rasûl dahî [237b] ayıttı: الله اكبر الله اكبر و ثيابك فطهر

Ya’nî giyeceğin necâsetten arıt. Zîrâ ki tathîr-i siyâb vâcibdir, salevatta mahbûbdur gayrı salevatta. Veyâhûd ma’nâsı demek olur ki; nefsinin ahlâk-ı zemîmeden ve ef’âl-i reddiyeden tathîr eyle. Bu takdîr üzerine kuvvet-i ameliyyenin istikmâline emirdir, kuvvet-i nazariyyenin istikmâline emrettiğinden sonra. Veyâhûd ma’nâsı demek olur ki disâr-ı nübüvveti tathîr eyle. Hıkd ile ve dacr ve kılllet-i sabırla tednîs etmekten. Ve ba’zılar aydırlar: “Mekke sokaklarından Habîb geçerken, onun üzerine bir necisli koyun karnını attılar. Ol karın Rasûl’ün aleyhisselâm üzerinde yarılıp içindeki necis giyeceğine bulaştı. Pes Rasûl melûl olup, Hadîce katına gelip, giyeceğini bürünüp yattı. Lâcerem ona ayıttılar kim:

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ Ya’nî ey abasını bürünüp yatan tûr, halâyıkı inzâr edip Allâhu

Teâlâ hazretinin ibâdetine da’vet eyle. Halâyıkın bu safâhati seni inzâr etmekten men’

³⁹² Beni örtünüz.

etmesin. Ve dahî Rabb'ini ulula onlardan senin intikamını alıvermekten. Ve giyeceğini necâsetten arıt. Bunlar *Tefsîrû'l-kebîr*'de mezkûrdur. Kādî dahî mücmelen bu vücûha işâret eyleyip durur. Vallâhu a'lem

Ve dahî naklolundu ki fetret-i vahiye hazreti Nebî aleyhisselâm nice kerre kasd eyledi ki dağdan aşağı kendini ata ve her bâr ki dağ üzerine çıkardı kendini aşağıya atmaya. Cebrâil aleyhisselâm zâhir olup aydırdı ki: “Yâ Muhammed sen Allâhu Teâlâ hazretinin hak Rasûlu'sün”. Pes Rasûlün gönlü sâkin olurdu bir nice eyyâmından [238a] sonra. Yine şevk ve zevk galebe eyleyip dağa çıkardı ki kendini aşağı bıraka. Cebrâil zâhir olup aydırdı ki: “Yâ Muhammed sen Allâhu Teâlâ hazretinin hak Rasûlu'sun”.

Pes bu ahbâr hazreti Rasûl'un evvel hâlinin ahbârıdır. İmdi meşâyih mürîdlere ve tâliblere halvet ihtiyâr ettirdiklerinin aslı budur. Lâcerem onlar vakti ki halvetlerinde ibâdetlerini Allâhu Teâlâ hazretine hâlis eyleseler, Hakk Teâlâ onların üzerine, halvetlerinde üns tutacak nesneler açır ve onlara türlü türlü nesneler atâ eyler. Onun için terk ettikleri nesnelerden ivaz, imdi bu kavmin halvetleri müstemirdir. Belki erbaîn eserdir mübâdî beşâiri hak zâhir olmakta. Ve dahî Hakk Teâlâ kabilinden mevâhib-i seniyye zâhir olmakta.

اللهم لا تحرمنا من فتوحات الاربعينية بحرمات نبيك محمد³⁹³ عم³⁹⁴

3.1.7. el-Bâbü's-sâminü ve'l-işrûne fi keyfiyyeti'd-dühûli fi'l-erbaîniyyeti

Ya'nî yirmi sekizinci bâb erbaîne girmenin keyfiyyeti beyânındadır. [246b]

روي أن داود عليه السلام لما ابتلي بالخطيئة خَرَّ لله ساجداً أربعين يوماً وليلة حتى أتاه الغفران من ربه

Ya'nî vakti ki Dâvûd Peygâmberden aleyhisselâm zellet vâki' oldu. Kırk gün ve kırk gece Allâhu Teâlâ hazretine secde eyledi. Ya'nî ol günlerde ve ol gecelerde namâz kıldı. Çünkü kırk gün tamâm oldu, Hakk Teâlâ'dan ona mağfîret ve rahmet haberi geldi. Şeyh aydır: Bundan ön bâbta zikreyledik ki, vahdet ve halvet bu işin aslıdır. Ve erbâb-ı sıdkın âdetidir. İmdi kimin ki cemî' evkâtı vahdet içinde geçse, ol kişinin cemî'i ömrü halvet içinde geçmiş gibi olur. Ve kim ki cemî'i evkâtını vahdetde geçirmese, kendi nefsiyle mübtelâ olsa ve ehli ve evlâdıyla dahî mübtelâ olsa, öyle gerektir kim evkâtından bir vakti vahdet ve uzlet içinde geçire.

Süfyân-ı Sevrî aydır:

³⁹³ Allah'ım Peygamberin Muhammed (s.a.v.) hürmetine bizi erbainin fetihlerinden mahrum etme.

³⁹⁴ Bâbın bittiğine dair.

“Kim ki kırk sabâh ihlâsla Hakk Teâlâ hazretine ibâdet eylese. Hakk Teâlâ onun gönlünde hikmetler bitire ve ol dünyâda tamâm zâhid ola ve ol âhirete râğbet eyleye ve dünyânın devâsını, vedâsını göre. Pes Allâhu Teâlâ hazretinin kuluna öyle gerektir kim yılda bir kerre kırk gün Allâhu Teâlâ hazretine müteveccih olup halvette Allâhu Teâlâ hazretine ihlâsla ibâdet eyleye.”

İmdi mürîd-i tâlib vakti ki halvete girmek dilese, evvelâ öyle gerektir kim dünyâdan mücerred ola. Her neye ki mâlikse ondan vazgele ve ondan sonra tamâm gusl eyleye ve giyeceğini yuya ve namâz kılacak yerini arıta. Dahî iki rek‘at namâz kıla ve Allâhu Teâlâ hazretine tevbe eyleye günahlarından. Ve çok çok ağlayıp Allâhu Teâlâ hazretine tazarru‘ eyleye. Ve gönlünden **[247a]** gişşi ve hıkdî ve hasedî ve hıyâneti çıkara. Ondan sonra halveti yerinde otura, ondan çıkmaya. İllâ cemâ‘atle namâz kılmaya veyâhûd Cum‘a namâzın kılmaya çıka. Zîrâ ki namâzı cemâ‘atle kılmayı terk etmek galat ve hatâdır. Ve eğer halvetinden çıkmakda tefrika bulucak olursa, halvetine birkaç âdem dâ‘vet eyleye. Tâ ki gelip onunla namâz kılalar. Aslâ cemâ‘atle namâzı terk eylemeye. Zîrâ ki cemâ‘atî terk etmekte âfât-ı kesîre vardır.

Ve vay nice kimseler gördük ki halvette aklına hâlel yetişmiş. İmdi vakit ola ki ol cemâ‘atle namâzı terk ettiğinin zararı ola ve onun şûmundan ola. Evet, vakti ki cemâ‘atle namâz kılmaya çıksa, zikir ayta ayta çıka. Zikirden aslâ hâlî olmaya ve halâyıkâ çok bakmaya ve kulağını halâyıkın sözüne tutmaya. Zîrâ ki kuvvet-i hâfıza ve kuvvet-i mütehayyile bir levh gibidir ki, her görülen ve her işitilen onda müntekîş olur. Pes ol nakışlarla vesvâs ve hadîs-i nefis ve hayâl çok olur. Ve dahî cehd eyleye ki iftitâh tekbirini imâmıla bile diye. Vakti ki imâm selâm vere, halvete gire. Ve dahî sakına ki halvetinden çıkıncak halâyık ona bakıp, onu halvete oturduğunu bileler. Bârî mehmâ emken, kendini ve halvetini gizleye. Niteki ârifler aydırlar: “Allâhu Teâlâ hazretinde menzile isteme, halâyık katında menzile isterken. İmdi halâyıkın nazarından sakınmak bir asıldır ki; bundan sakınılmasa kesîrun mine’l a‘mâl fâsid olur. Ve bundan sakınılsa kesîrun mine’l-ahvâl sâlih olur.”

Ve dahî öyle gerektir kim halvetinde bir nesneye meşgûl ola. **[247b]** İmmâ tilâvete ve immâ zikre ve immâ salâte ve immâ murakabeye. Ve eğer bunlardan süst olsa, azıcık uyuya. Ve dahî uykusuna galebe etmeyince uyumaya. Hattâ bir nice def‘a uykusunu def‘ eyleye ve illâ azıcık uyuya. Ve dahî halvette dâ‘im âbdest üzerine ola. Abdest i namâz kılmaya ve takarrub kesb etmeye ala. Ve eğer âbdesti varken, ziyâde nûr olsun diye âbdest

alsa gökçek ola. Ve eğer âbdesti varkenistirâhat için veyâhûd keseli nefsdenden ötürü âbdest alsa, ol mekruhtur. Ve dahî vakti ki kelime-i lâ ilâhe illallâh meşgûl olsa, dil onu çok çok demekten süst olsa ve nefse melâl yetişse, diliyle zikir ayıtmaya. Belki gönlüyle ayıta.

Niteki Sehl b. Abdullâh aydır:

“Vakti ki *lâ ilâhe illallâh* desen, *lâ* deyincek Hakk Teâlâ’nın kıdemine nazar edip ve *illallâh* deyincek onun kıdemini isbât edip ondan gayrısını terk eyle. Şeyh aydır: Şöyle bilgil ki bu iş zencîr gibidir ki, halka halka üleşmiş ola. İmdi sen dahî Allâhu Teâlâ rızâsı olan fi’le mültezim ol. Tâ ki Hakk Teâlâ’nın rızâsına vâsıl olasın.”

Ammâ erbaînde ve halvette olan tâlib-i sâdika evlâ olan taâm oldur kim, ol ancak tuzla etmek yiye. Her gece yatsı namâzından sonra bir rıtl miktârı etmek ve tuz yiye. Ve eğer yatsıdan sonra nısf-ı rıtl ve gecenin âhirinde nısf-ı rıtl yese yek ola. Ve eğer etmeği tuzla yiyemese, belki etmeği katıkla yemek istese, etmeği katığıyla yiye. Evet, küllüsü bir rıtl ola ve eğer katık etmek yerine duracak olursa etmekten eksik yiye. Ve eğer bir rıtlardan eksik [248a] yemek dilese öyle gerektir kim, evvel gece bir lokma eksik yiye. İkinci gece iki lokma eksik yiye. Ve helümme cerran tâ erbaîn tamâm olunca. Ve eğer erbaînin evvelinden nısf-ı rıtl yemeğe kanâ’at eylese öyle eyleye.

Zîrâ ki takkîk cemî’i meşâyih, ittifâk ettiler kim tasavvuf dört nesne üzerine bünyâd örülüptür. Biri kılet-i taâmıdır ve biri kılet-i menâmdır ve biri kılet-i kelâmdır ve biri halktan uzlet etmektir.

Ba’zılar yemeklerini bir yaş ağaçla tartarlardı. Her gece yiyeceklerini onunla tartarlardı. Yevmen fe yevmen ol ağaç kurumakla yeğni olurdu. Onunla tartılan taâm dahî az olurdu. Ve ba’zılar yemeği te’hîr ederlerdi. Yiyeceği az eylemeye meşgûl olmazlardı. Velâkin yemeği tadrîc ile te’hîr ederlerdi. Hattâ gece geceye girerdi. Bir tâ’ife böyle eyledi, hattâ yedi güne değin gece ve gündüz yemezlerdi. Belki yedi günde bir kerre yerlerdi ve on beş günde bir kerre yerlerdi. Tâ kırk güne değin böyle tayy ederlerdi. Kırk günde bir kerre yerlerdi.

Niteki Sehl b. Abdullâh kırk günde bir kerre yerdi. Ona ayıttılar: “Ey şeyh açlık yalını ne olur?” Ol ayıttı: “Nûr onu yakar yok eyler.” Şeyh aydır: Sâlihlerden birisine ben ayıttım: Kırk günde bir kerre yersiz açlık oduna ne olur? Ol ayıttı: Hakk Teâlâ hazretinden bize ferahlık gelir ki, ol ferahlık açlık odunu söyündürür. İmdi bu vâki’dir. Zîrâ ki bir kişi kati ferah olsa, açken dahî ondan açlık gider. Yine öncüleyin bir kişi korksa açken açlığı unuttur.

Ba‘zılar aydırlar: “Açlığın haddi oldur kim, acıkan etmekle gayrısını temîz eylemeye. [248b] Ve eğer etmeği gayrı taâmdan temîz eylese, ol aç değildir.” İmdi bu sâdıklar açlığıdır. Pes ol vakit taâm istediği ceset kâ’im olmak içindir. Ve ba‘zılar aydırlar: “Haddi cû‘ oldur kim; aç olan tükürecek onun tükürüğüne sinek konmaya.” Zîrâ ki bu delâlet eyler ki mî‘de yağlı nesneden hâlîdir, onun için tükürük sâfi su gibidir. Sinekler ona konmazlar.

Süfyân-ı Sevrî ve Şeyh İbrâhim b. Edhem üç günde bir kez yerlerdi ve Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallâhu anhü altı günde bir kerre yedi ve Abdullâh b. Zübeyr yedi günde bir kerre yedi.

Kutbü’l-muhakkikîn, sultânü’l-müdekkikîn, eş-şeyh şihâbü’l-milleti ve’d-dîn aydır: Bizim ceddimizin hâli meşhûrdur kim ol kırk günde bir kerre yer idi. Ve bizim zamânımızda bir kişi vardı, ebherde olurdu. Ona zâhid halîfe derlerdi. Biz onu görmedik, evet onun haberini işittik ki ol kırk günde bir bâdem yedi. Ondan gayrı bu ümmetten hiç kimse işitmedik ki, kırk günde bir bâdem yiye.

Evet, şöyle bilgil ki tayyi vakt olur ki sâdıklar eylerler ve vakt olur ki gayrı sâdik eyler. Şöyle ki onun bâtınında hevâ müstekin olup, ol havayla kuvvet bulur yemeği terk etmeye. Şöyle ki vakt olur ki halâyık ona tayy edermiş, şu kadar günde bir kerre yermiş desinler diye. İmdi bu aynı nifaktır. Neûzü billâhi min zâlike. İmdi sâdik tayy etmeye kâdir olur. Vakti ki onun hâlini hiç kimse bilmese ve onun hâlini kimse bildiği gibi ol za‘îf olur. Zîrâ ki onun tayy etmekte sıdkı ve tayyi Allâh için ettiğine nazarı ona kuvvet verir. Tayy [249a] etmeye vakti ki onun hâline bir kimse muttali‘ olsa, onun azîmeti za‘îf olur. İmdi sâdıkların bunda alâmeti budur.

Pes her kimsenin ki bâtınında az yemekle halka görünmek sevgisi olsa, ol kimse nefesine töhmet eylesin ki onda münâfıklık şâ’ibesi vardır. İmdi kim ki Allâhu Teâlâ hazretinin rızâsı için tayy eylese, Hakk Teâlâ taâmdan ivaz onun bâtınında ferahlık izhâr eyleye. Ol ferahlık ona taâmı unuttura ve onun bâtınıını envârla münevver eyleye. Pes rûh-u revhânî onu kendi merkezine ve müstekarrine çeke. Ve onu âlem-i rûhâniye cezbe eyleye. Lâcerem ol dahî şehvât-ı nefsâniyyeden ırak ola. Belki ondan istikrâh eyleye. İmdi nefsin tumânîneti kemâline yetiştiği vakit ve gönül vâsıtasıyla rûhun envârı nefisde mün‘akis olduğu vakit, nefsi rûh âlemine çektiği, mıknâtıs taşı demiri kendine çektiğinden kem değildir. Zîrâ ki demirde bir nesne vardır mıknâtıs taşına müşâkil. Onunla mıknâtıs taşı arasında cinsiyyet vardır. Ol cinsiyyet eclinden mıknâtıs taşı demiri kendine cezbe eyler.

İmdi vakti ki nefse gönül vâsıtasıyla rûhun envârı vâsıl olsa, nefs rûhla mütecennis olur. Lâcerem ol cinsiyyetten ötürü rûh nefsi kendi âlemine cezb eyler. Ol vakit nefis dünyâ taâmlarını ve şehvât-ı nefsânîyyei istikrâh eyleyip ondan i‘râz eyler. Pes Rasûlün bu kavli mütehakkik olur ki: ³⁹⁵ إِنْ يَأْتِيكَ يُطْعِمُنِي رَبِّي وَيَسْقِيَنِي

İmdi bu makâma hîç kimse vâsıl [249b] olmaz. İllâ şol kimse vâsıl olur ki onun ef‘âli ve akvâli, vesâ‘ir ahvâli zarûret ola. Ya‘nî zarûret vakti olmayınca söylemeye ve zarûret vakti olmayınca uyumaya ve zarûret vakti olmayınca halka karışmaya ve zarûret vakti olmayınca taâm yemeye ve helümme cerran. Ve eğer meselâ zarûret vakti olmadan bir söz söylemeye ve hemen nefisde açlık odu yanar. Zîrâ ki nefis vakti ki uykusundan uyansa, cemî‘ hevâsıyla ve dükeli şehvâtıyla bile uyanır.

Şeyh aydır: Bir fakîr bana ayıttı: “Bir vakit begâyet acıktım. Taâm dahî istemedim ve onun esbâbına dahî meşgûl olmadım. Benim açlığım begâyet katı oldu. Nice günler aç oldum. Ondan sonra bana bir elma feth oldu. Ol elmayı aldım onu yemeye kasd eyleyip kestim. Hemen ki onu kestim içinden bir hûri zâhir oldu. Hemen ki ol hûriyi gördüm taâmı ve ol elmayı unuttum ve benden açlık dahî gitti, gâyet ferahlığımdan.”

Evet, şöyle bilgil ki Hakk Teâlâ’nın kudretine îmân getirmek ve onu tasdik eylemek îmânın erkânından bir rükündür. Pes bu kelâmı teslîm eyle buna inkâr eyleme.

Niteki Sehl b. Abdullâh aydır:

“Kim ki kırk gün tayy eylese, ona âlem-i melekûtta kudretler zâhir ola. Ve abd hakîkati zühde vâsıl olmaz. Hattâ melekûtta kudretler müşâhede etmeyince.”

İmâm-ı Rabbânî ve safvetullâhi ve hâssatihi sultânü’l-meşâyihî’l-muhakkikîn ve kutbü’l-ârifine’l-müdekkikîn eş-şeyh şihâbü’l-milleti ve’ d-dîn aydır: Eğer tayy ve taallül ayn-i fazîlet imişse, yedi cemî‘ Peygamberler onu eyleyelerdi. Ve dahî Seyyidünâ ve habîbünâ Muhammed Mustafâ [250a] aleyhissalâtü vesselâm onu kemâliyle eyleyeydi. Evet, bunda şek yoktur kim, ol fazîletdir. Ona inkâr etmek olmaz velâkin, Hakk Teâlâ mevâhibi ve atâları hadde ve hasra sığmaz. Pes ba‘zı kimse vardır kim ol her gün envâ‘ ile taâmlar yer, hâl budur kim onun hâli efdaldır kırk günde bir kerre yiyenden. Ve dahî ba‘zı kimse vardır kim ona kudret keşf olmaz. Evet, onun hâli efdaldır, kudret keşf olan hâlinden. Zîrâ ki kudret kâdirinden bir eserdir. İmdi kim ki kâdir pâdişâh katında mukarreb olsa, ol kimse kudreti istiğrâb eyleyip isti‘câb eylemez. Zîrâ ki kudret âlemi hikmet eczâsı sic‘ından³⁹⁶

³⁹⁵ Ben, Rabbim katında gecelerim. O beni yedirir ve içirir. Buhârî, “Savm”, 20; Müslim, “Sıyâm”, 57.

³⁹⁶ Kayseri nüshasında ğayın harfi yerine ayın harfi ile “sic‘ından” olarak geçmektedir.

ve onun sitrinden tecellî eyler. Ol kimse hod dâ'im kâdirle bilebilir. İmdi kim ki kırk gün ihlâsla Allâhu Teâlâ hazretine ibâdet eylese ve ahvâlini, ol kırk gün içinde zikir olunan nesneyle zabt eylese, ol kırk günün berekâtı onun cemî'i evkâtına dahî yetişe. Ve dükeli sâ'atine dahî yetişe. İmdi erbaîn gökçek yoldur ki, sâlihlerden bir tâ'ife buna i'timâd eyleyip dururlar. Ve bunu âdet edinip dururlar. Ve sâlihlerden ba'zısı erbaîni zülka'de ayı ve dahî zülhiccenin onu olmayı ihtiyâr eyleyip dururlar. Zîrâ ki Mûsâ aleyhisselâm ol günleri tayy eyleyip Hakk Teâlâ ol günlerde Mûsâ'yla söyleşti ve Rasûl aleyhisselâm buyurdu ki: ³⁹⁷ مَنْ أَخْلَصَ لِلَّهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا ظَهَرَتْ يَتَابِيعُ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ

İmdi erbaînin fütûhâtı hadde ve hasra gelmez. Zîrâ ki ol fütûhât Allâhu Teâlâ hazretinden mevâhibdir. İmdi mevâhib [250b] merâtib kadar olur. İmdi niteki merâtabın nihâyeti yoktur. Mevâhibin dahî nihâyeti yoktur.

Evet, ehli bidâyetin fütûhâtı evvel-emrde levâmî' ve buruk ve tevâlî' ve sevâtî' ve tevârik ve levâyıhdır ki, sıfât-ı beşeriyye bulutları vakti ki gönül göğünde biri birine tokuşsa, zikir-i nesîmleri esdiği vakit, sıfât-ı rûhâniyye güneşi envâridir ki bunların gibi görünür evvel emirde. Vakti ki zikir-i nesîmleri kafî esse ve eltâf-ı ilâhiyye nesîmleri dahî esse, ol vakit gönül göğünden sıfâtı beşeriyye bulutları götürülüp, envâr-ı rûhâniyye eyler. Ve güneşler gibi görünür. Ve dahî bi renk ve bi levn ve bi misâl envâr görünür. Pes zâkir ol vakit meâni-i akliyyeyle mütelezziz olur. Ondan sonra hakâyık-ı sıfât-ı kalbiyyeyle mütena'im olur. Ve ondan sonra vâridât-ı rûhâniyye ve ilhâmât-ı rabbâniyyeyle mütelezziz olur. Bunlarınla tevâcüd eder. Ve ehl-i vesâyıtın fütûhâtı, mehâzarât ve mükâşifât ve müşâhedâtdır. Naîm-i derecât firdevsiyyeyle mütena'im olur. Onun beyânı ayâna mütebeddil olur. Ve ol burhândan müstağnî olur. Ve şevâhid-i envâridir; ya sende mustağrak olur ve kurb civârı âsârında mağmûr olur. Ve onun sırrı göğü nefsinin sıfâtı bulutlarından pâk olur. Ve onun rûhi güneşi envârı gaybla doğar. Lâcerem onun gecesi gündüz olur ve gizlisi aşikâre olur. Niteki azîzler demişlerdir:

er-rubâi Arabiyye

لَيْلِي بِوَجْهِكَ مُشْرِقٌ

وَضَلَامُهُ فِي النَّاسِ سَارِي

فَالنَّاسُ فِي سَدَفِ الظَّلَا

وَنَحْنُ فِي ضَوْءِ النَّهَارِ³⁹⁸

³⁹⁷ Kırk gün süre ile ihlasla Allah ibadet eden kimsenin, kalbinden lisanına akan hikmet pınarları akar. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II/224.

³⁹⁸ Leyla yüzün aydınlık / İnsanlar ise karanlık / İnsanlar gölgede / Biz ise gün ışığındayız.

Ve ehl-i nihâyât fütûhât-ı fenâdır ve bekadır.

[251a] ve devâmı likâdır. Onlar devâmı zikirle ve şerîate mülâzemetle, evvelâ nefislerinin ef'âlini rablerinin ef'âlinde fânî kıldılar. Ondan sonra sıfâtlarını sıfât-ı hakda fânî kıldılar. Ve ondan sonra zâtlarını dahî rablerinin zâtında fânî kıldılar. Lâcerem çünkü ef'âllerini fânî kıldılar. Hakk Teâlâ'nın ef'âliyle bâkî oldular ve çünkü sıfâtlarını fânî kıldılar. Hakk Teâlâ'nın sıfâtıyla bâkî oldular ve çünkü zâtlarını ve vucûdlarını fânî kıldılar. Ve Hakk Teâlâ'nın zâtı ve vucûduyla bâkî kaldılar. Niteki ârifler ayıttılar:

“Fefnü sümmefnü sümmefnü vebgu sümmebgu sümmebgu Allâhümme la tahrinna min hazihil-fütûhâtis-seniyyeti bi Hakkı Nebiyyike Muhammedin aleyhisselâm” ³⁹⁹

3.1.8. el-Bâbü't-tâsiu ve'l-işrûne fi ahlâkis-sûfiyye ve şerhil-hulki

Ya'nî yirmi dokuzuncu bâb sûfilerin hulkları ve dahî hulkun şerhindedir. Kutbu'l-ârifin, zübdetü'l-kâmilin, hülâsatün-nâsikin, senedüs-sâlikin, eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn aydır: Hazreti Rasûle aleyhisselâm temâm ittibâ' edenler ve onun sünnetini kemâ yembeği ihyâ edenler. Ve onun hulkiyla gereği gibi mütehallik olanlar ve ona gökçek iktidâ edenler sûfilerdir. İmdi ona gökçek iktidâ etmek, onun sünnetini ihyâ etmekle olur. İmdi onun sünnetini ihyâ edenler hod sûfilerdir.

Enes b. Mâlik aydır: “Bana Rasûl hazreti aleyhiselam ayıttı:

يَا بُنَيَّ إِنْ قَدَرْتَ أَنْ تُصْبِحَ وَتُمْسِيَ لَيْسَ فِي قَلْبِكَ غِشٌّ لِأَحَدٍ فَأَفْعَلْ . ثُمَّ قَالَ لِي " يَا بُنَيَّ وَذَلِكَ مِنْ سُنَّتِي وَمَنْ أَحْبَبَا سُنَّتِي فَقَدْ أَحَبَّنِي . وَمَنْ أَحْبَبَنِي كَانَ مَعِيَ فِي الْجَنَّةِ ” ⁴⁰⁰

[251b] Ya'nî Habîb Muhammed Mustafâ aleyhissalavâtü vesselâm Enes b. Mâlik'e aydır: Ey oğul eğer senin elinden gelirse ki sabâhlayasın ve geceleyesin gönlünde hiç kimseye gış olmadığı hâletde sen onu işle. Ey oğul böyle etmek benim sünnetimdir. İmdi kim ki benim sünnetimi ihyâ eylese ya'nî onunla amel eylese ol beni ihyâ etmiş gibidir. Ve kim ki beni ihyâ eylese ol kişi benimle cennette bile olur. Pes sûfiler hazreti Rasûlun aleyhisselâm sünnetini ihyâ eylediler. Zîrâ ki evvel emirde hazreti Nebînin akvâlini riâyet eylediler ve ondan sonra hazreti Nebînin a'mâlinde iktidâ ettiler ve ondan sonra onun ahlâkıyla mütehallik oldular. İmdi ahlâkı gökçek eylemek müyesser olmaz, illâ tezkiye-i nefsdan sonra olur. Ve tezkiye-i nefis tarîkleri siyâset-i şer'i kabûl etmekle olur. Hakk

³⁹⁹ Yok ol, sonra yok ol ve yine yok ol. Kal, sonra kal ve yine kal. Allah'ım, Peygamberin Muhammed aleyhisselâm hürmetine bizi bu büyük fetihlerden mahrum eyleme!

⁴⁰⁰ Tirmizî, “İlim”, 16.

subhânehu ve Teâlâ hülâsai cemî‘ enbiyâ Habîb Muhammed Mustafâ aleyhisselâm hazretine ayıttı:

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ

“*Sen büyük bir ahlak üzeresin.*” (el-Kalem 68/4). İmdi onun hulk-i azîm onun için oldu. Zîrâ ki ol cemî‘i benî âdemin eşrafıydı ve onun nefsi dahî cemî‘ nefslerin ezkâsıydı. Lâcerem onun hulku dahî cemî‘i halâyıkın hulklarının ahseni oldu. Mücâhid aydır: “Alâ hulkın azîm dediğinin ma‘nâsı demek olur ki; sen yâ Habîb azîm dîn üzerinesin. İmdi dîn mecmû‘i a‘mâl-i sâliha ve dükeli ahlâkı hasenedir.” Âişe hazreti’ne radiyallâhu anhâ ayıttılar: “Rasûlun hulku ne idi?” Ayıttı: “Onun hulku Kur’ândı.”⁴⁰¹ Katâde aydır: “Hulku Kur’ândı dediğinin ma‘nâsı demek olur ki; ol Kur’ânın cemî‘i [252a] evâmirine imtisâl edip ve nevâhîsinden ictinâb edipdururdu.”

İmdi Âişe anamızın onun hulku Kur’ândı dediğinin kavlinde ulu sır vardır. Ve gizli ve ince ilim vardır. Ondan hiç kimse haber vermez. İllâ şol kimse haber verir ki vahy-i semâvî berekâtından Hakk Teâlâ onu tahsis etmiş ola. Ve Rasûlun sohbetiyle onu müşerref etmiş ola. Ve onun için Rasûl demiş ola ki:

خُذُوا سَطْرَ دِينِكُمْ عَنْ هَذِهِ الْحُمِيرَاءِ⁴⁰²

Ya‘nî Rasûl aleyhisselâm aydır: Dîninizin nısfını, ya‘nî dîninizin ahkâmının nısfını bu Hümeyrâ’dan alın ki, ol Âişe’dir. Radiyallâhu anhâ.

İmdi ol sır oldur kim, Vallâhu a‘lemü nefis yaratılmıştır. Kendi tabâyîi ve garâyızı üzerine ki, ol tabâyî‘ nefsin levâzımındandır. Ve dahî nefsin zarûrâtındandır. Zîrâ ki Hakk Teâlâ nefsi topraktan halk eyledi, toprak tabî‘atinden onda tabî‘at vardır. Ve dahî salsâlden halk eyledi, imdi salsâl tabî‘atinden dahî onda tabî‘at vardır. Ve dahî onu hamâ‘i mesnûndan halk eyledi, salsâl ki fehhâr gibidir, ondan halk eyledi. Pes bunların tabî‘atlerinden onda tabî‘at vardır. Ve bunlardan sıfât-ı behîmiyye ve sıfât-ı sebuiyye ve sıfât-ı şeytâniyye istifâde eyledi. Zîrâ ki min salsâlin kel-fehhâr dedi. İmdi fehhârda nâr vardır, şeytân hod nârdan mahlûktur.

Niteki Hakk Teâlâ buyurdu:

وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَارٍ

“*O Allah ki, cinleri dumansız hâlis ateşten yarattı.*” (er-Rahman 55/15).

⁴⁰¹ Müslim, “Müsâfirîn”, 139.

⁴⁰² Aclûnî, *Kesfû'l-Hafâ*, I/374.

Pes Hakk Teâlâ kemâli lutfundan ve kemâli inâyetinden Rasûl hazretinden şeytân nasîbini giderdi. Niteki Muhammed Mustafâ'nın dâyesi Halîme aydır:

“Evimizde otururduk. **[252b]** Rasûlullâh oğlancıktı. Radâ'dan kardeşiyle oynarlardı. Nâgâh ol Radâ'dan kardeşi ağlayu gelip ayıttı: ‘Kureyşî kardeşimi iki kişi ak giyicekler giyerler gelip aldılar gittiler. Ben onların ardına düştüm. Bir yere iletiler, onun karnını yardılar’ dedi. Pes ben ve benim erim seğırtip taşra çıktık. Nâgâh gördük ki Rasûlün benzi müteğayyir olmuş, bir yerde oturur. Benim erim onu alıp bağrına bastı ona ayıttı: ‘Hal nedir, sen noldun yâ büneyye?’ Pes Rasûl ayıttı: *İki kişi geldiler ak giycekler giyerler. Beni aldılar, bu yere getirdiler. Beni yatırdılar, dahî benim karnımı yardılar ve karnımdan bir nesne çıkarıp yabana attılar. Ondan sonra benim karnımı diktiler. Ben onun acısını hiç duymadım* dedi.” Halîme aydır: “Erim bana ayıttı: ‘Ey Halîme, bu oğlandan korkarım ki bizde bir zahmete uğraya. Veyâhûd gâ’ib ola. Gel bunu ehline iletelim’ dedi. Pes biz onu alıp Mekke’de ehline götürdük Rasûlün anası bize ayıttı: ‘Bunu niçin getirdiniz? Siz hod bunu beslemeye canla ve gönülle isterdiniz.’ Biz ayıttık: ‘Bundan biz çok türlü fâ’ideler gördük. Davarlarımız bunun berekâtında çok oldu ve dünyâmız çok oldu ve izzetimiz arttı. Evet, bunu itlâf edevüz diye korkarız ve buna bir zahmet yetişe diye korkarız.’ Anası ayıttı: ‘Yok bir nesne vardır, siz bunu onun için getirdiniz. Kerem edin ol nesne nedir? Ayıttıverin.’ dedi. Biz ol hikâyeti ona ayıttıverdük. Rasûlün anası ayıttı: ‘Siz şeytândan korktunuz, şeytân buna ziyân değire diye. Evet, vallâhi şeytân bunun yanına gelmez ve şeytân buna ziyân **[253a]** değirmez. Benim oğlum ol kimsedir ki bunun acâ’ib şânı vardır. Zîrâ ki ben hâmileyken hiç zahmet görmedim. Hemen ki ben buna hâmile oldum, rü’yâmda gördüm, benden bir nûr çıktı. Ol nûr Şam köşkleri münevver olup göründü. Ve ol vakti ki bu doğdu. Yerde oturup başını göğe kaldırdı. Ve dahî bunun acâ’ib ve garâ’ib halleri çoktur, bunu kon’ dedi.”

İmdi çünkü Hakk Teâlâ Rasûlu şeytân nasîbinden pâk eyledi. Onun nefsi zekiyyesi nüfus-i beşeriyye haddi üzerine zâhir oldu ki ol sıfât ve ol ahlâk ki ondan gitmişti. Yine zâhir oldu, halka rahmet olmak için. Zîrâ ki ol sıfâtın ümmehâtı ve usulü, ümmeti nefislerinde ziyâde zulmetle mevcûttur. Rasûl hâliyle onun ümmeti hâlinin arasında tefâvüt ve fark vardır. Onun nefsi-i şerîfesinden gitmiş sıfât Rasûlullâh nefsinde yine zâhir oldu. Lâcerem onun izâsında âyât-ı muhkemât nâzil oldu tâ ki ol sıfatları hazreti Nebî kam’ eyleyip gidere imdi bu Allâhu Teâlâ hazretinden Rasûl hazretini te’dîb etmek içindir. Pes bu Habîbe aleyhisselâm rahmet-i hâssadır ve onun ümmetine rahmet-i âmmedir. Pes nüzul-

i âyât müvezza‘ ve maksûmdur, Enâ‘ ve evkât üzerine nefsin sıfatları zâhir olduğu vakitte. Niteki Hakk Teâlâ buyurur:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا

“İnkâr edenler “Kur’ân O’na bir defada indirilmeli değil miydi?” dediler. Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak (kolayca ezberlemeni sağlamak) için onu böyle peyderpey indirdik. Ve onu ağır ağır okuduk.” (el-Furkan 25/32). Ya’nî kâfirler hazreti Nebî’ye i’tirâz edip aydırlardı ki, niçin bu Kur’ân Muhammed’e def’ai vâhidde inmez, tevrât ve zebûr ve incîl gibi. İmdi [253b] bu i’tirâzın hiç ma’nâsı yoktur. Zîrâ ki i’câz muhtelif olmaz, def’ai vâhideyle nâzil olmakla veyâhûd müteferrikan nâzil olmakla. Bunun birliği müteferrikan nâzil olmanın fâ’ideleri vardır. Cümlesinden birisine Hakk Teâlâ işâret eyleyip buyurdu ki:

كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ Ya’nî biz böylece müteferrikan Kur’ânı inzâl eyledik tâ ki senin gönlüne kuvvet vereviz, bunun ma’nâsını fehm etmeye ve dahî bunu hıfz eylemeye. Zîrâ ki Muhammed Mustafâ’nın aleyhisselâm hâlî Mûsâ ve Dâvûd ve Îsâ hallerine muhâlifdir. Zîrâ ki Habîb aleyhisselâm ümmiydi, hiç nesne yazmazdı. Mûsâ ve Dâvûd ve Îsâ yazarlardı. Lâcerem eğer Kur’ân def’a-i vâhidde nâzil olsa, Habîb aleyhisselâm onu hıfz etmekten zahmet çekerdi. Ve dahî onun nüzûlü bi hisebi’l-vekâyi‘ mûcihtir, mezîd-i basîreti ve onun ma’nâsında mezîd-i gavsı. Ve dahî Cebrâil aleyhisselâm onu, hâlen ba‘de hâlin inzâl eyledi. Tâ ki Habîbin onunla kalbi sâbit ola. وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا Ya’nî yâ Habîb biz onu Cebrâil diliyle senin üzerine okuduk, şey’en ba‘de şey’in teveddüd ve temehhül üzerine yirmi üç yılda.

Şeyh Necmü’l-milleti ve’-d-dîn ayne’l hayatda aydır: Ke ennehu Hakk Teâlâ kâfirlere cevap verip aydır: “Yâ Habîb biz Kur’ânı senin üzerine müteferrikan inzâl eyledik. Tâ ki senin kalbini dîn ve mâ’rifet üzerine sâbit kılavız. Bunun içindir ki rûh-i emîn onu senin kalbine inzâl eyledi. Tâ ki senin kalbin Kur’ân hulkuyula mütehallık ola ve onun envârıyla münevver ola ve dahî senin kalbin Kur’ân hakâyıkıyla gıdâlana. İmdi bu bir [254a] fazîletdir ki bunu biz sana tahsîs eyledik, sâ’ir enbiyâlar arasından. Zîrâ ki onların kitâblarını def’ai vâhideyle inzâl eyledik. Ve senin kitâbını münceşmen inzâl eyledik. Zîrâ ki su gökden cümle-i vâhideyle nâzil olsa, ekinler onunla müranne olmaz. Ve eğer müteferrikan nâzil olsa, ekinler onunla müranne olur. İmdi tevhid tohumu Habîb Muhammed Mustafâ’nın aleyhisselâm kalbinde vâki‘ olupdururdu. Niteki bu sırâ işâret eyleyip buyurdu:

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ

“*Senin kalbini açıp genişletmedik mi?*” (el-İnşirah 94/1) Pes Cebrâil aleyhisselâm Kur’ânı onun kalbine münceşmen inzâl eyledi. Lâcerem ol tevhîd tohumu bitip yapraklandı. Onun yaprakları الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ “*Kur’an’ı rahmân öğretti.*” (er-Rahman 55/1-2). oldu. Vakti ki ol çiçeklendi, onun çiçeği فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ “*Böylece Allah, kuluna vahyini ilettiler.*” (en-Necm 53/10) oldu ve onun yemişi فَاعْلَمُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ “*Bil ki, Allah’tan başka tanrı yoktur.*” (el-Muhammed 47/19). oldu.

İmdi Hakk Teâlâ Kur’ânı münceşmen ve müferrikan inzâl eyledi. Tâ ki Habîbin münevver kalbi sâbit ola. İmdi kalbin sebâtı kalb ıztırâb ettiğinden sonra olur nefis sıfatları zâhir olmasıyla hareket ettiğiyse. Her bâr ki nefis hareket eyleye kalb dahî ıztırâb eyler nefisle kalb arasında irtibât ve taalluk olduğu için. İmdi Rasûl hazretinin münevver kalbi her bâr ki muzdarib ola nefis-i şerîfesi ıztırâb ettiğiyse. Hakk Teâlâ bir âyet inzâl eyler ki ol âyet mütazammindir. Hulk-i sâlihî immâ tasrîhan ve immâ ta’rîzân. Niteki onun nefsi şerîfesi hareket eyledi. Şol vakit ki onun mübârek rubâ’iyyesini uvattılar. Kan onun münevver yüzüne akardı. Rasûlullah ol kanı silip aydırdı ki:

كَيْفَ يُفْلِحُ قَوْمٌ خَضَبُوا وَجْهَهُ [254b] نَبِيَّهُم بِالْأَمْرِ وَهُوَ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ رَيْبِهِمْ

Ya’nî aydırdı ki: Nice felâh bula şol kavim ki, Peygâmbirlerinin yüzünü kızıl kana boyayalar. Şol halde ki ol onları Allâhu Teâlâ hazretine da’vet eyleye. Lâcerem bu âyet nâzil oldu ki:

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ

“(Resulüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok.” (el-Al-i İmran 3/128). Ya’nî bu ma’nide senin yâ Habîb hiç şânın ve fermânın yoktur.

Lâcerem Habîbin münevver kalbi ıstıbâr libâsını giydi, ıztırâbdan karâra vâsıl oldu. Bu kıssanın tafsîli oldur kim; mü’minler vakti ki Bedir Gazası’nda müşriklere gâlib oldularsa, müşriklerin kurtulanı Ebû Sufyân b. Harb’le Mekke’ye rucû’ eyledi. İkrime b. Ebi Cehl sana dedi, küffârla Ebû Sufyân’a vardılar. Ebû Sufyân Mekke’nin reîsi idi. Ona ayıttılar: “Muhammed ulularımızı depeledi. İmdi gelin ittifâk edip mallar verin, tâ ki âlât-ı harb ihzâr edip cemî’ olalım. Varalım Muhammed’den intikâmımızı alalım.” Ebû Sufyân yüz atlı verdi, silahları ve erzakları bile. Her birisi miktârına göre nesne verdi. Hattâ üç bin kâfir cem’ olup Medîne’ye seyr eylediler. Ebû Sufyân ulularıydı. Hâlid b. Velîd ve Amr b. Âs ve İkrime b. Ebi Cehl onlarınla bileydi. Bunlar henûz Müslümân

olmayıp dururlardı. Kureyş Kabîlesi'nden bir kişi kalmadı, illâ oğlu, kızı ve avratıyla bile çıktılar.

Rasûl hazreti bunu işitti. Dahî minbere çıktı, va'az eyledi, ondan sonra ayıttı: *Düşümde gördüm ki, kılıcıma ayb yetmiş. Onu te'vîl eyledim ki, bana bir müsibet yetişse gerek. Ve dahî düşümde boğazlanmış sığırlar gördüm. Onu te'vîl eyledim ki, benim ashâbım depelense gerek. [255a] Ve dahî düşümde gördüm ki elimi bir muhkem demir göğün içine soktum. Onu te'vîl eyledim ki ol Medîne'dir.*

Pes hazreti Rasûl'ün aleyhisselâm Medîne'den çıkıp onları karşılamaya mübârek hâtırı olmadı. Abdullâh b. Ubey b. Ebi Selûl'ün dahî re'yi buydu ki, Medîne'den çıkılmıyaydı. Evet, ol münâfıkdı, ol ayıttı: “Yâ Rasûlallâh onlara karşı çıkma. Zîrâ ki biz her bâr ki Medîne'den çıkıp düşmânımızı karşılasavız biz sınırsız. Ve her bâr ki düşmân bunda gelse, onlar sınırlar”, dedi. Ve cemî'i Müslümânlar ittifâk edip ayıttılar: “Yâ Rasûlallâh niçin çıkmazsın? Kerem edin gelek, onlara karşı çıkalım. Tâ ki Allâhu Teâlâ hazretinin düşmânları bizi korktu sanmasınlar. Ve bizi zaîf oldu sanmasınlar. Çünkü Rasûl aleyhisselâm katî ilhâh eylediler. Rasûl aleyhisselâm dahî evine girdi, silâh giyip evinden taşra çıktı. Ashâb onu görücek “es-salâtu vesselamu aleyke yâ Rasûlallâh” dediler. Evet, onun münevver cemâlinde tegayyür görüp ayıttılar: “Yâ Rasûlallâh sizden şöyle anlarız ki, onlara karşı çıkmayı istikrâh edersiz. İmdi siz nice dilermeniz öyle edin. Dilermeniz onlara karşı varın ve eğer dilermeniz Medîne'den çıkman. Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Allâhu Teâlâ hazretinin Rasûlune lâıyk değildir, kim silâh giydiğinden sonra mukâtele etmeden eğninden silâhını çıkara.*

Rasûl hazreti ashâbla Uhud dağına çıktılar. Abdullâh b. Ubey b. Selûl yine döndü evine gitti ve bir rivâyette halâyıkın sülüsü döndüler. Rasûl hazretiyle bin hâlis Müslümân kaldı. [255b] Ondan sonra Rasûl aleyhisselâm Uhud Deresi'ne indi. Abdullâh b. Cübeyr ok atıcılar üzerine emir dikdi ve onlara ayıttı: *Yerinizden gitmen, yerinizde sâbit olun. Gerekse biz sıyâlım ve gerekse sınılım. Siz yerinizden gitmen. Mâdem ki siz yerinizde durasız, müşriklere gâlib olursuz. Evet, vakti ki yerinizden gitseniz, mağlûb olursuz. Onlar yetmiş kişiydi. Ondan sonra hazreti Nebî arkasını Uhud Dağı'na verip durdu. Müşrikler gelip Rasûl hazretiyle cenge başladılar. Ebû Sufyûn avratı sâ'ir avratlarla ellerine defler alıp onları çalıp ayıttılar.*

Şi'r:

نحن بنات طارق

نمشي علي النمارق

ان تقبلو انعانق

اوتدبرو انفارق⁴⁰³

Ebû Dücâne Müslümânlarla cenk eyleyip, ziyâde kâfirler depelediler. Ondan sonra Ali b. Ebi Tâlib cenk eyledi. Hattâ Ali'nin kılıcı kırıldı. Ondan sonra Sa'd b. Ebi Vakkâs cenk eyledi. Hazreti Rasûl ona aydırdı ki: *İrmi fidâke ebi ve ümmî. Ya'nî ey Sa'd, atam anam sana feda olsun! Sa'd dahî mübâlağayla kâfirler depeledi. Müslümânlar şol kadar cenk eylediler ki kâfirleri sıdılar. Lâcerem kâfirler kaçmaya başladılar. Ok atıcılar gördüler ki kâfirler sıdılar. Yerlerinden gidip, kaçgınları tutmaya meşgûl oldular. Abdullâh b. Cübeyr onlara ayıttı: "Yerinizden gitmen, zîrâ ki Rasûl sizinle ahd eyledi. Onun ahdini tutun. Onu eslemâdılar. Abdullâh b. Cübeyr sekiz kişiyle kaldı. Lâcerem Hâlid b. Velîd müşriklerden iki yüz elli kişiyle hamle eyleyip ol ok atanların durancasını dahî depeledi. Ondan sonra Müslümânların [256a] ardın alıp, hamle eyleyip, Müslümânları dağıttı. Çünkü müşrikler Müslümânlar dağıldığını gördüler, yine dönüp Müslümânlara hamle eyleyip Müslümânları sıdılar. Üç bölük oldular. Bir bölüğü mecrûh oldu ve bir bölüğü depelendi ve bir bölüğü sıdı. Müşrikler hazreti Rasûle hamle eylediler.*

Mûs'âb bin Umeyr Rasûl hazretini müşriklerden korurdu. Hattâ onu Rasûl önünde pâre pâre eylediler. Ondan sonra Ziyâd b. Seken Rasûl önüne gelip Rasûlden müşrikleri men' eyledi. Onu dahî Rasûl önünde pâre pâre eylediler.

Beyt:

Ey hoşâ ân kû ba'id ışk-ı o kurbân şeved

Ve'y hoşâ ser ki zi devlet kûy-i in meydân şeved⁴⁰⁴

Cenk ulu ulu müşrikler Rasûl katına geldiler. Ahir Rasûl hazretini bir taşla attılar. Ol taş Rasûl hazretinin münevver dudağını yarıp rubâ'ıyyesini çıkardı. Kan Rasûl hazretinin münevver cemâline aktı. Rasûl ol kanı alıp havaya attı. Hakk Teâlâ meleklerle ayıttı: *Ol kanı koman yere inmesin ve illâ kıyamet gününe değin yerde ot bitmez. Rasûl kanı alıp havaya atıp aydırdı ki: Nice felâh bulsun şol kavim ki Peygâmbirlerinin dışın çıkarıp yüzünü kana boyayalar. Melâ'ike bunu görüp ağlaştılar.*

⁴⁰³ Biz Tark (Zühre yıldızı) kızları / bizi kabul etseler de sarılsalar da / ayrılmaya da karar verseler / birbirimizin peşinden yürüyoruz.

⁴⁰⁴ Ne mutlu ona ki, aşkına uzak olan ona kurban olur ve o baş ne mutludur ki (kesildiği) bu meydan onun memleketi olmuştur!

Rasûl hazretinin katında hemen yedi kişi kaldı. Kâfirler Rasûl hazretine kast eylediler. Rasûl aleyhisselâm yedi kerre ayıttı:

مَنْ يَرُدُّهُمْ عَنَّا وَلَهُ الْجَنَّةُ

Ya'nî kim ki bu kâfirleri bizden red eylerse ona Hakk Teâlâ cennet vere. Ve ol yedi kişi dahî Rasûl önünde şehid eylediler. Rasûl hazretiyle [256b] hemen Talha kaldı. Rasûl hazretine kılıçla hamle ettiklerince elin tutar idi. Hattâ elin pâre pâre eylediler. Eline kılıç zahmı yetişecek Talha âh eyledi. Rasûl ona ayıttı: *Eğer Allâh desen cennette makâmını göreydin ve cemî' halâyık dahî onu görelerdi.*

Çünkü Rasûl hazretinin mübârek dişi çıktı. Kan çok aktı, onun kara sakalı kızıl kana boyandı. Ve onun münevver cemâli kızıl kana boyandı. Rasûl mağşiyun aleyh olup kendinden gitti. Talha çünkü Rasûl hazretini ol halde gördü, onu götürdü. Her bâr ki kâfirler ona hamle eylerlerdi. Ol kışın kışın gidip, Rasûl hazretini yere kor idi, kâfirlere hamle eylerdi. Ondan sonra Rasûl hazretini götürdü. Hattâ bir büyük taş üzerine Rasûl hazretini kodu. Talha'nın yirmi dört yerde yarası var idi. Rasûl gözün açıp ayıttı: Talha'ya cennet vacîb oldu. Talha onda can teslim eyledi, henîen lehu.

Mus'ab b. Umeyr fi'l cümle Rasûl hazretine benzerdi. Onu öldüren Muhammed'i öldürdüm sandı. Lâcerem çağırdı ki "Muhammed'i öldürdüm" dedi. Ba'zılar aydırlar: Muhammed öldü diye çağıran şeytândı. Çünkü Rasûl öldü diye Müslümânlar işittiler, sınıp dağıldılar. Ve şeytân Medîne'ye gelip çağırdı ki: "Muhammed öldü." Çünkü Müslümânlar sındılar. Enes b. Nasr ve Ömer b. Hattâb gördü ki, Talha b. Abdullâh Müslümânlarla bir yerde durup ağlaşırlar. Enes onlara ayıttı: "Bunda neylersiz ve niçin ağlarsınız?" Ömer ayıttı: "Yâ Enes Muhammed ölmüş! Onun için ağlarız." Enes ayıttı: "Yâ Ömer, Muhammed'den sonra diriliği [257a] ne edersiz? Gelin Rasûl aşkına, biz dahî can verelim" dedi. Dahî kâfirlerden yana at depip na'ra urub kâfirlere kılıç urdular. Enes şol kadar çalıştı ki, onu pâre pâre eylediler.

Rasûl aleyhisselâm ol taş üzerinde yüce âvâzla çağırıp ayıttı:

يا معشر المسلمين، أبشروا، هذا رسول الله

Ya'nî: *Ey Müslümânlar bölüğü, size muştuluk olsun ki, işte Allâhu Teâlâ hazretinin Rasûlü ölmedi!*

Müslümânlar Rasûl katına cem' oldular, gördüler ki Rasûl hazretinin mübârek yüzünden kan akar. Ol eliyle kanı silip aydır: *şol kavim nice felâh bulsun ki Allâhu Teâlâ hazretinin Rasûlünün yüzünü kızıl kana boyayalar.* Müslümânlar ayıttılar: "Yâ Rasûlallâh, bunlara

ilenseniz ne tâ ki Hakk Teâlâ bunları helâk eyleye.” Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Beni Hakk Teâlâ ta‘ân ve la‘ân göndermedi. Belki beni dâ‘î ve rahmet gönderdi*, dedi dahî ayıttı: *Îlâhi bunlara sen hidâyet ver zîrâ ki beni bunlar bilmezler*.

Übey b. Halef gelip ayıttı: “Yâ Muhammed demin kurtuldunsa şimdi benden kurtulmazsın. Müslümânlar dilediler ki onu depeleyeler. Rasûl ayıttı: *Kon gelsin*. Onu kodular. Hattâ Rasûl hazretine yakîn geldi. Rasûl Hâris‘den harb alıp onu harb ile attı. Harbe onun boynuna dokunup, boynunu azıcık yırttı. Çünkü onun boynu yırtıldı. Kureys kavmine gelip ayıttı: “Muhammed beni öldürdü”, dedi. Ona ayıttılar: “Noldun? Bunda nesne yok.” Ol ayıttı: “Vallâhi bana dokunan eğer zül-hicaz kavmine dokunsa cemî‘isi ölülerdi” ki ondan sonra Mekke‘ye varmadan yolda geberdi.

Rasûl Uhud dağı [257b] üzerinde Müslümânlarla durdu. Kâfirlerden bir bölüğü dağa çıkmak istediler. Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Ey Müslümânlar koman şunları dağa çıkmaya*. Müslümânlardan bir bölük onlara hamle eyleyip onları dağdan aşağı indirdiler. Cübeyr b. Mut‘am kuluna ki, onun adı Vahşi idi, ayıttı: “Ey vahşi eğer sen Muhammed‘i öldürürsen, atlarımın dükelisini sana vereyim. Ve eğer Ali b. Ebi Tâlib‘i öldürürsen, yüz kızıl deve vereyim. Gözleri kara olan ve eğer Hamza‘yı öldürürsen, sen benden azad ol”, dedi. Vahşi ayıttı: “Muhammed‘in hâfızları vardır. Kimse onun yanına varamaz. “Ve ammâ Ali bahadırdır, kim ki onun katına varırsa onu öldürür. Ve ammâ Hamza dahî bahadırdır evet, onu gâfilken ola ki öldürem”, dedi. Dahî Hamza‘nın ardına geçti. Bir taş ardından Hamza ansızda harble urdu. Hamza radiyallâhu anhü düştü şehîd oldu. Ebû Sufyân‘ın avratı hâzırdı. Hamza‘nın karnını yardı, ciğerini çıkarıp çiğnedi. Kâfirler Hamza‘yı yetmiş pâre eylediler. Rasûl aleyhisselâm çünkü bunu gördü. Katırına bindi, iki demir gömlek giydi, mübârek elini ol demir gömlekten çıkarıp, zülfikârı salıp, kendisi kâfire hamle eyledi. Cemî‘ Müslümânlar onunla bile hamle eylediler. Kâfirleri sıdılar, dahî Medîne‘ye rucû‘ eylediler. Çünkü Medîne katına geldiler.

Rasûl aleyhisselâm gördü ki bir avrat bir deveye üç meyyit yükletmiş. Rasûl aleyhisselâm ona ayıttı: *Ey hâtûn bunlar nedir?* Ol hâtûn onu Rasûl hazreti idüğünü bilmedi ona ayıttı: “Bunun birisi [258a] karındaşımdır ve birisi oğlumdur ve birisi babamdır ki bunlar Rasûl önünde şehîd oldular.” Rasûl aleyhisselâm ona ayıttı: *Muhammed size belâ olmuş dahî ne*, dedi. Murâdı Rasûlün onu tecrübe eylemek idi. Ol hâtûn ayıttı: “Ey kişi, epsem ol Muhammed bize rahmet ve berekettir, bela değildir. Ey kâşki nolaydı kim, ben ve cemî‘ Medîne‘nin avratları Rasûl önünde olalardı. Zîrâ ki onun önünde şehîd olmaktan ziyâde

derece yoktur”, dedi. Rasûl aleyhisselâm ona ayıttı: *Şol Medîne içinde avratlar noldular ki ağlaşırlar?* Ol hâtûn ayıttı: “Bilmezmissin ki Muhammed ölmüş, bunlar onun için ağlaşırlar.” Rasûl aleyhisselâm ona ayıttı: *Ey hâtûn, beşâret olsun ki ben Muhammed Mustafâ’yım, Allâh Teâlâ’nın Rasûlüyüm, dahî ölmedim.* Hemen ki ol hâtûn Rasûlden bu kelâmı işitti, bıçakla ol meyyitlerin ipini kesip, onları yere bırakıp, devesini seğırttiren seğırttiren Medîne’ye gelip, çağırdı ki: “Ey Medîne hâtûnları, âgâh olun, Muhammed ölmemiş, işte geliyor!” Pes Medîne hâtûnları hazreti Rasûle karşı çıkıp ayıttılar: “Elhamdülillâhi ala selametike yâ Rasûlallâh”

Hazreti Nebî aleyhisselâm Hamza’nın hâtûnunu gördü ona ayıttı: *Baban öldü, Hakk sana ivaz versin.* Ol ayıttı: “Elhamdülillâhi ala selametike.” Ondan sonra hazreti Rasûl ayıttı: *Oğlun öldü, Hakk Teâlâ sana ivaz versin.* Ol ayıttı: “Elhamdülillâhi ala selametike”. Ondan sonra ayıttı: *Erin Hamza öldü, Allâhu Teâlâ sana ivaz versin.* Hemen ki Hamza öldüğünü işitti, bir kerre sayha eyleyip [258b] ayıttı: “Ve hasertâhu ve Hamzatâhu ve ğurbetâhu!” Rasûl dahî ağlayıp ayıttı:

عمه قتل شهيدا و مات غريبا

İmdi bu kıssa şunun için nakl olundu ki hazreti Nebînin aleyhisselâm dişini çıkardıkları vakit, kan onun yüzünden akacak, onun nefsi hareket eyleyip yüzünden kanı silip aydırdı ki: *Şol kavim nice kurtulalar ki Allâhu Teâlâ’nın Rasûlünün dişini çıkarıp yüzüne kana boyayalar.* Pes Hakk Teâlâ bunu inzâl eyledi ki:

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ

“(Resulüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok.” (el-Al-i İmran 3/128).

Pes Habîbin münevver kalbi ıztıbâr libâsını giydi. İztırâbdan geçip karâra vâsıl oldu. İmdi vakti ki âyât taksîm olunduysa zuhur-i sıfât üzerine muhtelifu’l-evkâtta. Lâcerem ahlâk-ı nebeviyye Kur’ânla sâfî oldu tâ ki Kur’ân onun hulku ola. Pes Rasûlun aleyhisselâm nefsi şerîfesinin sıfâtı zâhir olmak âyâtı inzâl eyledi. Tâ ki onun ümmetinin nefisleri edepleneler ve ahlâklarından pâk ve mutahhar olalar. Pes Rasûlün nefsi şerîfesinin sıfâtı zâhir olmak bu ümmete rahmet oldu. Tâ ki onların nefisleri müzekkî olup, hulkları latîf ola. Rasûl aleyhisselâm aydır:

الأخلاق محزونة عند الله فإذا أراد الله خيراً منحه منها خلقاً

Ya’nî Rasûl aleyhisselâm aydır: Hulklar Allâhu Teâlâ hazinesinde gizlidir. Vakti ki Hakk Teâlâ bir kulunun iyi olmasını dilese ol hulklardan birisini ona verir.

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurur ki:

Ya'nî: *Ben mekârimi ahlâkı tamâm etmeye gönderildim.*

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurur ki:

إِنَّ لِلَّهِ مِائَةَ وَسْبَعَةٍ عَشَرَ خُلُقًا ، فَمَنْ أَتَى اللَّهَ وَاحِدٍ مِنْهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ

[259a] Ya'nî: *Hakk Teâlâ'nın yüz on yedi hulku vardır. Onlardan birisini kime ki Hakk Teâlâ verse, ol kimse cennete gire.* Evet, bu hadîsden şöyle fehm eyleme ki Hakk Teâlâ'nın hemân sıfâtı yüz on yedi ola. Belki onun sıfâtı bi-nihâyetdir. Evet, ummehâtı sıfât yüz on yedi olduğu için hazreti Nebî aleyhisselâm yüz on yedi ahlâk vardır dedi.

İmdi ey azîz karındaşım şöyle bilgil ki, eğer kuvây-ı beşeriyye Hakk Teâlâ'nın ahlâkıyla mütehallık olmaya kâbil denilmişseydi, hazreti Nebî aleyhisselâm مِنْ أَنْتَهُ وَاحِدٍ مِنْهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ demeyeydi. Ve dahî تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ demeyeydi.

Pes Âişe anamızın Radiyallâhu anhâ الْقُرْآنُ كَانَ خُلُقُهُ dediğinde remz-i gâmiz ve îmâ-i hafî vardır ahlâk-ı rabbâniyyeye. Evet, hazreti ilâhîyyeden ihtîşâm edip demedi ki كَانَ خُلُقُهُ. Pes bu ma'niyi الْقُرْآنُ كَانَ خُلُقُهُ dediğiyle ta'bîr eyledi. Subuhât-i celâlden istihyâ eyledi ve celâl-i lutfî mekâl ile setr eyledi. İlmi vâfir âdâbı kâmil olduğu için ve Hakk Teâlâ'nın

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ

“Andolsun ki biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve yüce Kur'an'ı verdik.” (el-Hicr 15/87). dediğiyle وَأَنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ “Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.” (el-Kalem 68/4). dediğinin arasında münâsebet vardır ki, ol münâsebet Âişe anamızın وَالْقُرْآنَ dediğine iş'âr eder. وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ dediği demek olur ki Vallâhu a'lemu Ya'nî Hakk Teâlâ aydır: *Yâ Habîb biz sana Kur'an'dan yedi âyet verdik ki ol fâtihadır ve dahî sana Kur'an-ı azîm verdik.* Pes vel-Kur'an'el-azîm [259b] dediği seb'an minel-mesâniye ma'tûfdur. İmdi bu atf, atf-ı kül ale'l-ba'z'dır veyâhûd atf-ı âmm ale'l-hâssdır.

Ve Şeyh Cüneyd rahimehullâhu aydır:

“Habîb Muhammed Mustafâ'nın hulkuna Hakk Teâlâ âzîm dedi. Zîrâ ki Rasûlun aleyhisselâm Allâhu Teâlâ hazretinden gayrı hîç maksûdu yoktu.”

İmâm Vâsitî aydır:

“Onun hulkuna azîm dedi. Zîrâ ki kevneyneden i'râz eyleyip hazreti Rabbü'l-âlemîne müteveccih oldu.

⁴⁰⁵ Muvatta, “Husnül Halk”, 8; Müsned, 2/381

Ve ba‘zılar aydırlar: “Onun hulkuna âzîm dedi. Zîrâ ki ol gökçek hulkla halâyıkla ihtilât ederdi ve gönlüyle hazreti Rabbü’l-âlemîne sohbet ederdi. Sultânu’l-muhakkikîn ve kıdvetü’l-müdekkikîn, eş-şeyh şihâbü’l-milleti ve’d-dîn nevrallâhu mezciahu aydır: Bu şol kelâm ma‘nâsıdır ki ba‘zılar aydırlar: “Tasavvuf halâyıkla gökçek hulkla olmaktır ve sıdkla Hakk Teâlâ hazretiyle olmaktır. Ve ba‘zılar aydırlar: “Onun hulkuna azîm dedi zîrâ ki onda mekârimü’l-ahlâk cem‘ olup dururdu.”

Ve Rasûl aleyhisselâm buyurur ki:

إن من أحبكم إلي وأقربكم مني مجلساً يوم القيامة أحاسنكم أخلاقاً، وإن أبغضكم إلي وأبعدكم مني يوم القيامة
الثرثارون والمتشدقون والمتفيهقون⁴⁰⁶

Ya‘nî Habîb aleyhisselâm aydır: *Sizin bana katî sevgiliniz ve dahî kıyâmet gününde bana katî yakîn oturanınız hulkunuz gökçek olanınızdır. Ve sizden ben katî sevmediğim ve kıyâmet gününde benden irak oturan şol kimsedir ki ol çok söyleyici ola ve dahî sözünde halâyık üzerine mütetâvil olucu ola ve dahî ol mütekebbir ola.*

Îmâm Vâsitî aydır:

“Hulku azîm [260a] oldur kim onun sâhibi hîç kimseyle muhâsame eylemeye ve dahî hîç kimse onunla muhâsame eylemeye.”

Hüseyn aydır:

“Hakk Teâlâ Habîbe ve inneke leale hulugin âzîm dedi. Zîrâ ki halâyık cefâsı ona eser etmezdi. Zîrâ ki onun mutâlaası dâ‘im Hakk Teâlâ’nın cemâliydî.”

Ve ba‘zılar aydırlar:

“Habîbin hulku âzîm idi. Zîrâ ki ol Hakk Teâlâ’nın ahlâkıyla mütehallık olup dururdu.”Ba‘zılar aydırlar:

“Her kime ki gökçek hulk verilse ona dükeli makâmâtın ulusu verilir. Zîrâ ki makâmât irtibâtı âmmıdır. Hulk-ı sıfatı Rabbü’l-âlemînle irtibâddır.”

Şeyh Cüneyd aydır:

“Rasûlün hulku azîm oldu. Zîrâ ki onda dört nesne cem‘ olup dururdu. Bir sehâ ve bir ülfet ve bir nasîhat ve bir şefkat.”

Ve Ebû Saîd Kureyşî aydır:

“Azîm Allâh’dır imdi onun ahlâkındandır, cûd-u kerem safhu afvu ihsân.”

Ve ba‘zılar aydırlar:

“Hakk Teâlâ Habîbe (aleyhisselâm):

⁴⁰⁶ Tirmizî, “Birr”, 47.

وَأَنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ dedi. Ma'nisi demek olur ki; sen yâ Habîb azîm hulk üzerinesin. Zîrâ ki sen benim ahlâkımla mütehallik olmaya kanâ'at eylemedin. Belki sıfâtdan seyr eyledin hattâ benim zâtıma vâsıl oldun.

Hazreti Nebî aleyhisselâm ayıttı:

مكارم الأخلاق عشرة ، تكون في الرجل ولا تكون في ابنه ، وتكون في الابن ولا تكون في الأب ، وتكون في العبد ولا تكون في سيده ، يقسمها الله لمن أراد له السعادة : صدق الحديث ، وصدق اليأس ، وإعطاء السائل ، والمكافأة بالصنائع ، وحفظ الأمانة ، وصلة الرحم ، والتذم للجار ، والتذم للصاحب ، وإقراء الضيف ، ورأسهن الحياء⁴⁰⁷

[260b] Ya'nî: Huvâce-i enbiyâ mezheru'z-zâti ve'l-esmâ' Habîb Muhammed Mustafâ aleyhisselâm aydır:

“Mekârımı ahlâk ondur. Vakit olur ki, ol on nesne bir kişide olur ve onun oğlunda olmaz. Ve vakit olur ki bir kişide olur ve onun atasında olmaz. Ve vakit olur ki bir kulda olur, onun mevlâsında olmaz. Ve Hakk Teâlâ onu, ezeli âzâlde irâdeti kadîmesiyle kimin ki saâdetin dilese ona verir. Ol onun birisi doğru söylemektir ve birisi halâyıktan tamaini kesmektir ve dahî cenk yerinde gerçeklikle durmaktır. Ve birisi oldur kim konşuları ve yârenleri açken, kişi kendisi karnı doyunca yiyecek yememektir. Ve birisi dilenciye mahrûm göndermemektir. Ve birisi kendine iyilik edene iyilikle mükâfât etmektir. Ve birisi emânete hıyânet etmemektir. Ve birisi dahî sıla-i rahim etmektir. Ve birisi horlamayı ve mezemmeti sâhibinden kesip, ona hürmet edip, onunla ettiği ahdi hıfz etmektir. Ve birisi konuklara izzet edip onlara taâm yedirmektir. Ve bunların dükelisinin başı hayâdır.” Vallâhu a'lemu bi hakîkati kelâmihi ve dakîkati kelâmi Rasûluhi.

Ve dahî Rasûl hazretine sordular ki:

“Yâ Rasûlallâh cennete kişi ekser kangı sıfâtla girer?” Ayıttı: Hüsn-i hulkla ve dahî Allâhu Teâlâ hazretinden korkmakla. Ve kişiyi cehenneme idhâl eyleyenin ekserî gamdır ve ferahdır. İmdi bu gam dünyâ fevt olduğu vaktinde ki gamdır. Zîrâ ki bu gam Hakk Teâlâ'nın hışmını mütezammındır. Zîrâ ki bunda Allâhu Teâlâ hazretine i'tirâz vardır. Ve dahî Allâhu Teâlâ'nın kazâ ve kaderine râzı olmamak vardır. Ve ferahdan [261a] murâd dünyâ ele girecek ferah olmaktır. Ammâ aksâm-ı uhreviyyeye ferah mendûbtur.

Niteki Hakk Teâlâ buyurur:

قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ

⁴⁰⁷ Mehmet Görmez “Ahlâk ve Hadis” başlıklı yazısında bu hadisi İbn Ebî Dünya'nın *Mekârımı'l-Ahlâk* isimli eserinde zayıf hadis olarak nitelendirilmiştir. Bk. “İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri” Kutlu Doğum Sempozyumu 2 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003)

“Söyle onlara, (sevineceklerse) Allah’ın lutfu ve rahmetiyle, evet bununla sevinsinler; çünkü bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha değerlidir.” (el-Yunus 10/58).

Abdullâh b. Mübârek aydır:

“Hüsn-i hulk oldur kim, kişinin yüzü açık ola ve eli açık ola ve hîç kimse incitmeye.”

İmdi sûfiler mücâhedâtla ve mükâyedâtla nefislerini râm eylediler. Lâcerem onların nefisleri hüsn-i ahlâkı kabûl eyledi. İmdi ey nice nefis vardır kim a‘mâli kabûl eyler ve ahlâkı gökçek etmeyi kabûl eylemez. Pes zâhidlerin nefisleri ba‘zı ahlâkı kabûl eyledi, ba‘zısını kabûl eylemedi. Evet, sûfilerin nefisleri cemî‘i ahlâkı kerîme-i kabûl eyledi. Ve onların nefisleri ahlâk-ı Kerîmenin cemî‘isiyle sıfatlandı.

Ebûbekir Kettânî aydır:

“Tasavvuf hulkdur. İmdi her kimin ki gökçek hulku ziyâde ola, onun tasavvufu ziyâde ola.”

Pes âbidlerin nefisleri a‘mâl etmeyi kabûl eyledi. Zîrâ ki onlar İslâm nûruyla sülûk ederler ve zâhidlerin nefisleri ba‘zı ahlâkla sfatlanmayı kabûl eyledi. Zîrâ ki onlar îmân nûruyla sâliklerdir ve sûfiler ki ehl-i kurbdur. Onların nefisleri cemî‘ sıfâtlı sıfatlanmaya kabûl eyledi. Zîrâ ki onlar nûr-u ihsânla sülûk eylerler. İmdi vakti ki sûfilerin, ya‘nî ehl-i kurbun bâtınlarında yakîn nûru müteassıl olup karâr tuttuysa, onların gönlü dükeli cevânibiyle münevver oldu. Zîrâ ki onların gönlünün ba‘zısı nûr-u İslâmla münevver oldu ve ba‘zısı nûr-u îmânla münevver oldu ve dükelisi nûr-u ihsânla ve nûr-u îkânla münevver oldu. Vakti ki onların gönlü ak olup münevver olduysa, [261b] onun nûr-u mün‘akis oldu nefis üzerine. Zîrâ ki gönlün iki yüzü vardır; bir yüzü nefisten yana yönelmiştir ve bir yüzü rûhdan yana yönelmiştir. Ve nefsin dahî iki yüzü vardır; bir yüzü kalbe müteveccih olmuştur ve bir yüzü tabî‘ata müteveccih olmuştur. İmdi mâdem ki gönül iki yüzün dahî rûha müteveccih kılmaya, ol ak olup tamâm münevver olmaz. Evet, vakti ki onun iki yüzü dahî rûha müteveccih kılınsa, ol cemî‘i cevânibiyle münevver olup ak olur. Zîrâ ki ol vakit ona rûhun mededi yetişir ve onun tenevvürü ve işrâki ziyâde olur. İmdi şöyle bilgil ki rûh gönlü her bâr ki kendine cezb eyleye. Gönül dahî nefsi kendine cezb eylemez. Vakti ki gönül nefsi kendine cezb eyleye, nefis dahî gönüle yönelmiş yüzüyle gönülden nûr kesb eyler. Lâcerem nefis dahî gönül nûruyla münevver olur. İmdi onun münevver olmasının alâmeti oldur kim nefiste tumânînet ola.

Niteki Hakk Teâlâ buyurur:

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً

“Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan! Sen O’ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak rabbine dön.” (el-Fecr 89/27-28). İmdi nefsin gönüle yönelmiş yüzü münevver olduğu, sadefin inciye yönelmiş yüzü münevver olduğu gibidir. Zîrâ ki sadefin ol tarafı inciden nûr kesb eyler. Ve nefsin tabî’ate yönelmiş yüzü, zulmet içinde bâkî kaldığı sadefin zâhirden yana tarafının kederi ve noksânı ve zulumâtı gibidir. İmdi vakti ki nefsin bir yüzü münevver olsa, tahsîn-i ahlâkı ve tebdîl-i sıfâtı kabûl eyler. Bunun için abdâla abdâl dediler. Bunda sırrı ekber oldur kim, sûfinin kalbi dâ’im Allâhu Teâlâ hazretine [262a] ikbâl ettiğiyle ve diliyle ve gönlüyle Allâhu Teâlâ hazretini dâ’im zikir ettiğiyle, ol zikri zâta terakkî eyler. Pes ol vakit onun gönlü arş olur. İmdi âlem-i halkda ve âlem-i hikmette arş kalbi kâ’inâttır. Ve âlem-i emirde ve âlem-i kudrette kalb dahî arştır.

Sehl b. Abdullâh aydır:

“Gönül arş gibidir ve göğüs kürsî gibidir.”

Ve hadîs-i kudsîde dahî vârid olupdurur ki:

لا يسعني أرضي ولا سمائي ولكن يسعني قلب عبدي المؤمن⁴⁰⁸

Pes gönül vakti ki zikri zât nûruyla mükehhâl olsa ve ol bahri mevvâc olsa, kurb nesîmleriyle ol gönül mevc urisa, safâ-i nuût ve safâ-i sıfât cedâvil-i ahlâkı nefse aksa, ol vakit tahallekû biahlâkillâhi mütehakkik olur.

Şeyh Ebû’l-Kâsım Cürcânî aydır:

“Bir abd-i sâlik Hakk Teâlâ’nın doksan dokuz esmâsıyla sıfatlansa, henûz ol dahî sülûkdedir. Hazreti Rabbü’l-âlemîne vâsıl olmamıştır.” Zîrâ ki sülûk, tehzîb-i ahlâk ve tehzîb-i a’mâl ve tehzîb-i maârifdir. İmdi bu zâhirin ve bâtının imâretine iştigâldir. İmdi abd bunda kendi nefesine meşgûl olup, hazreti Rabbü’l-âlemînden mahcûb olur. Evet, abd ol vakit bâtının tasfiye etmeye meşgûl olur, tâ ki hazreti Rabbü’l-âlemîne vâsıl ola. Belki vusûl oldur ki, Hakk Subhânehu ve Teâlâ hazretinin cemâli abde münkeşif ola. Şöyle ki abd, onun cemâli müşâhededinde müstağrak olup, onun cemâlinden gayrı hiç nesne görmeye. Belki kendinden ve gayrıdan bi’l-küllîyye gâ’ib olup, onun nazarında hazretten gayrı hiç nesne kalmaya. Tâcül-muhakkikîn [262b] eş-şeyh şihâbü’l-milleti ve’d-dîn aydır: Şeyh Ebû’l-Kâsım’ın Hakk Teâlâ’nın doksan dokuz esmâsıyla sıfatlansa dediği demek olur ki; Hakk Teâlâ’nın her isminden da’f-i beşerîyyet miktârı kula ma’nî yetişir, kul onunla sıfatlanır. Böyle demek olmaz ki kul Hakk Teâlâ’nın her ismiyle kemâ yenbağî sıfatlana. Mesalâ Allâhu Teâlâ hazretinin rahîm isminden kula rahîmlik yetişir da’f-i

⁴⁰⁸ Ben yere göğe sığmadım, fakat mü’min kulunun kalbine sığdım. Aclûnî, Keşfü’l-hafâ, II/195.

beşeriyet miktârı. Her ismi ve her sıfâtı bile kıyâs eyle. Ve kim ki bu kelâmdan hulûl tevehhüm edecek olursa ol mulhid olur ve zındık olur. Zîrâ ki Hakk Teâlâ hazretinin sıfâtı abdîn sıfâtı olmaz. Belki abd-i sâlike Hakk Teâlâ hazretinin sıfâtına münâsib sıfât hâsıl olur. Min haysül-ismi onun misli olur. Böyle olmaz ki ala't-tahkîk abdin sıfâtı hazreti Rabbü'l-âlemînin sıfâtının misli ola. Zîrâ ki abdin sıfâtı, Hakk Teaâlâ hazretinin sıfâtının tamâm misli olmak muhâldir. Zîrâ ki Hakk Teâlâ hazretinin cümle-i sıfâtından birisi ilimdir ki ol muhîtdir. Cemî' ma'lûmâtı şöyle ki: Onun ilminden semâvâtü arazında bir zerre çıkmaz. Ve dahî Hakk Teâlâ hazretinin sıfâtından birisi dahî kudrettir ki; ol cemî'i mahlûkâta şamildir. Hattâ onunla ol hâliku'l-arzı ve's-semâvâtdır. Ve dahî arzda ve semâvâtta ve onların aralarında olan nesnenin hâlikıdır. İmdi abd-i da'if kaçan böyle ola. İmdi abd böyle olur demek türrahâten ve muhâlâtandır. Bunun istihâlesi bedihidir. Vallâhu a'lemu

Ve Habîbi Muhammed Mustafâ aleyhisselâm mehâsini ahlâkı cem'

Terceme-i Avârifu'l-maârif

Bursa İnebey Kütüphanesi, Genel Koleksiyon 4443/B numaralı TY

2.CİLT

[1a] eyleyip Muâz b. Cebel'e onu vasiyyet eyleyip ayıttı: Yâ Muâz

أوصيك بتقوى الله وصدق الحديث ووفاء العهد وأداء الأمانة وترك الخيانة ورحمة اليتيم وحفظ الجوار
وكظم الغيظ ولين الكلام وبذل السلام ولزوم الإمام والتفقه في القرآن وحب الآخرة والجرع من الحساب وقصر
الأمل وحسن العمل وأنهاك أن تشتم مسلماً أو تُصدق كاذباً أو تُكذب صادقاً أو تعصي إماماً عادلاً وأن تُفسد في
الأرض يا معاذُ اذكر الله عند كل شجرة وحجرٍ وأحدث لكل ذنب توبةً السيئة بالسيئة والعلانية بالعلانية⁴⁰⁹

Ya'nî Habîb Muhammed Mustafâ aleyhissalâtu vessenatlâm aydır:

“Yâ Muâz ben sana vasiyyet eylerim. Hakk Teâlâ hazretinden korkmayı. Ve dahî doğru söylemeyi ve ahde vefâdarlık eylemeyi ve emânete hıyânet etmemeyi ve onu issine reddeylemeyi ve konşuların hakkını hıfz eylemeyi ve yetimleri esirgemeyi ve yumuşak söylemeyi ve kime uğrarsan selam vermeyi ve iyi işlere sa'y etmeyi ve tûl-i emeli kısa etmeyi ve îmanda sâbit kadem durmayı ve Kur'ânda fakîh olmayı ve âhiret sevmeni ve hesaptan korkmayı ve Müslümânlarla tevâzu' etmeyi ve hekimlere ve âlimlere düşmânlık etmemeyi. Sen bunlara düşmânlık etmekten hazer eyle. Ve dahî sâdıkları tekzîb etmekten hazer eyle. Ve dahî günâhkârlara mutî' olmaktan hazer eyle ve dahî âdil imâma âsî olmaktan hazer eyle ve bir kimsenin yerini ifsâd etmekten hazer eyle ve dahî yâ Muâz

⁴⁰⁹ İbn Hanbel, V/215

sana ben vasiyyet eylerim ki her ağaç ve taş katında Hakk Teâlâ'dan korkmayı ve dahî gizli günâhına gizli **[1b]** tevbe etmeni ve âşikâre günâhına âşikâre tevbe etmeni.

Kutbü'l-ârifîn ve gavsü'l-kâmilîn, eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn aydır: Hakk Teâlâ bendelerini bunlarınla edebler ve onları mekârim-i ahlâk ve mehâsini âdâba da'vet eyler.

Niteki Muâz b. Cebel aydır: Rasûl hazreti ayıttı:

حُفَّ الْإِسْلَامُ بِمَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ وَمَحَاسِنِ الْأَدَابِ

Ya'nî: *İslâm sıvandı mekârim-i ahlâkla ve mehâsin-i âdâbla*. Ve dahî Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

مَا مِنْ شَيْءٍ يَوْضَعُ فِي الْمِيزَانِ أَثْقَلُ مِنْ حُسْنِ الْخَلْقِ ، وَإِنَّ صَاحِبَ حُسْنِ الْخَلْقِ لَيَبْلُغُ بِهِ دَرَجَةً

صَاحِبِ الصَّوْمِ وَالصَّلَاةِ⁴¹⁰

Ya'nî terazide gökçek hulkdan ağır nesne konmaz îmândan sonra. Ve dahî kişi gökçek hulkla çok çok oruç tutanlar ve çok çok namâz kılanlar derecesine yetişir.

İmdi şöyle bilgil ki Habîb Muhammed Mustafâ'nın cümle-i ahlâkından idi ki ol dükeli halâyıktan cömert idi. Onun katında dînârı dirhem gecelemezdi. Ve eğer onu verecek kimse bulamazsa menziline gelmezdi, hattâ onu birine veremeyince. Ve dahî ol na'leynine tasma takardı ve giyeceğini yamardı ve ehli beytine hizmet ederdi ve onların etmeklerini ve yiyeceklerini doğrayıverirdi. Ve ol cemî' nâsdan katî utanırdı ve dahî ol cemî'i nâsdan ziyâde tevâzu' ediciydi. Ve kime ki uğrasa selam verirdi ve ashâbdan kime ki uğrasa onunla görüşürdü ve onun elini mübârek eline alıp, onun elini lütufla sıkardı. Ve ol namâz kılarken bir kimse gelse, namâzı tezcek kılıp ona aydırdı ki: أَلَيْكَ حَاجَةٌ ؟

Ya'nî senin hâcetini mi var? Ol ayıtsa neam, onun hâcetini görürdü. **[2a]** Ondan yine namâza şürû' ederdi. Oturuncak ekser diz çöküp otururdu, mübârek ellerin dizleri üzerine kordu, Tahıyyata oturur gibi. Ve ashâbının arasında nerede gerekse otururdu. Ve kim ki onu görmeye gelse ona ikrâm ederdi. Hattâ ona giyeceğini döşeyiverirdi ve onu oturduğu yastığı üzerine oturturdu. Ve eğer ol kimse onda oturmaktan i'râz eyleyecek olursa, ilhâh edip güç ile oturturdu. Ve ashâbına künyetleriyle nidâ ederdi. Meselâ Şemseddîn ve Muhyiddin ve Nureddîn gibi onların gönüllerini teselli etmek için ve oğlancıklara dahî künyetleriyle nidâ ederdi. Eb'adi nâs idi gazap cihetinden ve esrâ nâs idi rızâ cihetinden. Dükeli nâsın gâyet şefkatlisiydi ve cemî' nâsın gâyet hayırlısı ve gâyet fâ'idelisiydi. Vakti ki meclisinden kalksa aydırdı:

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

⁴¹⁰ Tirmizî, "Birr", 61; Ebû Dâvûd, "Edeb", 7.

derdi. Cebrâil bunu bana ta‘lîm eyleyipdurur derdi. Salavâtullâhi aleyhi ve alâ âlihi ve ashâbihi ve ehfâdihi ve ensârihi ecmaîn.

Îmâm Kuşeyrî *Esmâ-i hüsnâ* şerhinde yaramaz hulkla sıfatlanmakta bir hikâyet-i latîfe nakleyleyip aydır:

Pâdişâhlardan birisi nedîmlerine ayıttı: “Cemî‘ nesneden şerli nedir?” dedi. Ba‘zısı ayıttı: “Yaramaz avrattır.” Ve ba‘zısı ayıttı: “Yaramaz konşudur.” Ve ba‘zısı ayıttı: “Yaramaz hûdur.” Çünkü bu ihtilâf aralarında vâki‘ oldu. İttifâk ettiler ki şehirden taşra çıkalar, taşrada evvel kime ki uğrarlarsa bundan su‘âl edeler. Ol ne derse, onu kabûl eyleyeler. Pes şehirden çıktılar. Evvel köyden gelir **[2b]** bir fakîre sataştılar. Ol fakîr bir eşeğe topraktan bûdûç yükletmiş, şehirde onu satmaya alıp gider. Onu tecrübe etmek için ona ayıttılar: “Niçin bize selâm vermedin?” Ol fakîr ayıttı: “Edeb budur ki, atlı yayaya selâm vere.” Ayıttılar: “Bu fakîr âkile benzer.” Pes ona ayıttılar: “Bizim aramızda bir mes‘ele vâki‘ oldu. Onu sana sormak isteriz, dur onu sana soralım” dediler. Ol fakîr ayıttı: “Atınızdan inin, eşeğimi tutun. Benim gönlüm eşekte olmasın. Her ne sorarsanız sorun size cevâb vereyin”, dedi. Pâdişâh vezîrlerle attan inip onun eşeğini tuttular dahî ona ol mes‘eleyi sordular. Ol fakîr onlara cevâb verip ayıttı: “Dükeli nesneden yaramaz, yaramaz hûdur. Zîrâ ki kişi yaramaz avratı boşayıp, ondan kurtulmak olur. Ve yaramaz konşudan dahî kurtulmak olur, onun konşuluğun terk etmekle. Evet, yaramaz hû kişiyle bilebilir her nereye varırsa.” Pâdişâha bu söz gökçek gelip ol fakîre ayıttı: “Benden ne dilerse dile, sana onu vereyin” dedi. Ol fakîr ayıttı: “Senden bir nesne isteyeyin ki ol nesne senin hazinenden hiç nesne kesmeye ve benim malımı ziyâde eyleye.” Pâdişâh ayıttı: “Ol nedir?” Ol fakîr ayıttı: “Nevrûz yakîn gelipdurur. İmdi âdet budur ki her nevrûz gününde halâyık sana hedâye getirirler. Sen memleketlerde çağırt ki, hiç kimsenin armağanın kabûl eylemeyesin. İllâ benim boducûmla. Tâ ki ben dahî gönlüm diledikleyin boduclarımı satayın” dedi. Pâdişâh bu kelâmı istihsân edip, memleketinde çağırtıp ayıttı ki, hiç kimsenin armağanın **[3a]** kabûl eylemezem, illâ fülân fakîrin bir boducuyla kabûl eylerim dedi. Pes ol fakîrin her boducu bir filoriye sattı. Pâdişâh bir yaramaz hûlu vezîri vardı, hizmetkâra ol ayıttı: “Ol fakîrin her boducu yarım akçe getirir, bir filori getirmez. İki akçe alın verin, ol boductan birisin getirin” dedi. Ol fakîre iki akçe getirip bir boduc istediler. Ol fakîr ayıttı: “Bir filoriye veririm.” Vezîr nâcâr oldu ona bir filori gönderdi. Ol fakîr ayıttı: “Bir boducu yüz filoriye veririm.” Vezîr ayıttı: “Dün bir filoriye verirdin, bugün yüz filoriye veririm dersin.” Ol fakîr ayıttı: “Hâcetinse al, illâ sen bilirsin”, dedi.

Vezîr kabûl eylemedi. Yarındası gün olucak vezîr, nâçâr olup ol fakîre vardı, yüz filori verdi. Ol fakîr ayıttı: “Bir boducu bin filoriye veririm.” Vezîr kakıdı, onun boducunu almayıp gitti. Yarındası nevrûz günü oldu. Vezîr nâçâr olup ol fakîre varıp ayıttı: “İşte bin filori al ol boducun birisini ver.” Ol fakîr ayıttı: “Ben boducumu satmazam.” Vezîr ona ilhâh eyledi. Ol fakîr ayıttı: “Boducu sana satayın. Evet, ben senin üstüne bineyim. Boducu benim elimde olsun, beni pâdişâh katına ilet.” Ol vezîr nâçâr olup, “hoş ola” dedi. Ol fakîr onun üstüne binip pâdişâh katına vardı. Hemen ki ol fakîr pâdişâhı gördü, vezîr üstünden pâdişâha ayıttı: “Ey pâdişâh hûyu bed-bâr girân. Ya‘nî ey pâdişâh! Yaramaz hû bârgirlere yaraşır ve yaramaz hû kişiyi dört ayaklı merkeb eyler.” Pes pâdişâh [3b] onu istihsân edip, ol vezîri vizâretten azl eyleyip, vezîrliği ol fakîre verdi. İlâhî birliğin varlığın hakkı için bizi dahî Habîb Muhammed Mustafâ’nın ahlâkıyla mütehallik eyleyiver âmîn yâ Rabbe’l-âlemîn bi rahmetike yâ erhâme’r-râhimîn. Vallâhu a‘lem

3.1.9. el-Bâbü’s-selesûne fî tefâsîl-i ahlâkıs-sûfîyye

Ya‘nî otuzuncu bâb sûfîlerin hulklarının tefsîli beyanındadır. Gavsı’l-aktâb el-muhâlî bi’s-suneni ve’l-âdâb, eş-şeyh şihâbü’l-milleti ve’d-dîn, nevverallâhü kabrahu aydır: Sûfîlerin sıfatlarının ve hulklarının ahseni tevâzu’dur. Kişi tevâzu‘ giyeceğinden güzel giyecek giymez. Ve kim ki tevâzu‘ ve hikmet hazinesine yetişse, ol kimse nefsin her kimsenin katında miktârına göre turgurur. Ve her kimsei kendi katında miktârına göre turgurur. Ve her kime ki bu makâm müyesser olsa, ol kimse râhat olur.

Ve hazreti Nebî Aleyhisselâm ayıttı:

إِنَّ اللَّهَ أَوْحَى إِلَيَّ أَنْ تَوَاضَعُوا، حَتَّى لَا يَبْغِيَ بَعْضُ عَلَى بَعْضٍ⁴¹¹

Ya‘nî Hakk Teâlâ bana vahy eyledi ki, tevâzu‘ eylen. Ve ba‘zınız, ba‘zınız üzerine zulüm eylesin.

Ve Rasûl hazretinin tevâzu‘ndan idi ki, kul da‘vet eylese icâbet eylerdi. Niteki her da‘vet eylese icâbet ettikleyin ve her kimse nice hediye götürse kabûl eylerdi. Hattâ bir içim süt getirsel, onu kabûl eylerdi. Ve bir tavşan budunu dahî getirsel kabûl eylerdi. Ve onları getirene ivaz ederdi ve onu yerdi. Cârîyeler ve miskînler da‘vetinden tekebbür etmezdi, onların da‘vetine icâbet ederdi. Ve Habîb Muhammed Mustafâ aleyhisselâm aydır:

إِنْ مِنْ رَأْسِ التَّوَاضُعِ تَبَدُّاً بِالسَّلَامِ عَلَى مَنْ لَقِيتَ، وَتَرَدُّدٌ عَلَى مَنْ سَلَّمَ عَلَيْكَ، وَأَنْ تَرْضَى بِالْأَدْنَى مِنَ الْمَجْلِسِ، وَأَنْ لَا تُحِبَّ الْمِدْحَةَ وَالتَّزْكِيَةَ

⁴¹¹ Müslim, “Cennet”, 64; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40.

[4a] Ya'nî Habîb Muhammed Mustafâ aleyhisselâm aydır: Tevâzu'n başı oldur kim, her kime ki uğrarsan selâm veresin ve her kim ki sana selâm verirse onun selâmını alasin ve meclislerde dükeli halâyıkdan aşağı oturmaya râzî olasın ve seni övdüklerini sen sevmeyesin.

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurur:

طُوبَى لِمَنْ تَوَاضَعَ فِي غَيْرِ مَنْقَصَةٍ وَذَلَّ فِي نَفْسِهِ فِي غَيْرِ مَسْكَنَةٍ⁴¹²

Ya'nî ne baht şol kimseye ki ganî iken tevâzu' eyleye ve miskîn değilken kendini hor eyleye.

Ve Fudayl b. İyâz aydır:

“Kim ki kendi nefesine kıymet görse ve kendi nefesine vücûd verse, onun tevâzu'undan nasibi yoktur.”

Ve Harâm b. Münebbih aydır:

“İncîl'de mezkûrdur kim Hakk Teâlâ aydır: 'Âdem'in belinden cemî' zürriyâtı benî âdemi çıkardım. Mûsâ gönlünü cemî'i benî âdemdem mütevâzı' gördüm. Bunun için ben onu istifâ eyleyip, onunla ben vâsitasız mükâleme eyledim.”

Ve Ebû Hafs aydır:

“Her kim ki dilese ki onun gönlü tevâzu' eyleye, ol kimse sâlihlerle yoldaş olsun ve onların hürmetin saklasın ve onların tevâzu'ların görüp onlardan tevâzu' etmek öğrensın, tekebbürlük etmesin.”

Ve Lokmân hekim aydır:

“Her nesnenin bir nîki vardır, amelin dahî nîki tevâzu'dur.”

Ve Şeyh Nûrî rahimehullâhu aydır:

“Beş kimse dünyâda cemî'i halâyıkın azizidir: Bir âlim ki zâhid ola ve bir fakîh ki sûfî ola ve bir ganî ki mütevâzı' ola [4b] ve bir fakîr ki şâkir ola ve bir Seyyid ki sünnî ola.”

Ve Yusuf b. Esbât aydır:

“Gâyeti tevâzu' oldur kim ondan çıkıncak her kimi ki görürsek kendinden onu yek göresin.”

İmâm'üs-sâlikin, zübdetü'n-nâsikîn, eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn aydır: Ben Şeyh Ziyâeddîn Ebu'n-Necîb'le ba'zı seferde bileydin. Şam'a vardık. Şam'da ba'zı ümerâ şeyhe taâm gönderdi. Ol taâm tabaklara koyulmuş ve her tabak, efrengî esîrler başlarında, ol esîrlerin ayakları bukağılanmış. Ol taâmı şeyhe götürdüler, şeyh buyurdu. Hâdimler ol

⁴¹² Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 47.

taâmı ol esirlerin başlarından aldılar, şeyh önüne sofra yaydılar. Ol taâmları ol sofra içine kodular. Ol esîrler ayağın dururlardı. Tâ ki taâm yene, dahî ol tabakları alıp gideler. Şeyh hâdime ayıttı: “Ol esîrleri al bunda gel. Tâ ki bizimle onlar taâm yesinler.” Hâdim ol esîrleri şeyh önüne getirdi. Onlar bir saf olup şeyh önüne oturdular ayakları bukağılanmış. Şeyh seccadesinden kalkıp onların arasına girdi. Keennehu şeyh onların birisidir. Şöyle tevâzu‘la oturup onlarınla bile yiyecek yedi. Biz şeyhin yüzünde tevâzu‘ envârını müşâhede eyledik. Şeyh imânıyla ve ameliyle ve ilmiyle bunların üzerine tekebbürlükten münselih olup, tevâzu‘ ridâsını eğnine alıp, onlara tevâzu‘ eyledi.”

Îmâm Cerîrî aydır:

“Ârifler katında sahîh olup durur ki dînin on ra’si malı vardır. Onun beşi zâhirdedir, beşi bâtındadır. Ammâ ol beş ki zâhirdedir.⁴¹³ Onun biri dilde gerçekliktir ve biri mülkte sehâvetdir ve biri bedende tevâzu‘dur ve biri [5a] incitmeyi terk edip hîç kimse incitmemektir. Ve biri oldur ki kimse onu incitse ona sabır etmektir ve ammâ ol ki bâtındadır. Onun biri efendisini sevmektir ve biri efendisinden ayrılmaktan havf etmektir ve biri efendisine yetişmeye ümît etmektir ve biri işlediği işlere pişmân olmaktır ve biri rabbisinden utanmaktır.”

Ve Yahyâ b. Muâz aydır:

“Tevâzu‘ gökçektir; evet ganîlere gâyet gökçektir. Ve tekebbürlük zîşt ve çirkindir; evet fakîrlere tekebbür eylemek zîştten dahî zîştdir.

Ve Zünnûn aydır:

“Tevâzu‘ alâmeti üçtür: Biri kendini hor görmek ve biri halkı ululamak ve biri hakkı ve nasîhati her kimden iştirse kabûl etmektir.”

Ve Ebû Yezid Bestâmi’ye ayıttılar:

“Kişi ne vakit mütevâzı‘ olur?” Ol ayıttı: “Halâyıkda kendinden şerli hîç kimse görmediği vakit.”

“Ve ba‘zı hükemâyâ ayıttılar:

“Hiçbir ni‘met bilir misin ki, ol ni‘mete hîç kimse haset etmeye? Ve dahî hiçbir belâ bilir misin ki, onun sâhibini hîç esirgemeyeler?” Ol ayıtdt: “Şol ni‘met ki; ona haset etmezler, ol tevâzu‘dur. Ve şol belâ ki; onun sâhibini esirgemezler, ol tekebbürlüktür.”

⁴¹³ Metinde bu kelime muhtemeldir ki sehven “batındadır” olarak geçmektedir. Kayseri nüshasında (1073.) ve Hasan Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz çevirisinde “zahirdedir” olarak, Kastamonu nüshasında ise “batındadır” olarak geçmektedir. (KHK, 3149.) Biz anlamca uygun olduğunu düşündüğümüz “zahirdedir” kelimesi ile düzeltme yaptık.

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

يُحْشَرُ الْمُتَكَبِّرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْثَالَ الذَّرِّ فِي صُورِ الرِّجَالِ يَغْشَاهُمُ الدُّلُّ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ يُسَاقُونَ إِلَى سَجْنٍ فِي

جَهَنَّمَ⁴¹⁴

Ya ‘nî kıyâmet gününde mütekebbirleri Hakk Teâlâ uşâcuk karıncalar gibi âdem sûretinde haşreyleye. Dükeli halâyık onları basıp onların üzerlerine yürüyeler. Ondan sonra onları cehennemde bir zindana koyalar.

Ve bir gün Habîb aleyhisselâm ashâbına ayıttı: *Niçin sizde [5b] ibâdet halâvetini görmezem? Ashâb ayıttılar: “İbâdet halâveti nedir?” Rasûl aleyhisselâm ayıttı: Ol tevâzu’dur. Ve dahî Rasûl aleyhisselâm ayıttı: Benim ümmetimin tevâzu‘ edicilerini göricek, onlara tevâzu‘ eylen ve tekebbürlük eyleyenleri göricek, onlara tekebbürlük eylen.*

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurur ki:

لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبَرٍ وَلَا يَدْخُلُ النَّارَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ

إِيمَانٍ⁴¹⁵

Ya ‘nî miskâl-i zerre kadar, ya ‘nî şol küçük karınca ağzı kadar kişide kibir olsa ol kişi cennete girmez. Bunun te’vîli oldur ki; eğer miskâl-i zerre bir kişide kibir olsa, onun cezâsı cennete girmemek olaydı. Evet, Hakk Teâlâ fazlıyla onu afv eyleye. Dahî ol kişi kibirden pâk olup cennete gire. İmâm Hattâbî bu hadîsin te’vîlinde iki vecih zikir eyledi. Birisi budur kim; kibirden murâd, îmandan tekebbürlük etmektir. Ve birisi dahî oldur kim; bir kişinin gönlünde küçük karınca ağzı kadar kibir varken cennete girmeye. Belki ta‘zîb etmekle onun gönlünden kibri çıkaralar veyâhûd Hakk Teâlâ afv eyleyip onun gönlünden kibir çıka. Ondan sonra ol cennete gire. Ve bir kişide miskâl-i zerre îmân olsa, ol kişi cehenneme girmez.

İmâm Gazzâlî rahmetullâhi aleyh *İhyâ*’da zemm-i kebir ve medh-i tevâzu‘ kitâbında Cerîr b. Abdullâh’dan rivâyet eyler ol aydır:

“Bir gün bir kişi gördüm, bir ağaç dibinde yatmış uyur. Ol ağaca nat‘in asmış, onun gölgesine yatmış. Gün dahî ol nat‘dan geçmiş, ol kişi üzerine dokunmuş. Ol nat‘ı ol kişiden yana asa kodum [6a] ol kişi uyandı gördüm ki ol Selmân-ı Fârisî’ymiş ona bu hikâyeti diyiverdim. Selmân bana ayıttı: yâ Cerîr dünyâda Allâh için tevâzu‘ eyle zîrâ kim ki dünyâda Allâh için tevâzu‘ eylese Hakk Teâlâ onu âhirette yücelte ondan sonra

⁴¹⁴ Tirmizî, “Kıyâmet”, 47/2492.

⁴¹⁵ Müslim, “İman”, 147; Ebû Dâvûd, “Libas”, 26

ayıttı: Yâ Cerîr kıyâmet gününün karanlığı nedir hîç bilir misin? Ben ayıttım: Yok. Selmân ayıttı: Ol halkın biri birine zulum ettikleri zulamâtıdır. Yûnus b. Ubeyd Arafât'da aydır: Bu cem'iyette olana Allâhu Teâlâ rahmet ettiğinde benim şekkim yok idi eğer ben bunda değilmişsem ve Mâlik b. Dînâr aydır: Eğer şu mescid kapısından bir kişi çağırıp ayıtsa şerliniz taşra gelsin dese benden ön mescidden kimse çıkmayaydı. Mûsâ b. el-Kâsım aydır: Muhammed b. Mukâtil zamânında zelzeleler oldu ve katî yeller esti Muhammed b. Mukâtil'e varıp ayıttık. Yâ İmâme'l-Müslimîn duâ eyle tâ ki Hakk Teâlâ bu zelzeleleri ve bu yelleri def' eyleye Muhammed b. Mukâtil ağlayıp ayıttı: Korkarım ki ben sizin helâklığınıza sebep olam ve bu zelzeleler ve bu yeller benim için ola. Mûsâ b. El-Kâsım aydır: Ol gece Muhammed Mustafâ'yı düşümde gördüm bana ayıttı: Hakk Teâlâ sizden ol zelzeleleri ve ol yelleri def' eyledi Muhammed b. Mukâtil duâsıyla ve Atâi Sülemî radiyallâhu anhü gök gürültüsünü işitse dururdu halvete girip karnını tutardı oğlan burusu tutmuş avrat gibi inlerdi ve aydırdı ki bu gürültüler benim içindir ey keşke ben ölsem Müslümânlar râhat olurlardı bir kişi Rasûle medh edib ayıttılar: Yâ Rasûlallâh fülân kişi begâyet **[6b]** hayırlı kişidir ve âbidtir dediler. Bir gün ol kişi Rasûl katına geldi Rasûl hazretine ayıttılar: Ol dediğimiz kişi budur. Rasûl ayıttı: Bunun alnında şeytân nişanı var. Pes ol kişi selâm verdi Rasûl katında durdu. Rasûl ona ayıttı: Billâhi hîç senin gönlünde var mıdır ki bu kavim içinde senden efdal yoktur. Ol kişi ayıttı: Neam yâ Rasûlallâh benim gönlümde şu vardır ki bunda benden efdal kimse yoktur senden artık Rasûl aleyhisselâm ayıttı: Gördüğüm budur dedi. Mûsâ aleyhisselâm katında iki kişi iftihâr eylediler birisi ayıttı: Ben fülân oğluyum ol fülân oğludur ve ol dahî fülân oğludur dokuz ataya değin saydı. Hakk Teâlâ Mûsâ Peygâmbere vahy eyleyip ayıttı: Yâ Mûsâ ol kişiye de, onun ol dukuz atası cemî'i cehennemliktir ve onuncusu kendidir.

İmâm-ı ehli't-tasavvuf ve zübdetü ehli't-taarruf, eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn, ravvehallâhu rûhahu aydır: Tevâzu' hakîkatte kibirle, alçaklık ve horluk arasında i'tidâl riâyet etmektir. Kibir oldur kim; kişi nesne-i miktârından ziyâde mertebede koya. Ve alçaklık ve horluk oldur kim; kişi nefisini bir mertebede koya ki onu horlayalar ve onun hakkını tazyî' eyleyeler.

Evet, tevâzuun şerhinde meşâyihin işârâtından nice nesneler fehm olunur ki, onlar tevâzuu alçaklık ve horluk yerine koyupdururlar. Ondandır üç ifrâtta hazîz-i tefrîte düşmek lâayk olur. Ve dahî hadd-i i'tidâlden münharif olmak tevehhüm olunur. Lâkin onların kasdları oldur kim mürîdlerin nefislerini kam' edip koparmakta **[7a]** mübâlağa etmektir.

Tâ ki mürîdlere ucub ve tekebbürlük yol bulmaya. Zîrâ ki evvalâ sultân hâli zâhir oluncak ucubdan az mürîd kurtulur. Hattâ ululardan nice sözler naklolundu ki ol söz ucuba delâlet eyler.

İmdi şöyle bilgil ki meşâyihdan onun gibi sözler ki naklolunur. Onlar henûz hâl sekrânlığından eylememişken ve ibtidâ’i hallerinde sahv fezâsına çıkmışlarken, onun gibi sözler söylediler. Ve eğer sâhib-i basîret im’âni nazar eylese bilir ki, onun gibi sözler gönüle vâridât-ı rabbâniye vârid oluncak, nefis ondan nesne istîrâk edip zâhir olur. Zîrâ vakti ki gönüle vâridât-ı rabbâniye vârid oluncak, nefis ondan nesne istîrâk eylese, sıfatıyla nefis zâhir olur. Bir vechile ki hâle ve vakte ziyân değirmez. İmdi ondandır şol sözler ki ucuba delâlet eyleye. Niteki ba‘zılar ayıttılar: “Bu gök altında benim gibi kim vardır?” Ve ba‘zılar ayıttılar: “Kadem-i alâ ragabeti cemî’i’l-evliyâi” ya’nî benim kademim cemî’ evliyânın boynu üzerindedir. Ve ba‘zılar ayıttılar: “Atımı eyerledim ve oyanladım, ona bindim, aktâr-ı arzda tavâf edip ayıttım: ‘Hiçbir mübâriz varmıdır ki gele benimle mübâreze eyleye?’ Hiç kimse bulunmadı.” İmdi bu sözler vakitlerinde sarhoş olduklarına işârettir. Şeyh aydır: Kime ki bu müşkil gelse, bu sözler istîrâk-ı nefisten ettiği bunları Rasûlün ahvâlinin mîzânına vursun. Ve onların tevâzu‘larına ve bunun gibi sözlerden ictinâb ettiklerine nazar eylesin. Ve dahî onlar bunun gibi sözleri câ’iz görmediklerine nazar eylesin. Görsün ki bunun gibi **[7b]** sözler nefsin istîrâkından mıdır? Veyâhûd ondan değildir? Evet, sâdık âriflerin her kelâmına bir vech-i sahîh olmak gerek. İmdi ol vech-i sahîh oldur kim, hâl sarhoşluğunda feyz ile onların bâtınları doldu. Lâcerem sarhoş olup bunun gibi kelâmlar söylediler. İmdi sarhoşların kelâmı ma‘zûrdur.

Pes meşâyih ki erbâb-ı temkîn olalar. Vakti ki bildilerse ki nefisde bunun gibi gizli dâler ve illetler vardır. Lâcerem *Tevâzu’*un şerhinde mübâlağa eylediler. Bir vechile ki onu alçaklık ve horluk haddinde kodular mürîdlere devâ etmek için. Ve tevâzu‘da i’tidâl oldur kim, kişi kendi müstehak olduğu mertebeden aşağı mertebeye râzî ola. Ve eğer bir kişi nefsinin çamûşluğundan emîn olsa, nefsinin müstehak olduğu mertebede durgursun. Min gayrı ziyâdetin ve noksânın. Evet, vakti ki nefsin aslı tabî‘atında çamûşluk ve tekebbürlük olduysa; zîrâ ki bu salsâli kelfehhârdan yaratılıp durur. Lâcerem onun tabî‘atında nisbet-i nâriyyet ve taleb-i isti‘lâ oldu asıl merkezine ki; ol küre-i nârdır ki, ol cemî’i anâsırdan âlîdir. Pes nefis muhtâc oldu ki tevâzu‘ ile ona timâr edeler. Ve onu mustehak olduğu mertebeden aşağı mertebeye bırakalar. Tâ ki ona tekebbürlük ârız olmaya.

İmdi kibir oldur kim, kişi kendini kendinden gayrıdan ulu zanneyleye. Ve tekebbürlük bunu izhâr etmektir. İmdi kibir sıfâtı bir sıfattır. Kim Allâhu Teâlâ hazretinden gayrı ol sıfata mustehak değildir. Pes şol kimse ki mahlûkâtan kibir da‘vâsını eylese ol kezzâbtır. İmdi kibir ucubdan mütevellit olur ve ucub cehldendir. İmdi cehl hakîkatte insâniyyetinden [8a] münselih olup çıkmaktır. Ve Hakk Teâlâ kibrin şânını ta‘zîm eyleyip ayıttı:

لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ

“O, ululuk taslayanları sevmez.” (en-Nahl 16/23). Ya‘nî Allâhu Teâlâ tekebbürleri sevmez.

Ve dahî ayıttı ki:

أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَنُورٌ لِّلْمُتَكَبِّرِينَ

“Cehennemde büyüklener için yer yok mudur?” (ez-Zümer 39/60). Ya‘nî cehennemde mütekebbirlere karârgâh yok mudur? Ya‘nî cehennemde mütekebbirlere karâr eyleyecek yer vardır. Ve dahî hadîs-i kutsîde vârid olup durur ki:

الْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي، وَالْعِظْمَةُ إِزَارِي، فَمَنْ نَارَ عَنِي وَاجِدًا مِنْهُمْ، قَذَفْتُهُ فِي النَّارِ⁴¹⁶

Ya‘nî Hakk Teâlâ aydır: Azamet benim ridâmdır ve kibriyâ benim izârımdır. Hakk Teâlâ bunlardan münezzeh pâdişâhtır. Ma‘nâsı demek olur ki ke ennehu Hakk Teâlâ aydır: Ridâyla izâr sâhibine mahsûs olduğunleyn, azametle kibriyâ dahî bana mahsustur. İmdi kim ki bunların birisinde bana münâzaa eylese, ya‘nî ululansa veyâhûd tekebbürlense, onu ben cehennem oduna yakarım. Ve dahî Hakk Teâlâ Habîbi bir vechile yürümekten nehyeyledi ki ondan tekebbürlük anlana.

Pes buyurdu ki:

وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا

“Yeryüzünde böbürlenerek yürüme, çünkü sen ne yeri delebilir ne de uzun boylulukta dağlara erişebilirsin.” (el-İsra 17/37). Ya‘nî yâ Habîb yerde sen bir vechile yürüme ki, ol betara ve kibre delâlet eyleye. Zîrâ ki sen kibirle yerleri katî katî bastığınla yırtıp onlardan çıkmazsın ve dahî sen kibirle dağlara beraber olmazsın. İmâm Fahrreddîn er-Râzî *Tefsîr-i Kebir*'de aydır: Ke ennehu Hakk Teâlâ aydır: Yâ Habîb sen kibirle yerleri yırtıp ondan çıkmaya kâdir değilsin ve dahî kibirle dağlara çıkıp onlara beraber olmazsın. İmdi sen bu iki cemâd arasında muhâtsın sen ne bunun harkına [8b] kâdirsin ve ne hod onun üstüne

⁴¹⁶ Müslim, “Birr”, 136; Ebû Dâvûd, “Libas”, 25.

çıkıp beraber olmaya kadirsin. Pes sana lâıyk değildir tekebbürlük imdi Habîbi bundan nehyetmekten murâd ümmetini nehyetmektir.

Ve dahî Hakk Teâlâ insânı tuğyânında haddine reddeleyip buyurur ki:

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ

“İnsan neden yaratıldığına bir baksın. O, hızla atılan bir sudan yaratıldı.” (et-Tarık 86/5-6). Ya’nî insân nazar eylesin ki ol neden mahlûktur. İmdi ol mâ-i dâfıkdan yaratılmıştır. Ya’nî iki karışmış sudan mahlûktur ki birisi er suyu ve biri avrat suyudur. İmdi insân buna nazar eylemek gerek tâ ki ol tekebbürlük eylemeye. Zîrâ ki bunlardan yaratılana tekebbürlük lâıyk değildir.

Ve bundan dahî eblağ bir mahalde dahî buyurdu ki:

فَتِلْ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَرَهُ

“Kahrolası o insan! Ne kadar da inkârcı! (Bir düşünse) Allah onu neden yarattı? Bir spermden yarattı da ona şekil verdi.” (el-Abese 80/17-18).

Bu eşnai deavâtla duâ’un aleyhdır ve dahî insânın küfrânı ni‘me olduğundan ve tekebbürlük ettiğinden teaccübdür. İmdi bunda zemm-i belîğ ve sahat-ı azîm vardır. Ya’nî Hakk Teâlâ aydır: İnsâna la’net olunsun ki nefsinı küfrân-ı ni‘me eyledi ki, onu Hakk Teâlâ bir hakîr nesneden halk eyledi ki, ol nutfedir ki, onu ondan halk eyleyip, a‘zâsını ve eşkâlini takdîr eyleyip müheyyâ eyledi. Bir vechile ki ona gereklidir, imdi ey azîz karındaşım insâna şöyle gerekdir: Kim evveline nazar eyleye. Göre kim Hakk Teâlâ onu kemâl-i lutfundan bir pâre nutfeden halk eyledi. Ol nutfeden a‘zâlar terkîb eyledi. Ve ol nutfenin her cüzünü taksîm eyleyip ba‘zısını ilik ve ba‘zısını sünük eyledi ve ba‘zısını damarlar eyledi ve ba‘zısını sinirler eyledi ve ba‘zısını et eyledi [9a] ve ba‘zısını yağ eyledi ve ba‘zısını deri eyledi ve ba‘zısını kıllar eyledi. Ondan sonra her uzvu bir vechile tertîb eyledi ki, bir uzuv bir uzuva benzemez. Ve onun her cüzünde bir terkîb eyledi ki bir terkîbi bir terkîbe benzemez. Ve onun gözü yokken ona göz verdi ve eli yokken el verdi ve ayağı yokken ayak verdi ve dili yokken dil verdi ve kulağı yokken kulak verdi. Ve helümme cerran bârî, hîç nesne değilken onu var eyledi. Ve onu var eyledikten sonra onu insân eyledi. İnsân eyledikten sonra onu ehl-i îmândan eyledi. Ve ehl-i îmândan eyledikten sonra onu Muhammed Mustafâ ümmetinden eyledi.

İmdi şol kimsenin hâli böyle ola, ona tekebbürlük lâıyk değildir. Zîrâ ki onun evveli nutfedir ve onun âhiri cifedir. Ve şimdiki hâlde yemek içmek ve giymek esîridir. Ve bir gömleğe girip durur ki, eğer onun ağzını ve burnunu tutsalar def’aten hâli muteğayyir

olup ölür. Ve eğer terleyecek olursa, koltuğunu ve budları yer onlardan murdâr râyihalar çıkar. İmdi bir kimsenin ki hâli böyle ola, ona lâıyk değildir illâ tevâzu‘. Pes öyle gerekdir kim Hakk Teâlâ’nın mahlûkâtından hiçbirisine hor bakmaya.

Niteki âriflerden birisi aydır:

“Şeyh Şiblî ile seyr eylerdim. Nâgâh yol üzerinde bir kokmuş kelb ölüsünü gördük. Şeyh ridâsını bana verip ayıttı: ‘Var şol kelbi bu ridâ içine ko. Onu ol oradan götür, bir gayrı yerde göm.’ Vardım ol kelbi şeyhin ridâsına koydum, dahî götürdüm bir gayrı yerde bıraktım. Ondan sonra ridâyı yudum. Şeyh hazretine geldim. Şeyh bana ayıttı: ‘Dediğimi [9b] yerine getirdin mi?’ Ben ayıttım: ‘Yok, işte ridâyı yuyup yine getirdim’, dedim. Şeyh bana nesne demedi. Ben ayıttım: ‘Ey şeyh, niçin bana bunun gibi nesne emrettiniz?’ Şeyh ayıttı: ‘Bunu görücek, bundan istikrâh eyledim. Nâgâh benim sırrımda bir nidâ işittim ki: Ey Şiblî, niçin bunu istikrâh edersin, bunu ben halk etmedim mi? Lâcerem ben dahî sana onu emreyledim.”

Ve Habîb Muhammed Musfata aleyhisselâm aydır: *Nûh Peygâmbere adı yeşkür idi. Günâhından ötürü çok ağlayıp ve çok sâğû sâğdığı için ona Nûh dediler. Ayıttılar: “Yâ Rasûlallâh onun günâhı neydi?” Rasûl ayıttı: Ol bir gün bir kelb gördü onun gönlünden geçti ki, bu kelb nice çirkin olur. Lâcerem Hakk Teâlâ ona vahyeyleyip ayıttı: Sen bundan yeğ halk eyleye bilersen halk eyle. Pes ol dahî şol kadar ağladı ki Hakk Teâlâ ona ayıttı: Yâ Nûh, ya ‘nî ey sâğû sâğıcı, ne çok sâğû sâğarsın ve çok zârîlik eylersin.*

Ve ba‘zılar mütekebbirlere ayıttılar:

“Niçin tekebbürlük eylersin? Kim senin evvelin nutfe-i mezidedir ve âhirin cîfe-i kaziredir. Ve şimdi hâmil-i aziresin.” Bunu nazım eyleyip ayıttılar: Beyt

كيف يزهو من يرجوه

أبد الدهر ويدعوه⁴¹⁷

İmdi vakti ki bir gönülden tevâzu‘ rihlet edip gitse ve onun yerine kibir karâr eylese, ol kibrin eseri ba‘zı cevâriha münteşir olup dağılır, yeter şeyhu’l inâ’u bimâ fihi kadıyyesince. Pes vakit olur ki onun eseri bu yönde zâhir olur. Lâcerem onun sâhibi boynunu uzatır ve kâh olur ki onun eseri yüzünde zâhir olur. [10a] Şöyle ki onun sâhibi yüzünü fukarâdan i‘râz eder ve kâh olur ki onun eseri başda zâhir olur.

İmdi niteki kibrin âsârı münkasım olur cevârih üzerine hemcinân onun her kısmının tâlleri vardır. Ba‘zısı ba‘zısından eksef tîh gibi ve zehv gibi ve izzet gibi. İmdi bunlar kibrin üç

⁴¹⁷ Sonsuza dek uykusundan dönmeyecekken bir insan nasıl övünebilir, nasıl kibirlenebilir?

tâlidir illâ bu kadar vardır kim izzet sûretâ kibre benzer evet hakîkatte izzet kibre muhâliftir sûretâ tevâzu‘ alçaklık etmeye benzediğinleyin. İmdi tevâzu‘ etmek mahmûddur ifrâtla alçaklık etmek mezmûmdur ve izzet mahmûddur. Niteki Hakk Teâlâ buyurur:

وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ

“İzzet Allah’ın, Rasûlünün ve mü’minlerindir.” (el-Münâfikûn 63/8).

İmdi şöyle bilgil ki izzet kibirin gayrıdır. Pes mü’mine kendini hor eylemek helâl değildir. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurur:

لا يَنْبَغِي لِلْمُؤْمِنِ أَنْ يُدَلَّ نَفْسَهُ

Kütüb-i Tevârih’de mezkûrdur kim İmâm Muhammed bir meclisde otururdu. Nâgâh ebnâ’i dünyâdan birisi onun üzerine geçip oturdu. İmâm Muhammed yerinden kalkıp ayıttı: Gale Rasûlullâhi sallallâhu aleyhi vesellem:

لا يَنْبَغِي لِلْمُؤْمِنِ أَنْ يُدَلَّ نَفْسَهُ

Pes izzet oldur kim kişi kendi nefsinin hakîkatini bile ve onu aksâm-ı âcile-i dünyâviyyede koyup, onu talep edip, hor etmeye. Ve kibir kişiyi kendi nefsinin bilmeyip onu mertebesinden ziyâde mertebeye komaktır.

Niteki Hasan radiyallâhu anhü ayıttılar: “Nefsinde nice azîm olupdurursun?” Hasan ayıttı: “Ben azîm değilim, belki ben azîzim.”

İmdi vakti ki izzet mezmûm olmadıysa ve izzet zâhirde kibre benzediyse Hakk Teâlâ ayıttı⁴¹⁸:

الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ

“Yeryüzünde haksız yere böbürleniyorsunuz.” (el-Arâf 7/146). Bu âyette işâret-i hafiyye [10b] vardır kim izzet ehli hakkındır. İmdi tevâzuun inhirâfsız haddi üzerine durmak, izzet sırâtı üzerine. Ol sırât kibir nârinin üzerine konmuştur. İmdi bu izzet sırâtı üzerine hiç kimsenin kademi sâbit olmaz. İllâ ulemâ-i râsihînin akdâmı ve urefâ’i mukarrabînin akdâmı sâbit olur ve dahî siddîkların ve abdâlların akdâmı sâbit olur. Ba‘zılar aydırlar: “Kim ki tekebbürlük eylese ol kendi nefsinin horluğundan ve hissetinden haber verir, kim ki tevâzu‘ eylese ol kendi nefsinin keremini izhâr eyler.

Ve Hakîmi Tirmizî aydır:

⁴¹⁸ *Tasavvufun Esasları Avârifü’l-maârif* kitabında burada “Ahkâf Suresi 46. Ayet” olarak tercüme edilmiştir.

“Tevâzu‘ iki türlüdür. Birisi oldur kim insân Hakk Teâlâ’nın emrine ve nehyine tevâzu‘ eyleye. Zîrâ ki nefis râhatlık isteği ve şehvâtını isteği müteâlî olup serkeşlik eyler. Ve vakti ki Hakk Teâlâ’nın emrini ve nehyini onun boynuna kosalar ol serkeşlikten i‘râz edip tevâzu‘ eyler. Ve tevâzuun bir türlüsü dahî oldur kim, nefis Allâhu Teâlâ hazretinin azametine tevâzu‘ eyleye. Ve üftâde ola. Nefs helâl ârzûlarından men‘ oluna. Bu tevâzuun hâsılı oldur kim, kişi kendi meşîyyetini Allâhu Teâlâ hazretinin meşîyyetine terk eyleye. İmdi şöyle bilgil ki, kişi tevâzuun hakîkatine yetişmez. İllâ onun gönlünde müşâhede nûru lemeân edincek yetişir. Zîrâ ki ol vakit nefis ol nûr heybetinden erir. Lâcerem nefis ol vakit kibir ve ucub gışşinden sâfî olup, Hakk’a ve halka mutî‘ olur, onun âsârı ve sıfâtı mahv olduğu için. Ve dahî ol kudurâtından pâk olup gubârından tâhir olduğu için.

İmdi tevâzuun tamâmı Muhammed Mustafâ’da idi, kurb vatanlarında. Niteki [11a] Âişe radiyallâhu anhâ aydır:

“Bir gece nevbet benim idi Rasûl aleyhisselâm benim evimde yattı donla⁴¹⁹ uyandım. Rasûl aleyhisselâm yatağında bulamadım. Benim gönlüme geldi ki Rasûl aleyhisselâm hâtûnlarının ba‘zısına vardı, dedim durdum. Hâtûnlarının hücrelerinde istedim bulamadım. Mescide geldim, gördüm ki Rasûl aleyhisselâm mescidde secdeye varmış secdesinde aydır:

سَجَدَ لَكَ سَوَادِي وَخَيَالِي، وَأَمَّنَ بِكَ فُؤَادِي وَأَقَرَّ بِكَ لِسَانِي، وَهَا أَنَا ذَا بَيْنَ يَدَيْكَ، يَا عَظِيمُ يَا غَافِرُ

الدُّنْبِ الْعَظِيمِ⁴²⁰

İmdi Rasûl hazretinin

سَجَدَ لَكَ سَوَادِي وَخَيَالِي

dediği tevâzu‘da istiksâdır, vücûdunun âsârını mahv etmekle. Şöyle ki secde etmekten onun zâhirinden ve bâtınından bir zerre tehallûf eylemez.

İmdi vakti ki sûfinin kurb-i bisâtında, tevâzuu hâsdan hazzı tamâm olmasa, halka tevâzu‘ etmekten onun nasîbi tamâm olmaz. İmdi bu saâdet bir saâdetdir ki; vakti ki ol ikbâl eylese, cemî‘ nesneyle bile ikbâl eyler. Pes tevâzu‘ sûfilerin ahlâkının eşrefindendir.

Ve dahî sûfilerin ahlâkındandır, müdârâ ve halkdan zahmetler ve rabhlar götürüp onların incitdiklerine sabr eylemek.

⁴¹⁹ Kastamonu nüshası (KHK3149_Page_142.jpg.) ile Kütahya nüshasında da (Kütahya 1073_199.JPG) bu şekilde geçmektedir.

⁴²⁰ Bedenim ve hayâlîm sana secde etti, kalbim sana îmân etti, lisânım seni ikrar ediyor, işte huzurundayım. Ey Yüce Mevlâ! Ey büyük günahların bağışlayıcısı!

Rasûl'ün aleyhisselâm halkla müdârâsı şol hadde yetişipdururdu ki, bir gün ashâb arasında bir yahûdî ölüsü bulundu. Rasûl onlara hayf ve zulm eylemedi. Belki onun için yüz deve diyet verdi, ashâb bir deveye muhtaçken. Ve dahî onun hüsn-i müdârâsındandı. Taâm gelse ol taâmı zemmeylemezdi. Tuzlu olmuş veyâhûd tuzsuz olmuş demezdi. Ve dahî hizmetkârına [11b] niçin şöyle ettin diye kakımazdı.

Enes radiyallâhu anhü aydır:

“Rasûl hazretine on yıl hizmet eyledim. Hîçbir gün bana, ol bir iş için niçin şöyle işledin, demedi ve ol işi niçin terk ettin demedi.

İmdi ehli beytiyle ve evlâdıyla ve komşularıyla ve yoldaşlarıyla ve dükeli halkla müdârâ etmek sûfîlerin ahlâkındandır. Ve halkın ezâlarına tahammül etmekle ve ona sabr eylemekle nefsin cevheri zâhir olur. Ba‘zılar aydırlar: “Her nesnenin cevheri vardır. İnsânın cevheri akıldır ve aklın cevheri ezâlara ve belâlara sabr etmektir.

Ve Rasûl aleyhisselâm buyurur:

المؤمنُ الذي يُخَالِطُ النَّاسَ و لا يَصْبِرُ على أذاهمُ ، أفضلُ من المؤمن الذي لا يُخَالِطُ النَّاسَ و لا يَصْبِرُ على أذاهمُ⁴²¹

Ya‘nî: Şol mü‘min ki halka karışıp onların ezâlarına sabr eder ol hayırlıdır şol mü‘minden ki halka karışmaz ve onların ezâlarına sabr eylemez.

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurdu ki:

Siz Ebû Damdam gibi olmaya âciz misiz? Onun gibi niçin olmazsınız? Ayıttılar: “Ebû Damdam nice iş işlerdi?” Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Vakti ki sabâh olsa aydırdı ki:*

اللهم إني قد تصدقت بعرضي على من ظلمني فمن ضربني لا أضربه ومن شتمني لا أشتمه ومن ظلمني لا أظلمه

Ya‘nî Ebû Damdam aydırdı ki: “Ey Çalabım, bugün ben ırzımı bana zulm eyleyenlere sadaka eyledim. Beni uranı ben urmazam ve bana söğene ben söğmezem ve bana zulm eyleyene ben zulm eylemezem.

Ve Âişe radiyallâhu anhâ aydır:

“Bir gün Rasûl hazretiyle oturuyordum. Bir kişi içeri gireyim diye destûr diledi. [12a] Rasûl ayıttı: “*Bi’sse İbnü’l- Aşîre*” Ya ‘nî Aşîre oğlu yaramaz kişidir. Ol gelene Aşîre oğlu derlerdi. Rasûl ona destûr verdi, ol kişi içeri girdi. Rasûl ona lütufla söyledi ve ona lütuflar eyledi. Vakti ki ol kişi çıktı gitti. Ben ayıttım: ‘Yâ Rasûlallâh bu kişi hakkında demin siz

⁴²¹ İbn Hanbel, III/43.

“bi’s-e İbnü’l Aşîre” dediniz, içeri girincek ona lütuflar eylediniz bu ne acebdir?’ Rasûl ayıttı:

إن من شر الناس من اتقاه الناس فحشه⁴²²

Ya’nî: *Halkın gâyet yaramazı ve gâyet şerlisi şol kimsedir ki, halk onu terk edeler onun fuhşundan ve şerrinden korktuklarından ötürü.*

Ve eğer ba’zı hâtırda hutûr edecek olursa ki, ol kişinin ardınca Rasûl aleyhisselâm “bi’s-e İbni’l Aşîre” dediği gaybet değil midir? Biz ayıdırız ki; bu gaybet değildir. Zîrâ ki ba’zılar aydırlar: “Ol kişi ihtimâl var ki ol vakit kâfirdi ola. Yâhût Rasûl aleyhisselâm nûr-u nübüvvetle bilirdi ki, ol kişi âhir mürted olsa gerekdi. Neûzü billâhi min zâlike. Veyâhûd ol kişi âşikâre yaramaz işler işlerdi.” İmdi fâsık mu’linin gaybeti gaybet olmaz. Rasûl aleyhisselâm “bi’s-e İbni’l Aşîre” dediği tâ ki halk onun hâlinden ihtirâz edeler.

Şeyhu’s-sünniyyîn ve senedü’l-müteeddibîn, eş-şeyh şihâbü’l-milleti ve’l-dîn aydır: Kişinin aklının kemâli ve onun ilmi ve hilmi vâfirdiği, onun halkla müdârâ gökçek olmasından bilinir. Zîrâ ki nefs-i müşmeîn ve munkabiz olur, kendinin murâdını aks eyleyene. Ve kendinin murâdını vermeyene gayz ve gazab ve hışmeyleyip onu yeğni eyler. [12b] Lâcerem ol dahî kendinin murâdını aks eyleyene gazab eyleyip hışmeyler. İmdi müdârâ ile nefsin âğûsu kesilir ve onun tayşısı ve nüfûru reddolunur. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurur ki:

مَنْ كَظَمَ غِيظًا وَهُوَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُنْفِذَهُ دَعَا اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى رُؤُوسِ الْخَلَائِقِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى

يُخَيِّرَهُ اللَّهُ مِنَ الْحُورِ مَا شَاءَ⁴²³

Ya’nî: Kim ki hışmını ve kakıdığını yutsa, ya’nî onu def’ eylese, intikâm etmeye kadirken, Hakk Teâlâ kıyâmet gününde onu kığıra ve ona ayıta, her kangı hûrî dilersen sana verdim diye.

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurur ki:

أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِمَنْ يَحْرُمُ عَلَى النَّارِ، وَمَنْ تَحْرُمُ عَلَيْهِ النَّارُ؟ عَلَى كُلِّ قَرِيبٍ هَيِّنٍ سَهْلٍ⁴²⁴

Ya’nî Rasûl aydır: Size haber vereyim mi, cehennem kimin üzerine harâmdır? Ya’nî kim cehenneme girmez, ol cehenneme girmeyenler her kimsedir ki; ol yumuşak ve âsân işli ve yumuşak hûlu ve Müslümânlara gökçek hûyla yakîn olucudur.

Ve Rasûl hazretine bir kişi getirdiler. Rasûl ol kişiye söz söyledi, ol kişi korkusundan titredî. Rasûl aleyhisselâm ona ayıttı: *Ey kişi benden korkma, ben bir cebbâr beg değilim*

⁴²² Buharî, “Edeb”, 48,38; Müslim, “Birr”, 73.

⁴²³ Tirmizî, “Birr”, 74; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 3.

⁴²⁴ Tirmizî, “Kıyâmet” 45.

belki Kureyş kabîlesinden bir hâtûn oğluyum ki ol hâtûn kadîd yerdi ya ‘nî kuru et ve kuru etmek yerdi.

Ba‘zılar sûfilere medh edip ayıttılar:

El-arabiyye

هينون لينون ايسار بنو يسر
سواس مكرمة أبناء ايسار
لا ينطقن عن الفحشاء ان نطقوا
ولا يمارون ان ما رو اباكثر
من تلق منهم نقل لا قيت سيدهم
مثل النجوم التي يسرى بها السارى

Tercemete bi'l-Fârisiyye

Sıfat-ı ehl-i Hudâ nermî ve âhesregî est [13a]

*Kâr-ı îşân kerem ü bahşiş u âsân kârî
Sehun-i zişt ne-gûyend çu gûyend sehun
Bahs-i îşân nebuved bîhûde ez bisyârî
Rahnümâ hemçû nücûm end ve her ân yek zîşân
Ki be bînî zi şeref server-i şân pindârî
Ve Tercemete bit-Türkiyye
Hazrete âşık olanlar lutf ile söyler öveler
Kendüler nâzûk olarun yüzleri dâ'im güler
İşleri hem bahşişu ve lutfu ve keremdür bezl-û cûd
Ger dirisek cânunuz vir virmezüz dimez ölür
Söyleyicek fuhş sözler söylemezler hîç hem
Bahsi çok çok eylemezler bahsi idincağaz olar
Rehnümâdur cümle anlar gökde yıldızlar gibi
Anları sen görseyidün diyeydün sultân bular
Nesir*

Bir kişi aydır:

“Huneyn Gazâsında kalabalıkta Muhammed’in aleyhisselâm ayağına basdım. Benim na‘leynim dahî demirliydi. Rasûl aleyhisselâm elindeki kamçıyla benim elime vurub ayıttı: بِسْمِ اللَّهِ أَوْجَعْتَنِي Ya ‘nî: *Benim ayağımı ağrıttın.* Ol gece sabâha değin uyumadım. Ben ayıttım: ‘Rasûl hazretinin ayağını ağrıttım, benim hâlim ne ola’ dedim, ağladım. Sabâh

oluncak bir kişi gelip ayıttı: ‘Fülân kâni’ Ben ayıttım: ‘Ol benim, nedir dersin?’ Ayıttı: ‘Gel, seni Rasûl hazreti kığırır.’ Ben dahî bin türlü korkuyla Rasûl hazretine vardım. Rasûl beni görüncek ayıttı: *Dün benim ayağıma sen na‘leyninle bastın. Benim ağayımı ağrıttın. Ben seni kamçıyla vurdum. İmdi işte sana seksen koyun vereyim, onu bana helâl eyle.* İmdi ey azîzler işte Hazreti Rabbü’l-âlemînin Habîbinin halâyıkla müdârâsı ve onlarınla muâmelesi şöyleydi.

Pes şol kimse ki ârif dirilir, bu sıfâtla [13b] sıfatlanmaz ol mağrûr kezzâbtır. Ve dahî sûfîlerin ahlâkındandır, bezl-ü îsâr ve onlar mevcûd-u îsâr ederler. Ve mefkûde sabr ederler. Ya‘nî ellerinde olanı infâk ederler ve ellerinde nesne olmayacak sabr ederler. Ebû Yezîd Bestâmî aydır: “Belh’den bir yiğit Mekke’ye giderken bize uğradı. Ol yiğit bizi ilzâm ettikleyin hiç kimse beni ilzâm eylemedi. Zîrâ ki ol bana ayıttı: ‘Sizin katınızda zühhd nedir?’ Ben ayıttım: ‘Vakti ki nesne bulsavuz onu yeriz. Vakti ki nesne bulmasavuz sabr ederiz.’ Ol yiğit ayıttı: ‘Bizim Belh itleri dahî böyle ederler. Zîrâ ki onlar vakti ki nesne bulsalar yerler vakti ki nesne bulmasalar sabr ederler.’ Ben ayıttım: ‘Ey yiğit ya sizin katınızda zühhd nedir?’ Ol ayıttı: ‘Vakti ki nesne bulmasavuz sabr ederiz. Vakti ki nesne bulsavuz onu îsâr edip infâk ederiz.

Zünnûn aydır:

“Meşrûhu’s-sadr zâhid alâmetindendir, üç nesne: Birisi tefrîku’l-mecmû‘dur ve birisi terk-i talebi mefkûddur ve birisi îsârdır inde’l-kûd. Ya‘nî kendi yiyeceğın îsâr etmektir.

İbni Abbas radiyallâhu anhü aydır:

“Nusayr gününde Habîb Muhammed Mustafâ aleyhisselâm ensâr kavmine ayıttı:

“Eğer dilerseniz sizin malınızdan ve diyârınızdan muhâcirîne taksîm eyleyeyin. Sizi dahî bu malı ganîmete bile şerîk eyleyip, bunu size dahî bile üleşdireyin. Ve eğer dilerseniz malınız ve diyârınız size, bu malı ganîmeti hemen muhâcirîne üleşdireyin. Ensâr kavmi ayıttı: “Yâ Rasûlallâh malı ganîmeti onlara taksîm eyle. Ondan bize nesne gerekmez. Ve bizim malımızı ve diyârımız dahî onlara taksîm eyle biz râzıyız. [14a] Pes Hakk Teâlâ onların hakkında bu âyeti inzâl eyledi ki:

وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ

Ya‘nî ensâr kavmi muhâcirleri takdîm ederler, kendi nefisleri üzerine. Eğerçi ki onların ol îsâr ettikleri nesne hâcetleriyse dahî. Hattâ ensâr kavminden iki avratlısı birisini boşar idi. İddet tamâm olucak muhâcirlerin birisine verirdi.

وَمَنْ يُوقِ شَحْ نَفْسِهِ Ya'nî kim ki nefesine muhâlefet eyleyip onun buhlinden sakınsa onu men' eylese فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (el-Haşr 59/9) Ya'nî onlar ehl-i felâhdır ki dünyâda senây-ı âcile ve âhirette sevâb-ı cemîle yetişirler. İmdi i'tibâr umûmi lafzadır husûsi vâkıaya değildir. Lâcerem kim ki bu sıfatla sıfatlansa ol dahî onların gibi sevâba vâsıl olur.

Ebû Hureyre radiyallâhu anhü aydır:

“Rasûl hazretine bir kişi geldi begâyet acıkmış ayıttı: ‘Yâ Rasûlallâh ben açım, bana taâm ver.’ Pes Rasûl aleyhisselâm hâtûnlarına adam gönderdi ayıttı: *Eğer taâm varsa versinler*, dedi. Rasûlün hâtûnları ayıttı: ‘Allâh hakkı için bizim katımızda sudan gayrı nesne yoktur.’ Pes Rasûl ol kişiye ayıttı: Bizde taâm yoktur ki bu gece onu sana virevüz dedi dahî Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Kim ola ki bu gece Allâhu Teâlâ hazretinin Rasûlünün konuğunu konuk edine*. Ensâr kavminden bir kişi durup ayıttı: ‘Yâ Rasûlallâh, bunu ben bu gece konuk edineyim.’ Pes ol kişiyi evine götürdü ehline ayıttı: ‘Bu kişi Rasûl hazretinin konuğudur. Buna gereği gibi ikrâm eyle, onda hîç nesne gizleme, hep bunun önüne getir.’ Hâtûnu ayıttı: ‘Evimizde **[14b]** bu gece hemen bizim oğlancıklarımız yiyecek kadar habbe nesne vardır, nice edelim?’ Pes ol kişi ayıttı: ‘Yatır oğlancıkları al da uyut, uyusunlar. Ondan sonra çırâğ yak. Ol oğlancıklar yiyecek taâmı konuk önüne getir. Dahî çırâğı onarır gibi olup çırâğı söndür. Bu konuk bizi bile yer sansın. Bu taâmın cemî‘isini yiyip doysun. Biz dilimiz çiğneyelim ve ağzımız çapıldatalım, bizi yiyecek yer sansın. Tâ ki Rasûl bizden hoşnut ola.’ Pes ol hâtûn durdu, oğlancıkları aldayıp aç yataklarına yatırdı. Çırâğ uyarıp ol taâmı konuk önüne getirdi. Konuk yiyeceğe sandığınleyn hâtûn çırâğı ıslâh eder gibi oldu. Çırâğı söndürdü. Ol hâtûn, eriyle dillerini çiğnediler ve ağızlarını çapıldattılar. Ol konuk onları bile yer sandı, yedi karnını doyurdu. Ol gece onlar, oğlancıklarıyla aç yattılar. Sabâh olucak ol kişi konuğunu alıp Rasûl katına vardı. Rasûl onları görücek tebessüm eyleyip ayıttı: *Hakk Teâlâ seni ve avratını isti‘câb etmek muâmelesini eyleyip sizin hakkınızda bu âyeti inzâl eyledi*.

وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ

Ve Enes aydır:

“Rasûl hazretinin ashâbından birisine bir kişi bir pişmiş baş gönderdi. Ol gâyet aç idi. Ol başı görücek ayıttı: ‘Fülân bizden açtır.’ Ol başı ona gönderdi. Ol dahî ayıttı: ‘Fülân bizden dahî açtır.’ Ol başı ona gönderdi. Ol dahî ayıttı: ‘Fülân bizden dahî açtır’ dedi, ol başı ona gönderdi. Tâ biri birine yedi kişiye dek gönderdi. Yedi kişiden sonra yine ol başı evvelki **[15a]** gönderene geldi. Lâcerem Hakk Teâlâ onların hakkında ayıttı:

وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ

Ebü'l-Hasan Antâkî evinde otuz iki kişi cem‘ oldu. Hasan Antâkî’nin yiyeceği azdı, ancak dört beş kişiye yeterdi. Yiyeceğini bu otuz iki kişi önüne getirdi. Birisi çırağı söndürdü. Ol taâm önlerinde kaldı. Hiç birisi elini uzatıp ol taâmdan almadı, kendinden gayrısı yesin diye. İşte ol zamânın sûfilerinin hâlleri. Şimdiki zamânda sûfî kisvesine giren kezzâbların hâlleri dahî böyledir ki; eğer ellerinden gelseydi hiç kimseye nesne vermeyelerdi. Belki kendiler alaydı. Bunun içindir ki âlem inkârla dopdolu oldu. İlâhî birliğin varlığın hakkı için bizi sûret uğrîlerinden eyleme. Niteki Mütercim Mirsâdü’l-İbâd aydır:

Nazım

Bir gör ki ne hoş giymiş bu hırka-i her âmî
Efvâhdan almışlar bir nice elif lâmı
Bu sıdku ve safâyûlin varımadılar hirciz
Ey ki eylediler bed nâm bu cümle nikû nâmı

Nesir:

Huzeyfe Adevî aydır:

“Yermük Gazâsı’nda mecrûhlar arasında ammûm oğlunu istiyordum, ona sucağız vereyim diye. Nâgâh gördüm ki mecrûh ölmüş susuzluğundan, dilin ağzından çıkarıp solur. Onun yüzünden kanını silip ona su arz eyledim. Kast eyledi ki ol suyu içe. Nâgâh bir mecrûh ayıttı ki: ‘Âh mine’l-ataşı.’ Ol ayıttı: ‘Yürü, ol suyu şol su isteyene ver.’ Vardım gördüm ki ol kişi Hişâm b. Âs imiş. Ben ayıttım: ‘Sultânım bu sudan size vereyim mi?’ Ol ayıttı: ‘Neam.’ Ona ol suyu [15b] verdim. Onu içeyim dedikleyin bir kişi çağırdı: ‘Âh mine’l-ataşı’, diye. Hişâm bana ayıttı: ‘Bu suyu var ona ver.’ Ol kişiye vardım ki ona ol suyu verem, gördüm ki ol kişi susuzluktan ölmüş. Yine Hişâm’a geldim gördüm ki, Hişâm dahî susuzluktan ölmüş. Ammûm oğluna geldim gördüm ki, ol dahî susuzluktan ölmüş. İmdi ey azîz karındaşım, nazar eyle gör ki bunlar âhir vaktinde kendilerden bir muhtâcı ihtiyâr edip, kendiler susuz can verirler. İlâhî birliğin varlığın hakkı için bizi âriflerinden ve âşıklarından eyleyiver.

Ebü Hafs aydır:

“İsâr oldur kim, kişi kardeşlerin dünyâdan ve âhiretten hazlarını takdîm eyleye, kendinin hazzı üzerine.”

Yûsuf b. Huseyn aydır:

“Kim ki kendine mülk isbât eylese, ona îsâr sahîh olmaz. Zîrâ ki ol kendi nefesine lââyık görür, mülküne nazar ettiğiyle. Belki îsâr şol kimseden sahîh olur ki, ol kimse cemî‘i nesne-i hakkın bile kendini bir kimseye nesne verse, kendini hemen bir emanetkâr kimse bilip onu istiyene verir bile.”

Ba‘zılar aydırlar:

“Hakîkati îsâr oldur kim, kişi âhiretten nasîbini kardeşlerine vere. Zîrâ ki dünyâ nedir ki, onda îsâr ola veyâhûd onu analar. Niteki bir ârif bir dostunu gördü. Onun yüzüne güle bakmadı. Ol dostu inkâr eyleyip ayıttı: “Ey azîz, niçin bana i‘tibâr etmedin?” Ol ayıttı: “İşittim ki Rasûl aleyhisselâm ayıtmış:

إذا التقى المؤمنان فتصافحا نزلت عليهما مائة رحمة، تسعون لأشدهما فرحاً وبشراً لصاحبه وعشرة للآخر

Ya‘nî Rasûl aleyhisselâm ayıttı: Vakti ki iki Müslümân birbiriyle buluşsa ikisinin [16a] üzerine Hakk Teâlâ hazretinden yüz rahmet iner. Doksan rahmeti artacak lutf edip artacak yüzü açık olana verirler. Onunu eksicek edene verirler. İmdi ben diledim ki ol rahmetin doksanı senin ola, onun için yüzüne güle bakmadım.”

Nazım:

Anhâ ki hulâsa-i zemînend

Derbend-i halâs-ı ân u în end

Bâzû-yi penâh-ı puşt-i halk end

Bârû-yi hisâr- mülk-i dîn end⁴²⁵

Nesir:

Şeyh Ebûbekir b. Ebî Sa‘dân aydır.

“Kim ki sûfilere yoldaş olursa, onlarınla yoldaş olsun nefissiz ve gönülsüz ve mülksüz. Zîrâ ki ol vakti ki kendinin esbâbından bir sebebe nazar eylese, onu maksûduna yetişmekten ol men‘ eder.”

Sehl b. Abdullâh aydır:

“Sûfî oldur kim kanını heder göre ve mülkünü mübâh göre.”

Ve Ruveyym aydır:

“Tasavvuf üç nesne üzerine bünyâd örülüpudur. Biri kabûl etmektir fakr-i iftikârî. Ve biri ihtiyâr etmektir bezl-ü îsârî. Ve biri terk etmektir taarruzu ihtiyârî.”

⁴²⁵ Onlar ki (yerin/mahallin) özü-özetidir, şu ve bu (telaşından) kurtulmaya bağlıdır; halkın arkasına sığınacağı güçtür (pazudur); dîn mülkünün hisarının surlarıdır.

Gulâmu'l-Halîl şeyh Cüneydî ve Şahhâmî ve Nûrî'yi ve Rukâmî ve dahî sûfilerden bir cemâ'ati halîfeye yaramaz anlattı. Halîfe emreyledi, onların boyunlarını uralar. Şeyh Cüneyd Bagdâdî dânişmentler sûretine girdi. Ebû Sevr mezhebi üzerine fetvâ vermeye meşgûl oldu. Şahhâmî ve Nûrî ve Rukâmî ve sûfilerden dahî çok kimseleri tuttular, ellerini bağladılar. Nat' düşdüler tâ ki onların boyunlarını uralar. Şeyh Nûrî cemî'isinden ön cellâd önüne geldi. "Evvel benim boynum ur", dedi. Cellâd ayıttı: "Niçin böyle edersin?" Nûrî ayıttı: "Bir sa'at hayâtı karındaşlarıma bağışladım." Hemen **[16b]** cellâd bu kelâmı işiticek, hayrân olup halîfeye vardı. Hikâyeti nakl eyleyiverdi. Halîfe ayıttı: "Onları kâdîya iletin. Kâdî onların hâllerini teftîş eylesin." Pes onları kâdîya iletiler. Kâdî Ebü'l-Hüseyn Nûrî'ye fıkıhdan mes'eleler sordu. Nûrî cevâb verdi. Ondan sonra ayıttı: "Ey kâdî Hakk Teâlâ hazretinin bendeleri vardır kim

إذا قاموا قاموا بالله إذا نطقوا نطقوا بالله إذا سمعوا سمعوا بالله و إذا قعدوا قعدوا بالله و إذا نظروا نظروا بالله

Kâdî ağlamaya başladı. Ağlaya ağlaya halîfe katına varıp ayıttı: Ey halîfe eğer bunlar zındıklar olacak olursa, yeryüzünde ya Müslümân kim olur? Lâcerem halîfe cemî'isini âzâd eyledi.

Ve Şeyh Rûzbârî bir gün ashâbından birisinin evine vardı. Gördü ki ol evi kilitleyip gitmiş. Şeyh ayıttı: "Sûfî evi kapısı kilitli bu ne acebdir?" Yanındaki dervîşlere ayıttı: "Kapıyı vurun". Onun kapısın üvettiler içeri girdiler. Şeyh ayıttı: "Bu ev içinde ne varsa alın, varın pazarda satın. Bâhasına bunda bir cem'iiyet edin." Pes ol ev içinde ne varsa pazarda sattılar. Bir sa'atten sonra ev issi hâzır oldu. Hîç nesne demedi. Ev issinin hâtûnu dahî hâzır oldu. Eğninden bir kaftânı ev içine attı. Ayıttı: "Ey şeyh, bu dahî ev metâ'ındandır. Ol hâtûnun eri ayıttı: "Niçin böyle eyledin?" Ona ayıttı: "Ey ebleh, epsem ol şeyh gibi kişi bizimle böyle vechile inbisât eder. Ve bizim nemiz varsa ona hüküm eder ve revâmıdır ki şeyhden nesne gizleyevüz.

Ve Kays b. **[17a]** Sa'd hasta oldu. Müslümânlar onun hastalığını görmeye varmadılar. Kays ayıttı: "Müslümânlar benim hastalığımı niçin gelip görmezler?" Ona ayıttılar: "Senin onlarda alımın vardır, senden utanıp gelmezler." Pes Kays ayıttı: "Hakk Teâlâ ol malı helâk eylesin ki, ol mal karındaşları beni ziyâret etmekten men' eyleye." Lâcerem bir kişiye pazarda çağırdı, "kimin ki Kays'a borcu varsa Kays ona onu helâl eyledi." Pes ol gün şol kadar adam Kays'ı görmeye geldiler ki, izdihâmdan Kays'ın eşiğini uvattılar. Ve bir kişi bir dostu evine varıp, onun kapısını kakdı. Ol dostu evinden çıktı. Ona ayıttı: "Ey dost niye geldin?" Ol ayıttı: "Dört yüz dirhem borcum vardı. Bugün onu benden

istediler. Onun için geldim ki, bana dört yüz dirhem veresin.” Ol ayıttı: “Hoş evet, sabr eyle içeriden çakarayım. Evine girip ona yüz dirhem çıkarıp verdi. Dahî yine evine girip ağladı. Avratı ayıttı: “Niçin ağlarsın? Ağlayınca ona taallül eylesen ve ona nesne vermesen neydi?” Ol ayıttı: “Ey hâtûn, ona dirhem verdiğimden ötürü ağlamazam. Belki şunun için ağlarım ki, bir âhiret karındaşımı şuna değin komuşum ki, onu dilemeye muhtâç eylemişim. Niçin ben onun hâlini her gün teftiş eylemedim?”

Ve İmâm Kuşeyrî *Risâle*’sinde aydır:

“Ubeydullâh b. Ebî Bekir seferde bir gün susadı. Bir hâtûn kişinin evinden su diledi. Ol hâtûn evinden su çıkardı. Kapı ardına durub ayıttı: ‘Ey kişiler kapıdan ırak gidin, ben bu bardağı taşra koyayım, oğlanlarınızdan birisi gelip bunu alsın. [17b] Zîrâ ki ben Arap’dan bir hâtûn kişiyim. Nice günden beri hizmetkârım olupdur. Pes ol suyu Ubeydullâha verdiler. Ubeydullâh ol sudan içti. Dahî kullarından birisine ayıttı: ‘Ol hâtûn kişiye on bin dirhem gümüş verin.’ Ol hâtûn kişi kapı ardından ayıttı: ‘Subhanallâhi, ey azîz beni mesharalığımı alırsın.’ Pes Ubeydullâh ol kula ayıttı: ‘Yirmi bin dirhem gümüş ver.’ Pes ol hâtûn ayıttı: ‘Subhanallâh’ Ubeydullâh ol kuluna ayıttı: ‘Ol hâtûn kişiye otuz bin dirhem gümüş ver.’ Pes ol hâtûn kendini mesharalığa alır sanıp kapısını kapadı, dahî ayıttı: ‘Üffe leke!’ Ol kul ona otuz bin gümüş dirhem verdi. Nâslar bunu işitincek onu hâtûn edinmeye dilemeye başladılar.

Abdullâh b. Abbas aydır:

“Benî İsrâîl’de kaht oldu bir fakîr, bir ganînin evine gelip ayıttı: “Allâh aşkına bana nesne sadaka edin”, dedi. Ol ganînin kızı ol fakîre bir ısıcak etmek verdi. Ol fakîr ol etmeği alıp giderken ol ganîye sataştı. Ol ganî ol fakîre ayıttı: “Sana bu etmeği kim verdi?” Ol fakîr ayıttı: “Şol evden bir kız verdi”, dedi. Ol ganî evine varıp kızına ayıttı: “Niçin ol sâ’ile evimden bir bütün etmek verdin?” Kız ayıttı: “Ol fakîr gelip ayıttı: ‘Allâh aşkına bana nesne sadaka edin’ dedi. ‘Etmek değil, eğer Allâh aşkına canın dahî ver dese, verirdim!’ Pes ol ganî kakıdı, ol kızın sağ elini bıçakla kesti. Ol kız ayıttı: ‘Bir el nedir? Allâh aşkına başım dahî giderse râzıyım.’ Sehil zamân geçmedi, ol ganînin malı helâk oldu. Ol ganî fakîr oldu. [18a] Ve ol kız dahî fakîre olup evlerden nesne dilenirdi. Evet, begâyet cemîleydi. İttifâk ol şehrin beyinin oğlu ol kızı gördü, ona âşık oldu. Anasına ayıttı: “Ey ana şol sâ’ile kızı sevdim onu bana alıver.” Anası ayıttı: “Bir sâ’ile kızı nidersin? Sana beyler kızını alıvereyin.” Oğlan ayıttı: “Elbette onu bana alıver.” Nâçâr ol kızı nikâh edip, oğlana alıverdi. Gece olucak oğlan anası bir sofra taâm getirip, ol sofraya sundular. Ol

kız sol elini sundu. Oğlan ayıttı: “Fakîrlerin âdâbı az olur dedikleri gerçekmiş. Ey kız sağ elini sun.” Ol kız yine sol elini sundu. Nice kerre ol oğlan “sağ elin uzat,” dedi. Ol kız sol elini uzattı. Nâgâh bir nidâ işittiler ki: “Ey kız! Sağ elini uzat ki, Hakk Teâlâ sana yine sağ elini bağışladı.” Ol kız dahî sağ elini uzattı, gördü ki onun sağ eli evvelkinden dahî yeğ olmuş.

Ve Fethi Bağdâdî aydır:

“Bağdad’da bir mahalle vardı. Ona mahalletü’ş-şirâ derlerdi. Ol mahallede aslâ fakîr yok idi, aralarında fakîr komazlardı. Zîrâ ki içlerinden birisi fakîr olsa ona mal cem’ ederlerdi. Ebû Hâmîdî Attâr derlerdi, bir tâcir vardı. İttifâk ol müflis oldu. Ol mahallede bir ganî mecûsî vardı. Bezirgânlar cem’ olup ol mecûsîye vardılar, ona ayıttılar: “Ebû Hâmîdî Attâr müflis oldu. Beş bin dirhem gümüş borcu vardır. Mal cem’ ediyoruz. Sen dahî nesnecik ver”, dediler. Ol mecûsî ayıttı: “Sâbah gelin, her ne ki dersiniz vereyin.” Ol ganîler gittiler. Gece olucak ol mecûsî on bin **[18b]** dirhem gümüş götürüp, Ebû Hâmîdî Attâr’ın evine varıp, kapısını kakdı. Ebû Hâmîdî Attâr’ın kızı ayıttı: “Kapıda kim vardır.” Ol mecûsî ayıttı: “Meş’ûnû’l- mecûsîdir.” Pes kapıyı açtılar. Ol mecûsî içeri girdi ayıttı: “Ey şeyh, senin hâlin işittim. İmdi sen benim konşumsun. İşte on bin dirhem gümüş. Beş binle borcun öde ve beş binle dükkânın aç. Evet, ben sana bunu verdiğimi hiç kimseye deme. Bu sana helâl olsun” dedi, dahî çıktı gitti. Ol mecûsî evine varıp uyudu ol. Gece tabîbü’l-kulûb ve’l-ervâh Habîb Muhammed Mustafâ’yı aleyhisselâm düşünde gördü. Onun yüzüne Rasûl aleyhisselâm güle güle ayıttı: *Benim bir gussalı ümmetimi gussasından kurtardın. Allâhu Teâlâ seni kabûl eyledi*, dedi. Ol mecûsî ayıttı: “Ne güzel kişisin. Sen kimsin?” Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Ben Nebiyyi Arabî Hâşimî Kureyşî Muhammed Mustafâ’yım*. Ol mecûsî ayıttı: “Elin uzat yâ Rasûlallâh, senin elinden îmân getirivereyin.” Rasûl elini uzattı, ol mecûsî Rasûlün eline yapışıp ayıttı: *Eşhedü enlâ ilahe ilellâh ve eşhedü enne Muhammeden Rasûlullâh* dedi. Dahî ol mecûsî uyandı, gusl eyledi. Güzel giyecekler giydi, mescide vardı. Müslümânlarla orta namâzını kıldı. Konşuları ayıttı: “Şol fülân mecûsî değil midir? Gelin ona varalım, selam verelim.” Cemî’ Müslümânlar cem’ olup, onun katına varıp, hâl nedir”, dediler. Ol fasih dille ayıttı: “Muhammed Mustafâ eline yapışıp onun önünde îmân getirdim.” Pes cemî’ Müslümânlar onun iki gözünü öpüp, *tûne leke*, **[19a]** *sümme tûne leke*, dediler.

Sultânü’l-ârifin ve tâcü’l-kâmilîn eş-şeyhi şîhâbü’l-milleti ve’l-dîn aydır: Kabz-u imsâk âdemîden acep değildir. Zîrâ nefsi ki türâbîdir. Onun aslında kabz-u imsâk vardır. Zîrâ ki

türâbın tabî‘ati kabz-u imsâkdir. Belki âdemîden cûd-u sehâ acebdır. Zîrâ ki ol aslı tabî‘ate muhâlefet etmektir.

İmdi cûd-u sehâ sûfîlerin nefslerinin hâssasıdır. Pes cûd mukâbelesinde buhuldür ve sehâ mukâbelesinde şuhdur. İmdi her sehî cevâddır, her cevâd sehî değildir. Bundandır ki Hakk Teâlâ sehâyı sıfatlanmaz. Zîrâ ki sehâ tabî‘atin ve garâ’izin neticesindendir. Hakk Teâlâ hûz garâizden münezzehtir. Pes sehâ ehl-i sıfâtandır ve îsâr ehli envârındır.

Muhammed Mustafâ aleyhisselâm ayıttı ki

اِنَّ الْأَشْعَرِيِّينَ إِذَا أُرْمِلُوا فِي الْغَزْوِ، أَوْ قَلَّ طَعَامُ عِيَالِهِمْ بِالْمَدِينَةِ، جَمَعُوا مَا كَانَ عِنْدَهُمْ فِي تَوْبٍ وَاجِدٍ، ثُمَّ اقْتَسَمُوهُ بَيْنَهُمْ فِي إِنَاءٍ وَاجِدٍ، بِالسَّوِيَّةِ، فَهُمْ مِنِّي وَأَنَا مِنْهُمْ⁴²⁶

Ya‘nî: *Eş‘ar kavmi vakti ki gazâyâ varsalar, onların oğlancıklarının taâmı az kalsa, cemî‘isi taâmlarını bir yere götürürler. Dahî bir kâbile ol taâmı beraber üleşirler. İmdi onlar bendendir ben onlardanım.*

Enes aydır:

“Abdurrahman b. Avf Medîne’ye gelincek Muhammed aleyhisselâm onu Sa‘d b. Rebî‘ ile âhiret kardeşi eyledi. Sa‘d b. Rebî‘ ayıttı: “Ey kardeş, ben malımı iki bölük eyleyeyim. Bir bölüğü senin olsun ve bir bölüğü benim olsun. Ve dahî benim iki hâtûnum vardır. Birisine talâk vereyin, onun iddeti tamâm oluncak onu sen al. Abdurrahman b. Avf ayıttı: Bârekallâhu leke fî ehlike ve mâlike [ehlin de malın da sana mübarek olsun], bana hiç nesne gerekmez. [19b]

İmdi sûfî îsâr sıfatıyla sıfatlandığı bundandır ki, onun nefsi pâk olup garîzesi şerîf olupdurur. İmdi Hakk Teâlâ bir kimseyi sûfî eylemez, illâ onun tabî‘atini latîf eyleyip huyunu şerîf ettiğinden sonra eyler. Pes kimin ki huyu sehâ olsa, yakîn olur ki sûfî ola.

Sûfîlerin ahlâkından dahî birisi kendilere yaramazlık edenin suçundan geçip onu afv eylemektir. Ve onun yaramazlığına iyilik eylemektir.

Süfyân aydır:

“İhsân oldur kim, sana yaramazlık edene iyilik eyleyesin. Zîrâ ki sana iyilik edene iyilik etmek, hemân ol iyiliğin ol ecri dir. Sokāk nakdî gibi ki; bir kişiye bir dirhem veresin, ol sana ol kadar nedne verir.”

Hasan aydır:

⁴²⁶ Müslim, “Fazâilü’s-Sahâbe”, 167.

“İhsân oldur kim, sen ihsânını âmm edesin. Her kime olursa ihsân edesin. Gün ve yıl ve yağmur gibi ki, bunların fâ'ideleri her kimseye yetişir.”

Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

رَأَيْتُ فُصُورًا مُشْرِفَةً عَلَى الْجَنَّةِ، فَقُلْتُ يَا جِبْرِيلُ: لِمَنْ هَذَا؟ فَقَالَ: لِلْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ

Ya'nî cennetde bir köşk gördüm begâyet yüksek. Ben ayıttım: Yâ Cebrâil bu köşk kimindir? Cebrâil ayıttı: Kakıdığını yutanın ve halâyıkın suçlarını afv edenindir.

Ebû Hureyre radiyallâhu anhü aydır:

“Ebûbekir Muhammed Mustafâ'yla oturuyordu. Bir kişi gelip Ebûbekir'e dil uzatıp düşnâm eyledi. Ebûbekir hîç nesne demedi. Rasûl aleyhisselâm tebessüm eylerdi. Ebûbekir bir kerre ol kişiye söylediği sözü reddeyledi. Hazreti Nebî aleyhisselâm gazab eyleyip kalkıp gitti. Ebûbekir Rasûlün ardınca varıp ayıttı: “Yâ Rasûlallâh ol kişi bana söğerdi, siz tebessüm [20a] ederdiniz. Ben dahî ona bir sözde cevâp verdiğim gibi siz gazab eyleyip durdunuz, gittiniz. Bu ne acebdir, dedi. Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Yâ Ebâbekr sen hîç nesne demezken bir firişte senin katında oturup onun sözünü reddeyleyip, sensin derdi. Vakti ki sen söyledin, ol melek gitti. Yerine şeytân oturdu. İmdi ben şeytân oturduğu yerde oturmazam*, dedi. Ondan sonra ayıttı:

أَبَا بَكْرٍ ثَلَاثَ كُلُّهُنَّ حَقٌّ: مَا مِنْ عَبْدٍ ظَلَمَ بِمَظْلَمَةٍ فَيُعْضِي عَنْهَا لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ ، إِلَّا أَعَزَّ اللَّهُ بِهَا نَصْرَهُ ، وَمَا فَدَحَ رَجُلٌ بَابَ عَطِيَّةٍ ، يُرِيدُ بِهَا صِدْقَةً ، إِلَّا زَادَهُ اللَّهُ بِهَا كُذْرَةً ، وَمَا فَدَحَ رَجُلٌ بَابَ مَسْأَلَةٍ ، يُرِيدُ عَزَّ وَجَلَّ بِهَا قِلَّةً

Ya'nî Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Yâ Ebâbekr üç nesne vardır, üçü dahî haktır. Onları sana deyivereyin. Tâ ki sen dahî onları bilesin. Birisi oldur kim hîçbir kul yoktur ki ona zulm eyleseler, ol onu afv eylese, illâ Allâhu Teâlâ onun yardımını azîz ve kavî eyleyiverip, ona gereği gibi yardım eyleye. Ve birisi dahî oldur kim hîçbir kul yoktur kim, malı çok olsun diye bir kapı açsın, illâ Allâhu Teâlâ ona malı az olmasını ziyâde eyleyivere. Ve birisi dahî oldur kim hîçbir kul yoktur ki, ol atâlar kapısını açsın, Hakk Teâlâ hazretinin rızâsını taleb eyleye veyâhûd sıla-i rahm etmek kapısını açsın, illâ Allâhu Teâlâ onun malını ziyâde eyleyivere.*

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm aydır:

لَا تَكُونُوا إِمْعَةً ، تَقُولُونَ : إِنَّ أَحْسَنَ النَّاسِ أَحْسَنًا ، وَإِنْ ظَلَمُوا ظَلَمْنَا ، وَلَكِنْ وَطِّنُوا أَنْفُسَكُمْ ، إِنَّ أَحْسَنَ النَّاسِ أَنْ تُحْسِنُوا ، وَإِنْ أَسَاءُوا فَلَا تَظْلِمُوا⁴²⁷

⁴²⁷ İbn Hanbel, II/436.

Ya'nî [20b] Rasûl aleyhisselâm ashâbına ayıttı: Emmia kabîlesi gibi olman. Zîrâ ki onlar aydınlar ki: “Eğer halk bize iyilik ederlerse, biz dahî onlara iyilik ederiz. Ve eğer onlar bize zulm ederlerse, biz onlara zulm ederiz. Belki nefsinizde bunu mu'tâd edip, gönlünüzde bunu sâbit kılın ki; eğer nâs size iyilik ederlerse siz dahî onlara iyilik edesiz ve eğer onlar size yaramazlık ederlerse siz onlara zulm edip yaramazlık etmiyesiz.

Ashâbdan birisi Rasûl hazretine ayıttı: “Yâ Rasûlallâh nice kişi vardır ki onun evine uğrarım, ol beni konuk edinmez. İttifâk ol dahî benim evime uğrar, ben dahî onu reddeyleyeyin mi? Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Yok belki onu sen konuk edin.*⁴²⁸

Ve Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

لَيْسَ الْوَاصِلُ بِالْمُكَافِي، وَلَكِنَّ الْوَاصِلَ الَّذِي إِذَا قَطَعْتَ رَحْمَهُ وَصَلَهَا⁴²⁹

Ya'nî sıla-i rahm eyleyen hakîkatte ol değildir kim, ona geleler, ol dahî ona vara. Belki sıla-i rahm eyleyen oldur kim, ondan kesilseler, ol onlara vara.

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

إِنَّ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَعْفُو عَمَّنْ ظَلَمَكَ، وَتَصِلَ مَنْ قَطَعَكَ، وَتُعْطِيَ مَنْ حَرَمَكَ⁴³⁰

Ya'nî mekârim-i ahlâktandır ki, sana zulm eyleyeni afv eylesin ve senden kesilenden sen kesilmeyesin ve sana nesne vermeyene sen nesne veresin.

Ve dahî sûfîlerin ahlâkındandır açık yüzlü olmak ve dahî yüzü güle durur gibi olmak. Zîrâ ki sûfinin ağladığı evinde ve halvetindedir. Ve yüzü açık olup güle durduğu nâs arasındadır. İmdi sûfinin yüzü açık olup nûrlu olduğu onun gönlünün envârının âsârındandır. Zîrâ ki sûfinin gönlüne [21a] münâzilât-ı ilâhiyye ve mevâhib-i kudsiyye nâzil olur. Onun gönlü ol mevâhible dolar. Lâcerem şâdlığa ve sürûrla onun zâhiri ve bâtını dahî dolar.

قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا

“Söyle onlara, (sevineceklerse) Allah'ın lutfu ve rahmetiyle, evet bunula sevinsinler.” (el-Yûnus 10/58).

İmdi vakti ki şâdlık gönlünde karâr tutsa onun âsârı yüzde zâhir olur. Niteki Hakk Teâlâ buyurur:

وَجُودُهُ يُؤْمِنُ بِمُسْفِرَةٍ ضَاجِغَةٍ

⁴²⁸ Tirmizî, “Birr”, 62.

⁴²⁹ Tirmizî, “Birr”, 63.

⁴³⁰ Buhârî, “Edeb”, 15; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 45.

“O gün birtakım yüzler parıldar; Güleçtir...” (el-Abese 80/38). Ya’nî kıyâmet gününde ey nice yüzler açık olup dâhike olalar. Ya’nî muzî’e ve meşruka ve müstebşire olalar. Ya’nî şâd olucu olalar.

Sultânü’s-sâlikîn, mefharu’n-nâsikîn, eş-şeyh şihâbü’l-milleti ve’d-dîn aydır: Gönülден yüzе nûr feyz olduğunun misâli çirâğdan şişeye nûr feyz olduğu gibidir. Vakti ki bir çirâğ, bir şişe içinde olsa ve ol şişe dahî bir pencerede olsa. İmdi yüz pencere gibidir ve gönül sırça şişe gibidir ve rûh çirâğ gibidir.

İmdi sûfîlerin erbâbı müşâhedelerinin besâ’irleri, müşâhede nûruyla münevver oldu. Ve günülleri âyineleri dahî musaffâ oldu. Lâcerem cemâl-i ezelî nûru ol âyinelerde mün’akis oldu. Ondan cemî’ cevârihleri dahî münevver oldu. Zîrâ ki vakti ki âyineden bir tûb, bir ev içinde asılmış olsa. Vakti ki güneş ol tûba dokunsa, ol evin duvarları bile nûrlanır. İmdi cemâl-i ezelî nûru vakti ki gönül âyinesine dokunsa, onun âsârı cevârihde nice zâhir olmaya. Niteki Hakk Teâlâ buyurur:

سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ

“Secdenin tesiri yüzlerine simaları oturmuştur.”(el- Fetih 48/29).

Ve Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ وَإِنْ مِنَ الْمَعْرُوفِ أَنْ تَلْقَى أَخَاكَ بِوَجْهِ طَلْقٍ وَأَنْ تُفَرِّغَ مِنْ دُلُوكَ فِي إِنْاءٍ أَخِيكَ⁴³¹

[21b] Ya’nî Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Her ma’rûf sadakadır. İmdi bu dahî ma’rûfdandır ki, karındaşınla buluşacak açık yüzle buluşasın. Ve dahî bu dahî ma’rûfdandır ki, karındaşın kabına koğandan su koyasın.*

Ve Sa’d b. Abdurrahman aydır:

“Ben aceblerim her kurrâyı ki, onun yüzü açık ola ve kendizi güle durur ola. Ammâ şol kimse ki sen güler yüzle onunla buluşsan, ol sana abûsu’l-vech olsa, keennehu sana minnet eder gibi. Hakk Teâlâ onun gibi kurrâyı dünyâda çok eylemesin.”

Ve dahî sûfîlerin ahlâkından birisi dahî suhûlettir ve dahî cevâbı yumuşak olmaktır ve her kişiyi kendi makâmında komaktır ve zahmetini halkdan getirmekdir ve tekellüfü terk eylemektir. İmdi Rasûlün aleyhisselâm hulku böyleydi. Pes sûfîlerin ahlâkı hod Rasûl hulkuna benzer. Ve Rasûl aleyhisselâm aydırdı ki:

إِنِّي لَأَمْرَخُ وَلَا أَقُولُ إِلَّا حَقًّا⁴³²

⁴³¹ Buhârî, “Edeb”, 33; Müslim, “Zekât”, 52.

⁴³² Tirmizî, “Birr”, 57.

Ya'nî: *Ben mizâh eylerim ya'nî kenkel ve latîfe eylerim evet söylemezim illâ hak olanı söylerim.*

Ve Arabda bir kişi vardı. Ona Zâhir b. Harâm derlerdi. Beriyyede olurdu. Hergâh ki Rasûl hazretine gelse, bir tarafa nesne Rasûl hazretine armağan getirirdi. Birgün Medîne'ye geldi ve Rasûl katına ol gün gelmedi. Rasûl aleyhisselâm onu Medîne sokağında gördü ki nesne satar. Rasûl aleyhisselâm ansızda onun ardından gelip, onu koltuğundan tuttu. Ol ayıttı: “Beni koltuğumdan tutan kimdir? Beni koyuver”, dedi. Dahî ardına bakdı, gördü ki Rasûl hazretidir. Onun mübârek ellerini öptü. Pes Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Kul kim satın [22a] alır?* Ol ayıttı: “Yâ Rasûlallâh ben kâsid kulum beni kimse almaz”. Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Sen Allâhu Teâlâ hazretinde pahalı ve assılı kulsun.* Pes Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

لِكُلِّ بَادِيَةٍ حَاضِرَةٌ، وَيَأْدِي آلِ مُحَمَّدٍ زَاهِرٌ بَنُ حَرَامٍ⁴³³

Ya'nî: *Her şehirlinin köyünden bir kimse hemnişini vardır. Benim dahî hemnişinim Zâhir b. Harâm'dır.*

Enes radiyallâhu anhü aydır:

“Rasûl hazretine bir kişi geldi ayıttı: ‘Yâ Rasûlallâh beni bir deveye bindir.’ Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Seni Nâka oğluna bindireyim.* Ol kişi ayıttı: ‘Yâ Rasûlallâh ben, beni bir deveye bindir derim, sen nâka oğluna bindireyin dersin.’ Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Erkek deve dişi deve oğlu değildir?*

Suheyb radiyallâhu anhü aydır:

“Bir gün Rasûl hazretine vardım gördüm ki Rasûl aleyhisselâm hurmâ yer. Rasûl bana ayıttı: *Bu hurmâdan sen dahî ye.* Ben dahî ol hurmâdan aldım yedim. Rasûl bana ayıttı: *Sen hurmâyı nice yersin gözün ağrır.* Ben ayıttım: ‘Yâ Rasûlallâh, ağrır gözümden yana dişimle çiğnemezim. Belki bir gayrıyı yanından dişimle çiğnerim.’ Rasûl aleyhisselâm tebessüm eyledi.

Ve bir gün Rasûl aleyhisselâm Enes'e ayıttı:

“Yâ Ze'l-Uzneyn”, ya'nî ey iki kulaklı. Ba'zı şurrâh müslim ayıttı: “Bu mizâh değildir. Belki Rasûl böyle dediği buna tenbîh etmektir ki; Yâ Enes, sen kelâmı iki kulağınla dinlersin. Ya'nî begâyet gökçek dinlersin.”

Enes radiyallâhu anhü aydır:

⁴³³ İbn Hanbel, III/161.

Rasûl aleyhisselâm bizimle ihtilât ederdi. Hattâ benim bir küçük karındaşımdı. Medîne’de bir serçecik avlayıp ona verdiler. Ol onu oynarken ol serçe öldü. Rasûl aleyhisselâm ona **[22b]** ayıttı: يا أبا عمير ما فعل النُّعَيْر Ya’nî: *Yâ Ebâ Ümeyr ol serçe neyledi?* Şeyh Fukâi *Mesâbih Şerhi*’nde aydır: Bu hadîsde fevâ’id vardır. Biri oldur kim, Medîne’nin avı mübâhtır. Mekke onun hilâfınca. Ve biri dahî oldur kim, oğlancuğa oynamak için kuş vermek câ’izdir, eğer azâb eylemeyecek olursa. Ve birisi dahî oldur kim, kelâmda latîfe mübâhtır, helâl kelâm olacak olursa. Ve birisi dahî oldur kim, kişinin adını tasğîr edip onunla ona nidâ etmek câ’izdir.

Âişe hazretine ayıttılar:

“Rasûl hazreti evde nice idi?” Âişe ayıttı: “Evde Rasûl aleyhisselâm betâm idi, dahhâk idi.”

Ve Âişe anamız ayıttı:

“Bir gün Rasûl hazretiyle ben yarıştım. Ben Rasûl hazretini geçtim. Ondan sonra bir dahî yarıştık, Rasûl beni geçti. Rasûl bana ayıttı: هَٰذَا بَنَّا Ya’nî: “*Bu geçmek, ol geçtiğinin yerinedir.*”

Ve Âişe anamız aydır:

Rasûl hazretine bir gün harîre pişiriverdim. Rasûl hazretine ilettim. Süveyde radıyallâhu anhâ Rasûl katında oturuyordu. Ben ona ayıttım: ‘Bundan ye’, ol ondan yemedi. Yine ben ayıttım: ‘Bundan ye’, ol yemedi. Lâcerem ben ayıttım: ‘Bundan ye veyâhûd bundan yüzüne dürterem’ ol yemedi. Ben elimi ol harîreye soktum, dahî onun yüzüne dürttüm. Hazreti Nebî aleyhisselâm tebessüm eyledi. Ona ayıttı: *Sen dahî onun yüzüne bundan dürt.* Ol dahî ondan eliyle benim yüzüme dürttü. Rasûl aleyhisselâm tebessüm eyledi. Ömer radıyallâhu anhü kapıya geldi. Rasûl aleyhisselâm, ona çağırıp ayıttı: *Yâ Abdallâh Rasûl aleyhisselâm Ömer’i içeri girer sandı, bize ayıttı: Durun yüzünüzü yun.* **[23a]**

Sultânü’l-aktâb el-irrîf bi’s-süneni ve’l-âdâb eş-şeyh şihâbü’l-milleti ve’d-dîn aydır: Bu ahabâr ve bu âsâr delâlet eyler; hüsn-i hulka ve lutf ve sûfîlerin hallerinin sıhhatine ve hulklarının gökçekliğine, ribâtlarda birbiriyle mûmâzeha edip latîfe ettiklerinde. Pes onlar nâsı tabî’atleri üzerine tenzîl eyleyip, onlarınla latîfeler ederler. Hakk Teâlâ’nın rahmetinin vüs’atine nazar edip. Evet, vakti ki halvet olsalar, mevkîfî ricâlde durup, a’mâl ve ahvâl giyeceklerini giyip, ibâdete meşgûl olurlar. İmdi bu makâmda hadd-i i’tidâl üzerinde hiç kimse kâ’im olmaz. İllâ şol sûfî ki nefesine kahr eyleyici ola. Ve onun ahlâkını

tabî‘atini bilir ola, ilimle ona siyâset eyleye. Tâ ki sırât-ı i‘tidâl üzerinde durup, ifrât ve tefrît etmeye.

Evet, mübtedî müridlere mizâh ve latîfe etmemek revadır. Zîrâ ki nefis bununla safâlar sürüp râhat olur. Mücâhede ve mükâbere etmeye cemûh olur. Pes nâsı tabî‘atlerine tenzîl etmek şol kimseye lâyıktır kim, ol onlardan a‘lâ ola. Ve onun hâli ve makâmı onların ahvâlinden ve mākāmâtından âlî ola. Pes onların ahvâline ve onların tabî‘atlerine nüzûl eyleye ilimle. Ve ammâ şol kimsenin ki safâ-i hâl ile nâsdan hâli yüce olmasa belki onların tabî‘atlerinden onda dahî bakiyye çok olsa ve onların nefis-i emmârei bi’s-sû’lerinden onda dahî bakiyye-i mizâç olsa. Dahî halâyıkı tabî‘atlerine tenzîl eylese, onun nefsi hattın alıp maksûduna yetişmekle ganîmetlenir. Ve ruhsatlara düşmekle râhat olur. İmdi ruhsata nüzûl eylemek şol kimseye gökçek olur ki, onun evkâtının [23b] gâlib-i azîmet içinde ola. İmdi mübtedînin hâli böyle değildir.

Pes onlara lâyık değildir ki halâyıkın tabî‘atlerine nüzûl edeler. Zîrâ ki halâyıkın tabî‘atlerine nüzûl eylemek ilim ve vâfirle nüzûl eylemek gerek. Ve dahî hadd-i i‘tidâlden çıkmamak gerek. Belki hâcet mikdârı nüzûl eylemek gerek. İmdi hâcet mikdârı ne kadardır? Onu bilmek gâyet güçtür. Onu sûfilerin ulemâsı bilir.

Saîd b. Âs oğluna aydır:

“Halk ile mizâh edincek hazer eyle ifrâddan. Zîrâ ki mizâhı ifrâdla etmek, kişinin yüzü suyunu giderir. Ve halk içinde vakârını bozar. Ve sefihlere onun üzerine cür‘et ederler. Ve hiç mizâh etmemek dostları ürkütür ve mü‘minleri yâd eyler.”

Ve ba‘zılar aydırlar:

“Mizâh meslebe-i behâ ve mektaai ehâdır.”

Sultânü’l-aktâb, eş-şehîru bi’l-âdâb, eş-şeyh şihâbü’l-milleti ve’d-dîn aydır: Mizâhda i‘tidâli bilmemek güç olduğunleyin gülmekte dahî i‘tidâl bilmek güçtür. İmdi dıhk insân hasâyısından ki, insân cinsi hayvândan onunla temyîz olur. İmdi dıhk taaccüb etmekten olur. Taaccüb fikri istid‘â eyler. Fikri hod insânın şerefidir ve insânın hâsiyyetidir. Evet, dıhkda i‘tidâli bilmek her kimseye nasîb değildir. Belki onda i‘tidâli bilen, ilimde kademî râsih olandır. Bundandır ki ayıttılar: “Çok gülmekden hazer eyle. Zîrâ ki çok gülmek gönlü öldürür.”

Ve Îsâ Peygâmbere aleyhisselâm aydır: “Hakk Teâlâ acebsiz gönüllere hışmeyler. Ve dahî hâcetsiz yürüyenlere hışmeyler.”

Ve Ebû Hanîfe rahmetullâhi aleyhi rahmeten vâsiaten, kahrkayla gülmeyi günâhtan addeyledi. Ve dahî [24a] hükmeyledi ki; bir kişi bir namazdaki, ol namâz zâtî rukû' ve zâtî sücûd olsa, gülse onun âbdesti ve namâzı bâtıl olur. Zîrâ ki biz ism-i makâmı hurûci hâriçde koruz", dedi.

Pes mizâhda ve dıhkda i'tidâl hâsıl olmaz, illâ meğerki kişi mazîk-i havfden ve mazîk-i kabzdan ve mazîk-i heybetten çıka.

Ve sûfîlerin ahlâkından birisi dahî tekellüfî terk etmektir. Zîrâ ki tekellüf tasannu'dur. Ve taammüldür ve nefis üzerine temayüldür nâs için. İmdi bunlar sûfîlerin ahvâline mübâyindir. Ba'zılar aydırlar: "Tasavvuf terki tekellüftür." Ve ba'zılar aydırlar: "Tekellüf tehalüftür, sâdıkların tarikinden."

Enes b. Mâlik aydır:

"Rasûlün düğününe hâzır oldum, onda etmek ve et yok idi."⁴³⁴

Ve Câbir b. Abdullâh'ı görmeye geldiler etmekle sirke getirdi. Onlara ayıttı: "Bunu yen." Zîrâ ki ben Rasûl hazretinden işittim ki ol ayıttı: ⁴³⁵ نِعْمَ الْإِدَامُ الْخَلُّ Ya'nî: "Ne gökçek katık olur sirke."

Süfyân b. Seleme aydır:

"Selmân-ı Fârisî görmeye vardım. Benim önüme etmekle tuz getirdi. Bana ayıttı: "Bunu ye." Eğer Rasûl hazreti bizi tekellüften nehy etmeyeydi, ben sana tekellüfler ederdim."

Şeyh aydır: Cemî' nesnede tekellüf mezmûmdur, halâyık görsün diye. Niyyet-i sahîha söz, tekellüflü giyeceği giymek gibi. Ve sözlerde tekellüfle söylemek gibi. Ve halâyıka tekellüfle temellük etmek gibi ki, şimdiki zamânın ehlinin hâlî bunlardır. İmdi temellükten hiç kimse sâlim olmaz. İllâ ehâd ve efrâd sâlim olurlar. Ve dahî temellüğü kim gerekse bilmez ki ol temellüktür hattâ vakt olur ki bir kişi şol kadar temellük eyler ki ol sarîh nifâktır. İmdi bu sûfînin haline [24b] mübâyindir."

Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

الحياء والعِي شُعْبَتَانِ مِنَ الْإِيمَانِ ، وَ الْبَذَاءُ وَ الْبَيَانُ شُعْبَتَانِ مِنَ الْتَّقَافِ⁴³⁶

Ya'nî utanmak ve tekellefsüz söylemek îmânın iki budağıdır. Ve fuhş söz söylemek ve sözde fesâhat izhâr eylemek ve çok söylemek ve nâsa ziyâde temellük etmekle tekellüf eylemek ve onları yüzlerine öğmek münâfiklıktan iki budaktır. İmdi sâdıkların hâllerine böyle etmek muhaliftir.

⁴³⁴ İbn Mâce, "Nikâh", 24.

⁴³⁵ Ebû Dâvûd, "Et'ime" 39; Nesâî, "Eymân", 21.

⁴³⁶ Tirmizî, "Birr", 80.

Ebû Vâil aydır:

“Yoldaşım Selmân-ı Fârisî’yi ziyâret etmeye vardık. Bizim önümüze Selmân, tuzla arpa etmeğin getirdi. Benim yoldaşım ayıttı: “Eğer bunda güyagu⁴³⁷ otu dahî varmışsa dahî iyi olurdu. Pes Selmân katımızdan çıktı gitti. Matharasını tutuya koyub, güyagu otun almış geldi. Biz ol arpa etmeğiyle güyagu otunu ve tuzu yedik. Dahî benim yoldaşım ayıttı: “Elhamdülillâhi ellezi ganaanâ bimâ razaganâ.” Selmân ayıttı: Eğer sen kanâ‘at eylesen, benim matharam tutu olmazdı.”

Şeyh aydır: Bu kelâm Selmân’dan kavilde fiilde tekellüfü terk etmektir.

Ve Yûnus Peygâmbere görmeye vardılar. Yûnus onların önlerine arpa etmeğiyle tere ihzâr eyledi, dahî ayıttı: “Eğer Allâh mütekellefine la‘net etmeyeydi, ben size tekellüf ederdim.”

Ve ba‘zılar aydırlar: Vakti ki seni ziyâret etmeye gelseler, mâhazar olanı ihzâr eyle. Evet, vakti ki sen karındaşları önüne da‘vet eylesen, önünde hîç nesne gizlemeye. Belki cemî‘isin ihzâr eyle.

Rasûl aleyhisselâm buyururdu:

اللهم اغفر للذين يدعون أموات امتي ولا يتكلمون إلا أني بريء من التكلف وصالحوا أمتي

Hadîsin ma‘nâsı budur kim, Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Ey çalabım benim ümmetimin [25a] ölülerine duâ edenleri ve tekellüf etmeyenleri sen yarlığa! Bilin ki ben tekellüften berîyim ve benim ümmetimin sâlihleri dahî tekellüften berîlerdir.*

Ve dahî sûfilerin ahlâkından birisi dahî infâktır ve terk-i iddihârdır. Zîrâ ki sûfî Hakk Teâlâ hazretinin fazl-ı hazînelerini görür, kendisini bir bahr-i kenârında durur görür. İmdi bir kimse ki bahr-i kenârında mukîm olsa, ol kimse kırbasında su gizlemez.

Ve Rasûl aleyhisselâm buyurur ki:

مَا مِنْ يَوْمٍ يُصْبِحُ الْعِبَادُ فِيهِ إِلَّا مَلَكَانِ يَنْزِلَانِ، فَيَقُولُ أَحَدُهُمَا: اللَّهُمَّ أَعْطِ مُنْفِقًا خَلْفًا، وَيَقُولُ الْآخَرُ: اللَّهُمَّ أَعْطِ

مُتْسِكًا تَلْفًا⁴³⁸

Ya’nî hîçbir gün yoktur ki, illâ iki firişte çağırır biri aydır: “Ey çalabım malını infâk edene sen halef ver. Malından yek mal ver. Ve birisi aydır: Ey çalabım malını imsâk edene sen malına telef olmak ver.

Evet, Şeyh Muhyiddin hazretleri *Fütuhât*’ında aydır:

⁴³⁷ Bu kelime Hasan Kâmil Yılmaz - İrfan Gündüz tercümesinde kekik olarak ifade edilmiştir.

⁴³⁸ Tirmizî, “Zühd”,38.

“Ol firişte ey çalabım mümsike telef ver dediği demek olur ki ey çalabım ona dahî sehâvet sıfatını ver. Tâ ki ol dahî malını sadaka eyleye. Zîrâ ki melâ’ike hiç kimseye duâ’ün aleyhi eylemez.

Enes radıyallâhu anhü aydır:

“Rasûl aleyhisselâm yarın için nesne gizlemezdi.”⁴³⁹ Ve Rasûl hazretine üç kuş armağan götürdüler. Ol kuşun birisini Rasûl aleyhisselâm hizmetkârına verdi. Ol hizmetkâr ol kuşu yemedi. Yarındası ol kuşu Rasûl hazretine getirdi. Rasûl aleyhisselâm ona ayıttı: *Ben seni yarın için nesne gizlemekten nehyetmedim mi? Zîrâ ki Allâhu Teâlâ hergün kişinin rızkını verir.*⁴⁴⁰

Ebû Hureyre radıyallâhu anhü aydır:

“Bir gün Rasûl aleyhisselâm Bilâl-i Habeşî evine vardı. Bilâl-i Habeşî’nin katında [25b] bir pâre yığılmış hurmâ gördü. Ona ayıttı: *Bu nedir yâ Bilal?* Bilâl ayıttı: “Bunu yemeye gizledim.” Rasûl ayıttı: *Arş issi pâdişâhdan kokmaz mısın? Bunu infâk et.*

Îsâ Peygâmbere aleyhisselâm ağaç yaprağını yedi ve kıldan dokunmuş aba giyerdi ve nerede gece olsa yatarı. Onun oğlu yok idi ki olaydı ve evi yok idi ki yıkılaydı ve yarın için nesne gizlemezdi. İmdi sûfinin gizlileri Allâhu Teâlâ hazretinin hazînesindedir. Tevekkülü gökçek olduğu için ve Allâhu Teâlâ hazretine i’timâdı sahîh olduğu için.

Pes dünyâ sûfiye dâr-ı gurbettir. Lâcerem onun için, onda nesne iddihâr eylemez ve dahî dünyâdan istiksâr eylemez. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurur:

لو أنكم كنتم تؤكّلون على الله حق تؤكّل لِرزقكم كما يرزق الطير، تُغذّو خَمَاصاً، وتُروّح بِطَانَا⁴⁴¹

Ma’nisi budur kim: *Eğer siz tevekkül etseniz hakkınca, Hakk Teâlâ size zahmetsiz rızkınız verirdi umduğunuz yerden. Şol kuşçağızlara rızkını verdiği gibi. Zîrâ ki her kuş yuvasından uçar gider, karnı aç. Bilmez ki rızkını nerde ele gire, tâ ki onu yiyip karnı doyacak. Hakk Teâlâ bilmediği yerden ona rızk verir. Onu yer doyar. Gece olucak yuvasına gelir. Yiyeceğin bile alıp gelmez ve irta yiyecek kaydını dahî yemez. Ba’zılar aydırlar: “Hadîs ma’nisi bu değildir. Zîrâ ol kaçan uça gitse rızk isteye tevekkül etmiş olmaz. Belki ol kuş dudağından murâd kuzgun yavrusudur. Zîrâ ki ol kaçan yumurtadan çıksa, ak tülü çıkar panbuk tulubu gibi. Kuzgun görür kim kendileyin karaca değildir. Kor gider, beslemez. Yuva üzerine kırk gün geçer, ol yavrucaklar acıkırlar ve ağızların [26a] açarlar. Hakk Teâlâ sinecikler ve karıncacıklar gönderir. Gelirler ağızlarına ve*

⁴³⁹ Tirmizî, “Zühd”, 38.

⁴⁴⁰ İbn Hanbel, III/198.

⁴⁴¹ İbn Mâce, “Zühd”, 33.

burunlarına konarlar. Ve ağızlarına girenleri yutarlar. Onlarınla karınları doyar. Çünkü iddet tamâm yetse tüycükleri kararır. Kırk günden sonra ataları ve anaları gelirler görürler, kendilerleyin karaca olmuşlar. Ondan sonra onları beslerler.

Evet, bilgil ki bunun gibi tevekkül, şol Tanrı dostlarıdır kim, onların i'tikâdları berkimiştir kim, açlık ve yalıncaklık birle gönüllerini ayırıksa eylemezler. Ve Tanrı kulluğundan irilmezler. Ve Tanrı buyruğun yerine getirirler. Hakk Teâlâ dahî gerekli kadar hâcetlerin duruşmadan zahmetsiz onlara verir. Pes kaçan bunun gibi tevekkül etmek istesen bilgil ki evvel i'tikâdını Hakk Teâlâ hazretine şöyle berkitsen gerektir kim ve bilsen gerektir kim kamunun rızkını Tanrı Teâlâ'nın kudretindendir. Sebebsiz dahî verir. Ve dahî kanâ'at etmeyi öğrenmek gerek. Yemek, içmek, giymek lezzetin gönülden çıkarmak gerek. Dünyâ zahmetlerinin her birisi için Hakk Teâlâ âhirette izzetler ve ulu mertebeler verir. Onu onunla bırakmak gerek. Tâ ki tevekkül etmek kenz ola. Ve tevekkül edip Tanrı dostlarından olasin.

Ve dahî şöyle bilgil ki, Sultânü'l-muhakkikîn, eş-şeyh necmü'l-milleti ve'd-dîn *Menârâtü's-sâ'irîn İlallâh* kitâbında aydır:

“Avâmın tevekkülü var ve havâsın tevekkülü var ve ehass-ı havâsın tevekkülü var. Avâmın tevekkülü oldur kim, Allâhu Teâlâ hazretini vekîl edineler, dünyâlarının ve âhiretlerinin mesâlihini riâyet etmekte.” Niteki Hakk Teâlâ buyurur:

وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ

“Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter.” (et-Talak Sûresi 65/3).

“Havâsın tevekkeli Allâhu Teâlâ hazretine teslîm etmektir sevdikleri nesnede ve gördükleri [26b] nesnede.” Niteki Hakk Teâlâ buyurur:

وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. Sizin için daha kötü olduğu halde bir şeyi sevmeniz de mümkündür. Allah bilir, siz bilmezsiniz.” (el-Bakara Sûresi 2/216).

“Ve ehass-ı havâsın tekevekkülü Allâhu Teâlâ hazretine tefvîzdir ve kendi vücûdunu mevcûdu için fedâ eylemektir ve kendi nefsi için nesne istememektir. İllâ Allâhu Teâlâ dilediğini istemektir, kendini îcâd ettiğinde.” Niteki buyurulmuştur:

Beyt

و كلت الي المحبوب امري كله

فان شاء احياني وان شاء اتلفا⁴⁴²

Câbir aydır:

“Rasûl hazretinden hiç nesne istemezlerdi. İllâ onu ol verirdi. Ve eğer kendide yok ise va‘de eylerdi, *inşâ‘allâhu ele girincek verem derdi.*”

Ve sûfîlerin cümle-i ahlâkından birisi dahî dünyânın azıcık nesnesine kanâ‘at etmektir.

Zünnûn-u Mısri rahimehullâhu aydır:

“Kim ki kanâ‘at eylese, ehl-i zamân içinde râhat olur.”

Ve Bişr b. Hâris aydır:

“Eğer kanâ‘at de izzetle dirilmekten gayrı nesne olmasa, ol sâhibine kifâyet ederdi.”

Ve Bünyân el-Hammâl aydır:

“Hür kuldur, mâdâm ki tama‘ eyleye. Ve kul hürdür, mâdâm ki kanâ‘at eyleye.”

Ve ba‘zılar aydırlar: “Hırsından kanâ‘atle intikâm eyle. Niteki katllinden kısâsla intikâm ettiğinleyin.”

Ve Ebû Bekir el-Merâgî aydır:

“Âkil oldur kim dünyâ işlerini kanâ‘atle tedbîr eyleye. Ve âhiret işlerini hırsla ve te‘acculle tedbîr eyleye.”

Ve Yahyâ b. Muâz aydır:

“Kim ki kanâ‘at eylese, ol kimsenin dirliği latîf olur ve âhireti ma‘mûr olur.”

Ve İmâm Ali radiyallâhu anhü aydır:

“Kanâ‘at bir gedilmez kılıçtır.”

Ve Rasûl aleyhisselâm buyurdu:

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ أَسْلَمَ، وَرُزِقَ كِفَافًا⁴⁴³

Ya‘nî ; **[27a]** Kurtuldu ve maksûduna yetiştî şol kimse ki Müslümân ola ve onun rızkı kifâf ola dahî ona sabr eyleye.

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurur ki:

اللَّهُمَّ اجْعَلْ رِزْقَ آلِ مُحَمَّدٍ قَوْنًا⁴⁴⁴

Ya‘nî: Ey çalabım Muhammed’in âli’nin rızkını kuvvet eyleyiver ya‘nî ramakını imsâk eyleyecek miktârı kıliver.

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurdu:

⁴⁴² Ve bütün işlerimi sevgiliye emanet ettim. Dilerse beni diriltir, dilerse yok eder.

⁴⁴³ Tirmizî, “Zühd”, 35.

⁴⁴⁴ Buhârî, “Rikak”, 17; Müslim “Zühd”, 18.

لَقَنَاءَةُ مَالٍ لَا يَنْفَدُ⁴⁴⁵

Ya'nî: *Kanâ'at bir tükenmez maldır. Şeyh Necmeddîn Menârâtü's-sâ'irîn İlallâh* kitâbında bu hadîsin te'vîlinde aydır: Rasûl hazreti ayıttı: Kanâ'at bir maldır kim ol tükenmez. Zîrâ ki hırs odu vakti ki tükenmez od oldu. Lâcerem ol odu söğündüren nesne dahî tükenmez oldu kim ol, kanâ'atdır. Pes hakîkatte hırs bir oddur kim, Hakk Teâlâ onu yakmıştır. Ol od söğünmez, illâ kanâ'at suyuyla söğünür. Zîrâ ki kanâ'at insân tabî'atinden değildir. Belki ol Allâhu Teâlâ hazretinin atâsındandır. Ve dahî ol esbâb-ı felâhdandır ki, onun sebebiyle Hakk Teâlâ harîs-i dünyâda hırs odundan kurtarır ve âhirette cehennem odundan kurtarır. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurdu:

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ أَسْلَمَ، وَرُزِقَ كَفَافًا

Ve dahî Hakk Teâlâ izzeti kanâ'atde kıldı ve hovarlığı tama'da kıldı. Niteki denmiştir:

عَرَّ مَنْ قَنِعَ وَذَلَّ مَنْ طَمِعَ⁴⁴⁶

Ve Ebâ Yezîd Bestâmî'ye ayıttılar: “Yetiştiğin makâmata neyle yetiştin?” Ol ayıttı: “Esbâb-ı dünyâyı cem' eyledim ve onu kanâ'at urganıyla bağladım ve sıdk mancınığına koydum dahî halkdan ümidini kesmek denizine attım, dahî râhat oldum.”

Ömer radiyallâhu anhü [27b] aydır:

“Kitâb kablari olun ve hikmet pınarları olun ve kendinizi ululardan sayın. Ve Allâhu Teâlâ hazretinden her gün ol gün için rızık isteyin, tâ ki rızık çok olmadığı için zahmet çekmeyesiz.”

Ve Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

مَنْ أَصْبَحَ مِنْكُمْ آمِنًا فِي سِرْبِهِ، مُعَافًى فِي جَسَدِهِ، عِنْدَهُ قُوتٌ يَوْمَهُ، فَكَأَنَّمَا حِيزَتْ لَهُ الدُّنْيَا بِحَذَائِيرِهَا⁴⁴⁷

Ya'nî: *Kim ki sabâha çıksa onun nefsi illetlerden emîn olduğu hâlde ve dahî bedeni hoş olduğu hâlde ve onun katında ol gün kuvvet edecek nesne olsa keennehu dünyânın cemî'isi onun katında cem' oldu.*

Ve ba'zılar ayıttılar:

...طَيِّبَةً حَيَوَةً فَلْنُحْيِيَنَّهٗ

“Biz kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız.” (en-Nahl16/97). dediğinden murâdı kanâ'attir dediler.

Ve ba'zılar ayıttılar:

“Fukarâ ululardır. İllâ şol kimse ki Allâhu Teâlâ onu kanâ'at izzetiyle diri eyleye.

⁴⁴⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*. II/102.

⁴⁴⁶ Kanaat eden aziz, tamah eden zelil olur.

⁴⁴⁷ Tirmizî, “Zühd”, 34; İbn Mâce, “Zühd”, 9.

Niteki Şeyh Attâr aydır: Beyt

Her ân ki izzet-i uzlet ne-yâft hîç neyâfet ne-yâft

Her ân ki rûy-i kanâ‘at nedîd hîç nedîd

Ve sûfilerin ahlâkından birisi dahî berikiyle çekişmeyi ve berikiyle kakımayı terk etmektir. İllâ meğerki hak nesne üzerine ola. Ve dahî onlar rıfkı ve hilmi âdet edinip dururlar. Zîrâ ki nefis berikiyle çekişincek zâhir olur ve yerinden kalkar. İmdi sûfî vakti ki bir kişinin nefsi zâhir olsa ol onun nefsine gönlüyle mukâbil olur. Lâcerem vakti ki nefis gönülle mukâbil olursa vahşet gider ve fitneler odu söğünür. Niteki Hakk Teâlâ buyurur:

ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

“*Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!*” (el-Fussilet 41/34). Bu âyetin tefsîri geçmiştir. İmdi berikiyle çekişmek sıfatı nefis-i zekiyyeden çıkar ki [28a] ondan gıll-u gıyş gitmiş ola. Zîrâ ki nefste gıll buluncak mirâ‘i bâtındandır vakti ki mirâ bâtından gitse zâhirden dahî gider. Pes kim ki ziyâde zâhid olmak oduyla nefsinin arıtsa onun bâtınından gıll gider ve onun bâtınından dünyâyâ rağbet etmek dahî gider. Câh-u izzet sevmek dahî gider.

Niteki Hakk Teâlâ ehli cennet vasfından buyurdu ki:

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ

“*Onların gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik.*” (el-Hicr 15/47).

Ebû Hafs aydır:

“Gıll şol gönüllerde nice bâkî kalsın ki, onlar lillâhi fillâhi billâhi birbiriyle ülfet tutup, Allâhu Teâlâ hazretinin muhabbetinde ittifâk edip, onun dostluğunda cem‘ olupdururlar. Ve dahî onun zikriyle üns tutupdururlar. Zîrâ ki ol gönüller hevâcis-i nüfûsdan sâfî olmuşlardır belki tevîk nûrudan mükahhal olmuşlardır ve dahî tabâyî‘ zulumâtından halâs olmuşlardır ondan sonra birbirleriyle kardaş olmuşlardır.”

İmdi sûfilerin gönülleri böyledir. Zîrâ ki onlar bir nesne üzerine cem‘ olmuşlardır şurût-u tarik ile.

Pes nâs iki türlüdür. Biri: Hakk Teâlâ hazretinde olana talibdir ki, ol kendi nefsinin ve kendinden gayrının nefsinin ona da‘vet eyler. İmdi muhikk sûfînin bunun gibi kimseyle cidâli ve bunun gibi kimseye gönlünde gıllı olmaz. Zîrâ ki ikisi dahî bir yoldadır ve ikisinin dahî maksûdu birdir. Belki ol bunun karındaşıdır ve muinidir. Hâl budur kim

mü'minler yapılar gibidir; kim biri birini bağlar. Ve biri dahî muhabbet-i câhla ve muhabbet-i malla ve muhabbet-i riyâsetle ve muhabbet-i nazarı halkla ve meftûn ve mübtelâ ve mağrurdur. İmdi sûfinin bunun gibi kimseyle aslâ muârazası ve cedeli yoktur. **[28b]** Zîrâ ki sûfî bunun gibi kimsenin garazından pâk olmuştur. Belki sûfinin şânı budur kim bunun gibi kimseye şefkat ve rahmet nazarıyla nazar eyler. Zîrâ ki bunun gibi kimse mahcûb ve müftetindir ol terahhum etmeye lâyıkdır ve dahî sûfî zâhirde bunun gibi kimseyle mücâdele eylemez. Zîrâ ki mücâdele eyleyecek onun nefs-i emmâresi zâhir olur. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurdu ki:

مَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُبْطِلٌ بُنِيَ لَهُ بَيْتٌ فِي رَبَضِ الْجَنَّةِ ، وَمَنْ تَرَكَهُ وَهُوَ مُحِقٌّ بُنِيَ لَهُ فِي وَسْطِهَا ، وَمَنْ
حَسَنَ خُلُقَهُ بُنِيَ لَهُ فِي أَعْلَاهَا

Ma'nisi budur kim: Her kim ki berikiyle çekişirken sözün kesse arada melâlet olmasın diye, hâl bu olsa kim kendi söylediği söz dahî bâtıl olsa, cennetin duvarlarında Tanrı Teâlâ ona bir ev yapıvere. Ve her kim berikiyle çekişirken sözün kesse arada melâlet olmasın diye, hâl bu olsa ki kendi söylediği söz dahî hak olsa Tanrı Teâlâ onun için cennetin ortasında bir ev yapıvere. Zîrâ ki ol sözüm haktır, söyleyeyim, ileri iletayım dese söylese, ol biri sözün yanlış anlar arada düşmânlık bağlanır. Ve kendi nefesine tekebbürlük hâsıl olur. Ve ol düşmânlıktan hem gaybet ve hem hased kopar. Ve her kim ki halkını küçük eylese Hakk Teâlâ onun için cennetin a'lâ tabakasında bir ev yapıvere.

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurdu ki:

مَنْ طَلَبَ الْعِلْمَ لِجَارِيٍّ بِهِ الْعِلْمَاءُ أَوْ لِإِمَارَةٍ بِهِ السُّفَهَاءُ أَوْ يَصْرِفَ بِهِ وَجْهَ النَّاسِ إِلَيْهِ أَدْخَلَهُ اللَّهُ النَّارَ

Ma'nisi budur kim, Rasûl aleyhisselâm aydır: Kim ki ilim taleb eylese, ol **[29a]** ilmiyle ulemâ arasında tefâhür etmek için. Veyâhûd ol ilimle süfahâ ile ve cühhâl ile mücâdele ve mübâhese edip çekişmek için. Veyâhûd ol ilmi taleb ettiğinden murâdı mal ve câh tahsîl eylemek olsa ve dahî halâyıkı kendinden yana yöneltmek olsa Hakk Teâlâ ol kişiyi cehenneme koya. Turibişti *Mesâbih Şerhi*'nde aydır: Bunda işâret vardır kim ki ilim taleb eylese Allâhu Teâlâ rızâsı için ve hem ağrâz-ı dünyeviyye tahsîl etmek için, ol kişi bu vaîdün tahtında dâhil olmaz. Zîrâ ki Allâhu Teâlâ hazretinin rızâsı metbû' olur. Gâliba dünyâ garazı tâbi' olur. Niteki Hakk Teâlâ buyurdu:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَقَعْدَ اللَّهُ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

“Dünya mükâfatını isteyenler bilsinler ki Allah nezdinde hem dünya hem âhiret mükâfatı vardır.” (el-Nisâ 4/134). Ve dahî bu hadîsde mürîdlere tevbih vardır. Zîrâ ki kim ki ilim

öğrense veyâhûd gazâ eylese dünyâ metâ‘larına yetişeyin diye, vâcibdir ol kimse tevbiîh olunup ayıtılma ki; bu denâ‘et nedir, hasîsi fânîye râzî oldun, rafî‘i bâkî‘e terk eyledin?

Gıtrîfû‘l-meşâyihü‘l-kâmilîn ve sındıydü‘l-mürşidîne‘l-mükemmilîn eş-şeyh şihâbü‘l-milleti ve‘d-dîn aydır: Nazar eyle gör ki Rasûl aleyhisselâm sefihlerle çekişmeyi cehenneme girmeye zâhire sebep eyledi. Zîrâ ki sefihlerin nefisleri kahr ve galebe taleb etmeye zâhir olur. İmdi galebe ve kahr hod âdemde şeytân sıfatlarındandır. İmdi sûfinin nefsinin sıfât-ı zemîmeleri, sıfât-ı hamîdeye mütebeddil olmuştur. Ve ondan şeytân ve sebûiyyet sıfatları gitmiştir. Ve onun nefsi leyyin ve rîfk ve suhûlet ve tumânînetle dolmuştur.

Ve Rasûl aleyhisselâm buyurur ki:

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَا يُسَلِّمُ عَبْدٌ حَتَّى يَسْلَمَ قَلْبُهُ وَلِسَانُهُ، وَلَا يُؤْمِنُ حَتَّى يَأْمَنَ جَارُهُ بَوَاقِعُهُ⁴⁴⁸

[29b] Ya‘nî Rasûl aleyhisselâm aydır: Şol Allâh hakkı için ki benim rûhum onun kudreti kabzasındadır, kul Müslümânı kâmil olmaz, hattâ onun gönlü ve dili sâlim olmayınca ve dahî ol mü‘min kâmil olmaz. Hattâ onun konşusu onun şerrinden emîn olmayınca. İmdi gör ki Rasûl aleyhisselâm gönül sâlim olup, dil sâlim olmayı islâmın nice şartından kıldı. Ebû Zer Gıfârî’nin bir kulu bir koyun ayağını sıdı. Ebû Zer ayıttı: “Bu koyunun ayağını kim sıdı?” Ol kul ayıttı: “Ben sıdım.” Ebû Zer ayıttı: “Niçin sıdın?” Ol kul ayıttı: “Kasd ile sıdım, tâ ki seni kakıtıp, dahî beni döğesin günâha giresin.” Ebû Zer ayıttı: “Seni bu işe kandıranı kakıdırım. Sen benden âzâd ol dedi.”

Ve Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

ثلاث منجيات وثلاث مهلكات. فأما المنجيات: فخشية الله في السر والعلانية، والحكم بالحق عند الغضب والرضا، والقصد عند الغنى. وأما المهلكات: فشح مطاع، وهوى متبع، وإعجاب المرء بنفسه⁴⁴⁹

Hadîsin ma‘nisi budur ki Rasûl aleyhisselâm aydır: Üç nesne âhiret azâbından kurtarıcıdır. Ve üç nesne dahî helâk eyleyicidir. Ammâ ol ki kurtarıcıdır: Biri Hakk Teâlâ hazretinden korkmaktır âşikâre ve gizli. Ve birisi kakıyacak ve râzî oluncak hak nesneyle hükmeylemektir. Ve birisi dahî fakr vaktinde gınâ vaktinde ortaya gitmektir. Ammâ ol ki helâk eyleyicidir, ya‘nî âhirette azâba uğraticıdır ve âhirette dirliğinden fâ‘ide eylemeyicidir: Birisi bahîlliktir kim, kişinin gönlüne düşse dahî [30a] gönlünü ona uydura tezcek dönüp tevbe etmeye. Ve birisi dahî nefis ârzularıdır kim, kişi onu yerine getirmek

⁴⁴⁸ Buhârî, “Edeb”, 29; Müslim, “İmân”, 73.

⁴⁴⁹ Aclûnî, *Keşfü‘l-Hafâ*, I/323.

ardınca ola. İmdi hevâ kişinin gönlüne düşecek kayırmaz ammâ onun üzerinde dürüşmek günâhtır. Üçüncü ol helâk eden günâhın kişi kendisini görmektir.

Gavsü'l-akdâb el-ârif bi'l- âdâb eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn aydır: Gazab ve rızâ vaktinde hak ile hükmetmek sahîh olmaz. İllâ âlim-i rabbâniyeden ki, nefis üzerine ol emîr ola ki akl-ı hâzırla ve kalb-i yakazânla ve Allâhu Teâlâ hazretine hüsn-i ihtisâbla nazar etmekle onu nereye dilerse tasrîf eyleyip döndüre. Nakl olundu ki ön geçen ârifler, vakti ki bir müslim incitseler âbdest imiz sındı diye âbdest alırlardı.

Ve Abdullâh b. Abbas radiyallâhu anhü aydır:

“Hades iki türlüdür, bir hades fercindendir ve bir hades ağzındandır.”

İmdi şöyle bilgil ki kakımayla yürek kanı hareket eyler. Ve eğer kişi kendinden yukarı hâlli kişiye kakınsa, ona kakımasın geçirmese, kan derisinin zâhirinden gider, yürekde cem' olur. Lâcerem ol vakt ondan hüznün ve hem gussa mütevellid olur. İmdi sûfî bundan pâk olmuştur. Zîrâ ki ol cemî' havâdisi ve dükeli ağrâzı Allâhu Teâlâ hazretinden sâdır olur görür.

Lâcerem ol hiç nesneye gussalanmaz. Ve dahî sûfî sâhib rızâdır ve dahî sâhib revh ve sâhib rahattır. Rasûl hod haber verip ayıttı ki: *Hüzün ve hem şekde ve sehatdadır*. Ve eğer gazab kendi misliye olucak olursa, intikâm etmekte mütereddid olacak olursa, yürek kanı ondan mütereddid olup, inkibâzla inbisât arasında mütereddid [30b] olur. Lâcerem ondan gıll ve hased mütevellid olur. İmdi sûfinin gönlüne bu misillü dahî vâki' olmaz. Niteki Hakk Teâlâ buyurdu ki:

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ

“Biz onların göğüslerinden kin duygusunu söküp aldık” (el-A'râf 7/43).

İmdi sûfinin kalbinin salâbeti⁴⁵⁰ ve onun hâli gıll ve hıkd köpüklerini ve çûrlarını ve çöplerini kenâra atıpdurur. Üns ve heybet ve mevcleri onun gönlünde biri birine tokuşup. Niteki denizler köpüklerini ve çûrlarını ve çöplerini kenâra attığınleyin. Ve eğer gazab kendüden aşağı hâlli kimseye olsa ki ol, ondan intikâm etmeye kâdir olsa, yürek kanı kaynar. Ve yürek kanı kaynayacak benzi kızarır, yürek katı olur. Ve ondan rikkat ve beyaz gider. Ondandır ki benzi de kızılık bulur. Zîrâ ki yürekte ol vakit kan kaynar, taşar, isti'lâ

⁴⁵⁰Bu kelimeyi anlam bakımından uygun olduğu için metinde geçen “salâfeti” kelimesi ile değiştirdik. Diğer nüshalarda da (Kayseri nüshası 1073.) aynı şekilde geçmekle birlikte, Hasan Kâmil Yılmaz - İrfan Gündüz tercümesinde kalbin ve hâlin sağlamlığı olarak tercüme edilmesi “salâbet” kelimesinin daha uygun olduğu zannımızı kuvvetlendirmektedir.

taleb eyler. Ondandır ki damarlar şişer ve onun aksi ve eseri yanaklarda zâhir olur. Lâcerem ol hâlde hadden geçip, intikâm etmeye başlar söğmekle ve urmakla. İmdi sûfide bu hâl olmaz. Belki sûfî gazab edecek lillâhi ve fillâhi ve billâhi eyler. Ammâ bundan gayrı vakitte gazab edince sûfî, Allâhu Teâlâ hazretine nazar eder. Ondan onun takvâsı hamleyler ki harekâtını ve akvâlini şer‘ ve adl mîzânıyla tarta. Ve kendi nefesine töhmet eder ki, Allâhu Teâlâ hazretinin kaza ve kaderine niçin râzî olmadın diye.

İmdi vakti ki sûfî, nefesine bu vechile töhmet eylese ona ilim yetişir. Vakti ki ilim âlem-i âşikâre olsa, gönül kuvvetli olur ve nefis dahî sâkin olur ve yürek kanı dahî yerine gider ve hâl mü‘tedil olur ve yanak kızılığı dahî gâ‘ib olur ve ilim ve fazîleti dahî âşikâre olur.

Hâris b. Kudâme aydır: [31a]

“Rasûl hazretine ben ayıttım: ‘Yâ Rasûlallâh bana vasiyyet eyle. Evet, az olsun tâ ki ben onu saklayabilem.’ Rasûl aleyhisselâm ayıttı: Kakıma. Ben yine ayıttım: Bana vasiyyet eyle, evet az olsun. Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Kakıma*. Üç kerre ben böyle dedim. Rasûl aleyhisselâm bana kakıma dedi. Ve dahî Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

وإن الغضب جمره في قلب ابن آدم أما رأيتم إلى حمرة عينيه وانتفاخ أوداجه فمن أحس بشيء من ذلك فليلصق بالأرض إذا غضب أحذكم وهو قائم فليجلس فإن ذهب عنه الغضب وإلا فليضطجع

Ya‘nî Rasûl aleyhisselâm ayıttı: Tahkîk kakımak oddan bir közdür. Kakıyanın iki gözü kızardığını görmez misin? Ve boyun damarları şiştiğini görmez misin? İmdi kim ki kakısa eğer uruturursa otursun ve eğer oturursa yatsın.

Tacü’l-muhakkikîn eş-şeyh necmü’l-milleti ve’d-dîn *Menârâtü’s-sâ‘irîn ilallâh* kitâbında aydır: Gazab sıfatı şeytâniyye ve sebuiyye ve nefsaniyedir. İmdi biz gazabın ilâcından bir müselles ma‘cûna muhtâcız tâ ki mevâddi gazabın nârı sâkin ola. İmdi ol ma‘cûn müselles hilm ve kezmi ve gayzı ve sabrı alâ’l-ezâdır ki suyuyla ma‘cûn ola. Zîrâ ki hilm ile gazabdan mütevellid olan sıfatı şeytânât gider rıfk ve kezm gayzla gazabdan mütevellid olan sıfatı subuiyyet gider ve ihtimâli ezâyla sıfatı nefse niyyet gider ve rıfk suyuyla gazabın mevâddı ve kökleri zâ‘il olup gider.

Ve sûfîlerin cümle-i ahlâkından dahî birisi teveddüd ve dostluk ve teellûf ve kardaşlarla muvâfakat ve terk-i muhalefettir. Niteki Hakk Teâlâ ashâb-ı Rasûlü vasfeyleyip ayıttı:

[31b] وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ

[Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler.](el-Fetih 48/29).

İmdi dostluk ve teellûf ervâh birbiriyle ülfet tutup üns tuttuğundandır. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurur:

الأرواحُ جنودٌ مُجَنَّدَةٌ ، فما تَعَارَفَتْ مِنْهَا ائْتَلَفَتْ ، وما تَنَافَرَتْ مِنْهَا اخْتَلَفَتْ

Ve dahî buyurur kim:

المؤمن إلفٌ مألوفٌ ولا خير في من لا يآلف ولا يؤلف⁴⁵¹

Ya'nî, *kâmil mü'min oldur kim ol kiminle gerekse üns tuta ve dahî kim gerekse onunla üns tuta ve şol kişide hayır yoktur kim ol kimseyle üns tutmaya ve onunla dahî kimse üns tutmaya.*

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurur:

مثل المؤمنين إذا التقيا مثل اليمين تغسل إحداهما الأخرى⁴⁵²

Ya'nî, *iki mü'min birbiriyle buluşacak meseli iki ele benzer biri birine ihtiyâçda. Zîrâ ki bir el bir eli yur iki mü'min dahî öyle gerekdir kim biri birine fâ'ide eyleye ve iki kâmil birbiriyle buluşsa elbette birisi birisinden hayır istifâde eyler.*

Ve Ebû İdris Hûlânî Muâz'a ayıttı:

“Ben seni Allâh için severim.” Muâz dahî ayıttı: “Sana muştuluk olsun, ondan sonra muştuluk olsun ki ben Rasûl hazretinden şöyle işittim ki ol ayıttı:

ينصب لطائفة من الناس كراسي حول العرش يوم القيامة وجوهم كالقمر ليلة البدر يفرح الناس وهم لا

يفزعون ويخاف الناس وهم لا يخافون وهم أولياء الله الذين لا خوف عليهم ولا هم يحزنون⁴⁵³

Ya'nî Rasûl aleyhisselâm aydır: *Kıyâmet gününde arşın dört yanında kürsüler koyalar. Onların üzerine ol gün bir tâ'ife oturalar ki, onların yüzleri bedr olmuş aya benzeye. Nâslar ol gün feza' içinde olalar. [32a] Onlar fezâ'dan emîn olalalar ve nâslar korku içinde olalar. Onlar korkudan emîn olalar. Onlar Allâhu Teâlâ hazretinin dostlarıdır ki, onlara havf ve hüüzün yok. Ayıttılar: “Yâ Rasûlullâh onlar kimlerdir?” Rasûl aleyhisselâm ayıttı:*

المتحابون في الله

Ya'nî Allâhu Teâlâ hazretinin rızâsı için birbirini sevenlerdir.

Ba'zılar aydırlar:

“Muhabbet tâ'ati efdaldır, rahbet tâ'atinden. Zîrâ ki tâ'ati muhabbet, dâhildendir ve tâ'at-i rahbet, hâricdendir. Bundandır sûfilerin ba'zısı sohbeti, ba'zısından ba'zısına te'sîr eylediği. Zîrâ vakti ki onlar biri birbirini Hakk rızâsı için sevdilerse, biri birbirine

⁴⁵¹ İbn Hanbel, III/400, V/335.

⁴⁵² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 153.

⁴⁵³ İbn Hanbel, V/343.

mehâsin-i ahlâkı vasiyyet eylediler. Muhabbet olduğu için ol vasiyyeti kabûl eylediler. Lâcerem mürîd şeyhden intifâ‘ eyledi ve kardeş kardeşden intifâ‘ eyledi. Bunun içindir ki, Hakk Teâlâ ehli mahalleye buyurdu ki, nâs her gün beş kerre mescidlere cem‘ olalar. Ve her şehrin ehline emreyledi ki, haftada bir gün Cum‘a gününde bir mescidde cem‘ olalar. Ve köy ehli şehirliye münzam olup, yılda iki bayrâm gün cem‘ olalar. Ve her şehirden aktâr-ı arazdan ve buldân-ı müteferrikadan nâsa emreyledi ki, ömürde bir kerre hacetmek için cem‘ olalar. İmdi bu ictimâ‘dan murâd türlü türlü hikmetlerdir. Cümlesinden birisi mü‘minler arasında ülfet ve meveddet olmaktır. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurur:

المؤمن للمؤمن كالبنيان يشدُّ بعضُهُ بعضاً⁴⁵⁴

Ma‘nisi budur kim, Rasûl aleyhisselâm aydır: Mü‘min mü‘min için dîvâr gibidir ki, biri birini bağlar. Ya‘nî mü‘min dîninde ve dünyâsında kuvvet bulmaz, illâ bir [32b] mü‘min karındaşının yardımıyla. Niteki binâ ba‘zısı ba‘zısıyla bağlandığınıleyin, bu hadîsde has vardır biri birine yardım etmeye etmeden gayrıda.

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurur ki:

مثل المؤمنين في توادهم ، وتراحيمهم ، وتعاطفهم . مثل الجسد إذا اشتكى منه عضوٌ تداعى له سائر الجسد بالسهر والحمى⁴⁵⁵

Ma‘nisi budur kim: Bilin ki tahkîk mü‘minlerin birbiriyle meveddetde ve muhabbetde ve merhamette ve şefkatte meseli ten gibidir a‘zâyla. Zîrâ ki bedenden bir uzva zahmet yetişse, onun te’sîri cemî‘ bedeni yitişip onu uykusuz eyler. Ve sıtmaya uğratar. Pes mü‘minlere dahî öyle gerektir kim, birisine zahmet yetişse geri kalanı dahî müteessir olalar. Ve illâ îmânları kâmil olmaz.

İmdi şöyle bilgil ki bâtınları birbiriyle kuvvetlenir, belki ehl-i salâh cemâline mücerred nazar etmek kişiye salâh verir. Zîrâ ki sûrete nazar etmek, menzûrun ileyh hulkuna münâsib nazar edene hulk verir. Meselâ gussalı kişiye dâ‘im nazar etmek gibi. Zîrâ ki bir kişi bir gussalıya dâ‘im nazar eylese, ol dahî gussalı olur. Ve bir şâd kişiye dâ‘im nazar eylese, ol dahî şâd olur.

Bunun için denipdurur ki:

من لا ينفك لحظة لا ينفك لفظه

⁴⁵⁴ Buhârî, “Salât”, 88, “Edeb”, 36; Müslim “Birr”, 65.

⁴⁵⁵ Buhârî, “Edeb”, 27; Müslim, “Birr” 66.

Ya'nî bir kişi görmekten fâ'ide olmasa, onun sözün işitmekten dahî fâ'ide olmaz. Ve bir yavuz deveyi bir yavaş deveye mukârin kılsalar, ol dahî yavaş olur. Pes mukârenetin te'sîri vardır. Hayvânda ve nebâtda ve cemâdda ve suyla havâ cîfeleri ile mukârin olsalar, fâsid olurlar. Ya'nî suya cîfe vâki' olsa veyâhûd su bir cîfeye uğrasa [33a] ol su kokar. Ve yel bir cîfeye uğrasa ol dahî, onun râyiha-i kabîhasıyla mütekessif olur. Ve ekinlerden yaramaz otu giderirler. Tâ ki ol yaramaz otlar ekinleri ifsâd etmeye. İmdi çünkü bu nesneler emsâlde sohbetin ve mukârenetin te'sîri vardır. Sohbetin ve mukârenetin nüfûs-u beşeriyyede bir tarîk evlâ te'sîri ola.

Niteki demişlerdir: İnsâna insân dediler. Zîrâ ki her kimi görürse üns tutar gerekse hayır olsun ve gerekse şer olsun. Pes teellûf ve teveddüt gönülde ziyâde safâlar verir. Ve hâlleri ziyâde eyler. Ammâ uzlet ve vahdet yeğdir dedikleri; arâzlı nâsdan ve ehl-i şerden uzlet etmek yeğdir demek olur. Ammâ ehl-i ilimle ve ehl-i safâyla ve ehl-i vefâyla ve ehl-i ahlâk-ı hamîdeyle sohbet etmek ve onlarınla mukârenet edip onlarınla üns tutmak ganimettir. Zîrâ ki onlarınla üns tutmak hemân Allâhu Teâlâ hazretiyle üns tutmaktır. Niteki onlara muhabbet etmek, hemân hakîkatte Allâhu Teâlâ hazretine muhabbet etmektir. Bunlarınla cem' eyleyen râbîta-i haktır ve bunlardan gayrıyle cem' eyleyen râbata-i tab'dır.

Rasûl aleyhisselâm Eşec'e ayıttı:

إِنْ فِىكَ خَصْلَتَيْنِ يُحِبُّهُمَا اللَّهُ: الْحِلْمُ، وَالْأَنَاةُ

Eşec derlerdi, Abdülkays kabîlesinin reisiydi. Kavmiyle Rasûl hazretine geldiler mübâyaa eylemeye, vakti ki Medîne'ye geldiler. Rasûl hazretine varmaya ivişdiler. Eşec uyumadı. Onların yönlerini biri biri katına getirdi ve devesini bağladı ve giyeceğinin gökçeleşini giydi, dahî Rasûl katına vardı. Rasûl aleyhisselâm onu görünce katına kığırdı. Eşec dahî Rasûl [33b] hazretinin yanında oturdu. Ondandır Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Siz kendi nefsiniz için ve dahî andaki kavminiz için bey'at eder misiz?* Ayıttılar: "Neam." Eşec ayıttı: "Yâ Rasûlallâh kişiye kendi dîninden gereklisi yoktur. Ben hemen kendi nefsim için bey'at eylerim." Pes Rasûl aleyhisselâm ona ayıttı:

إِنْ فِىكَ خَصْلَتَيْنِ يُحِبُّهُمَا اللَّهُ: الْحِلْمُ، وَالْأَنَاةُ

Ya'nî ey Eşec tahkik, sende iki sıfat vardır. Hakk Teâlâ ol iki sıfâtı sever. Ol sıfâtın birisi hilmdir, birisi her işte uyumamaktır.⁴⁵⁶ Vallâhu a'lemu.

⁴⁵⁶ Müslim, "İmân", 25, 26; Ebû Dâvûd, "Edeb", 149.

Pes sûfî kendi cinsinden olmayanla sûrette bilebilir. Ma'nîde ondan ıraktır. Evet, kendi cinsinden olanla sûrette ve ma'nîde dahî bilebilir, kendinin sıfâtını onda görür. Zîrâ ki mü'min mü'minin mir'âtıdır. Pes bir kişi kardeşine nazar eylese, onun akvâli ve a'mâlî ve ahvâlî ardından tecelliyâtı ilâhîyye görür. Ve dahî ta'rîfât ve telvîhât-ı rabbâniyye tecellî eyler ki, bunlardan mahrûm olupdururlar ağıyâr ve bunları tecellî eyler ehl-i envâr. Ve sûfilerin ahlâkından biririsi dahî budur kim, kendilere ihsân edene şükr edip, ona duâlar ederler. Evet, bunların Allâhu Teâlâ hazretine tevekkülleri kâmilken ve tevhîdleri sâfî iken ve ağıyârdan nazarlarını kat' etmişken ve cemî' ni'metleri Allâhu Teâlâ hazretinden vâsıl olur diye i'tikâd etmişlerken böylece ederler. Rasûl hazretine iktidâ etmek için.

Zîrâ ki Rasûl aleyhisselâm bir gün va'z eyleyip ayıttı:

ما من أحد أمن علينا في ذات يده من أبي بكر ، ولو كنت متخذًا خليلاً لاتخذت أبا بكر⁴⁵⁷

Ma'nisi demek olur ki [34a] Rasûl aleyhisselâm ayıttı: Nefsini ve malını benim için ziyâde ve ekser bezl eyleyen Ebû Bekir'dir. Zîrâ ki ehlinden ve malından Rasûl için ayrıldı. Ve nefsinin Rasûle vikâye eyledi. Ve eğer ben kimseyi dost tutunsam, hâcetim vaktinde ona mürâcaat eylemeye ve onun üzerine i'timâd eylesem, mühimmâtımda Ebû Bekir'i dost tutunurdum. Velâkin ben cemî' işimde Allâhu Teâlâ hazretine sığınırım. *Tayyibi Müslim Şerh*'inde böyle zikreyledi. Lâkin bu te'vîl baîddir. Belki evceh budur kim, halîl hulleltendir ki ol sadâkatdır ki mütehalliledir. Muhabbetin kablbinde ol dâ'iyedir ki mahbûb-i kendi sırrına muttali' kıla. Bu takdîr üzerine ma'nisi demek olur ki, eğer bana câ'izmişse halkdan dost tutunmak ki, ol benim sırrıma vâkıf ola Ebû Bekir'i dost tutunurdum. Ve onu benim sırrıma muttali' kılardım. Lâkin benim sırrıma Allâhu Teâlâ hazretinden gayrı hîç kimse muttali' olmaz. Ebû Bekir'i tahsîs eyledi. Zîrâ ki Ebû Bekir sırrı Rasûl sırrına akrebdir. Vallâhu a'lemu.

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

ما نفعتني مالٌ قطُّ ، ما نفعتني مالٌ أبي بكرٍ⁴⁵⁸

Ya'nî: *Bana Ebû Bekir malı gibi hîç kimsenin malı fâ'ide eylemedi.*

Şehbâz-i âlem-i tahkîk ve ankâ-i mağrib tedkîk eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn nevvara'llâhu mazciahu aydır: Halk Allâhu Teâlâ hazretinden halkla mahcûb olupdururlar men'de ve atâda. İmdi sûfî ibtidâda halkı fânî eyleyipdurur ve cemî' eşyayı

⁴⁵⁷ Bûhârî, "Salat", 80.

⁴⁵⁸ İbn Mâce, "Mukaddime", 11.

Allâhu Teâlâ hazretinden bilir. Zîrâ ki ol tevhîd cemâlini müşâhede eyleyipdurur. Ve şol hicâbları yırtıp durur ki, ol hicâblar halkı sırf tevhîdden men' eyler. Lâcerem ol halka men' [34b] ve atâ isbât eylemez. Evet, Hakk halkdan onu mahcûb kılar. Vakti ki onun hâlî terakkî eyleyip zirve-i tevhîde vâsıl olsa Hakk'a şükr ettiğinden sonra halka dahî şükreyler. Ve onlara dahî men'de ve atâda vucûd isbât eder. Müsebbib evvelâ Allâhu Teâlâ hazreti idiğini bildiğinden sonra pes onun ilmi ve kuvveti ve ma'rifeti vâfir olduğu için vâsıtalar isbât eder. Lâcerem halk Hakk'tan ona hicâb olmaz âmmе-i müslimîn gibi. Ve Hakk dahî halkdan ona hicâb olmaz mübtedîler gibi. Pes ol Hakk'a şükreder. Zîrâ ki mün'im ve mu'ti ve müsebbib oldur ve halka şükreyler. Zîrâ ki halk vâsıta ve sebeptir. Niteki Rasûl aleyhisselâm aydır:

أَوَّلُ مَنْ يُدْعَى إِلَى الْجَنَّةِ، الْحَمَّادُونَ الَّذِينَ يَحْمَدُونَ اللَّهَ عَلَى السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ⁴⁵⁹

Ya'nî: *Cennete evvel kığırılan serrâda ve darrâda Allâhu Teâlâ hazretine hamd eyleyenler ola.*

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurur:

مَنْ عَطَسَ أَوْ تَجَشَّأَ ، فَقَالَ : الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ مِنْ الْحَالِ ، دُفِعَ عَنْهُ بِهَا سَبْعُونَ دَاءً ، أَهْوَنُهَا الْجُدَامُ

Ya'nî Rasûl aydır: *Kim ki ahsırsa veyâhûd geçirse dahî “elhamdüllilâhî alâ külli hâlin” dese Hakk Teâlâ ondan yetmiş türlü renc def' eyleye, onun ednâsı cüzâmdır.*

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurur:

إِذَا قَالَ الرَّجُلُ لِأَخِيهِ : جَزَاكَ اللَّهُ خَيْرًا ، فَقَدْ أَبْلَغَ فِي التَّنَاءِ⁴⁶⁰

Ya'nî kim ki bir kardeşine “cezâke'llâhu hayran “dese ol ona senâda gereği gibi mübâlağa etmiş olur.

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm vakti ki bir kavmin katında orucun sısı, onlara aydırdı:

أَفْطَرَ عِنْدَكُمْ الصَّائِمُونَ، وَأَكَلَ طَعَامَكُمْ الْأَبْرَارُ نَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ⁴⁶¹

Ma'nisi budur kim: [35a] Rasûl onlara du'â eyleyip aydırdı: *Kim sizin katınızda sâ'imler oruçların sısınlr ve sizin taâmınızı iyiler yesinler ve dahî sizin üzerinize sekînet ve tumânînet nâzil olsun.*

Ve dahî ahlâk-ı sûfîyyedendir, Müslümânların cemî'isine bezl-ü câh eylemek. İmdi, bir kimse vâfirü'l-ilm olsa ve uyûbi nefsi ve onun âfâtlarını ve şehvâtlarını bilir olsa, ona lâyıkdır kim Müslümânların hâcetlerini kazâ eylemeye. Kendini koya bezl-ü câh ile. Ve iki çekişmiş kişiler arasında sulh etmeye ve onlara yardım eylemeye. İmdi bu ma'nîde

⁴⁵⁹ Dârimî, “Mukaddime”, 2.

⁴⁶⁰ Tirmizî, “Birr”, 87.

⁴⁶¹ İbn Hanbel, III/118.

kişi mezîd-i ma'niye muhtâç olur. Zîrâ ki bu işler halka mütealliktir. Ve onlarınla muhâlata etmektir ve dahî onlarınla muâşere etmektir. İmdi bu dürüst olmaz. İllâ bir sûfîyye dürüst olur ki onun hâli tamâm ola ve ol âlim-i rabbânî ola.

Zeyd b. Eslem aydır:

“Peygâmbەرlerden birisi bir pâdişâhın üzengisini tuttu ve yerdi ve onunla ülfet tuttu, ondan Müslümânların hâcetin dilemek için.

Atâ aydır:

Bir kişi riyâ ile yıllarla amel eyleyip halk katında mertebe hâsıl eylese, mü'minler onun sebeble râhat olmak etemmdir, ol kişi ihlâs edip yalnız kendini kurtarmaktan.

Sultânü'l-ârifin ve hüccetü'l-sâlikîn eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn aydır: Bu bir güç nesnedir ki müdde-i câhil bundan emîn olmaz. Pes bu nesne lâıık değildir. İllâ bir kula lâııktır kim, Hakk Teâlâ onun bâtınına nazar eyleyip, onun bâtınında hiç mala ve câha rağbet görmeye. Ve eğer mağribin ve maşrıkın pâdişâhları onun hizmetiden dursalar, ol azmaya ve tekebbürlük [35b] eyleyip nâzınlanmaya. Ve eğer ol külhanına girip onun odunu yaksa, halkdan utanmaya ve bu ameli hakîre meşğûl olduğundan gönlüne hiç nesne gelmeye. İmdi bu hâl sâlih olmaz. İllâ halkdan ahâde sâlih olur. Ve dahî bu hâl lâıık olmaz. İllâ sâdıklardan efrâda lâıık olur kim onlar kendiler irâdetinden ve ihtiyârından münselih olup çıkmış olalar. Ve Hakk Teâlâ onlara kendinin murâdını bildirmiş ola. Pes onlar dahî her şey'i Allâhu Teâlâ murâdıyla görürler. Lâcerem vakti ki onlar bilseler ki, Hakk Teâlâ onlardan halâyıkıyla ihtilât etmek diler ve bezl-i câh eylemek diler, onlar öyle ederler nefslerinin sıfâtı gâ'ib olduğü hâletde. İmdi bu makâm bir kavmindir ki, onlar ölüp yine haşır olmuş olalar. Makâm-ı fenâdan geçip makâm-ı bekâya yetişmiş olalar. Pes onların her işte burhânları ve beyânları vardır. Ve her işe Allâhu Teâlâ hazretinden onlara izin vardır. Pes onların vakti ebeden eşyâdan ahz eder ve eşyâ onların evkâtından nesne almaz.

Ebû Osman el-Hîri aydır:

“Kişi kâmil olmaz, hattâ onun gönlünde dört nesne berâber olmayınca. Ol dördün biri men'dir ve biri atâdır ve biri izzet ve biri zillettir.

İmdi bunun gibi kişiye lâııktır ki, bezl-ü câh eyleyip ol zikrettiğimiz nesnelere gire.

Ve Sehl b. Abdullah aydır:

“Kişi riyâsiyete müstehak olmaz, hattâ onlara üç nesne olmayınca. Ol üçün birisi halkdan kendi cehlini döndürmektir ve birisi halkın cehline tahammül etmektir ve birisi dahî halkın ellerinde giden tamamı kesmektir. Ve kendi elindekini onlara bezl eylemektir.

İmdi bu riyâset ol riyâset [36a] değildir ki, ondan ictinâb etmek sâliklere vâcib ola. Belki bu riyâset bir riyâsettir ki, Hakk Teâlâ onu kendinin havâssına verir halkı ıslâh etmek için. Pes ol kişi bu riyâsette Hakk Teâlâ’nın izniyle durup bu riyâsetin vâciblerini turgurur. Ve bu riyâsetin ni‘metlerin Allâhu Teâlâ hazretine şükrün vâciblerini dahî yerine getirir. Ey pâdişâhım senden recâ ederim, ben fakîrin dahî bu ahlâkı sûfiyyeden mahrûm eylemeyesin. Maa cemî‘i’l-ihvân bi hakkı Muhammed’in ve âlihi ecmaîn

3.1.10. el-Bâbü’l-hâdî ve’s-selesûne fî zikri’l-edeb

Ya‘nî otuz birinci bâb edep beyanındadır. Rasûl aleyhisselâm buyurdu:

أَدْبَنِي رَبِّي فَأُحْسِنَ تَأْدِيبِي⁴⁶²

Ma‘nisi budur kim Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Benim Rabbim beni edepledi ve benim edebimi gökçek eyledi.*

İmdi edep zâhirî ve bâtinî tehzîb etmektir. Vakti ki kişinin zâhirî ve bâtinî mühezzeb olsa, ol kişi edepli sûfi olur. Me’dübeye “me’dübe” dediler nice nesneler onda cem‘ olduğu için me’dübe diye sofraya derler. İmdi kulda edep kâmil olmaz, illâ mekârim-i ahlâk kâmil olmakla olur. Ve mekârim-i ahlâk kâmil olması kişi hulkunu gökçek etmekle olur. İmdi halk insânın sûretidir ve hulk insânın ma‘nisidir. Ba‘zılar aydırlar: “Hulk mütegayyir olmaz halk gibi.” Evet, esah budur kim, tebdîl-i ahlâk mümkündür ve makdûrun aleyhdir halk onun hilâfinca. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurur:

حَسِّنُوا أَخْلَاقَكُمْ

Ma‘nisi budur kim: *Hulklarınızı gökçek eyleyin.* İmdi eğer tahsîn-i ahlâk ve makdûrun aleyh değilmişse Rasûl nice, حسنوا أخلاقكم [36b] diyeydi. İmdi şöyle bilgil ki Hakk Teâlâ insânı halk eyledi. Ve onu salâhı ve fesâdı kabûl eylemeye kâbil eyledi. Ve onu edebe mekirumü’l-ahlâka ehl ve kâbil eyledi.

İmdi insânda ehliyyet ve kâbiliyyet vucûdu, çıkmakda od vucûdu gibidir. Ve dahî hurmâ çekirdeğinde hurmâ vucûdu gibidir. Ondan sonra Hakk Teâlâ kemâl-i kereminden ve kemâl-i rahmetinden ve kemâl-i kudretinden insâna ilhâm eyleyip ıslâh etmeye ve terbiyet etmeye kudret verdi. Hattâ terbiyetle hurmâ çekirdeğinden hurmâlar çıktı. Ve ilâçla

⁴⁶² Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, I/70.

çakmaklardan odlar zâhir oldu. Çünkü Hakk Teâlâ âdemînin nefsinde hayra ve şerre salâhiyyet ve isti'dâd eyledi. Islâhı ve ifsâdı ve dahî insâna havâle eyleyip buyurdu ki:

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّيْنَاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْنَاهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيْنَاهَا

“Nefse ve ona düzen verene; Ona kötü ve iyi olma yeteneklerini yerleştirene ki, Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu kötülöklere boğan da ziyan etmiştir.” (eş-Şems Sûresi, 91/7-8-9-10). Ma'nisi budur kim, Hakk Teâlâ kasem yâd eyleyip aydır: Nefs hakkı için ve onun ta'dîle ve a'zâsının tesviyesi hakkı için ki; Hakk Teâlâ ona onun fücûrunu ve takvâsını ilhâm eyleyip beyân eyledi ve ona hayr nedir şer nedir bildirdi. Ve ona ihtiyâr-ı cüz'i verdi ki, her kangısından yana müteveccih olursa olsun, tahkîk kurtulup maksûduna yetişti. Şol kimse ki nefsinin ıslâh eyleyip âsâmdan onu arıttı ve onu hayra ve tâ'ate yöneltti. Ve ziyânkâr oldu şol kimse ki, nefsinin helâk eyleyip azıttı ve onun mahallini küfür ile ve ma'siyetle ihfa eyleyip ihmâl eyledi. Ve onu âsâmdan ve sıfât-ı zemîmeden pâk eylemedi. Şeyh aydır: Vakti ki nefse tezkiye olunsa akl ile tedbîr olup onun ahvâl-i zâhiresi [37a] ve ahvâl-i bâtinesi müstakîm olur ve onun ahlâkı mühezzeb olup cemî' âdâb ile ol müeddeb olur.

İmdi edeb kuvvetde olanı fî'le çıkarmaktır. İmdi bu şol kimseyedir ki onun nihâdında ve bâtınında sıhhiyye-i sâliha ve iyi hû merkûz ola. İmdi insânın kudreti yoktur ki sıhhiyyei ve iyi huyu kendinin bâtınında veyâhûd kendinden gayrı kimsenin nihâdında ve bâtınında koyabile. Belki sıhhiyye-i sâlihayı ve iyi hûları halk eyleyen Allâhu Teâlâ'dır. Onu dilediği kimsenin nihâdında ve bâtınında kor çakmakta od koduğunleyin. İmdi çakmakta od halk eyleyip gizleyen Allâh'dır. Ve ol od âdemînin kesbiyle çakmaktan çıkar pes âdâbın dahî menbâ sıhhiyye-i sâliha ve iyi hûlardır ve Hakk Teâlâ'nın atâsıdır.

İmdi çünkü Hakk Teâlâ sûfîlerin bâtınlarında isti'dât ve kâbiliyyet kodu, ol sehâyâ-i sâlihayı ve iyi hûları tekmîl eyleyeler. Lâcerem onlar dahî hüsn-ü mûmâresetle ve riyâzet-i tâmmeyle bâtınlarında merkûz olanı fî'le çıkardılar Hakk Teâlâ'nın kudretiyle. Lâcerem onlar müeddebîn ve mühezzebîn oldular. Evet, ba'zı eşhâdan edeb zâhir oldu, âsânlıkla çok mûmâreset etmeksizin ve dahî çok riyâzet etmeksizin. Belki onun garîzesinin sebebiyle ki Hakk Teâlâ onu ona veripdururdu. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurdu:

eddebenî rabbî fe ahsene te'dîbî [Beni rabbim terbiye etti de edebimi ne güzel yaptı.]

Evet, ba'zı nâsdan edep zâhir olmak muhtâç olur uzun uzun mûmârese ve çok çok riyâzete. Onun aslının kuvveti onun garîzesinin ve bâtınında zaîf olduğu için bundandır

ki, müridler meşâyih sohbetine muhtâç oldukları. Tâ ki sohbet ve ta’lîm yardım eyleye [37b] tabiatda olanı zuhûra gelmeye. Niteki Hakk Teâlâ buyurur:

قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا

“Nefislerinizi ve çoluk çocuğunuzu cehennem ateşinden koruyun.”(et-Tahrim Sûresi 66/6). Hakk Teâlâ aydır: Ey mü’minler kendi nefsinizi oddan kurtarın ve dahî ehlinizi oddan kurtarın.

İbni Abbas aydır:

“Ve ehliküm dediği demek olur ki, ya’nî ehlinize ilim öğretin, onlara edeb öğretin.”

Yusuf b. Hüseyin aydır:

“İlim edeb ile fehm olunur. Ve amel dahî ilimle sahîh olur. Ve ilimle hikmetlere yetişilir. Ve hikmetlerle zühd tamâm olur. Ve zühdle dünyâ terk olunur. Ve terk-i dünyâyla âhirete rağbet olunur. Ve âhirete rağbet etmekle Hakk Teâlâ katında mertebeye yetişilir.”

Ve Ebû Hafs Irak’a varacak Cüneyd onun katına vardı. Gördü ki Ebû Hafs’ın ashâbı, Ebû Hafs katında edeble durmuşlar, neki verse onu tutarlar aslâ hîç muhâlefet etmezler. Şeyh Cüneyd ayıttı: “Yâ Ebâ Hafs, ashâbına beyler edebi gibi edeb öğretmişsin.” Ebû Hafs ayıttı: “Yok yâ Eba’l-Kasım, belki zâhirde edeb gökçek olmak, bâtında edeb gökçek olmanın alâmetidir.”

Ebü’l-Huseyn Nûrî aydır:

“Hakk Teâlâ kula hîçbir makâm ve bir hâl vermedi ki onunla şerî’at âdâbı sâkıt ola. İmdi âdâb-ı şerî’at zâhirin hilyesi ve bezekidir. Ve Hakk Teâlâ cevârih-i mehâsin-i âdâbdan hâlî olmayı revâ mübâh etmedi.”

Abdullâh b. Mübârek aydır:

“Hizmet edebi yeğdir ve eazzdır hizmet etmekten.”

Ebü Ubeydullâh Kasım aydır:

“Mekke’ye vardım. Ka’be karşısında kâh oturdum ve kâh çalkkoyun yatıp ayaklarımı uzatırdım. Âişe Mekkiyye ârifelerinden idi, beni görüp bana ayıttı: ‘Yâ Ebâ Ubeyd, seni biz âriflerden ve âlimlerden [38a] işitirdik. Evet, benden bir kelime işit; ol kelime oldur ki sen Allâhu Teâlâ hazretinin huzûrunda edeb ile otur. Ve illâ adını kurb divânından Hakk Teâlâ mahv eyleyip giderir’.”

Ve İbni Atâ aydır:

“Nefs sûi edeb üzerine yaratılmıştır. Kul hûd edebe mülâzemet etmeye emrolunmuştur. Nefs muhâlefet meydânında kulu kendi tabîatına çeker. Ve kul onu cehd ile hüsn-i

mütâlebeye reddeyleyler. İmdi kim ki cehdden i‘râz eylese, tahkîk ol nefsin dizginini salıvermiştir. Ve onu riâyet etmekten gâfil olmuştur. Ve kim ki nefse muâvenet eylese ol onun şerikidir.”

Şeyh Cüneyd Bağdâdî aydır:

“Kim ki nefsin hevâsında ona yardım eylese, tahkîk nefsinin tepelemekte ve onu helâk etmekte yardım etmiştir. Zîrâ ki ubûdiyyet edebe mülâzemet etmektir. Ve tuğyân sûi edebdir.

Ve Rasûl aleyhisselâm aydır:

أَنْ يُؤَدِّبَ الرَّجُلُ وَلَدَهُ ؛ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَتَصَدَّقَ بِصَاعٍ⁴⁶³

Ma‘nisi budur kim: *Kişi oğluna edeb öğretmek yeğdir bir sâ‘ taâm sadaka etmekden.*

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm aydır:

مَا نَحَلَ وَالِدٌ وَلَدًا مِنْ نَحْلٍ أَفْضَلَ مِنْ أَدَبٍ حَسَنٍ

Ya‘nî: *Ata oğluna edebden efdal atâ eylemedi*

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

حَقُّ الْوَلَدِ عَلَى وَالِدِهِ أَنْ يُحَسِّنَ اسْمَهُ ، وَيُحَسِّنَ مَوْضِعَهُ ، وَيُحَسِّنَ أَدَبَهُ

Ma‘nisi budur kim, Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Oğlanın atası üzerinde hakkı oldur kim, ona gökçek ad vere ve onu gökçek iyi hûlu emziriciye vere ve ona gökçek edeb öğret.*

Ve Ebû Ali ed-Dekkak aydır:

“Kişi tâ‘at etmekle cennete yetişir ve tâ‘atde edebi gökçek olmakla Allâhu Teâlâ hazretine yetişir.” [38b]

Îmâm Kuşeyrî rahimehullâhu *Risâle*’sinde aydır:

“Şeyh Ebû Ali ed-Dekkak hîç nesneye sevinmezdi. Bir gün bir cem‘iyyette onun ardına yastık kodum. Ol yastıktan ırak gitti. Ben şöyle tevehhüm eyledim ki, ol yastığı saklar ola dedim. Bana ayıttı: ‘Ben nesneye sevinmezem.’ Pes bildim ki ol ebedî hîç nesneye sevinmez.”

Ve şeyh Cebelî aydır:

“Tevhîd mûcibdir îmânî. Pes kimin ki îmânı yok, onun tevhîdi yok. Îmân dahî mûcibdir şerî‘atı. Pes kimin ki şerî‘atı yoktur, onun îmânı ve tevhîdi yoktur. Şerî‘at dahî mûcibdir edebî. İmdi kimin ki edebî yoktur, onun şerî‘atı ve îmânı ve tevhîdi yoktur.”

Gulâmu ed-Dekkāk aydır:

⁴⁶³ Tirmizî, “Birr”, 33.

“Bir emret oğlana nazar eyledim mukbilen ve müdbiran. Zekkāk beni gördü ve bana ayıttı: ‘Bunun şerrini görürsün.’ Veleve ba‘dehîn yirmi yıldan sonra Kur‘ân-ı unuttum” der.

Ve Serî Sakatî aydır:

“Bir gece namâz kılarken mihrâbımda ayağımı uzatdım. Nâgâh bir nidâ işittim ki, ‘Yâ Serî, pâdişâhlar huzûrunda böyle mi oturursun?’ Ben ayıttım: ‘Senin izzetin hakkı için, ebedî ayağımı ayırık uzatmam.’ Ondan sonra altmış yıldır oldu, gecede ve gündüzde ayağımı hîçbir kerre uzatmadı.”

Ve Abdullâh b. el-Mübârek aydır:

“Kim ki edebe süstlük eylese, ol sünnetten mahrûm olmakla muâkab olur. Ve kim ki sünnete süstlük eylese, ferâyizden mahrûm olmakla muâkab olur. Ve kim ki ferâyize süstlük eylese, mâ‘rifetten mahrûm olmakla ol muâkab olur.”

Ve Enes b. Mâlik aydır:

“Amelde edeb olmak, ol amel makbûl olmasının alâmetidir.”

Ve İbn Atâ aydır:

“Edeb müstahsenâtla durmaktır.” Ona ayıttılar: [39a] “Bunun ma‘nisi nedir”, dediler. Ol ayıttı: “Allâhu Teâlâ hazretiyle edeble muâmele eylemektir. Sırran ve cebran ve eğer acemî dahî olursan.” Ondan sonra bu beyti okudu:

Beyt

إذا نطق جات بكل مليحة

و ان سكنت جات بكل مليح⁴⁶⁴

Kufl-i la’l ez dürc-i mervârîd eger bü’g şâyed o

Ve’r bu-bended her dû ma’nâ z’an dehân şîrîn dehed⁴⁶⁵

İmâm Cerîrî ayıttı:

“Yirmi yıldan beri halvetimde ayağımı bir sâ‘at uzatmadım. Zîrâ ki edebî kişi, Allâhu Teâlâ hazretinden gökçek eylemek ahsen ve evlâdır.”

Ve Ebû Ali ed-Dekkak aydır:

“Edeb terk eylemek mûcibdir ve matrûd olmayı. İmdi kim ki bisât-ı kurbda edebi yaramaz olsa, onu yine kapıya reddeyleler. Ve kim ki kapıda edebini yaramaz eylese, onu atlar bağladıkları yere reddeyleler.

⁴⁶⁴ Konuştuğun zaman hepsi hoş gelsin. Sustuğun zaman da...

⁴⁶⁵ Lal taşından kilit (dudaklar), inciden mücevher kutusu (ağız-dişler) eğer o açsa da kapatsa da o ağızdan gelen her iki mana da tatlı olur.

İmdi ey azîz karındaşım, şöyle bilgil ki edeb rûhun ekmeli makâmâtındandır. Zîrâ ki kudret müteallik olanın evveli rûhdur ki, ol akıl ile ve edeble mevsûfdur. İmdi ol hazretde, hazretten gayrı nesne yokdu ki, rûh edebi terk eyleyip ona iltifât eyleyeydi. Çünkü rûh ecsâm-ı beşeriyyeye müteallik oldu. Bunda müstahsenât görüp, onlara iltifât ve muhabbet eyleyip, edebi terk eyleyip, ol hazreti unuttu. Lâcerem yine edebe me'mûr oldu.

İmdi edeb üç türlüdür; biri rûhun edebidir ve biri kalbin edebidir ve biri nefsin edebidir. Rûhun edebi oldur kim, mâsivâyı hazretten münkatı' olup, hazreti Rabbü'l-âlemîne müteveccih ola ve hazretten gayrı hîç nesneye iltifât eylemeye. Ve kalbin edebi, Muhammed Mustafâ'yla ve meşâyıhladır. [39b] Şöyle ki onları ululaya ve kendini onlara teslîm eyleye ve onların emrettiklerine imtisâl eyleye ve nehy ettiklerinden ictinâb eyleye. Ve onları ihtiyâr eyleye, kendi nefsi ve ehli ve oğlanları ve malı üzerine. Ve nefsin edebi, ihvâniyla ve ehliyle ve evlâdıyla vesâ'ir halâyıkla edebi gökçek eylemektir. Ve onları esirgemektir. Ve onlara nasîhat etmektir. Ve onların mühimmâtına mütekeffil olmaktır. Ve onlarınla hüsn-ü muâşeredir.

Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî aydır:

“Nâs edebde üç tabakadır: Ammâ ehl-i dünyânın ekser edebleri, fesâhat ve belâgat ve tevârîh bilmektir. Ve ammâ ehl-i dînin ekser edebleri, nefsin riyâzatıdır ve cevârihi te'dîb etmektir ve hudûdu hıfz eylemektir ve şehvâtı terk etmektir. Ve ehl-i husûsiyyetin ekser edebleri, gönüllerini mâsivâyı hazret muhabbeti kudurâtından pâk eylemektir. Ve dahî esrârî riâyet etmektir ve ahde vefâdârlık eylemektir. Ve vakti hıfz eylemektir. Ve havâtıra iltifât etmemektir. Taleb yerlerinde ve evkât-ı huzûrda ve kurb makâmlarında edebi gökçek etmektir.

Ebû Hafs'a fakîrin sohbetinde edebi nedir, dediler. Ol ayıttı: “Meşâyının hürmetini saklamaktır. Ve ihvânla gökçek dirilmektir. Ve esâğire nâsihat etmektir. İddihâri terk edip îsâr ihtiyâr etmektir. Dinde ve dünyâda ihvâna yardım eylemektir.

Ve dahî sûfiyyenin edebinden birisi dahî ihvânın zelellerinden tegâfüldür. Ve onun ayıplarını gizlemektir. Ve onların ezâlarına tahammül eylemektir. İmdi fakîrin cevheri bunlarınla zâhir olur. Vallâhu a'lemu.

3.1.11. el-Bâbü's-sâni ve's-sülûsüne fî âdâbi'l-hazreti el-ilâhiyyeti li ehli'l-kurb

[40a] Ya'nî otuz ikinci bâb ehl-i kurbun hazreti ilâhiyye ile âdâbı beyanındadır.

Kutbü'l-aktâb, el-muhille bi's-süneni ve'l-âdâb, eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn nevverallâhu mezciahu aydır: Cemî' edebler hûce-i enbiyâ, mazharu'z-zâtı ve'l-esmâ-i Habîb Muhammed Mustafâ'dan alınır. Zîrâ ki Habîb aleyhisselâm cemî' âdâbın zâhiren ve bâtinen mecmeîdir. Hakk Teâlâ onun gökçek edebinden haber verip ayıttı ki:

مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى

“Göz ne kaydı ne de hedefinden şaştı.” (en-Necm 53/17). Ma'nisi budur Vallâhu a'lemu: Muhammed Mustafâ'nın basarı Hakk'ı gördüğünden, Hakk'dan gayrı görmeye meyl eylemedi. Bir haysiyyetle ki ayn-ı tefrikada vâki' olup Hakk'dan gâ'ib ola. Ve halkla Hakk'dan muhtecib ola. Ve dahî onun nazarı Hakk'ı müşâhede ettiği vaktin haddinden tecâvüz etmedi. Bir hayyisetle ki, ol aynı cem'de vâki' olup Hakk'da gâ'ib ola. Ve Hakk'dan gayrı hîç nesne görmeye. Ve Hakk'la halkdan mahcûb ola. Belki ol hadd-i vasatda durdu. Ve ayn-ı cem'u'l-cem'ada sâbit oldu ki, ol Hakk'ı ve halkı isbât etmedir. İmdi kemâl dahî budur bunun için ârifler ayıttılar: Her tefrika cem' söz ta'dîldir ve her cem' tefrika söz zendekadır. İmdi şöyle bilgil ki, bu vechile edeb gavâmız-ı âdâbdandır ki bu Rasûle mahsûsdur, sallâhu aleyhi ve alâ âlihi ve ehibbâ'ihî ve uşşâkihi ilâ yevmi'd-dîn. Pes Hakk Teâlâ onun mukaddes kalbinin ikbâlde ve i'râzda i'tidâlinden *mâzâğa'l-basaru* ve *mâtağa* dediğiyle haber verdi. Zîrâ ki ol mâsivâ Allâh'dan i'râz eyleyip, müteveccih oldu hazreti Rabbü'l-âlemîne. Yerleri ve gökleri, dünyâyı ve âhireti ardına atıp, bunlara göz [40b] kuyruğuyla iltifât eylemedi. Ve bunlardan i'râz ettiği için aslâ teessüf eylemedi.

Ve Hakk Teâlâ hazretinin *mâzâğa'l-basaru vemâ tağâ* dediğiyle hazreti Nebî aleyhisselâm ka'inatdan i'râz ettiği vakitte ki hâlinde haber verdi. Ve hazreti Rabbü'l-âlemîne ikbâl ettiği vakitte “kâbe kavseyn” makâmında hazreti Rabbü'l-âlemînden vârid olanı, rûhuyla ve kalbiyle telakkî eyledi. Ondan sonra hazreti Rabbü'l-âlemînden utanıp, onun azametinden havf eyleyip, yine onun hazretine kaçtı. Ve nefs-i şerîfesini inkisâr ve iftikâr ve yokluk makâmına bıraktı. Tâ ki onun nefs-i şerîfesi münbasit olup, tâğî olmaya. Zîrâ ki istiğnâ vaktinde ve tuğyân nefsin sıfatıdır. Niteki Hakk Teâlâ buyurur:

كَأَنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَئِيْفٌ

“Hayır, (Rabbinin bu kadar ihsânına rağmen)kendini zengin; yâni yeterli gördüğü için insan, azar.” (el-Alak Sûresi 96/6-7).

İmdi hazreti Rabbü'l-âlemînden rûha ve kalbe vâridât vârid olsa ve onlara Allâhu Teâlâ hazretinden atâlar yetişse, nefs dahî onlardan nesne uğurlar. Pes ol atâlardan ona dahî

yetiştir. Lâcerem nefis dahî müstağnî olup tâğî olup, azar ol tuğyândan ifrâtla münbasit olmak ve küstâhlık etmek zâhir olur. Pes ifrâtla münbasit olmak mezîd kapılarını bağlar. İmdi nefsin tuğyânı mevâhib-i ilâhiyyeye ol tâkat getirmediğindendir. Ve dahî ol mevâhib sığmaya onun kabı dar olduğu içindir. İmdi şöyle bilgil ki Mûsâ Peygâmbere aleyhisselâm hazretde *mâzâğa'l-basarunun* bir tarafı sahîh oldu. Ve kendi terk eylediğine iltifât eylemedi. Ve ona teessüf dahî eylemedi, onun edebi gökçek olduğu için. Evet, onun bâtını mevâhib-i ilâhiyye ile [41a] doldu. Ve onun nefsi ol mevâhibden istirâk eyledi. Ve onun nefesine dahî ol mevâhibden nesne dahî yetiştirdi. Vakti ki onun nefesine ol atâlardan atâ yetiştirdi. Pes onun nefsi müstağnî oldu ve ol atâlarla nefsi doldu. Lâcerem ol hadden tecâvüz eyleyip, ifrâtla münbasit olup ayıttı:

رَبِّ ارْنِي أَنْظُرُ إِلَيْكَ

“Yâ Rabbi, bana cemâlini göster de sana bakayım” (el-A’raf 7/143). Lâcerem Hakk Teâlâ onu men‘ eyledi ve mezîd fezâsına onu koyuvermeyip ayıttı:

لَنْ تَرَانِي

“Sen beni asla göremezsın!” (el-A’raf 7/143). Pes Habîb ile Kelîm arasında fark zâhir oldu aleyhisselâm. İmdi şöyle bilgil ki Mûsâ’nın üzerine seker gâlibdi. Zîrâ ki Mûsâ’nın üzerine ke’sât-ı mükâlemât devr eyleyip şarâb-ı mülâtafâtî’l-muhâverât eser eyleyip, zevk şarâbından onun kalbi sekrân oldu ve galebât-ı şevkden akıl başından gitti. Mükâleme akdâhla serhoş olup, semâ‘ şarâbının lezzetini zevk eyledi. Ve onun sımâhı kelâmın zevkiyle doldu. Lâcerem onun gözü dahî müştâk oldu ki, Hakk Teâlâ’nın cemâlini müşâhede eyleye. Lâcerem celabât-ı haşmeti hayâ mürtefi‘ oldu. Ve külfeti anâ dahî münkâtı‘ oldu. Pes kurb bisâtı üzerinde münbasit olup, edeb riâyet eylemedi. Meydân-ı beyânda ru’yeti ayânı için dilinin zikrini salıverip ayıttı: رَبِّ ارْنِي أَنْظُرُ إِلَيْكَ Lâcerem Hakk Teâlâ onu لَنْ تَرَانِي hitâbıyla te’dîb eyledi. Evet, Habîb Muhammed Mustafâ aleyhisselâm üzerine sahv gâlibdi. Zîrâ ki Hakk Teâlâ onu dostluk ve mahbûbiyyet kadehleriyle dâ’im suvarırdı. Eğer onun bir katresini Mûsâ Peygâmbere içirseydi ebedü’l-âbâd Mûsâ kendine gelmeyeydi. Zîrâ ki Mûsâ [41b] sâhib şûrb idi. Ve Habîb Muhammed Mustafâ aleyhisselâm sâhib riyy idi. İmdi sâhib şûrb dâ’im sekrân olur, sâhib riyy dâ’im ayık olur. Evet, Mûsâ’nın aleyhisselâm şûrb-u akdâhı semâ‘ ile ehyânen kelâmın şarâbından idi. Onun için Mûsâ aleyhisselâm dâ’im serhoş idi. Ammâ Muhammed Mustafâ’nın aleyhisselâm şûrb-i vuslat ke’sâtla hullet ve dostluk ve mahbûbiyyet şûrbundan idi. Bunun birr ile Habîb aleyhisselâm ubûdiyyet âdâbından bir

kadem, tarfetü'l-ayn miktârında zâ'il olmadı huzûrda ve gaybette. Niteki Hakk Teâlâ haber verip ayıttı:

مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى

“Göz ne kaydı ne de hedefinden şaştı.” (en-Necm 53/17).

Kutb-i devâ'iri'l-evliyâ ve mütemmim-i urvetü'l-asfiyâ eş-şeyh şîhabü'l-milleti ve'd-dîn aydır: Ehl-i kurba ve erbâb-ı ahvâl-i seniyyeye bu bir dakikadır. Zîrâ ki her kabz ki zâhir olur, ol bastın ukûbetidir. Zîrâ ki kabz fütûh kapılarını seddeyleyler. Pes kabzla ukûbet ifrâtla münbasit olmaktadır. İmdi eğer bastta i'tidâl hâsıl olsa, kabzla ukûbet olmazdı. Bastda i'tidâl Hakk Teâlâ'dan rûha ve kalbe menih-u atâya yetişecek. Rûhun ve kalbin kuvveti i'tidâlde ola. Ve dahî Allâhu Teâlâ hazretinin cemâlini müşâhede eyleyecek. Hakk Teâlâ hazretinden gayrıya nazar eylemeye. Tâ ki Hakk'dan halkla mahbûb olmaya. Ve bastda ve galebe-i hâlde dahî hadden tecâvüz etmeye. Şöyle kim kendi vucûdundan ve gayrının vucûdundan gâ'ib olup, serhoş olup, tâğî olmaya. İmdi vakti ki rûhun ve kalbin kuvvetleri haddi i'tidâlde olsa, nefis rûhla kalb altında esîre ve zelîle olur. Ve metâviyi inkisârda ve iftikârda [42a] nefis gâ'ib olur. İmdi Allâhu Teâlâ hazretinden Allâhu Teâlâ hazretine kaçmak hakikatde budur. Bu gâyet-i edebdir ki bu Muhammed Mustafâ hazretine müyesser oldu ki onu yine kabza redd eylemediler. Belki onun tecellîsi sâ'aten fesâ'aten ziyâde olurdu. Ve onun şuhûdu dâ'im idi. Şöyle ki onun na't ve sıfatı

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ

“Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu.” (en-Necm 53/9). İmdi bu şerh ki biz şerh eyledik.

İbn Atâ Hakk Teâlâ'nın mâzâğa'l-basaru vemâ tağâ dediği kavlinde zikreyledi ki kavle benzer. Zîrâ ki İbn Atâ onda aydır: “Rasûl hazretinin ru'yeti tuğyânla değildi ki Hakk'dan gayrıya meyl eyleyeydi. Belki onun ru'yeti kuvânın i'tidâli şartı üzerineydi. Ya'nî Habîbin aleyhisselâm kuvâsı hadd-i i'tidâl üzerine dururdu. Hakk Teâlâ hazretini müşâhede eylediği vakit, ya'nî ol vakit Hakk'dan gayrıya iltifât eylemedi. Ve dahî bastda ve galebe-i hâlde dahî hadden tecâvüz etmedi. Şöyle ki kendi vucûdundan ve gayrın vucûdundan gâ'ib olup dâ'im sekrân ola. İmdi onun kuvâyı şerîfesinin hakikatde i'tidâli istikâmetledir ki, ona Hakk Teâlâ emr eyleyip buyurdu ki:

فَاسْتَقِمَّ كَمَا أُمِرْتَ

“Emrolunduğun gibi dosdoğru ol.” (el-Hud Sûresi, 11/112).

Ve Sehl b. Abdullâh et-Tüsterî aydır:

Habîb Muhammed Mustafâ aleyhisselâm kâbe kavseyn makâmında, ev ednâ hâlinde kendi nefesine rucû‘ edip ona nazar eylemedi. Ve dahî nefsinin müşâhedesine nazar eylemedi. Belki ol makâmında edeb riâyet eyleyip, kendi nefesine iltifât eylemedi. Ve nefsinin a‘lâ makâmına dahî nazar eylemedi. Ve onun hâlinin şerefine dahî iltifât eylemedi. Belki zâhiriyle ve bâtınıyla, belki cemî‘i eczâsıyla hazreti Rabbü’l-âlemîni müşâhede eyledi. **[42b]** Şeyh aydır: bu kelâm dahî ben şerh ettiğime muvâfıkdır remzile. Ve dahî şol kelâm ki Şeyh Ebû Muhammed el-Cerîrî’den nakl olundu ol dahî ben şerh ettiğim kelâma muvafıktır. Ve onu müeyyed ve mukavvidir. İmdi ol kelâm oldur kim Şeyh Ebû Muhammed el-Cerîrî aydır:

“İlm inkıtâ‘a istidraki teberru‘ vesiledir.”

Abdurrahman el-Bürğuşî kaddesallâhu rûhahu aydır:

“Bu kelâm ma‘nisi budur kim, tarîk-i hakka sülûk eyleyen ibni vaktidir ki, ol dâ‘im ne vakitte olursa ol vaktin hukûkunu riâyet eyler. Ve geçmiş vakitten gâ‘ib olmuştur.”

Evet, vakit olur ki geçen vakitte muhâlefet ettiğini anar. Onda fikr eyler. Ve ol muhâlefete mûcib olan nedir, onu anar. Lâcerem onu anmak vesile olur haşyete. Ve gelecek vakitte ondan sakınmaya ona teberru‘ dedi. Zîrâ ki ol bir nesnedir ki fevt olduğu vaktinin hükmü değildir.

Ve haddi inhisâr üzerine durmak necâtdır. Ya‘nî hadd-i inkisâr üzerine durmak necâttır. Bu kelâmın ma‘nâsı budur kim, vaktiyle ibtilâyla sâlike fitne yetişse, ol ibtilâ fitnesi bir fitne dahî getirir ondan kuvvetli. Pes ol sonraki fitne evvelki fitnenin ukûbeti olur. İmdi sâliki, mütefattın ol sonraki fitneyle, ukûbet kapısını bağlar. Zîrâ ki evvelki fitneden onun kalbine nefsin zehri yetişdi. Pes ol sonraki fitneyle mütenebbih olur ki, nefis onu bir fitneye dahî uğratar. Lâcerem hadd-i inhisâr üzerine durmak necât oldu. Şöyle ki bir fitneden dahî halâs olup kurtuldu.

Ve dahî ilm-i dünûden ve ilm-i kurbetten kaçıp sakınmak vuslattır. Bunun ma‘nâsı budur kim, vakti sâlik makâm-ı kurba vâsıl olsa, gönül **[43a]** şâdlıkla dolar. Ve nefis dahî ondan istirâk eder. Lâcerem nefisde dahî nişât zâhir olur. İmdi bu nişâtta sübühât-ı celâlin hurumâtına hâlel yetişir. Pes ol makâmında edeb budur ki, ilm-i dünûden kaçmakla sığına. Zîrâ ki her bâr ki kaçsa Hakk’a yakîn olur. Zîrâ ki varlığının bekâsından kaçır. Pes bu kaçmakta nefsin nişâtını reddeyleyler. Ve nefis kendi merkezinde ve makarrinde habseyleyler. Lâcerem ol vakit vuslat müteyakkin olur.

Ve dahî cevâp niçin fevt oldu, onu talep eylemek zehîradır. Bu kelâmın ma'nâsı budur kim, sâlike vakti ki nefis zâhir olsa veyâhûd adû musallat olsa, sâlikin dahî hazreti Rabbü'l-âlemîne sığınıp ıztırâr diliyle Hakk Teâlâ hazretinden diler ki, onu ondan halâs eyleye. Hakk Teâlâ dahî onun hâcetini ba'zı vakitte verir ve onun duâsını kabûl eyler. Ve ba'zı vakitte onun duâsını kabûl eylemez, onun geçen hâlinin günâhı için. Lâcerem sâlikin duâsı makbûl olmaktan mahrûm olduğunda, fikr eyleyip melûl olur. İmdi melâletden hâsıl olur ki, dahî hâline naks fütûr yetiştirmez. Ve ol fetret vartasına vâki' olmaz. Pes bu fakdi istiftâh etmek zehîra olur.

Ve dahî hitâb istimâ' etmek devâ'îsine kabûl etmekten i'tisâm etmek tekellüftür. Ma'nâsı budur kim, abd-i sâlik vakti ki Hakk Teâlâ hazretinin kelâmını okusa, Hakk Teâlâ ona hitâb eder. Lâcerem ol Kur'ân'ın esrârını hüsn-i isğâyla ve kemâl-i ve'yle olur. Evet, az olur ki onun kalbine hüsn-i isğâdan gâfil olmak yetişir. Şöyle ki mütekellime ikbâl eylemek ve dahî müşâhede mevrîdini tasfiye etmek, [43b] etemm ve ekmel zü'm eylediği sebebiyle. Pes safv-ü müşâhedeye nazar ettiğiyle, istimâ'ı hitâbın devâ'ısını kabûl etmekten i'tisâm edip, imtinâ' eder. İmdi bu tekellüftür ve rahmettir. Zîrâ ki Hakk Teâlâ bize emr eyledi ki; müşâhedeyle va'yi cem' eyleyeviz. Niteki buyurdu:

أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ

“...söze kulak veren kimse için bunda büyük ibret vardır.” (el-Kaf Sûresi, 50/37). İmdi ol istimâ' hitâbı devâ'ısından i'tisâm ve imtinâ etmek tekellüftür.

Ve ma'deninden ayrılanı telakkî eylemek bü'ddur. Ma'nâsı budur kim, sâlike öyle gerekdir kim; Kur'ânın esrârını fehm etmekle mahcûb olmaya, mütekellim hakîkinin cemâli müşâhedesinden. Belki Kur'ândan hiçbir kelimeyi terk eylemeye ve ma'deninden ayrılmaya. Belki onun bir tarafını mütekellim-i hakîkiye muttasıl göre. Ve onu ma'deninden munfasıl olup telakkî eylese, ol bü'ddur.

Ve istislâm inde't-telâkî cür'etdir. Bunun ma'nisi budur kim müşâhede öyle gerektir kim, müşâhedesinde kendini salıvermeye. Ve basîretinin nazarını sûtû'ı nûr-i celâle bırakmaya. Belki setavât-ı ilâhiyye onu reddeyleye. Niteki şüâ'ı şems hadekadan çıkan nûru reddeyleyler. İmdi nûr-i celâl sûtû'ına itiri tutup bakmak cür'etdir. Ve bu sûtû'ı edebdir. Ve mahalli ünsde inbisât mağrurluktur. Ma'nâsı budur kim, vakti ki sâlikin kalbine üns kapısı açılrsa, mesâm-i vücûd açılır. Ve mesâm-i vücûd açılmasıyla nefis gönülle karışır ve gönül canla karışır. Lâcerem ol vakitte sâlike inbisâtlar açılır. Pes ol vakitte ifrâtla iğtirâr olur. İmdi mütefettin mahalli ünsde münbasit olmaz. Belki bastta her bâr ki nefis

kalb mahalline irtikā eylese ve kalb dahî rûh makāmına irtikā eylese rûh kalbi mahalline [44a] reddeyleyler. Ol dâ'im Hakk Teâlâ hazretinde miskîn fakîr olur. İmdi kemâl-i edeb dahî budur. İmdi Ebû Muhammed el-Cerîrî'nin bu kelimeleri hazreti ilâhiyye edeblerindendir erbâbına. Ve bu kelimelerden murâd sübût-u kuvâyı kalb ve sübût-u kuvâyı rûhdur ve dahî nefis yok olmaktır. İmdi bu mütehakkik olmaz illâ fenâyla mütehakkik olur.

Kutbü'l-muhakkikîn ve fahru'l-müdekkikîn eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn aydır: Hakk Teâlâ hazretinin *mâzâğa'l-basaru vemâ tağâ* dediği kavlinde bir vech dahî vardır ki ol vech zikrolan vechlerden eltaftır. İmdi ol vech oldur kim Hakk Teâlâ'nın *mâzâğa'l-basaru* dediği demek olur ki: Habîb Muhammed Mustafâ hazretinin basarı ve basîretinden tehallûf eylemedi. *Vemâ tağâ* dediği demek olur ki, onun basîreti basarından sebkât eylemedi, tâ ki haddinden tecâvüz eyle ve makāmından teaddî eyleye. Belki onun basarı basîretiyle müstakîm olup müttehid oldu. Ve onun zâhiriyle bâtını ve kalbiyle kâlebi ve nazarıyla kademi müstakîm olup müttehid oldular. İmdi onun nazarı kademinden sebkât tuğyândır. Nazardan murâd ilimdir. Ve kademden murâd hâldir. Pes nazar kademden tekaddüm eylemedi, tâ ki tuğyân ola. Ve kadem dahî nazardan tehallûf eylemedi, tâ ki taksîr ola. Vakti ki onun ahvâli mu'tedil olduysa, onun kalbi şerîfi kâlib gibi oldu. Ve onun kâlebi kalb gibi oldu. Zâhiri bâtını gibi ve bâtını zâhiri gibi oldu. Ve onun basarı basîreti gibi ve basîreti basarı gibi oldu. Lâcerem onun nazarı ve ilmi yetiştiği yere kademi ve hâli dahî yetişti. Bu sırdandır ki onun ma'nâsının hükmü [44b] ve bâtının nûru zâhirinde dahî mün'akis oldu. Ve ona bir Burâk getirdiler ki onun bir adımı nazarı yetiştiği kadar yer oldu. Ve onun Burâk'ının kademi nazarı mevzısından tehallûf eylemedi. Niteki hadîs-i mi'râcda gelipdurur. Pes Burâk onun kâlibine ve cism-i latîfine ve onun ma'nâsına müşâkil idi. Ve onun sıfatıyla sıfatlanmış idi. Onun hâli ve ma'nâsı kuvvetli olduğu için ve Rasûl aleyhisselâm hadîs-i mi'râcda işâret eyledi.

Her Peygâmberin mübarek makāmına ve her gökde bir Peygâmber gördüm dediği işâretidir, onlar kendinin derecesine yetişmediklerine. Mûsâ Peygâmberi ba'zı gökde gördü. İmdi kim ki ba'zı gökde olsa, onun رَبِّ ارْنِي أَنْظُرُ إِلَيْكَ dediği kavli, kademi haddinden nazarı tecâvüz ettiğidir. Ve onun kademi nazarından tehallûf ettiğidir. İmdi bu *mâzâğa'l-basaru vemâ tağâ* nın iki sıfatı birisinden ayn-ı haleldir. Evet, habîbünâ ve Seyyidünâ ve şefî'ünâ Habîb Muhammed Mustafâ'yı hayâ hicâline ve hayâ ile tevâzu' gerdeğine koyup götürdüler. Kademiyle nazarı mukterin olduğu hâletde. Ve dahî ol

kademine nazar eyleyici olduğu hâletde. Ve kademini nazarı üzerine kapıcı ve hâris olduğu hâlette. Ve eğer ol hayâ-ü tevâzu‘ gerdeğinden çıksa nazarıyla boynun uzatıp kademi haddinden teaddî eylese, sâ’ir enbiyâ gibi onu dahî avk ve men‘ eyleyip ba‘zı gökde korlardı. Evet, Habîb aleyhisselâm hayâ ve tevâzu‘ ve hicâlinde oturup cemî‘ ahvâlde edeb riâyet eyledi. Lâcerem cemî‘i göklerin hicâbların yırttı aksâm-ı kurb ona döküldü. Ve onun önünden hicâblar götürüldü, hicâben ba‘de hicâbın. Hattâ [45a] mâzâğa’l-basaru vemâ tağâ sırâtı üzerinde müstakîm oldu. Ve ol sırâtı berki hâtif gibi geçip ve vasl ve letâ’if hazînelerine yetiştî. İmdi bu edebın gâyetidir ve edebın ve maksûdun nihâyetidir.

Ve Şeyh Ebû Muhammed b. Ruveyym aydırlar:

“Misâfirin edebi nedir? Ol ayıttı: Oldur ki onun himmeti kademinden geçmeye. Ve her yerde ki kalbi vâkıf olsa onun mekarrî ol ola. Bu kelâm dahî hemen ol zikrolan kelâmdır. Ve ba‘zılar ayıttılar: Sûfî oldur kim onun himmeti kademinden geçmeye. Evet, ey azîz karındaşım bundan şöyle zanneyleme ki sûfinin himmeti deniyyedir. Zîrâ ki sûfinin bir kademi nihâyettedir. Ve bir kademi lâ nihâyettedir. Ve onun himmeti hod ebedî kendinden ayrılmaz. Zîrâ ki seyyâr-ı ilallâh fârisdir. Onun himmeti ferasdır. Ve himmetinin dahî bidâyâtı ve nihâyâtı vardır. Onun bidâyâtı irâdetdir. Ondan sonra taleptir. Ve ondan sonra rabtdır. Ve ondan sonra tasarrufdur. Ondan sonra güvendir. Belki sûfî oldur kim, onun himmeti kademinden geçmeye dedikleri oldur kim, onun nazarı ve himmeti ve ilmi kademinden ve hâlinden tecâvüz etmeye, tâ ki tuğyân ola. Ve kademi dahî himmetinden ve nazarından tehallûf eylemeye, tâ ki taksîr ola. Belki onun ahvâlî mu‘tedil ola. Ve onun himmetiyle kademi biri birine mukterin ola. Ve dâ’im kademine nazar eyleye. Ve kademini dahî nazarı ve himmeti üzerine koya. Tâ ki sırâtı mâzâğa’l-basaru vemâ tağâda müstakîm olup, ol sırâtı berk-i hâtif gibi geçip, hazreti Rabbü’l-âlemîne vasıl ola.

Ve Rasûl aleyhisselâm رَبِّ ارْنِي أَنْظُرُ إِلَيْكَ âyetini okuyup ayıttı:

Hakk Teâlâ Mûsâ Peygâmbere cevâp verip ayıttı: [45b]

انه لا يراني حي إلا مات، ولا يابس إلا تدهده، ولا رطب إلا تفرق، وإنما يراني أهل الجنة الذين لا تموت أعينهم ولا تبلى أجسادهم⁴⁶⁶

Ma’nisi budur kim, Hakk Teâlâ aydır: *Yâ Mûsâ beni hiçbir diri görmez, illâ ol ölür. Ve beni hiçbir kuru nesne görmez, illâ ol yuvalanır. Ve dahî beni hiçbir yaş nesne görmez,*

⁴⁶⁶ İbn Hanbel, IV/11.

illâ ol pâre pâre olur. Belki beni ehl-i cennet görür ki onların gözleri olmaz ve bedenleri çürümez.

لهم ارزقنا تجليات ذاتك القديم بمنك العظيم وإحسانك النعيم إنك جواد كريم و رؤوف رحيم

Ve dahî hazretin âdâbındandır Şeyh Şiblî'nin dediği kelâm. Ol kelâm budur kim, Şeyh Şiblî ayıttı: “Hakk’la sözde münbasit olmak terk-i edeptir.” Sultânü’l-kâmilin ve kutbü’l-ârifin eş-şeyh şihâbü’l-milleti ve’-d-dîn aydır: Şiblî’nin bu kelâmı ba‘zı ahvâle muhtastır, ba‘zısına değil ve bu söz mutlak değildir. Zîrâ ki Hakk Teâlâ bize duâya emreyledi. İmdi duâ hod inbisâtıdan bir nev‘dir. Belki kavle imsâk etmek ve inbisâtı terk eylemek şöyledir ki, Mûsâ Peygâmbere mâi rabbini talep etmekte ve dünyâ hâcâtını talep etmekte inbisâtı terk eyledi. Hattâ Hakk Teâlâ onu kurb makâmına yetiştirince, lâcerem ol vakitte ona inbisâta izin verip ayıttı:

اطلب مني ولو ملحا لعجبتك

Ya’nî: *Yâ Mûsâ! Her nesnei benden iste. Hattâ hamîrine tuzu dahî benden iste.* İmdi evvel Mûsâ Peygâmbere aleyhisselâm Allâhu Teâlâ hazretinden âhiret hâcetlerini dilerdi. Dünyâ havâ’icini muhakkarâtı onun hazretinden dilemeye ihtîşâm ederdi. Şâhidde bunun misâli oldur kim, ulu pâdişâhlardan [46a] ulu nesne dilenir. Ve onlardan hakîr nesne dilenmekten kişi ihtîşâm eder. Vakti ki hîşmet bisâtını Mûsâ Peygâmbere götürdülerse, ol kurb makâmına yetiştî. Lâcerem hatîr nesnei dilediğince hakîr nesnei dahî Allâhu Teâlâ hazretinden diledi.

Ve Ebû Ali ed-Dekkak aydır:

“Eyyûb Nebî aleyhisselâm 467 اذْ نَادَى رَبَّهُ أَيُّي مَسْنِي الضُّرِّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ demedi. Zîrâ ki hitâb edebini hıfz eyledi.”

Ve İsa Peygâmbere Aleyhisselâm 468 اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ وَلَمْ أَقُول demedi, 469 لم أَقُول demedi, edebe riâyet eyleyip.

İmdi edeb iki türlüdür: Bir söz edebidir ve bir iş edebidir. İmdi kim ki iş edebiyle Allâhu Teâlâ hazretine yakîn olsa, Hakk Teâlâ ona kulûb muhabbetini verir. Ve onu cemî‘ kalbler severler.

Ve İbn Mübârek rahimehullâh aydır:

“Biz çok ilme muhtâc olduğumuzdan artırak azıcık edebe muhtacıız.”

Ve İbn Mübârek aydır:

⁴⁶⁷ Bu dert bana dokundu, sen merhametlilerin en merhametlisisin!

⁴⁶⁸ Eğer söylemiş olsam, sen onu bilirdin.

⁴⁶⁹ Ben söylemedim.

“Edeb âriflere mübtedîlere tevbe gibidir.”

Zünnûn aydır:

“Vakti ki mürid edeb isti‘mâl etmese, onu nereden geldiyse yine ona reddeylerler.”

Ve İbn Mübârek aydır:

“Edeb ma‘nâsında nâs çok sözler söylediler. Evet, ben aydıram ki, edeb nefsi bilmektir.

İmdi İbn Mübârek işâret eyledi ki nefs menba-ı cehalettir.”

İmdi edebi terk eylemek nefse cehl karışmasındandır. İmdi kişi vakti ki nefsi bilse, ol kişi nûr-i irfâna yetişir. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurdu:

مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ⁴⁷⁰

Ol nûr sebebiyle nefs cehâletle zâhir oluncak, onu sarîh ilimle kam‘ eyleyip köpürür. Lâcerem ol vakitte ol muteeddib olur. İmdi kim ki âdâb-ı hazreti [46b] turgursa, hazretten gayrının âdâbını bi’t-tarîk evlâ turgurur. Vallâhu a‘lemu.

3.1.12. el-Bâbü’s-sâlisü ve’s-selesûne fi âdâbi’t-tahâreti ve mukaddimâtihâ

Ya‘nî otuz üçüncü bâb arınmanın âdâbı beyânındadır ve dahî onun mukaddimâtı beyânındadır. Hakk Teâlâ ashâb-ı suffei vasfeyleyip ayıttı:

فِيهِ رَجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ

“Orada temizliği seven kimseler vardır. Allah da temiz olanları sever.” (et-Tevbe 9/108).

Ma‘nisi budur kim, Mescid-i Kuba’da erenler vardır kim onlar, meâsîden ve hisâl-i zemîmeden arınmak severler.

Allâhu Teâlâ hazretinin rızâsını talep edüben ve dahî ahdâsdan ve cenâbetten ve necâsetten suyla arınmak severler. Allâhu Teâlâ hazreti hod ârîleri sever ve onlardan râzı olur. Ve onları kendi cenâbı mukaddesine yakîn kılar.

Vakti ki bu âyet nâzil oldu, Rasûl aleyhisselâm muhâcirlerle Mescid-i Kuba’ya varıp Mescid-i Kuba kapısında durdu. Ensâr Mescid-i Kuba içinde oturuyorlardı. Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

أَمْؤْمِنِينَ أَنْتُمْ

Ya‘nî: Siz mü’minler misiz? Onlar hiç nesne demediler. Bir dahî Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

أَمْؤْمِنِينَ أَنْتُمْ

⁴⁷⁰ Nefsini tanıyan Rabbini tanır. Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ, II/262.

Lâcerem Ömer radiyallâhu anhü ayıttı: “Bunlar mü’minlerdir. Ben dahî bunlarınla bileyim.” Pes Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Siz Allâhu Teâlâ hazretin kazâ ve kaderine râzî mısınız?* Onlar ayıttılar: “Neam râzıyız.” Ondan sonra Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Belâlar üzerine sabr eder misiz?* Onlar ayıttılar: “Neam sabr ederiz.” Ondan sonra Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Rehâ vaktinde Allâhu Teâlâ hazretine şükür eder misiz?* Onlar ayıttılar: “Neam ederiz.” Ondan sonra Rasûl [47a] aleyhisselâm ayıttı: *Yâ ma‘şera’l-ensâr, Allâhu Teâlâ sizi övdü. İmdi siz âbdest alıncak nice iş işlersiz ki Hakk Teâlâ sizin üzerinize senâ eyler.* Onlar ayıttılar: “Yâ Rasûlallâh, biz yabana oturduğumuzdan sonra üç taşla sileriz. Ondan sonra suyla tahâret ederiz.” Pes Rasûl aleyhisselâm bunu okudu ki:

فِيهِ رَجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ

“Orada temizliği seven kimseler vardır. Allah da temiz olanları sever.” (et-Tevbe 9/108).

Ve Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ بِمَنْزِلَةِ الْوَالِدِ، أَعْلَمُكُمْ، فَإِذَا أَتَى أَحَدُكُمْ الْغَائِطُ فَلَا يَسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَلَا يَسْتَدِيرُهَا، وَلَا يَسْتَنْظِفُ بِيَمِينِهِ

Ma’nisi budur kim, Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Ben size ata gibiyim. İmdi vakti ki sizin biriniz yabana oturmaya varsa, ol kibleye karşı oturmasın. Ve dahî ardını kibleye vermesin. Ve dahî sağ eliyle istincâ etmesin.*

Evet, şöyle bilgil ki, istincâ da farz olan iki nesnedir. Birisi habisi gidermektir. Ve birisi dahî habisi giderdiği nesne ârî olmaktır. Şöyle ki ol istincâ ettiği nesne ravs olmaya ve dahî murdâr taş olmaya.

Ve dahî sol eliyle istincâ etmek sünnettir. Ve dahî istincâ ettiğinden sonra elini toprağa silmek dahî sünnettir, eğer istincâ ettiği yerde toprak olursa.

Ve taşla istincâ etmenin keyfiyeti oldur kim, taşı sol eline ala. Dahî ol taşı mahracın önünden yanına koya. Dahî ol taşı mahracın etrafına değzindire. Bir vechile ki, necisi mahracın dört yanına bulaştırmaya. Ve bir taş dahî ala, onu dahî mahracın ardından yanına koya, dahî önünden yanısıyla. Ondan sonra bir taş dahî ala, onu mahracın dört yanına değzindire sile. Maksûd inkâdır, ehcârda [47b] adet mesnûn değildir.

Ve ammâ istibrâ oldur kim, bir kişi tebevvl eylese bevl munkatı‘ oluncak zekerini dibinden rifkla sığaya, tâ haşefeye varınca. Ondan sonra zekerini üç kerre ova. Ondan sonra üç kerre tenahnüh eyleye. Zîrâ ki damarlar boğazdan zekere değin mümted olmuştur. Tenahnüh etmekle damarlar hareket eyler bevl mecrâsında. Bevl varsa taşra çıkar. Ve eğer birkaç adım yürüyüp tenahnüh ederse evlâdır. Ve Şeyh şihâbü’l-milleti ve’d-dîn aydır: Evet hazer eyleye ifrâtla yürüyüp tenahnüh etmekten. Zîrâ ki şeytân onun

gönlüne vesveseler bırakır. İmdi kişi ilme tâbi‘ olmak gerek. İlim câ’izdir dediğini kabûl eylemek zâhir tahârette istiksâ eylemek.

Bir vechile ki hadd-i ilimden evvel çıka mezmûmdur. Belki âriflerin istiksâsı bâtınlarını ahlâk-ı zemîmeden tathîr etmektedir, zâhirlerini tathîr etmekte. İşleri tesâhül üzerinedir. İstiksâları bâtınlarını tathîr etmektedir. Şeyh aydır: Ba‘zı eşhâs tahâretlerinde kendiye zahmetler eyler. İmdi bu nefsin ruûnetindendir. Ve eğer giyeceğine bir yaramaz nesne bulaşsa onu gidermekte zahmetler çeker. Bâtınından gılli ve hıkdî ve kibri ve ucub ve riâyâyı gidermek ardınca olmaz. Vakit olur ki bir kişi yalın ayak yerde yürüse, ruhsat-ı şer‘ ile ona inkâr eyleyip aydır: Ayağını murdâr eylesin. Ve onun gaybet söylediğine inkâr eylemez. Hâl budur kim gaybet dîni harâb eyler. İmdi bu ilim azlığındandır ve dahî sâdıklar ve ârifler sohbetini terk ettiğindendir. Ve onların edebleriyle edeblenmeyi terk eylediğindendir. İmdi ârifler istibrâda zekeri çok ovmayı **[48a]** mekrûh görüpdururlar. Zîrâ ki vakit ola ki damar boşsa. Lâcerem zekerden ifrâtla bevl katreleri zâhir ola.

Hattâ ba‘zılar aydırlar: Zeker meme gibidir. İmdi memeyi kişi sıkdıkca ondan süt zâhir olur. Hemçünân zekeri dahî sığayıp sıkdıkca ondan bevl katreleri zâhir olur. Pes hadden tecâvüz etmemek gerek.

Ve eğer zekerden bevl zâhir olsa zekerini ârî yere sile. Veyâhûd bir taş a sile. Ve eğer küçük taş a silmek dilese ol taş sağ eline ala ve zekerini sol eline alıp, ol taş üzerine sile. Ondan sonra suyla istincâ etmek dilese bir gayrı yere vara. Dahî onda suyu isti‘mâl eyleye. Sol eliyle ve parmakları ucuyla suyu sürmek gerek. Şehâdet parmağın ve başparmağın dokundurmamak gerek. Ammâ yurken necisi çıkan yere koyuvermek gerektir. Sürmemek gerek tâ kim aralarında necis kalmaya. Şöyle yuya ki necis kokusu eseri kalmaya. Ve yurken suyu katî vurmamak gerek. Ve dahî suyu alıp eliyle sürüp çevre yana bulaştırmamak gerek. Belki ol suyu necis çıkan yere vurup sürtmek gerek, tâ arınınca. Ve ondan sonra birkaç kerre dahî yuyup sürmek gerek kim çevre yanına bulaşan dahî arına. Ammâ oruç gününde necis çıkan yeri koyuvermeye, tâ ki yurken su içeri gitmeye. Belki gündüzünü dirşürmek gerek. Pes oruç oluncak önden silinmek gerek. Kim suyla yuyacak arıda, ammâ yudukdan sonra bir bezle silmek gerek. Evet, cehd eyleye, tâ ki bevlın katarâtı giyeceğine ve bedenine yetişmeye. Zîrâ ki Nebî aleyhisselâm ayıttı:

اسْتَنْزَهُوا مِنَ الْبَوْلِ فَإِنَّ عَامَّةَ عَذَابِ الْقَبْرِ مِنْهُ⁴⁷¹

Ma‘nisi budur kim: *Bevlden [48b] sakının. Zîrâ ki kabir azâbının ekseri bevldendir.*

⁴⁷¹ Buhârî, “Vuđû”, 55, 56; Müslim, “Tahâret”, 111

Hidâye şerhi Nihâye’de aydır: Vech-i münâsebet azâb-ı kabirle istinzâh bevl arasında oldur kim, kabir evvel menzildir âhiret menzillerinden. Tahâret dahî evvel menzildir salât menzillerinden. Ve salât dahî kıyâmet gününde kuldân evvel suâl olsa gerek. İmdi kişi tahâreti terk ettiğinden ötürü âhiret menzillerinden evvel menzilde muazzeb olur. İmdi âhiretin evvel menzili kabirdir.

Bir gün Rasûl aleyhisselâm iki kabre uğradı, ayıttı: *Bunların içinde yatanlar azap içindedir. Birisi kovuculuk ederdi ve birisi bevlinden sakınmazdı.* Ondan sonra bir yaş hurmâ dalını eline alıp iki pâre eyledi. Bir pâresini bir kabri başına dikti ve bir pâresini bir kabir başına dikti, dahî ayıttı: Ola ki Hakk Teâlâ bunların azâblarını yeyinlete, bunlar mâdem ki yaş olalar.

Ve eğer kişi sahrâda olsa istincâ etmeye halkın gözünden ırak gide. Câbir aydır: “Rasûl aleyhisselâm seferde kazây-ı hâcet etmek dilese hiç kimse görmeyecek yere varırdı.”

Sahrâda câ’izdir ki kişi yükünü kendine perde eyleye, kazây-ı hâcet etmeye. Ve dahî eteklerini kendine perde etmek câ’izdir, eğer bevlden giyeceğini saklayabilirse.

Ve bevl etmek dilese müstehab oldur kim yumuşak yere bevl eyleye veyâhûd bir yüksek yere oturup aşağı yanına tebevül eyleye. Ebû Mûsâ radiyallâhu anhü aydır: “Rasûl hazreti tebevül eylemek diledi. Bir duvarın dibine varıp yumuşak yere tebevül eyledi.”

Pes tebevül ve tega’it eylemek dileyene öyle gerektir kim, tebevül ve tega’it ederken kibleye karşı oturmaya [49a] ve arkasını kibleye vermeye ve dahî aya güneşe karşı oturmaya. İmâm Şafîî katında örtülü yerde oturacak kayırmaz, nice dilerse otursun. Zîrâ ki kibleye karşı duvar olmuş olur. Ammâ yeğrek budur, ondan ictinâb eyleye. Zîrâ ki ba’zı fukahâ bünyânda dahî kibleye karşı oturmayı ve arkasını kibleye vermeyi mekrûhtur demiştir.

İmdi sûfiye lâıyk budur kim evlâ kangısıysa onu işleye ve dahî yeke karşı oturmaya.

Ashâbdan birisiyle bir Arab çekişti ona ayıttı: “Ben seni yabana oturmayı bilir sanmam.” Ol ayıttı: “Ben onda gâyetle hâzıkam.” Ol Arab ayıttı: “Bana onu vasfeyle.” Ol ayıttı: “Vakti ki kazây-ı hâcet etmek dilesem, halâyıkın gözünden ırak giderim. Ve istincâ etmeye taşlar hâzırlarım. Ve arkamı yelden yana tutarım, tâ ki katarât-ı bevlden bana sıçramaya. Ve geyik çömelir gibi çömelirim ve deve kuşu gibi dübürümü yerden ırak eylerim.”

Ve istincâdan fâriğ olucak ayta:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبْثِ وَالْخَبَائِثِ⁴⁷²

Ve eğer kazây-ı hâcet etmeye mütevaddâya girmek dilese öyle gerektir kim ona girmeden ayıda:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبْثِ وَالْخَبَائِثِ⁴⁷³

diye. Dahî sol ayağını içeriye soka, kazây-ı hâcet etmeye otursa sol ayağı üzerine otura, Kazây-ı hâcet ederken eliyle nesne oynamaya. Meselâ yerde ve duvarda hat çekmek gibi. Ve avretine nazar eylemeye, illâ meğerki nazar etmeye hâceti ola. Ve kazây-ı hâcet ederken söz söylemeye. Niteki Rasûl aleyhisselâm aydır:

لَا يَخْرُجُ الرَّجُلَانِ يَضْرِبَانِ الْغَائِطَ كَاشِفَيْنِ عَنْ عَوْرَتَيْهِمَا يَتَحَدَّثَانِ ، فَإِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَمْقُتُ عَلَى ذَلِكَ⁴⁷⁴

[49b] Ma'nisi budur kim: *İki kişi kazâ-i hâcete çıkıp seyr eylesinler, avretlerini açıcı oldukları hâletde. Birbiriyle söz dahî söyleşmesinler. Zîrâ ki Hakk Teâlâ böyle edene hışmeyler.*

Ve mütevaddâdan çıkıncak evvel sağ ayağını çıkara. Çıkıncak ayıda:

الحمد لله الذي أذهب عني ما يؤذيني وأمسك علي ما ينفعني⁴⁷⁵

Ve kazây-ı hâcet ettiği vakitte kendinde bir nesne komaya ki, onda Allâh adı ola. Ve başı açık mütevaddâya girmeye. Niteki Ebû Bekir radiyallâhu anhü aydır: “Allâhu Teâlâ hazretinden utanın. Zîrâ ki ben mütevaddâya girecek belimi büKerîm ve başımı örterim HakkTeâlâ hazretinden utandığımdan.

3.1.13. el-Bâbü'r-râbiu ve's-selesûne fî âdâbi'l-vudû'i ve esrârihi

Ya'nî otuz dördüncü bâb âbdest in âdâbı ve onun esrârı beyanındadır. Sîmurgî kûh-i kâfî tahkîk ve şahbâz-ı kazâ'i tedkîk eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn eskenehullâhu hazâ'ira kudsihi ve menâzira ünsihi aydır: Vakti ki bir kişi âbdest almaya başlasa evvel misvâkla başlaya. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurdu:

لَوْ لَا أَنِّي أَشَقُّ عَلَى أُمَّتِي أَنْ يُؤْخَرُوا الْعِشَاءَ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ لَأَمَرْتُهُمُ بِالسَّوَاكِ

Ma'nisi budur kim Rasûl aleyhisselâm aydır: *Eğer ümmetim üzerine zahmet görmesem yatsı namâzını gecenin sülüsüne değin teh'ir eylerdim ve dahî ümmetime her farîza namâzda misvâk etmeyi emreylerdim.*

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

⁴⁷² Allah'ım! Muhammed'e ve ehline salâtu selâm olsun. Kalbimi riâyadan temizle, nâmûsumu çirkinliklerden muhâfaza buyur.

⁴⁷³ Allah'ım! Şeytanların erkeklerinden ve dişilerinden sana sığınırım.

⁴⁷⁴ Ebû Dâvûd, “Tehâret”, 7.

⁴⁷⁵ Allah'ım! Beni bağışla, bana eziyet veren şeyi gidererek faydalı olanı bırakan Allah'a hamdolsun!

السَّوَالُكَ مَطَهْرَةٌ لِلْفَمِ مَرْضَاةٌ لِلرَّبِّ

Ma'nisi budur kim: *Misvâk isti'mâl etmek ağzı arıtır ve hazreti Rabbü'l-âlemîni râzı eyler. [50a]*

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm donla kalksa mübârek ağzını misvâkla ovardı. İmdi her namâzda misvâk müstehabdır. Ve Cum'a guslünde misvâk sünnetdir. Ve gece duracak dahî misvâk isti'mâl eylemek gerek.

Ve kuru misvâk suyla ıslaya, dahî ağzına soka. Evlâ budur kim kibleye karşı dura, ağzına misvâk soka, dahî ağzını suyla yuya. Dahî kibleye karşı âbdest almaya. Otura, dahî ayıta:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ⁴⁷⁶

Elini yuyacak ayıta:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْيَمْنَ وَالْبَرَكَهَ , وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الشُّؤْمِ وَالْهَلَكَهَ⁴⁷⁷

Mazmaza edincek ayıta:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ لِلَّهِمَّ أَعِنِّي عَلَى تِلَاوَةِ كِتَابِكَ وَكَثْرَةِ الذِّكْرِ⁴⁷⁸

İstinşâk edincek ayıta:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَوَأَوْجِدْنِي رَائِحَةَ الْجَنَّةِ وَأَنْتَ عَنِي رَاضٍ⁴⁷⁹

Burnun sümkürüncük ayıta:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ رَوَائِحِ النَّارِ وَسُوءِ الدَّارِ⁴⁸⁰

Yüzünü yuyacak ayıta:

اللَّهُمَّ بَيِّضْ وَجْهِي بِنُورِكَ يَوْمَ تَبْيِضُ وُجُوهُ أَوْلِيَائِكَ، وَلَا تَسْوِدْ وَجْهِي بِظُلُمَاتِكَ يَوْمَ تَسْوَدُ وُجُوهُ أَعْدَائِكَ⁴⁸¹

Sağ kolunu yuyacak ayıta:

اللَّهُمَّ أَعْطِنِي كِتَابِي بِيَمِينِي وَحَاسِبْنِي حِسَابًا يَسِيرًا⁴⁸²

Sol kolunu yuyacak ayıta:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ تُعْطِيَنِي كِتَابِي بِشِمَالِي أَوْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي⁴⁸³

Ve başına mesh edincek ayıta:

⁴⁷⁶ Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Yâ Rabbi, şeytanların vesvesyelerinden sana sığınırım. Ve onların yanımda bulunmasından da sana sığınırım yâ Rabbi!

⁴⁷⁷ Allah'ım! Senden iyilik ve bereket isterim. Her türlü uğursuzluk ve tehlikeden sana sığınırım.

⁴⁷⁸ Allahım! Muhammed'e ve onun ehl-i beytine salât ve selâm olsun. Kitabını okumada ve seni çok zikretmede bana yardımcı ol Allahım!

⁴⁷⁹ Allah'ım! Muhammed'e ve onun ehl-i beytine salât ve selâm olsun. Sen, benden râzı olduğun hâlde bana cennet kokusunu ulaştır.

⁴⁸⁰ Allah'ım cehennem kokularından ve varılacak kötü yerlerden sana sığınırım.

⁴⁸¹ Allah'ım! Muhammed'e ve onun ehl-i beytine salât ve selâm olsun. Veli kullarının yüzlerinin ak olduğu günde benim yüzümü ak eyle. Allah düşmanlarının yüzlerinin kara olduğu günde benim yüzümü kara çıkarma yâ Rabbi!

⁴⁸² Allahım! Muhammed'e ve onun ehl-i beytine salât ve selâm olsun. Allahım! Benim kitabımı sağ elime ver. Ve hesabımı kolaylaştır.

⁴⁸³ Allah'ım! Kitabı sol yanından veya arkasından verilenlerden olmaktan sana sığınırım.

لِّلَّهُمْ غَشَّيْنِي بِرَحْمَتِكَ، وَأَنْزِلْ عَلَيَّ مِنْ بَرَكَاتِكَ، وَأُظِلَّنِي تَحْتَ ظِلِّ عَرْشِكَ، يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّكَ⁴⁸⁴

İki kulağını mesh edincek ayıta:

لِّلَّهُمْ اجْعَلْنِي مِنَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ، اللَّهُمَّ أَسْمِعْنِي مُنَادِيَ الْجَنَّةِ فِي الْجَنَّةِ مَعَ الْأَبْرَارِ⁴⁸⁵

[50b]

Boynuna mesh edincek ayıta:

اللَّهُمَّ فَكَّ رَقَبَتِي مِنَ النَّارِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ السَّلَاسِلِ وَالْأَغْلَالِ⁴⁸⁶

Sağ ayağın yuyacak ayıta:

لِّلَّهُمْ ثَبِّتْ قَدَمَيَّ عَلَى الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ مَعَ أَقْدَامِ عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ⁴⁸⁷

Sol ayağın yuyacak ayıta:

لِّلَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ تَزِلَّ قَدَمِي عَلَى الصِّرَاطِ فِي النَّارِ يَوْمَ تَزِلُّ أَقْدَامُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُشْرِكِينَ⁴⁸⁸

Vakti ki âbdesten fâriğ olsa başını gökden yana kaldırıp ayıta:

شَهِدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَسْأَلُكَ الْجَنَّةَ وَآثَارَهَا، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ النَّارِ وَآثَارِهَا، إِنَّكَ أَنْتَ الْغَنِيُّ الْغَنِيُّ، اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ التَّوَّابِينَ، وَاجْعَلْنِي مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ، وَاجْعَلْنِي مِنْ عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ، وَاجْعَلْنِي صَبُورًا شَكُورًا، وَاجْعَلْنِي أَذْكُرَكَ ذِكْرًا كَثِيرًا، وَأَسْتَخِرُكَ بُكَرَةً وَأَصِيلًا⁴⁸⁹

Ve tahâret almayı bildiğinden sonra, bilgil ki âbdest in farzı dördttür.

Birisi yüzü yumakdır: Yüz dedikleri saç dibinden enek altına değindir. Eni bir kulak yumuşağından bir kulak yumuşağına değindir.

Ve birisi dahî kol yumakdır: Kol dahî el ulaştığı yerden dirseğe değindir, dirseği dahî bile yumak gerek.

Ve birisi dahî ayak yumakdır: Ayak dahî topukdan aşağısıdır, topuğu dahî bile yumak gerek.

⁴⁸⁴ Allah'ım! Efendimiz Muhammed'e ve onun ehl-i beytine salât ve selâm olsun. Beni rahmetinle donat, bana bereket ihvan eyle. Beni, arşın gölgesinden başka gölge bulunmadığı bir günde, Arş'ının gölgesi altında gölgelendir.

⁴⁸⁵ Allah'ım! Muhammed'e ve onun ehl-i beytine salât ve selâm olsun. Beni sözü dinleyip en güzeline tabi olanlardan eyle. İyilerle beraber cennete çağırın münâdinin sesini bana duyur.

⁴⁸⁶ Boynumu cehennem ateşinden kurtar. Allahım! Cehennem'in boyna vurulacak zincir ve bukağularından sana sığınırım.

⁴⁸⁷ Allahım! Muhammed'e ve onun ehl-i beytine salât ve selâm olsun. Mü'minlerin ayakları ile birlikte benim ayağımı da sırat üzere sâbit-kadem eyle!

⁴⁸⁸ Allahım! Muhammed'e ve onun ehl-i beytine salât ve selâm olsun. Münafıkların ayaklarının kaydığı günde sırat üzerinde ayağımın kaymasından sana sığınırım.

⁴⁸⁹ Şehâdet ederim ki, Allah'tan başka ilâh yoktur ve O tektir, ortağı yoktur. Yine şehâdet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Rasûlüdür. Allahım! Seni hamdinle tesbih ederim. Senden başka ilâh yok. Ben günah işledim, nefsimi zulmettim. Senden mağîret diler, sana tevbe ederim. Beni bağışla ve tevbemi kabul buyur. Çünkü sen tevbeleri kabul eden ve son derece merhametli olansın. Allahım! Muhammed'e ve onun ehl-i beytine salât ve selâm olsun, yâ Rabbi beni tevbe ile temizlenenlerden eyle! Beni sabırlı ve şükredici kul! Beni, seni çok zikreden, gece ve gündüz tesbih eden bir kul eyle!

Dördüncüsü başına mesh etmektir: Dört bahşâ da bir bahşına, eğer eksik olursa âbdest dürüst olmaz.⁴⁹⁰

Ebû Hanîfe katında ve bu dört nesnede eğer bir zerre yunmadık yer kalırsa farz yerine gelmez ve âbdest dürüst olmaz. Hulâsada **[51a]** aydır: “Bir kişi kasdla âbdest iz namâz kılsa kâfir olur.

Ve bundan sonra bilgil ki âbdest in sünnetleri ondur:

Birisi âbdest almazdan önden âbdest almaya niyyet eylemektir. Niyyet etmek budur, kim ayta: Niyyet ettim ki âbdest alam, arıca olup namâz kılmaya lâîk olam diye. Eğer diliyle demeyip gönlünden geçirse dahî dürüsttür. Ve birisi dahî âbdest e başladığınleyn

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ demektir.

Ve birisi dahî el yumaktır.

Ve birisi dahî ağzına misvâk sokup dişleri dibine sürmektir.

Ve birisi dahî parmakları arasını hilallemektir.

Ve birisi dahî sakalı arasına parmakların sokup sürmektir.

Ve birisi dahî âbdest sünnetlerinin budur kim her uzvun üç kerre yuya.

Ve birisi dahî başına kaplayı mesh etmektir, resmi budur kim iki eline su ala dahî parmaklarını alından yanından başına değire. Dahî başı üzerinden elin çeke ensesine varınca. Ammâ bu çekmekte başparmağın ve şehâdet parmağın ve ayasın değirmeğe. Geri ensesinden yanından tuta. Başının iki yanın evvel çekmekte ona su değmediğın sürte, iki ayası birle geri alına varınca. Pes evvel sağ elinin şehâdet parmağı için sağ kulağı içine koya. Başparmağı için kulağı yumuşağın altından soka. Kulağı ardından sıyıra. Kulağının üstüne gelince sol kulağın dahî, sol elinin şehâdet parmağın başparmağıyla böyle ede.

Ve birisi dahî âbdest sünnetlerinin evvel yüzünden yumaktır, ondan kolun yumaktır ve ondan başına mesh vermektir, ondan sonra iki ayağın yumaktır. Eğer **[51b]** böyle etmezse evvel ayağın yuyup, ondan kolun yursa dahî dürüstdür. Ammâ sünnet terk etmiş olur.

Ve âbdest sünnetlerinin birisi dahî âbdest esnâsında söz söylemeye ve yüzüne su vurucak katî vurmaya. Ve âbdest i varken yine âbdest almak müstehabdır. Evet, şol şartla ki ol âbdest le birkaç rek‘at namâz kıla ve illâ mekrûhdur Vallâhu a‘lemu.

⁴⁹⁰ Hacı Ahmed Bigavî, kendisinin ve hitâb ettiğı kitlenin Hanefî mezhebinden olması dolayısı ile abdestin farzlarını dört olarak vermiş, Sühreverdî’nin Şâfiî mezhebine uygun olarak verdiğı “tertib” ve “ara vermeme” maddelerini ve İmam Şâfiî’nin ismini zikretmemiştir.

3.1.14. el-Bâbü'l-hâmisu ve's-selesûne fî âdâbı ehli'l-husûsi ve's-sûfîyyeti fi'l-vudû'i

Ya'nî otuz beşinci bâb ehl-i husûsun ve sûfilerin âbdest inde edebleri beyanındadır.

Sûfilerin âbdest de edebleri her uzuvlarını yudukları vakitte huzûr-i kalbledir. Fahru'l-edübâ ve zuhru'l urafâ eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn es-Sühreverdî aydır:

Sâlihlerden işittim ki onlar ayıttılar: “Vakti ki âbdeste gönül hâzır olsa, namâzda dahî hâzır olur. Ve vakti ki âbdest de vesvese girse namâzda dahî vesvese girer.”

Ve onların edeblerindendir, dâ'im âbdest üzerine olmak. Zîrâ ki âbdest mü'minin silâhıdır. İmdi cevârih vakti ki âbdest himâyetinde olsa onların üzerine şeytân az yol bulur.

Enes b. Mâlik radiyallâhu anhü aydır:

“Rasûl hazreti Medîne'ye gelincek ben sekiz yaşımdaydım. Rasûl aleyhisselâm bana ayıttı:

يَا بُنَيَّ، إِنْ اسْتَطَعْتَ إِلَّا تَيَّبْتَ إِلَّا عَلَى وَضوءٍ فافعل، فَإِنَّهُ مَنْ أَتَاهُ الْمَوْتُ، وَهُوَ عَلَى وَضوءٍ، أُعْطِيَ الشَّهَادَةَ

Hadîsin ma'nisi budur kim: *Rasûl aleyhisselâm Enes b. Mâlik'e ayıttı: Eğer dâ'im âbdest üzere olmak elinden gelirse öyle eyle. Zîrâ ki bir kişi âbdest üzerine [52a] ölse, ona şehâdlik sevâbı verilir.*

İmdi âkilin şânı budur kim, dâ'im ölüm için hâzırlana. İmdi ölüm için hâzırlanmaktandır âbdest üzerine mülâzım olmak.

İmâm Husrî aydır:

“Gece uykumdan uyansam âbdest alırım, tâ ki âbdestsiz uyumayayın diye.”

Ve Rasûl aleyhisselâm bir gün ırte namâzında Bilâl-i Habeşî'ye ayıttı:

يَا بِلَالُ، حَدِّثْنِي بِأَرْجَى عَمَلٍ عَمِلْتَهُ فِي الْإِسْلَامِ؛ فَإِنِّي سَمِعْتُ دَفَّ نَعْلَيْكَ بَيْنَ يَدَيَّ فِي الْجَنَّةِ. قَالَ: مَا عَمِلْتُ عَمَلًا أَرْجَى عِنْدِي: أَنِّي لَمْ أَطَهَّرْ طُهُورًا، فِي سَاعَةِ لَيْلٍ أَوْ نَهَارٍ، إِلَّا صَلَّيْتُ بِذَلِكَ الطُّهُورِ مَا كُتِبَ لِي أَنْ أُصَلِّيَ. ⁴⁹¹

Ma'nisi budur kim, Rasûl aleyhisselâm Bilâl'e ayıttı: *Bana haber ver, sevâbın ziyâde umduğun amelinden. İslâm'da menfeat cihetinden. Zîrâ ki gece cennet içinde benim önümde senin na'leynin âvâzını işittim.*

Firişte oğlu Meşârik şerhinde aydır: İhtimâl var ki Rasûl aleyhisselâm onu mi'râc gecesinde işitmiş ola. Veyâhûd düşünde işitmiş ola. Veyâhûd uyanıkken işitmiş ola. Ve

⁴⁹¹ Buhârî, “Teheccüd”, 17.

ondan sonra Rasûl aleyhisselâm önümde dediği oldur kim, ol Rasûl'ün önüne geçmiş ola hizmeti için. Niteki yollarda kullar efendiler önünce yürürler. Ve dahî Rasûl aleyhisselâm gördüğünü ona haber verdiğinden murâd oldur kim, onun gönlü hoş ola. Tâ ki ol amel üzerine dâ'im ola. Ve dahî ondan gayrı, ol amele tergîb eylemektir. Ve dahî ol sünnet olmaktır ki, ona âbdest şükrü derler. Çünkü Rasûl aleyhisselâm Bilâl'e böyle dedi. [52b] Bilâl dahî ayıttı: "Ben İslâm içinde hîç amel eylemedim, benim katımda ercâ olan menfeat cihetinden. Şundan gayrı ki, ben âbdest almazam gecedden bir sâ'atte veyâhûd gündüzden bir sâ'atde, illâ ol âbdestle Hakk Teâlâ bana nevâfillerden ne takdîr ettiyse onu kılarım. Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurur:

مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ، خَرَجَتْ خَطَايَاهُ مِنْ جَسَدِهِ حَتَّى تَخْرُجَ مِنْ تَحْتِ أَظْفَارِهِ⁴⁹²

Ma'nisi budur kim Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Kim ki ben âbdest aldığımlerin âbdest alsa, ya'nî azâyı guslû üçer kerre yusa, ondan sonra durup iki rek'at namâz kılsa, gerekse farîza olsun ve gerekse nâfile olsun ol iki rek'at namâz içinde ucubu terk eylese, onun sağâ'ir günâhından geçmişi yarlıganır.*

Tayyibi Müslim şerhinde dedi ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurdu:

مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ، خَرَجَتْ خَطَايَاهُ مِنْ جَسَدِهِ حَتَّى تَخْرُجَ مِنْ تَحْتِ أَظْفَارِهِ⁴⁹³

Ma'nisi budur kim, Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Kim ki gökçek âbdest alsa, ya'nî âbdestin farîzaların ve sünnetlerin ve müstehabların yerine getirse, ol kimsenin cemî' bedeninden sağâ'ir günâhları çıkar gider. Hattâ tırnakları altından dahî çıkar.* Rasûl hazreti günâhları çıkar dediği mecâzdır gufrandan. Zîrâ ki günâhlar ecsâm değildir. Belki a'râzdır. Hattâ tırnakları altından dahî çıkar dediği te'kiddir. Şol kimsenin vehmini def' etmekten ötürü ki, murâd cesedden âbdest suyu yetiştigi yer ola. Lâcerem Rasûl aleyhisselâm onu def' eylemek için ayıttı: *Hattâ tırnakları altından [53a] dahî çıkar* dedi. Ya'nî Hakk Teâlâ onun cemî' bedeninin sağâ'ir günâhını yarlıgar.

Şeyh Ekmel Meşârik Şerhi'nde aydır: Abdestle bedeninin cemî'isinin günâhı yarlıgandığına sır budur kim, âbdest cemî' bedeninin tathîrdir. Zîrâ ki insânın bedeninin cemî'isi, ondan hades zâhir olduğu i'tibârıyla mütecezzî değildir. Pes kıyâs buydu ki bedeninin cemî'isin yumak vâcib olaydı. Niteki sûret-i cenâbette vâcib olduğunleyin. İllâ bu kadar vardır ki hadesi hafîfin vâki' olması çok olduysa, bedeninin cemî'isin yumak vâcib olmak hariç oldu. Lâcerem şâri' bedeninin taraflarında olan azâyı yumaya iktifâ eyledi.

⁴⁹² Buhârî, "Vudû", 14.

⁴⁹³ Müslim, "Tehâret", 33.

Teshîlen ale'l-ibâdi ve ol azâları yumak cemî'i bedeni yumak yerine kodu. Niteki beş vakit namâz, elli vakit namâz yerine durdu. İmdi vakti ki âbdest bedeninin cemî'isini yumak yerine durduysa, ol cemî'i günâhların tekfiri oldu.

Sultânü's-sâlikîn ve kutbü'l-ârifin eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn aydır: Sûfilerin tahârette edebleri nedendir? Suyu isrâf etmemek ve şerî'at câ'izdir dediği yerde durmak. Niteki Rasûl aleyhisselâm aydır:

إِنَّ لِلْوَضُوءِ شَيْطَانًا يُقَالُ لَهُ الْوَلَهَانُ فَاتَّقُوا وَسْوَاسَ الْمَاءِ⁴⁹⁴

Ma'nisi budur kim: *Abdestin şeytânı vardır. Ona "Velhân" derler. İmdi siz su vesveselerinden sakının. Ya'nî ol şeytân âbdestte ve onun suyunda vesveseler etmesinden sakının.*

Ve Ebû Abdullâh er-Rûzbârî aydır:

"Şeytân cehd eyler ki âdemoğlanlarının cemî' amellerinden nasîbini ala. İmdi ol kayırmaz ol nasîbin [53b] alırsa, şundan ki onlar emrolunduğu nesnede ziyâde eyleyeler veyâhûd ondan ansalar."

Ve İbnü'l-Kernebî kış vaktinde bir gece ihtilâm oldu. Ol bir yoğun sık abâ giyerdi. Dicle Irmağına vardı. Gâyet soğuktu, nefsi onda gusl etmeye ikdâm eylemedi. Ol dahî nesfine kakıyıp ol abâsıyla suya girdi, gusl eyledi. Ondan sonra nezr eyledi ki ol abâsı eğninden çıkarmaya, hattâ eğninde kurumayınca. Ol abâ eğninde bir ayda kurudu kalın olduğu için. Bununla nefisini edebledi, tâ ki Hakk Teâlâ'nın emrettiğinden i'râz eylemeye.

Ve Sehl b. Abdullâh ashâbına aydırdı:

"Su çok için ve âbdest alırken suyu az dökün Zîrâ ki suyu çok içincek nefis zaîf olur ve onun şehvâtı ölür ve kuvveti gider."

Ve sûfilerin âdâbından birisi dahî budur kim, suyu âbdest almaya gizlerler. İbrâhim Havvâs vakti ki beriyyeye girse, hemen ancak bir kırba su götürürdü. Ondan az içerdi, âbdest almak için saklardı hattâ Mekke'den Kûfe'ye varınca. Onunla âbdest alıp yolda teyemmüm etmezdi. Bir kırba su ona kifâyet eylerdi. Ve ba'zılar aydırlar: Vakti ki sûfinin yolda bardağı olmasa veyâhûd su götürecek nesnesi olmasa, şöyle bilin ki ol namâzı terk etmeye kasdetmiştir. Gerekse namâzı terk eylemek dilesin gerekse dilemesin.

İbrâhim Havvâs'ın karnı ağrıdı. Her namâz vaktinde Rey Câmiî'nde suya girdi, kendisini yurdu. Bir vakit ol suya girdi ki, kendisini yuya. Onda ecel yetişti, su içinde öldü.

⁴⁹⁴ İbn Mâce, "Tehâret", 48.

Ve İbrâhim b. Edhem dahî bir vakit karın ağrısına uğradı. Donla kalkıp [54a] yabana varırdı. Her kerre ki yabana varırdı, âbdest alırdı. Ondan sonra iki rek'at namâz kılarıdı. Hattâ bir gecede yetmiş iki ve yetmiş üç kerre yabana varırdı, Her kerre âbdest alırdı. Şeyh aydır: Bir dervîş nefesine şöyle edeb öğretip dururdu ki, yabana oturmayınca yellemezdi halvette edeb sakladığı için.

Kutbü'l-akdâm ve zübtü'l-efrâd eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn aydır: Sûfilerin istiksâsını bâtınlarını sıfât-ı zemîmeden ve ahlâk-ı reddiyeden arıtmaktadır. Zâhir tahârette değildir, tâ şuna değin ki hadd-i ilimden onu çıkaralar. Ömer radiyallâhu anhü bir nasrânînin boducundan âbdest aldı. Mea hezâ ki nasrânîler boduclarına hamr koymaktan ihtirâz etmezler. Pes Ömer radiyallâhu anhü onu zâhiri üzerine icrâ eyledi. Ve asıl tahâret üzerine icrâ eyledi. Zîrâ ki asl-ı eşyâda taharettir, ibâhattır.

Ve dahî ashâb-ı Rasûl radiyallâhu anhüm kuru yer üzerine namâz kılarılardı. Ve yollarda yalın ayak yürürlerdi. Ve vakit olur ki çıplak kuru yer üzerine yatıp uyurlardı. Ve ba'zı evkâtte vakit olurdu ki hemen taşla istincâ ederlerdi. İmdi onların istiksâları bâtın tahâretindeydi. Zâhir tahâretinde işleri tesâhül üzerineydi. Pes sûfilerin dahî işleri onların işleri gibi olmak gerek. Şeyh rahimehullâhü vakit olur ki bir kişi âbdestte ve gusülde vesâ'ir tahârette, kendine zahmet eder. İmdi bu nefsin ruûnetindendir ve eğer onun giyeceği kir olsa onu yumakda zahmet çekip, mübâlağayla yur. Hâl budur kim onun bâtını gill-ü gıyş ve hıkd-ü hased ve kibru ve ucub ve riyâ-ü nifâkla dolmuştur. Onları arıtmaya [54b] arıtmaya mukayyed olmaz. Vakıt olur ki bir kişi yalın ayak yere bassa ona inkâr eyler, hâl budur ki şerî'at ona ruhsat veripdurur. Kendisi gaybet ve bühtân etmekten i'raz eylemez. Vesâ'ir sıfât-ı zemîmeden i'raz eylemez ki bunlar dînini harâb eylerken. İmdi bu değildir illâ ilim azlığındandır ve edepsizliğindendir ve urefâyla ve ulemâyla sohbet etmediğindendir.⁴⁹⁵

Ebû Amr Mekke'de otuz yıl mücâvir oldu. Her demde kazây-ı hâcet etmezdi. Belki kazây-ı hâcet etmek isteyince hille çıkardı, onda kazây-ı hâcet ederdi.

Ve sâdıkların birisinin yüzünde on iki çıban çıktı, ol onulmadı. Zîrâ ki ol her namâz vaktinde âbdest alırdı. Ol çıbana su yetiştirirdi, sudan onulmazdı.

Ve sâdıklardan birisinin gözü yaşarırdı hekimler ayıttılar: Bu şol vakit onulur ki, yirmi otuz gün çalkkoyun yata, ona su değirmeye ve illâ bunun gözü gider dediler. Ol ayıttı: Gözüm giderse gitsin, ben âbdesti terk eylemezem. Vallâhu a'lemu

⁴⁹⁵ Bu kısım 2. C. 47b kısmında olan metnin tekrarıdır.

3.1.15. el-Bâbü's-sâdisu ve's-selesûne fî fazîleti's-salâti ve kiberi şânihâ

Ya'nî otuz altıncı bâb namâzın fazîleti bayânında ve onun şânının ululuğu beyanındadır. Abdullâh b. Abbas radiyallâhu anhüma aydır:

“Rasûl hazreti aleyhisselâm ayıttı:

لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ جَنَّةَ عَدْنٍ خَلَقَ فِيهَا مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ ، ثُمَّ قَالَ لَهَا تَكَلِّمِي فَقَالَتْ : { قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ }

Ma'nisi budur kim: *Hakk Teâlâ vakti ki Cennet-i Adn'i yarattı ve onun içinde gözler görmedik [55a] nesneler ve kulaklar işitmedik nesneler ve gönüllerden geçmedik nesneler yarattı. Ona ayıttı: Şöyle cennet dahî üç kerre ayıttı: Tahkîk mü'minler korktuklarından kurtulup maksûdlarına eriştiler.*

İmdi Kur'ânı mecîd şehâdet edipdurur ki musallîler korktuklarından kurtulup maksûdlarına yetişirler. Niteki Hakk Teâlâ:

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ

“Namazlarını huşû içinde kılan mü'minler felâha ermiştir.” (el-Müminun 23/1-2).

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurur:

الصَّلَاةُ الْخَمْسُ، وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعَةِ، كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُنَّ، مَا لَمْ تُعْشِ الْكَبَائِرُ⁴⁹⁶

Hadîsin ma'nisi budur kim: *Beş vakit namâz ve bir Cum'a bir Cum'aya değin ve bir ramazân bir ramazâna değin aralarında olan sağâ'ir günâhları mahv eyleyicidir. Vakti ki musallî ve sâ'im kebâ'irden sakınsalar hattâ eğer kebîre işleseler aralarında olan sağâ'ir mahv olmaz. Mesâbih Şerhi'nde Türpişti ve Hamîdi böyle zikreylediler. Bu,*

إِنْ أَنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ تُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَائِرَاتِكُمْ

“Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz.” (en-Nisa 4/31). âyetine dahî muvâfıktır. Evet, İmâm Nevevî Müslim şerhi'nde aydır: Bu hadîsin bu ma'niye eğerçi ki ihtimâl vardır. Evet, bundan murâd bu değildir. Belki ma'nisi budur kim, aralarında olan sağâ'ir günâhlar yarlığan, kebâ'ir günâhlar değil. Belki kebâ'ir günâhları tevbe mahveyler veyâhûd Hakk Teâlâ'nın fazlı mahveyler. Ehl-i sünnet mezhebi dahî budur. Ammâ Şeyh Kelâbâzî aydır: “Bunda kebâ'irden murâd şirkdir. Cem' eyledi bi-i'tibâr envâ'ihî ani'l-yehûdiyye ve'n-nasrâniyyeti ve'l-mecusîyyeti.”

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurur:

⁴⁹⁶ Müslim, “Tahâret”, 16.

مَنْ صَلَّى الْبَرْدَيْنِ دَخَلَ الْجَنَّةَ⁴⁹⁷

Ma'nisi budur ki kim ki [55b] irtte namâzıyla ikindi namâzını vakti muhtârda kılsa, ol cennete gire. Rasûl aleyhisselâm bu iki vakit üzerine kıldırıldı. Zîrâ ki bu iki vakit vakti teşâğul ve vakti tesâguldur. İmdi kim ki bu iki vakti riâyet eylese, gâlibâ gayrı vakitleri dahî riâyet eyler. Ve biz dahî Hakk Teâlâ hazretinden dileriz ki tâ'ati üzerine bize yardım eyleye. Ve ibâdetinde kâhillikten bizi saklaya. Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurur:

مَنْ صَلَّى الصَّبْحَ فَهُوَ فِي ذِمَّةِ اللَّهِ

Ma'nisi budur kim: *Kim ki irtte namâzını ihlâsla kılsa, ol kimse dünyâda ve âhirette Hakk Teâlâ'nın emânında olur.* Rasûl aleyhisselâm irtte namâzını zikreyledi. Zîrâ ki irtte namâzında külfet ve zahmet vardır. Ona mülâzemet eylemez illâ imânında hâlis olan.

Lâcerem müstehak oldu ki ol Allâhu Teâlâ'nın emânında ola mezcûb-i vahdet, meslûb-i izzet, kıble-i envâr, nokta-i esrâr. Ya'nî eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn es-Sühreverdiyyu nevverallâhu kabrahu aydır: Salâtın iştîkâkını ba'zılar aydırılar; salîdendir, salî diye oda derler. İmdi eğer ağacı doğrultmak dileseler, onu oda kızdırırlar, dahî doğrulturlar. İmdi nefsi emmâre sebebiyle kulda dahî eğrilik vardır. Pes sübühâtı vechillâhi'l-kerîmden, satvet-i ilâhiyyenin ve azamet-i kibriyânın ve vehcî yetişir, onun eğriliğini doğrultur. Belki namâzla onun mi'râcî mütehakkik olur. Pes musallî oda ısınıp onunla şu'lelene benzer. İmdi kim ki salavât nârıyla şu'lelense onun eğriliği gider. Lâcerem ol cehennem oduna arz olunmaz. Belki nâr-ı salât bir nârdır ki ol musallînin vücûdunun [56a] enâniyyetini ihrâk eyleyip, Allâhu Teâlâ vücûduyla onu bâkî kılar.

Rasûl hazreti aleyhisselâm aydır, Hakk Teâlâ ayıttı:

فَسَمْتُ الصَّلَاةَ بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي نَصْفَيْنِ، وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ، فَإِذَا قَالَ الْعَبْدُ: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ قَالَ اللَّهُ - عَزَّ وَجَلَّ: حَمَدْتَنِي عَبْدِي، وَإِذَا قَالَ: ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ قَالَ اللَّهُ - عَزَّ وَجَلَّ - أَتْنَى عَلَيَّ عَبْدِي، وَإِذَا قَالَ: ﴿مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ قَالَ اللَّهُ: مَجَّدْتَنِي عَبْدِي - وَقَالَ مَرَّةً: قَوْضَ إِلَيَّ عَبْدِي، فَإِذَا قَالَ: ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ قَالَ: هَذَا بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي، وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ، فَإِذَا قَالَ: ﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ * صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾ قَالَ: هَذَا لِعَبْدِي، وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ⁴⁹⁸

Şurrâhi ehâdis aydırılar: Bu hadîsde salâtın murâd kıraattir Zîrâ ki kıraat, salâtın cüz'üdür. Ehadühümâ âhar üzerine itlâk olunur mecazen. Bu hadîsde ondan murâd kıraati fâtihadır. Bu hadîs hadîs-i kutsîdir. Hadîs-i kudsi oldur kim, Hakk Teâlâ onu Peygâmbere ilhâmıla vehâyût düşünde haber vere. Peygâmbere dahî onu kendi ibâretiyle ta'bîr eyleye.

⁴⁹⁷ Buhârî, "Mevâkîf", 26; Müslim, "Mesâcid", 215.

⁴⁹⁸ Müslim, "Salât", 38,40; Ebû Dâvûd, "Salât", 132.

Pes hadîs-i kutsî kelâmullâhı gayr-i metlûdur. Kur'ân bunun üzerine mufaddaldır. Zîrâ ki onun lafzı münzeldir. Hadîsin ma'nisi Vallâhu a'lem budur kim, Hakk Teâlâ aydır: *Ben salâtı kulumla benim aramda iki kısım eyledim.* İmdi vakti ki kul *bismillâhirrahmânirrahîm* dese Hakk Teâlâ aydır ki: *Benim kulum beni teşrîf eyledi ve ululadı ve beni negâyısdan tenzîh eyledi.* Vakti ki *elhamdülillâhi rabbi'l-âlemîn* dese Hakk Teâlâ aydır ki: *Kulum bana hamd eyledi.* Vakti ki *errahmâni'r-rahîm* dese Hakk Teâlâ aydır: *Kulum benim üzerime senâ eyledi.* Vakti ki *mâliki yevmi'd-dîn* dese Hakk Teâlâ aydır ki: *Kulum kendini [56b] bana tefvîz eyledi.* Vakti ki *ıyyâke na'büdü ve ıyyâke nestaîn* dese Hakk Teâlâ aydır ki: *Bu benimle kulum ortasındadır.* Ve vakti ki *ihdinâ's-sırâta'l müstakîm* dese Hakk Teâlâ aydır ki: *Bu kulum içindir, imdi kulum ne dilerse onundur.* Bunda beşâret-i azîme vardır.

Gavsü'l-aktâb muhyi'l-milleti ve'd-dîn el-Arabiyyi'l- mağziyyi'l Endülüsiyyi radiyallâhu anhu ve erzâhu *Fütûhât*'ında aydır:

Vakti ki *kârî bismillâhirrahmânirrahîm* dese Hakk Teâlâ aydır ki, zekaranî abdî. Ya'nî kulum beni zikreyledi. Hiçbir nesneyle kaydeylemedi, zâkirlerin ahvâlinin ihtilâfından ötürü. E'nî zikre bevâ'is muhtelif olduğu için bevâ'isdendir rağbet. Ve dahî ondandır rahbet. Ve ondandır ta'zîm-ü iclâl. Ya'nî vakit olur ki kişi Allâh'ı zikreder rağbet için. Ve vakt olur ki onu zikreyle rahbet için. Ve vakt olur ki onu zikreyle ta'zîm için ve iclâl için. Lâcerem Hakk Teâlâ cevâb verir, âlimin mertebelerinin ednâsı üzerine. İmdi ol oldur kim diliyle okuya, gönlüyle onun ma'nâsını fehmeylemeye. Ve eğer onun ma'nâsını gönlüyle fehm eylese, Hakk Teâlâ ona cevâb verir:

حسب ما حصل في نفسه عن العلم مما تلاه⁴⁹⁹

Vakti ki *elhamdülillâhi rabbi'l-âlemîn* dese Hakk Teâlâ aydır ki: *hamidenî abdî.* Ya'nî kulum bana hamd eyledi. Ârifin *elhamdülillâhi* dediği demek olur ki: Avâkıb-ı senâ Allâhu Teâlâ hazretine rucû' eyler, ya'nî külli senâ ki kevn üzerine senâ olunur. Onun âkibeti rucû' eyler Allâhu Teâlâ hazretine iki tarikle. Bir tarîk oldur kim kevn üzerine senâ. Bundan hâlî değildir kim onun üzerinde olan sıfât-ı hamîdeyle ola. Veyâhûd ondan âsâr-ı mahmûdayla [57a] ola ki ol âsâr-ı mahmûda onunla kâ'im olan sıfât-ı hamîdenin netâyicidir. İmdi ol sıfâtı ve ol âsârı icâd eyleyen Allâhu Teâlâ'dır. Lâcerem âkibeti senâ râci' oldu. Allâhu Teâlâ hazretine bir tarîk dahî oldur kim, ârif mümkinâtın müstefâde vucûdunu görür ki, ol ayn-i zuhûru vucûdu haktır. Lâcerem müteallik senâ oldur, ekvân

⁴⁹⁹ Sahip olduğu ilme ve o andaki durumuna göre...

değil. Pes ârif *elhamdülillâhi rabbi'l-âlemîn* deyincek cemî'î zikrettiğimizi kalbinde ihzâr eyler.

Ondan sonra vakti ki *errahmâni'r-rahîm* dese Hakk Teâlâ aydır ki: *esnâ aleyye abdî*. Ya'nî kulum benim üzerime sıfat-ı rahmetle senâ eyledi. Senâyı hiç nesneyle kayd eylemedi. Hakk Teâlâ'nın rahmeti âmm oduğu için. Ve dahî âmmı Hakk Teâlâ rahmetini kendi garazına mülâyim olanı verdiğini bildiği için, eğerçi ki ona ol nesne zarar değirmese. Dahî veyâhûd onun tabî'atine mülâyim olan nesneyi verdiğini bildiği için, eğerçi ki onda şekâvet dahî varsa. Evet, ârif böyle değildir. Zîrâ ki rahmet-i ilâhîyye vakit olur ki kula sûret-i mekrûhada gelir, tadı ve râyihâsı çirkin devâ gibi ki hasta onu içer. Zîrâ ki onun şifâsı ondadır. Pes vakti ki ârif *errahmâni'r-rahîm* dese bu, kulun medlûlunu gönlünden ihzâr eyler. Şol haysiyyetiyle ki Hakk onunla mevsûfdur. Lâcerem rahmeti vâhîde ki münkasımdır cemî' halk üzerine, dünyâda ve âhirette. Onu ârif gönlüne ihzâr eyler.

Ondan sonra vakti ki *kârî mâliki yevmi'd-dîn* dese Hakk Teâlâ aydır ki, *mecceddenî abdî*. Ya'nî kulum beni ululadı ve beni teşrîf eyledi ve beni nekâyısdan tenzîh eyledi. Vakti ki ârif *mâliki yevmi'd-dîn* dese yevm-i dîni dâr-ı [57b] âhirete hasr eylemez. Belki bunu görür ki *rahmân-i rahîm*, *mâliki yevmiddînden* ayrılmazlar. Zîrâ ki bu onların sıfatıdır. Pes cezâ hem dünyâda ve hem âhirette olur. İmdi yevm-i dünyâ âhiret gibi yevm-i cezadır. Vakti ki *ıyyâke na'bûdü ve ıyyâke nesta'in* dese Hakk Teâlâ aydır ki: *hazihi beynî ve beyne abdî*. Pes bu âyet mütezammindir sâ'ili ve mes'ûli. Lâcerem vakti ki abd *ıyyâke* dese harf-i hitâbla onu muvâcehe kılar. Lâ alâ ciheti'lleti yedüllüğe, belki şâriin kavline mi'razı ta'lîmde imtisâl için. Şol vakit ki ihsândan suâl eylediler. Pes Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *الإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ*

[*İhsan, Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmendir.*] Pes lâbuddur kim harf-i hitâbla muvâcehe kıla. Bu âyet, âyet-i berzahıyyedir ki bunda Hakk ile abd ortasında iştirâk vâki' oldu. *İyyâke* de kâfi tevhit eyledi. Zîrâ ki ma'bûd vâhiddir. *Na'bûdü* diye abd nefsini cem' eyledi. Zîrâ ki âbidler çoktur. Her birisi avn taleb eyler. Evet, cemî' ibâdetten maksûd birdir. Pes gözün ibâdeti vardır ve sem'in ibâdeti vardır ve dilin ibâdeti vardır ve elin ibâdeti vardır ve karnın ibâdeti vardır ve fercin ve ayağın ve gönlün ve rûhun ve sırrın ibâdetleri vardır. Bunun için musallî *ıyyâke na'bûdü ve ıyyâke nesta'in* der. Zîrâ ki ol namâzda cemî'î eczâsıyla kâ'im oldu. Ve cemî'î eczâsıyla rûkû' eyledi. Ve cemî'î eczâsıyla sücûd eyledi. Ve cemî' eczâsıyla okudu. Ve bârî salâtın cemî' ef'âlini, cemî'

eczâsıyla işledi. Pes dilinin cemî'ile *ıyyâke na'büdü ve ıyyâke nestaîn* der, cemî'i eczâsından ötürü. Nitekim bir pâdişâh birkaç kişileri, bir pâdişâha elçi gönderse, ol pâdişâh huzûrunda ol **[58a]** elçilerin hemen birisi söyler, sâ'irinden ötürü. Pes musallî dahî *ıyyâke na'büdü* der, *ke ennehu* aydır ki ben zâhirimle ve bâtınımle ve cemî'i kuvâmla ve cemî' cevârihimle ibâdetimi sana tahsîs eylerim. *Nestaîn* dahî böyle. İmdi eğer musallî bu mesâbede olmazsa ve cemî'i âlemlle ibâdet üzerine olmazsa, ol kâzibdir *na'büdü ve nestaîn* dediğinde. Vakti ki *na'büdü* dese, namâzında cevânibe iltifât eylese veyâhûd onun hâtırı dükkânında veyâhûd ticâretinde olsa veyâhûd gayri yerde olsa, Hakk Teâlâ ona aydır ki:

كذبت في كنايتك بجمعيتك⁵⁰⁰

Gözünle kıblenden gayri tarafa iltifât etmediğimi ve kulağımı katında hâzır olanların kelâmına tutmadığımı ve gönlünü benden gayrıya yöneltmediğimi kânî, senin *na'büdü ve nestaîn* dediğinde sıdkın. Lâcerem ârif *ıyyâke na'büdü* dediği vakitte bunları kalbinde ihzâr eyleyip, Allâhu Teâlâ hazretinden namâzda münâcât ettiği vakitte *ıyyâke na'büdü* demeye utanır, tâ ki ona yalan söylersin demeyeler. Pes hâli böyle olana *lâbüddür*. Kim zâhirini ve bâtını ve cemî' kuvâsını ve dükeli cevârihini ve gönlünü ve rûhunu ve sırrını Hakk Teâlâ hazretine müteveccih kılıp, bunlarınla Allâhu Teâlâ hazretine ibâdet eyyele. Tâ ki *ıyyâke na'büdü* dediği vakit, ona gerçek söylersin diyeler.

و فيه حكاية لطيفة لمن تتحقق لنفسه زائفة حد⁵⁰¹

Şeyh *Fütûhat*'ında zikreyleyip ayıttı, bizim şeyhimiz Ebû Bekir Muhammed b. Halef haber verip ayıttı:

“Bir sâlih muallim katında, bir oğlan Kur'ân okurdu. Bir gün muallim ol oğlancığı gördü ki benzi sararmış. Ona ayıttı: “Benzin neden sarardı? **[58b]** Sen neden böyle zaîf oldun?” Ol ayıttı: “Her gece sabâh olunca Kur'ânı evvelinden tâ âhiline değin tamâm okurum.” Ol muallim ayıttı: “Ey oğul bu gece halvetinde beni ihzâr eyle. Kur'ânı benim katımda okur gibi oku. Benden aslâ gâfil olma. Dahî sabâh gel bana haber ver.” Ol oğlan ayıttı: “Hoş ola”. Ol gece gitti sabâh üstâd katına gelip ayıttı: “Ey üstâd, bu gece Kur'ânı senin huzûrunda okur gibi okudum. Hemân Kur'ânın nısfını okuyabildim.” Pes üstâd ayıttı: “Yâ veledî, bu gece Rasûlün ashâbından birisini kalbinde ihzâr eyle. Dahî Kur'ânı ona dinletir gibi oku. Evet, hazer eyle, tâ ki Kur'ânda yanılmayasın, sabâh gel bana haber

⁵⁰⁰ Sen (namazda) tüm varlığını (âzâlarınla), hallerinde (maksadında) yalancısın.

⁵⁰¹ Bu noktada kendi samimiyetsizliğini farkeden biri hakkında güzel bir hikâye.

ver.” Ol oğlan ol gece gitti sabâh üstâd katına gelip ayıttı: “Ey üstâd bu gece Kur’ânın hemân rub‘ini okuyabildim.” Pes üstâd ayıttı: “Yâ veledî, bu gece kalbinde huvâce-i enbiyâ, mazharu’z-zâtı ve’l-esmâ Habîb Muhammed Mustafâ aleyhisselâm hazretini ihzâr eyle. Onu görür gibi, kelâmulâhı ona dinlet. Dahî sabâh gel bana haber ver. Ol gece gitti sabâh üstâd katına hâzır olup ayıttı: “Yâ üstâd, bu gece Rasûl huzûrunda okur gibi, huzûrla okudum. Hemân Kur’ândan bir cüz okuyabildim.” Pes üstâd ayıttı: “Yâ veledî bu gece musallânda Cebrâil-i emîni ihzâr eyle. Onun huzûrunda okur gibi oku. Evet, hazer eyle, zîrâ ki Cebrâil huzûrunda okursun.” Ol gece gitti sabâh gelip ayıttı: “Ey üstâd, bu gece Kur’ânı Cebrâil huzûrunda okur gibi okudum. Hemân birkaç âyet okuyabildim.” Pes üstâd ayıttı: “Yâ veledî bu gece tevbe eyleyip, yaraklan. Hâzır ol. [59a] Bilgil ki musallî Allâhu Teâlâ hazretine münâcât eyler. İmdi bu gece onun huzûrunda durur gibi durup, onu müşâhede eyler gibi, kendi kelâmını kendi huzûrunda okur gibi oku. Sabâh gel bana haber ver.” Ol oğlan gitti. Sabâh üstâd katına gelmedi. Üstâd ona âdem gönderdi. Ayıttılar: “Ol oğlan hasta oldu ölüyor” dediler. Üstâd ol oğlanı görmeye vardı. Gördü ki sekerât-ı mevte vâki’ olmuş. Ol oğlan gözün açıp şeyhi gördü. dahî ağlayıp ayıttı: “Cezâkeallâhu hayrân, ben yalancı olduğumu bu geceye değin bilmezdim. Bu gece bildim ki yalancılardanmışım. Zîrâ ki bu gece âbdest alıp musallâma vardım. Hak Teâlâ hazretini katımda ihzâr eyledim. Ben onun huzûrunda Kur’ân okumaya başladım. Fâtiha’ya başladım ki, onu okuyam. Pes ayıttım: *Elhamdülillâhi rabbi’l-âlemîn errahmâni’r-rahîm mâliki yevmi’d-dîn iyyâke na’bûdü* diyeceğim vakit kendime nazar eyleyip gördüm ki, *iyyâke na’bûdü* dediğimde ben yalanım. Zîrâ ki benim kalbimde Hakk Teâlâ hazretinden gayrinin muhabbeti var. Lâcerem onun huzûrunda *iyyâke na’bûdü* demeye ikdâm eyleyemedim, utandım. Fâtiha’nın yine evvelinden başladım. İyyâke na’bûdüye varınca ikdâm eyleyip, *iyyâke na’bûdü* diyemedim. Tâ sabâh olunca benim hâlim bu oldu. Ve benim ciğerim pâre pâre oldu. İmdi ey üstâd, ben böyle dünyâda diri olduğumu dilemezem. Ben ondan yana sefer eylerim, *esselâmü aleyke ilâ yevmi’l-kıyâmeti* dedi, dahî cân teslim eyledi. Üstâd ve cemî’ cemâ’at feryâd eylediler. Onu yuyub kefene koyup, defn eylediler. Vakti ki onu defn eylediler, üstâd kabri üzerine durup [59b] onun hâli noldu diye fikr eylerken kabirden bir âvâz işitdi ki: Yâ üstâd *ene hayyün indi hayyîn lem yuhâsibnî bi şey’in*. Pes üstâd dahî hasta evine vardı. Birkaç günden sonra ol dahî cân teslim eyleyip, ol saâdetli oğlana vâsıl oldu.

Beyt

Çün vâsıl-ı cânân cân u dil hem-halvet hem-hâne şod

Bâ sâkî-i cân bahş-ı hod hem-kâse hem-peymâne şod

Der nûr-i vahdet gark şod ez pertev-i ruhsâr-ı o

Der bezm-i cân bâhten hem şem' u hem pervâne şod⁵⁰²

İmdi kim ki Kur'ânı ol oğlan okuduğunleyin okursa Kur'ânı ol okumuş olur, gayrısı değil. Ve dahî abd vakti ki *ihdina's-sırâta'l-mustakîm* dese sûrenin âhirine değin Hakk Teâlâ aydır ki:

هؤلاء لعبدي ولعبي ما سأل⁵⁰³

Vakti ki *ârîf ihdina's-sırâta'l-mustakîm* dese Hakk Teâlâ'nın Hâdî ismini ihzâr eyleyip ondan sırât-ı müstakîme hidâyet ister. Ve dahî onun üzerinde sâbit olmak ister. İmdi sırât-ı müstakîm tevhiiddir. İmdi vakti ki tilâvette abd bunları kendi nefsinde ihzâr eylese, fîrişteler aydır ki: Âmîn. Ve insânın bâtını dahî aydır ki: Âmîn. Lâcerem dil dahî melâ'ikeye ve bâtına muvâfakat eyleyip aydır ki: Âmîn. Pes esmâ-i ilâhîyye dahî aydır ki: Âmîn. Bunda esrâr çoktur. Bu kitâbı çünkü Türki eyledin esrârı ve dekâyıkı bunda tafsîliyle zikretmenin ma'nâsı yoktur. Zîrâ ki vakit ola ki bu kitâb nâ mahrem eline vâki' ola. Dahî ona inkâr eyleyip, bu kitâbın küllîsine dahî inkâr eyleye. Evet, âkil olana işâret kifâyet eyler ve belîd olanın tafsîl dahî ziyâde belâdetini artırır. [60a]

اللهم احشرونا مع الذين أنعمت عليهم وفي زمرتهم وأجعلنا من المحسوبيين عليهم والتمكنين بشفاعتهم بل ومن جملتهم دون المغضوب عليهم ولا الضالين آمين يارب العالمين وصل على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين⁵⁰⁴

Şeyhi erbâbü't-tarîka ve senedi ehli's-şerî'ati ve'l-hakîkati eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn es-sühreverdîyyu radıyallâhu anhü aydır: Salât abd ile kul arasında sıladır. İmdi kula lâyük budur kim, rubûbiyyetin ubûdiyyet üzerine savlesi için hâşî' ola. Hadîsde vârid olupdurur kim:

إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى إِذَا تَجَلَّى لَشَيْءٍ خَشَعَهُ لَهُ

Ma'nisi budur kim: Vakti ki Hakk Teâlâ bir nesneye tecellî eylese, ol nesne ona hudû' eder. Pes kim ki namâza şurû' eylese tavâlii tecellî onun üzerine lemeân eder. Lâcerem

⁵⁰² Sevgiliyle kavuşmada can ve gönül birlikte halvete giren ve evi paylaşan oldu; cana can veren sâkînin (mürşidin) kendiyile birlikte hem kadehi paylaşan hem şarabı paylaşan oldu; vahdet nuru onun yüz parlaklığına gark olmuştur; can meclisinde hem mum hem pervane kayboldu.

⁵⁰³ Bunlar kulum ve onun sorgusu içindir.

⁵⁰⁴ Âlemlerin Rabbi olan Allah'ım! Bizi, nimet verdiğin kimselerin zümresinde dâhil eyle, onlarla birlikte haşreyle, onların şefaatiyle güvenilen ve güçlenenlerden eyle, onların dışında gazaba uğrattıklarından eyleme! Âmin... Salât ve selam efendimiz Muhammed'e, onun ailesine ve tüm ashabına olsun.

musalliye dahî öyle gerekdir kim salâtta huşû‘ eyleye. Zîrâ ki felâh namâzda huşû‘ olanlarıdır. Niteki Hakk Teâlâ buyurur:

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ

“Namazlarını huşû ile kılan mü’minler felâ ha ererler.” (elMüminûn 23/1-2).

Ve dahî Hakk Teâlâ buyurur ki:

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي

“Beni anmak için namaz kıl.” (er-Taha 20/14).

İmdi vakti ki salât zikri için olduysa onda nisyân nice câ’iz ola.

Niteki Hakk Teâlâ buyurur:

لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ

“Sarhoş olduğunuz zaman ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayınız.” (Nisa 4/43).

Bu âyet şol vakit nâzil oldu kim, Abdurrahmân b. Avf ashâbı evine dâ’vet eyledi. Onlara taâmlar yedirdi ve onların önlerine hamr getirdi. Ol vakit hamr dahî harâm olmayıpdururdu. Ashâb ol hamrdan içtiler. Dahî serhoş oldular, akılları gitti. Namâz vakti oldu. Durdular âbdest alıp namâza şurû‘ eylediler. İmâm Ali’yi imâm edindiler. İmâm Ali ahşam namâzını onlara kıldırırverdi. Kulyâ eyyühe’l kâfirûne Sûresini [60b] okudu. Evet, şöyle okudu ki:

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ

Tâ surenin âhirine değin lâ’yı hazf eyledi. Lâcerem Hakk Teâlâ nehy eyledi, kim sükr hâlinde namâza şurû‘ eylemeyeler. Âyetin ma’nisi budur kim: Ey şunlar kim, îmân getirdiğiniz namâza yakîn olman. Belki mevâzı salâta dahî yakîn olman ki, ol mesâcidtir. Şol hâlette ki, siz serhoş olasız. Hattâ şol hâlete değin ki, ne okursuz onu bilesiz. Ve dahî onun hürmetini bilesiz. İmdi vakti ki okuduğunuzu bilesiz. Ve onun hürmetini bilesiz namâza şurû‘ eylen. İmdi kim ki okusa, okuduğunu bilme ol nice namâz kılar. Hakk Teâlâ hod ondan nehy eylemiştir. Pes serhoş bir nesneyi okur akli hâzır değilken. Gâfil dahî namâz kılar akli hâzır değilken. İmdi ol hemân serhoş gibidir.

Garâyib Tefsîr’de:

فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طَوًى

“Artık pabuçlarını çıkar, çünkü şu anda kutsal vadiye, Tuvâ’dasın.” (et-Tâhâ 20/12).

âyetinde aydır: Ma’nâsı demek olur ki: Avretine ve koyununa ihtimâmın, na’leynlerini gönlünden gider. Pes namâzda Allâhu Teâlâ hazretinden gayrı anmak serhoşluktur.

Niteki burhânü'l-asfiyâ, senedü'l-etkîyâ, zübdetü'l-urefâ, hulâsatü'l-edübâ, eş-şeyh necmü'l-milleti ve'd-dîn *İşârât*'ında aydır: Salât mü'minin mi'râcıdır ve dahî onun münâcâtının mîkâtıdır. Lâcerem pes musallî rabbisiyle münâcât eyler. Lâcerem Hakk Teâlâ ayıttı kim:

لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى

Ya'nî ey ehl-i îmân namâza yakîn olman, hattâ namâz ki münâcâtınızdır, onda ne dediğinizi bilmeyince. İmdi bunda delâlet vardır kim, kim ki namâz kılsa, hâl bu olsa ki ol namâzda ne okur ve kimin için okur ve kiminle okur onu **[61a]** bilme, ol hemen sekrân-ü sâhîdir. Onun hâsılı veyldir. Niteki Hakk Teâlâ buyurur:

قَوْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ

“Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar.” (Maun 107/4-5).

Ve dahî şöyle bilgil ki:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى

âyetinde bir işâret dahî vardır. Ol oldur kim, *yâ eyyühe'l-lezîne âmenû*. Ya'nî: Ey îmân da'vî eyleyenlersiz, namâzda kurbet bulmazsınız. Gafelât ve şehvât hamrından serhoş olduğunuz hâletde. Hattâ dediğinizi bilmeyince ve dahî onu kimin için dersiz bilmeyince. Niteki *Allâhu ekber* dersiz tekbîr ihrâm için iki elinizi kaldırdığınız vakit ma'nâsı demek olur ki, Allâhu a'zam ve eceldir dükeli nesneden. Ve eğer Allâhu ekber dediğiniz vakit onu bilerseniz, öyle gerektir kim Allâhu ekber dedediğiniz hâlde Allâhu Teâlâ'dan gayrının azameti, sizin kalbinizde olmaya. İmdi bunun alâmeti oldur kim; gönülde Allâhu Teâlâ'dan gayrının zikri olmaya ve onun muhabbetinden gayrının muhabbeti olmaya ve ondan gayrının talebi olmaya. Zîrâ ki Allâhu Teâlâ vâhid pâdişâhdır. Cemî' sıfâtında şirket kabûl eylemez. Ve eğer böyle olmazsa sen, Allâhu ekber dediğinde kendi hâline nisbet yalan olursun. Geri kalanın dahî buna kıyâs eyle. Zîrâ ki namâzda cemî'i harekâtın ve dükeli kelimâtın makâm-ı beşeriyetten hazreti rubûbiyyete rucû' ve urûc esrârından bir sırâ işâretidir. Ve eğer bu esrardan, bu işârâtın gâfil olacak olursan sen namâzda sekrân gibi olursun. Namâzından aslâ hazreti Rabbü'l-âlemîne kurbet bulmazsın.

Rasûlün ashâbı radiyallâhu anhüm namâzda gözlerini gök tarafına tutarlardı. Sağlarına ve sollarına **[61b]** nazar ederlerdi.

قَوْلٌ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ âyeti nâzil oluncak secdegâhlarına nazar eder oldular.

Ve Ebû Hureyre radiyallâhu anhü ayıttı, Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ أَحْسَبُهُ قَالَ : فَإِنَّمَا هُوَ بَيْنَ يَدَيِ الرَّحْمَنِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى ، فَإِذَا التَفَتَ يَقُولُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى إِلَى مَنْ تَلَفَّتْ ؟ ! إِلَى خَيْرٍ مِنِّي ؟ ! أَقْبِلْ يَا ابْنَ آدَمَ إِلَيَّ ، فَأَنَا خَيْرٌ مِمَّنْ تَلَفَّتْ إِلَيْهِ

Ma'nisi budur kim: Vakti ki bir kul namâz kılmaya dursa. Ol Allâhu Teâlâ hazretinin huzûrunda durur. Vakti ki sağına ve soluna veyâhûd gayrı cihetine iltifât eylese, Hakk Teâlâ aydır ki; kime iltifât edersin, sana benden hayırlıya mı iltifât eylersin? Ey Âdemoğlu benim hazretime ikbâl eyle. Zîrâ ki sen iltifât ettiğinin nesnesinden ben sana hayırlıyım.

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm aydır:

إِذَا صَلَّيْتَ صَلُّوا صَلَاةً مَوْعِدَةً⁵⁰⁵

Pes musallî kalbiyle Allâhu Teâlâ hazretine seyreyleyicidir ki hevâsına ve dünyasına, belki Allâhu Teâlâ hazretinden gayrıya vedâ' eyleyip Allâhu Teâlâ hazretine sefer eyler. Ve dahî şöyle bilgil ki salât lügatta duâdır. Pes musallî cemî'i cevârihle Allâhu Teâlâ hazretine duâ eyler. Lâcerem onun cemî' a'zâsı dil olur ki onlarınla duâ eyler zâhiren ve bâtinen. Ve dahî zâhir ve bâtın tazarru' eyleyip, temellükler eyler sâ'ili muhtâç ve mutezarrı' temellükü gibi. İmdi abd vakti ki zâhiri ve bâtınıyla ve cemî' cevârihi ve dükeli kuvâsıyla Allâhu Teâlâ hazretine duâ eylese, Allâhu Teâlâ onun duâsını kabûl eyler. Niteki buyurdu:

ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ

“Bana dua edin, duanızı kabul edeyim.” (el-Mü'min 40/60).

Hâlid b. Rebî' aydır: Bu âyeti ben aceblerim Zîrâ ki Hakk Teâlâ duâ eylen ben sizin duânızı [62a] kabûl eyleyeyin dedi. Hiçbir nesneyle şart eylemedi. İmdi isticâbetle icâbet kulun duâsı geçmeye aydırlar. Lâcerem sâdık-ı dâî dahî kime duâ eder, yakîn nûruyla onu bilse onun duâsı cemî' hicâbları yırtıp geçer. Hattâ hazreti Rabbü'l-âlemîn huzûruna varıp, ondan kabûl olmak taleb eyler.

Muhyî merâsim ehli't-tarîka ve muzhiri mu'zilatı ehli'l-hakîka eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn aydır: Hakk Teâlâ bu ümmeti tahsîs eyledi, Fâtiha Sûresi'ni inzâl etmeyle. Bu ümmetten ön geçen ümmete Fâtiha Sûresi'ni vermedi. İmdi Fâtiha Sûresi'nde senâ-i duâ üzerine takdîm eyledi. Tâ ki duâ tez kabûl olsun diye. Bu Allâhu Teâlâ hazretinden kullarına ta'lîmdir ki ne vechile duâ etmek gerek.

Ve dahî fâtihatü'l-kitâb seb'a'l-mesânîdir. Ba'zılar aydırlar: Ona seb'a'l-mesânî dediler. Zîrâ ki Rasûl üzüline iki kerre nâzil oldu. Bir kerre Mekke'de nâzil oldu. Ve bir kerre

⁵⁰⁵ “Namazını, (hayata) veda eden bir kimsenin namazı gibi kıl” İbn-i Mâce, “Zühd”, 15.

Medîne’de nâzil oldu. Ve her kerre ki nâzil oldu, Rasûl aleyhisselâm ondan meânîy-i cedîde fehm eyledi. Belki her kerre ki onu okusa, ondan meânîy-i cedîde fehm eylerdi. Hemçünân onun ümmetinin muhakkik musallîlerine Fâtiha’nın acâ’ibi ve esrârı münkeşif olur. Ve her kerre ki onu okuyalar, onlara onun deryâlarından dürdâneleri zâhir olur.

Ümmi Rûmân aydır:

“Bir gün ben namâz kılarken ol cihete ve bu cihete meyl eylerdim. Ebû Bekir beni görüp kakıdı ve bana ayıttı, Rasûl hazreti buyururdu:

إذا قام أحدكم في الصلاة فليسكن أطرافه، ولا يتميل تميل اليهود، فإن تسكين الأطراف من تمام الصلاة

Ma’nisi budur kim: *Rasûl aleyhisselâm aydır: Sizden biriniz [62b] namâz kılmaya dursa etrâfını sâkin eylesin. Yehûdiler meyl ettiğinleyn ol dahî hiçbir cihete meyl eylemesin. Belki kibleye karşı doğru durup, hiçbir tarafına meyl eylemesin.*

Ve dahî Rasûl aleyhissaleme aydır:

تعظيم بالله خشوع النفاق

Ma’nisi budur kim, Rasûl aleyhisselâm aydır: *Münâfıklık huşû’undan Allâhu Teâlâ hazretine sığın. Ayıttılar: “Münâfıklık huşû’ı nedir yâ Rasûlallâh?”* Rasûl ayıttı:

خُشُوعَ الْبَدَنِ وَنِفَاقَ الْقَلْبِ

Ya’nî: Münâfıklık huşû’ı oldur kim, kişinin bedeni hâşî‘ ola, gönlünde nifâk ola.

Ammâ Yehûdînin temeyyülü ba’zılar aydırlar: “Mûsâ Peygâmbere Benî İsrâ’ile Hakk Teâlâ’nın emrinin zâhiriyle muâmele ederdi. Zîrâ ki onlara zâhir gâlibdi ve onların basîretleri yok idi. Ve dahî bâtınlarının safâsı yok idi ki, meânîyi idrak eyleyip, hakâyık-ı eşyâya muttali‘ olalardı. Lâcerem ol Hakk Teâlâ’nın emrini ulularlardı. Ondan ötürü ve kâh ol tarafa ve kâh bu tarafa meyl eylerdi. Yehûdiler dahî onu görüp meyl eylediler. Mûsâ Hakk Teâlâ’nın evâmirini ta’zîm eylediği için idi. Ona Hakk Teâlâ vahy eyleyip ayıttı ki, Tevrâtı altınla yaz.

Evet, şeyhu’s-şuyûh ve’l-aktâb el-muhalle zâhîran ve bâtınan bi’s-süneni ve’l-âdâb eş-şeyh şihâbü’l-milleti ve’d-dîn nevrallâhu mezciahu’l-mukaddes aydır: Benim hâtırıma şöyle vâki‘ olur ki, Mûsâ Peygâmbere üzerine namâzda vâridat-ı rabbâniyye vârid olurdu. Lâcerem onun bâtını deryâ gibi mevc ururdu. Şol sâkin deryâ gibi ki, ona katı yellere esse onun mevcleri biri birine dokunup, ol deryâ kükreye.

İmdi Mûsâ Peygâmbere namâzda etrafa meyl eylediği [63a] bundan idi ki, onun gönlü deryâsı mevc ururdu. Şol vakit ki onun üzerine Allâhu Teâlâ hazretinin fazl-ı nesîmleri esse ve dahî vakit olur ki rûh hazreti ilâhiyyeye muttali‘ olup, onun cemâlini müşâhede

eyler. Pes kasd eyler ki ondan yana pervâz eyleye. İmdi kalbin dahî rûhla teşebbükü ve imtizâcî vardır. Lâcerem rûh hareket eyleyecek. Beden dahî onunla bile hareket eyleyip, etrâfa meyl eyler. Pes Yehûdîler Mûsâ Peygâmberin zâhirini gördüler kendiler dahî zâhirlerini meyl ettirdiler, bâtınlarının bu makâmdan hâzları yok iken. Bu ma'nîdendir ki Rasûl aleyhisselâm ehli vesveseye inkâr eyleyip ayıttı:

هَكَذَا خَرَجْتُ عَظْمَةُ اللَّهِ مِنْ قُلُوبِ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَشَهِدْتُ أَيْدَانَهُمْ وَغَابَتْ قُلُوبُهُمْ، وَلَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْ عَبْدٍ عَمَلًا
حَتَّى يَشْهَدَ بِقَلْبِهِ مَعَ بَدَنِهِ

Hazreti Nebî aleyhisselâm ehli vesveseye inkâr eyleyip ayıttı: *Benî İsrâ'ilin gönüllerinden Hakk Teâlâ'nın azameti böyle çıktı. Hattâ onların bedenleri hâzır oldu, gönülleri gâ'ib oldu. Hakk Teâlâ şol kişinin namâzını hüsn-ü kabûlle kabûl eylemez ki, onun gönlü namâzda hâzır olmaya bedeni hâzır olduğunleyin. Ve dahî vakit olur ki bir kişi namâzda dâ'im olur. Ol namâzın uşri ona yazılmaz, vakti ki onun gönlü gâfil olup sâhî olsa.*

İmdi şöyle bilgil ki Hakk Teâlâ beş vakit namâzı her mükellefe farz eylemiştir. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurdu:

الصلاة عماد الدين فمن تركها فقد كفر⁵⁰⁶

Ma'nisi budur ki, Rasûl aleyhisselâm [63b] aydır: *Namâz dînin direğidir. İmdi kim ki namâzı terk eylese ol kâfir olur. Ya'nî kim ki namâzı terk eylese farziyyetine inkâr eyleyip ol kâfir olur. Mesâbih Şerhi muzhirde aydır: Namâzı terk eylese farz olduğuna inkâr eylemese ol kâfir olmaz evet kâfir olmaya yakîn olur. Zîrâ ki kim ki namâza süstlük eylese ol İslâmın sâ'ir erkânına dahî süstlük eyler. İmdi vakti ki ol İslâmın erkânına süstlük eylese yakîn olur ki ol küfre vâki' ola neûzubillâhi min zâlike. Şeyh Ebû Tâlib Mekkî rahmetullâhi aleyhi Kûtü'l-Kulûb kitâbında aydır: Kim ki namâzı terk eylese, farziyyetine dahî münkir olsa, korku vardır ki âhir vaktinde kâfir olup dünyâdan gide. Allâhümme eltıfna bi inâyetike ve kemâ hedeytenâ bi'l-islâmi fesebbitnâ aleyhi pes takkîk ubûdiyyet ve edâ'i hakkı rubûbiyyet namâzla olur geri kalan ibâdetler vesiledir namâzın sırrının tahkikine.*

Sehl b. Abdullâh aydır:

Kul sünnetlere muhtâç olur, tekmi'l ferâ'iz için. Ve nevâfile muhtâç olur, tekmi'l sünnet için. Ve âdâba muhtâç olur, tekmi'l nevâfil için. İmdi edebdendir terki dünyâ.”

Dahî Ömer radiyallâhu anhü minber üzerinde ayıttı:

⁵⁰⁶ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II/31.

“Bir kişinin vakit olur ki, İslâm içinde sakalı ağarır, Allâhu Teâlâ hazreti için bir vakit namâzı kemâliyle kılmaz. Zîrâ ki onun huşû‘unu ve hudû‘unu ve onda Allâhu Teâlâ hazretine ikbâl etmesini tamâm eylemez.”

Haberde vârid olupdurur ki:

إذا هو قام في صلاته حَقَّتْ به الملائكة من قدميه إلى أعنان السماء ، ويتناثر البر عليه من أعنان السماء إلى
مفرق رأسه ، وملك موكل به ينادي : لو يعلم المصلي من يناجي ما انقتل

[64a] Ma‘nisi budur kim: Vakti ki bir kul namâz kılmaya durup namâza şurû‘ eylese, Hakk Teâlâ onunla kendi arasındaki hicâbları götürür. Ve kendi cemâlini ona arz eyler. Onun omuzlarından tâ havaya değin firişteler durup onunla bile namâz kılarlar. Ve onun duâsına âmîn derler. Ve dahî musallînin üzerine inâni semâdan tâ tepesine değin ihsânlar saçılır. Ve bir münâdî nidâ edip aydır ki: “Eğer musallî kiminle münâcât ettiğini bilseydi, aslâ ondan gayrıya iltifât etmezdi.” Ve dahî şöyle bilgil ki namâzın her rek‘atında Hakk Teâlâ gökler ehline tefrik ettiğini cem‘ eyleyipdurur. Ve bir rek‘at namâzda cemî‘ gök ehlinin ibâdetini cem‘ eyleyipdurur. Zîrâ ki firişte vardır ki ol yaratılandan beri rükû‘dadır, tâ kıyâmet günü olunca rükû‘dan başını kaldırmaz. Ve dahî firişte vardır kim, yaradılandan beri secdede. Kıyamet günü olunca başını secdeden kaldırmaz. Ve dahî firişte vardır kim, yaratılandan beri kıyâmdadır, tâ kıyâmet gününe değin oturmaz. Ve firişte vardır kim, tahiyattadır tâ kıyâmet gününe değin. Ve firişte vardır kim, zikirdedir. Ve firişte vardır kim, tesbîhdedir. Ve firişte vardır kim, tekbirdedir. Pes abdi müteyakkız rükû‘unda firiştehlerin râki‘lerinin sıfatıyla sıfatlanır. Ve secdesinde sâcidlerinin sıfatıyla sıfatlanır. Ve kıyâmda kâimlerinin sıfatıyla sıfatlanır. Bârî her hey’ette onların sıfatıyla sıfatlanır. Lâcerem onların birisi gibi olur. Belki onların cemî‘isinin ibâdetini cem‘ eyleyip [64b] onlardan âlî olur. Ve eğer kıldığı namâz farîza olmayacak olursa öyle gerekdir kim, rükû‘dan lezzetler ve safâlar bulup, rükû‘da çok dura. Ondan başını kaldırmaya ivmeye. Ve eğer rükû‘da çok durduğu için tabî‘atı incinecek olursa, ondan istiğfâr eyleye. Ol hey’ette müstedîm ola. Ve ol hey’ette olan huşû‘ zevk eylemeye mütetalli‘ ve müteşevvik ola. Tâ ki onun kalbi ol hey’etin sıfatıyla sıfatlana. Ve eğer muhikk râki‘ ve muhikk sâcid, başını secdeden tezcek kaldırmak dilese veyâhûd rükû‘dan başını tezcek kaldırmak dilese, ol hey’etin hakkını tamâm vefâ etmemiş olur. Belki onun hemmi ve kasdı ol hey’ete ol lahza olur ki, ol onda mustağrak olupdurur. Onunla ondan gayrıdan fâriğ olupdurur. Bununla her hey’etin berekâtından, onun nasîbi vâfir olur.

İmdi ivmek ki, tabî‘at onu tekādâ kılar, tabî‘at kapılarını yapar. Ve dahî onunla nefehât-ı ilâhîyye mehâbbinde durur. Hattâ onun hazzı kâmil olup, sıfâtı ve ihtiyârı ve âsârı mahv olup, mak‘adi visâle ve makarri vusûle vâsıl ola.

Ba‘zılar aydırlar:

“Namâzda dört hey‘et vardır ve altı zikir vardır. Ol dört hey‘etin birisi kıyâmdır ve birisi rûkû‘dur ve birisi sücûddur ve birisi kuûddur. Ve ol altı ezkâr birisi tilâvettir ve birisi tesbîhdır ve birisi hamddır ve birisi istiğfârdır ve birisi duâdır ve birisi Muhammed Mustafâ hazretine salevât getirmektir aleyhissalâtü vesselâm. Pes bunlar aşere-i kâmiledir. Ve bu aşere-i kâmile on saf melâ‘ike üzerine müteferrik olmuştur. Her saf on bin melekdir. Lâcerem iki rek‘at namâzda yüz bin firiştenin ibâdeti [65a] vardır. *Allâhümme lâ tuharrimna min esrâri’s- salâti bi fazlike ve keremike yâ ekrame’l-ekramîn*

3.1.16. el-Bâbü’s-sâbiu ve’s-selesûne fî vasfî salâti ehli’l-kurbi

Ya‘nî otuz yedinci bâb ehl-i kurbun salâtının sıfâtı beyanındadır. Muhyi’s-sünneti, kâmiu’l-bid‘ati, mübeyyini âdâbi, ehl-i tarîkatı ve’l-hakîkatı eş-şeyh şihâbü’l-milleti ve’d-dîn es-Sühreverdî kaddesallâhu rûhahu’l-azîz aydır: Bu bâb da namâzın keyfiyyetini kemâliyle bir bir beyân eyleyelim. Hey‘etleriyle ve şartlarıyla ve zâhir edebleriyle ve bâtın edebleriyle fehmimiz ve ilmimiz yettiği mikdâr. Şol veche üzerine ki, akvâl nakl etmekten i‘râz eyleyevüz. Ya‘nî her nesnede akvâl nakl eylemeyevüz. Zîrâ ki akvâl nakl olunacak hadd-i ihtisârdan ve hadd-i icâzdan çıkılıp, Kesrete vâki‘ olunur. İmdi bunda imlâl vardır. Pes biz aydırız ve billâhi’t-tevfik.

Abde öyle gerektir kim, namâz vakti girmezden ön namâz için yaraklana âbdest almakla, âbdesti namâz vaktinde almaya. Vakti ki namâz vakti girse evvel ol vaktin sünnetini kıla. Zîrâ ki onda bir sır ve bir hikmet vardır. İmdi ol sırrı oldur kim, mümehhid-i kavâ‘idi’s-sûfîyye eş-şeyh şihâbü’l-milleti ve’d-dîn aydır: Kişinin halkla ihtilât etmekten ve dahî meâş mühimmâtına meşgûl olmaktan ve dahî himmetini yemeğe ve içmeye sarf etmekten, bâtını mütegayyir olur ve onun gönlü müteferrik olur. Vakti ki sünneti takdîm eylese, onun bâtını salâta çekilir ve münâcât etmeye hazırlanır. Ve dahî sünnetle gaflet ve kudûrat eserleri onun bâtından gider. Lâcerem onun bâtını farîza için sâlih olup [65b] müsteid olur. Sünnet mukaddime-i sâlihadır ki, berekât-ı ilâhîyye istinzâl eyler. Ve nefehât-ı rahmâniyye istidrak eyler. Sünneti kıldığından sonra cemî‘ günâhdan tevbe eyleye.

Ve ondan sonra farîzayı cemâ‘atle kıla. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurur:

صَلَاةُ الْجَمَاعَةِ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاةِ الْفَذِّ بِسَبْعٍ وَعِشْرِينَ دَرَجَةً⁵⁰⁷

Mâ'nisi budur kim: *Cemâ'atle bir vakit namâz kılmanın derecesi ve sevâbı yalnız yirmi yedi vakit namâz kılmanın derecesinden ve sevâbından ziyâde olur.*

Ondan sonra ey musallî zâhirinle kibleye müteveccih ol ve bâtınınla hazreti ilâhîyyeye müteveccih ol. *Gul eûzu bi rabbi'nnâs Sûresi*'ni oku. Ondan sonra onu *veccehtü vechiye lillezi fedara's-semâvâti* “Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratana çevirdim...” (el-En'âm 6/79). âyetini oku. Ondan sana iki elini kaldır. Şöyle olsun ki: İki ayak omuzun beraberliğine varsın. Ve başparmakların kulağın beraberliğine varsın. Ve iki parmaklarını açarsan dahî câ'izdir. Evet, zammetmek evlâdır. Ondan sonra Allâhu ekber de. Ekberin bâ'sıyla râ'sının arasına elif koyma.

Şeyh Cüneyd aydır:

“Her nesnenin hülâsâsı vardır. Namâzın dahî hülâsâsı iftitâh tekbiridir. Hulâsa-i salât olduğuna sır budur kim, ol mevzı niyyetdir ve evveli salâtıdır.”

Ebû Nasr Serrâc aydır, İbni Sâlim ayıttı:

“Niyyet billâh lillâh ve minallâhdır. İmdi niyyet billâh hâsıl olmaz. İllâ şol vakit hâsıl olur ki, kişi kendi evsâfından fânî ola. Ve dahî kendi vücûdunun âsârından fânî ola kim, ol fenây-ı mahzûr. İmdi vakti ki bu vechile fânî olsa, onun niyyeti billâh olur. Ve niyyeti lillâh oldur kim, ol niyyet ucbla ve riâyâyla karışmaya. Ve niyyeti minallâh oldur kim, kişi [66a] bile ki bu niyyet minallâhdır, ya'nî Allâhu Teâlâ hazretinin tevfikindendir ki ondan sâdır oldu.

Ebû Saîd Harrâz'a ayıttılar:

“Namâza nice girelim?” Ol ayıttı: “Kıyâmet gününde hazreti Rabbü'l-âlemîn huzûrunda durur gibi ki, seninle hazret arasında vâsita ve tercümân olmaya, onun gibi dur. Zîrâ ki sen ona münâcât eylemeye şurû' eylesin ve dahî mi'râc etmeye şurû' eylesin.

Zîrâ ki namâz bir mi'râcdır ki, câmîi; mi'râc cismânî ve mi'râc-i rûhânîdir. Zîrâ ki hazreti Rasûlün iki mi'râcı var idi. Birisi mi'râc-ı cismânî ve birisi mi'râc-ı rûhânîdir. Mi'râc-ı cismânînin birisi Mekke'den Mescid-i Aksâ'ya ve birisi dahî Mescidi Aksâ'dan âlemi melekût'a. Ve mi'râc-ı rûhânîsinin birisi âlem-i şehâdetten âlem-i gayba ve birisi dahî gaybdan gayb-ı gaybe.

⁵⁰⁷ Buhârî, “Ezan”, 30,31; Tirmizî, “Mevâkîf”, 47.

İmdi vakti ki sen dahî bu mi‘râca şurû‘ etmek dilesen evvelâ bedenini hadesden arıt ve dahî necâsetten arıt. Zîrâ ki vâdi-i mukaddesdesin ki

فَاخْلُغْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طَوًى

[Artık pabuçlarını çıkar, çünkü şu anda kutsal vadide, Tuvâ’dasın.] (Taha Sûresi, 20:12.)

Ondan sonra nefsini tevbe ve nedâmet suyuyla arıt. Ve gönlünü dahî mâsivâyı hazret muhabbeti kudûrâtından arıt. Ondan sonra kibleye müteveccih ol.

İmdi insânın her uzvunun kiblesi var ona münâsib. İmdi kible-i beden ka‘bedir. Ve kible-i nefis, ubûdiyyettir ve dahî tâ‘atdır ve dahî terk-i hevâdır. Ve kible-i kalb, ihlâs ve îmân ve ikândır. Ve kible-i rûh, teslîmdir ve rızâdır. Ve kible-i sır, fenâ’ın fillâhi bekâ’ın bi’l-hakdır. Pes öyle gerekdir kim, bu kiblelere müteveccih olasın. Ondan sonra gör ki ol hazrete ne alıp gidersin. Ve dahî seninle kim bile yoldaş olur? **[66b]** Şeytân mı yoldaş olur veyâhûd melek mi yoldaş olur? Dünyâ mı yoldaş olur veyâhûd dîn mi yoldaş olur veyâhûd sıdk mı yoldaş olur veyâhûd kizb?

Ondan sonra cemî‘ mahlûkat-ı kalbinde ihzâr eyle. Evvel kendinden ibtidâ et. Senin zâhirini ve bâtınını fikr eyle. Ondan sonra yere nazar eyle. Garbdan tâ şarka değin dağları ve denizleri ve sahrâları ve envâ‘ile eşcârı ve ahcârı fikr eyle. Ondan havâyâ rucû‘ eyle. Ve ondan sonra gökleri ve firiştehleri kalbinde ihzâr eyle. Ve cemî‘i göklerden ve arşdan ve kürsîden ve ervâh-ı beşeriyyeden ve ervâh-ı gayr-i beşeriyyeden ne, kim varsa kalbinde ihzâr eyle. Dahî iki elini kaldırıp bunu niyyet eyle ki, dünyâyı ve âhireti, bu nesneleri ardına atdın. Kalbini ve sırrını ve rûhunu ve aklını ve zâhirini ve bâtınını, fikrini ve zikrini Allâhu Teâlâ hazretine müteveccih kılıp ayıt ki, *Allâhu ekber*.

Ondan sonra sübhâneke oku. Ol vakit senin üzerine nûr-u sübühâtı vechden bir nûr tecellî eyler. Vakti ki bundan fâriğ olsan, *eûzü billâhi mine’ş-şeytânirracîm* de. Tâ ki senin nefsinden ucb sıfâtı gide.

Cennetin sekiz kapısı vardır: Onun birisi ma‘rifet kapısıdır ve birisi zikir kapısıdır ve birisi şükür kapısıdır ve birisi recâ kapısıdır ve birisi havf kapısıdır ve birisi ibâdet kapısıdır ve birisi ihlâs kapısıdır ve birisi ervâh-ı tayyibeye iktidâ kapısıdır. İmdi şöyle bilgil ki, *eûzü billâhi mine’ş-şeytânirracîm* demekle ma‘rifet kapısı açılır. Ondan sonra *bismillâhirrahmânirrahîm* de, ol vakit zikir kapısı açılır. **[67a]** Cemî‘ dünyâyı bununla müşâhede eyle. Zîrâ ki cemî‘ kâ’inât Allâhu Teâlâ hazretinin ismiyle kâ’im olur.

Ondan sonra elhamdülillâhi rabbi’l âlemîn de ol vakit şükrü kapısı açılır ol vakit âlem-i âhireti müşâhede eyle. Zîrâ ki âhîret kelime-i hamd ile kâ’imdir. Niteki buyurur:

وَأَخْرُ دَعَوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“Duâları da, ‘Âlemlerin rabbi olan Allah’a hamdolsun’ diyerek son bulur.” (el-Yunus 10/10).

Ondan sonra *errahmânirrahîm* de. Ol vakit recâ kapısı açılır. Ve ol vakitte âlem-i cemâli müşâhede eyle.

Mâliki yevmi’ddîn demekle havf kapısı açılır. Ol vakit âlem-i celâli tecellî eyle.

Ondan sonra cemî’i himmetle *ıyyâke na‘büdü ve ıyyâke nestaîn* de. Ol vakit ibâdet kapısı açılır. Ol vakit âlem-i şerî’atle âlem-i tarîkati tecellî eyle. Sûrenin evvelinden tâ “ıyyâke na‘büdü ve ıyyâke nestaîne” gelince lafz-ı gaybetle zikreyledi. Ondan intikâl eyledi lafz-ı hitaba. Buna ilm-i beyânda iltifât derler. Ol bir uslûbdan, bir gayrı uslûba intikaldir. İmdi bu fendir kelâmdan ki, bunda hezzü tahrîk vardır, sâmia. Ve dahî bunda ezânı istiftâh etmek vardır, kelâmı istimâ‘ etmeye. Ve dahî enfüse istihâş vardır, kelâmı kabûl etmeye. Bu sûrenin evvelinden bu araya gelince vakti ki Allâhu Teâlâ hamdle zikir olunduysa ve dahî sıfâtı izâmla vasfolunduysa bunlarınla Hakk mütemeyyiz oldu, sâ’ir zevâtan. Ve ilmi müteallik oldu, ma‘lûm-i muayyene. Lâcerem hitâb olundu “ıyyâke na‘büdü ve ıyyâke nestaîn” demekle. Ya’nî:

يَا مَنْ هَذَا شَأْنُهُ نَحْصُكَ بِالْعِبَادَةِ وَالْإِسْتِعَانَةِ⁵⁰⁸

Tâ ki edell ola ihtisâsa. Ve dahî terakkî ola burhândan ayâna. Ve dahî intikâl ola gaybetten [67b] şuhûda. Ke ennehu ma‘lûm ayân oldu ve ma‘kûl müşâhed oldu ve gaybet huzûr oldu. Lâcerem ayıttı ki *ıyyâke na‘büdü ve ıyyâke nestaîne*, zamîri tekrar eyledi tensîs etmek için ki, Allâhu Teâlâ müsteânün-bihdir, gayrısı değil. “ıyyâke na‘büdü” dedi “ıyyâke a‘büdü” demedi Zîrâ ki ma’nisi demek olur ki biz hafazayla ve cemî‘ muvahhidlerle ibâdetimizi sana tahsîs eyleriz. İbâdeti onların ibâdetine derc eyler kabûl olması ümidine ke ennuhu aydır ki: İlâhî! Benim ibâdetim şol makâma yetişmedi ki onu ben ifrâd-ı bi’z-zikreyleyem. Zîrâ ki ol cihâtı taksîrle karışmıştır velâkin ben onu cemî‘ âbidlerin ibâdetlerine halt eylerim ve onların cemî‘isini ibâdeti vâhideyle zikreyleyip aydıram ki “ıyyâke na‘büdü” imdi Hakk Teâlâ’nın keremine lâayık değildir kim ba‘zısını ba‘zısından temîz eyleyip, ba‘zısını kabûl eyleyip, ba‘zısını red eyleye ve cemî‘isini dahî red eylemez Zîrâ ki *ıyyâke na‘büdü* dediğinde melâ’ikenin ve enbiyânın ve evliyânın ibâdetleri dâhil oldu. Ve eğer cemî‘isini kabûl eyleyecek olursa, onların birisi hod *ıyyâke na‘büdü* diyendir. Pes onun dahî ibâdetini kabûl eyler *ıyyâke na‘büdü* diyen ke ennehu

⁵⁰⁸ O’nun şanından (deriz): Yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım dileriz, kulluğu sana has kılarız.

aydır ki: “İlâhî eğer benim ibâdetim makbûl değilse beni reddeyleme. Zîrâ ki bu ibâdetde ben yalnız değilim. Belki biz çoğuz. Ve eğer benim ibâdetim kabûl olmaya müstehak değilse, sâ’ir âbidlerin ibâdetlerin sana şefî‘ ederim. İmdi benim ibâdetimi kabûl eyle.

İmâm Fahrreddîn er-Râzî *Tefsîr-i Kebîr*’de aydır:

“Musallî namâza şurû‘ edincek ecnebî idi. Lâcerem lafz-ı gaybetle zikreyledi, bu araya gelince ke ennehu Hakk Teâlâ aydır: *Ey benim kulum bana hamd eyledin ve benim [68a] ulûhiyetime i’tirâf eyledin ve benim rahmânlığuma ve rahîmliğime ikrâr eyledin fe ni‘me’l-abdü ente imdi ben dahî cemî‘ hicâbları ref‘ eyleyip cemâlimi sana arz eyledim.*

Pes kul dahî hitâb edip aydır ki:

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

demekle ihlâs kapısı açılır. Ol vakit âlem-i hakîkati tecellî eyle.

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

demekle ervâh-ı tayyibe iktidâ kapısı açılır. Ol vakit erbâb-ı saâdâtı ve ashâb-ı kerâmâtı ve makâmâtı enbiyâ ve sâlihîni tecellî eyle. Ve dahî fâsıklar merâtibini ve kâfirler derekâtını müşâhede eyle.

Vakti ki bu kapılar senin üzerine açılrsa maksûda yetiştim deme. Belki Allâhu Teâlâ hazretinin ululuğuna ikrâr eyleyip, senin horluğuna ikrâr eyleyip, Allâhu ekber diye rukû‘a var. Onda Allâhu Teâlâ hazretini ta‘zîm eyleyip *sübhâne rabbiye’l azîm* de. Evvel rukû‘ eyleyen Âdem Peygâmberdir. Şol vakit ki rûh onun bedenine dâhil oldu. Ol arşa nazar eyledi, gördü ki arşda şerî‘at kılıcı bir kın ile asılmış.

Hemen Âdem onu görüncek boynunu eğip rukû‘ eyleyip ayıttı: “İlâhî bana sen ne kadar hüküm edersen iş te boyun. Ne kadar yük yüklersen iş te arka. Rukû‘daki tesbîh ki “*sübhâne rabbiye’l azîm*” der. Harkâ’ildir derler. Bir melekten aldılar ol bir melektir ki, onun yüz bin kanadı vardır. Bir kanadından bir kanadına beş yüz yıllık yoldur. Onun bir gün hâtırına geldi ki: “Aceb benden ulu kimse var mı ki?” Arşa nazar eyledi, dahî yüz bin yıl uçu. Arşın bir ayağına erişmedi. [68b] Lâcerem ayıttı ki: “İlâhî benim kuvvetim artır.” Hakk Teâlâ yüz bin evvel ki kuvveti kadar kuvvet verdi. Yüz bin yıl dahî uçu henûz arşın bir ayağına erişmedi yine ayıttı: “İlâhî benim kuvvetimi artır.” Yüz bin evvel ki kadar kuvvet verdi. Yine yüz bin yıl uçu arşın bir ayağına erişmedi yine ayıttı: İlâhî benim kuvvetimi artır evvel ki kuvvetden yüz bin dahî kuvvet artırdı. Yüz bin yıl yine uçu. Arşın henûz bir ayağına erişmedi. Lâcerem Hakk Teâlâ ayıttı: *Eğer kıyâmet gününe değin uçarsan arşın bir ayağına erişmezsin.*

Pes ol vakit ayıttı: *sübhâne rabbiye'l azîm* bu tesbîhi ondan aldılar. Ondan sonra rukû'dan kalk ve seni ondan kaldırına hamd eyleyip ayıt ki: *Semiallâhu limen hamide*.

İmâm Fahreddîn er-Râzî *Tefsîr-i Kebir*'de aydır:

“Bu makâmda tekbîr olmadı. Zîrâ ki bu makâm, makâm-ı heybet ve makâm-ı şefâ'attir. Makâm-ı tekbîr değildir. Vakti ki bu şefâ'ate yetişecek yine Allâhu ekber deyip secdeye var dahî onda hazreti perverdigârı sıfat-ı uluv ile zikreleyip ayıt: “*Sübhâne rabbiye'l a'lâ*” Zîrâ ki secde rukû'dan artıktır. Tevâzu'da pes onda bir zikir gerektir. Kim ol zikir, rukû'daki zikirden a'lâ ola ki, ol “*Sübhâne rabbiye'l a'lâ*” dır. Secdeyi İsrâfîl'den aldılar. Şol vakit ki Hakk Teâlâ cemî' melâ'ikeye emreyleyip ayıttı ki: Âdeme secde eyleyin isrâfîl cemî' melâ'ikeden ön secde eyledi ondan ötürü Kur'ânın evvellinden tâ âhirine değin isrâfîlin elinde yazıldı. “*Sübhâne rabbiye'l a'lâ*” bir melekden aldılar ki, ol melek arş altındadır. Onun dört yüzü vardır. Ve bir yüzünden bir yüzüne bin [69a] yıllık yoldur. Bir yüzüyle cennete nazar eyleyip aydır ki: “*Tûne limen dehalehâ*” ve bir yüzüyle cehenneme nazar eyleyip aydır ki “*Veylün limen dehalehâ*” ve bir yüzüyle arşa nazar edip aydır ki: “*Sübhâneke mâ a'zame şâneke*”. Ve bir yüzüyle secde eyleyip aydır ki: “*Sübhâne rabbiye'l a'lâ*”. Cemî'i sular onun arkasından akıp, dünyâ göğüne iner. Gece ve gündüz beş kerre secde eyler. Her namâz vaktinde vakti ki secde eyleyip, tesbîh etse cemî' gökler arş ve kürsi levhu ve kalem hareket eylerler. Hakk Teâlâ aydır ki, sâkin olun. Bunlar aydırlar ki: “Biz nice sâkin olalım ki, ümmet-i Muhammed ferâ'izi edâ edecek vakit geldi. Hakk Teâlâ aydır ki: Siz tanık olun ki, ümmet-i Muhammed'den kim ki âbdest alıp namâz kılsa, ben onu yarlıgâdım. Ondan sonra başını secdeden kaldırıp bir secde dahî eyle. Secde iki olduğuna sır oldur kim, bir secde ezele ve bir secde dahî ebede işârettir. İkisinin arasındaki kıyâm dünyânın kıyâmına işârettir.

Ba'zılar aydırlar: Secde-i ûlâ işârettir dünyânın âhiretde fenâsına ve secde-i sâniye işârettir. Nûr-i celâlullâh zâhir oluncak âhiretin fenâsına ba'zılar aydırlar: Secde-i ûlâ işârettir; fenây-ı küllî. Ve secde-i sâniye işârettir; bekâ'i küllî bi ibkâ'illâhi Teâlâ. Ve ba'zılar aydırlar: Secde-i ûlâ delâlet eder ki, âlem-i şehâdet Hakk Teâlâ'nın kudretine münkâddır. Ve secde-i sâniye delâlet eder ki, âlem-i ervâh dahî Hakk Teâlâ'nın kudretine münkâddır. Vakti ki secde-i sâniyeden fâriğ olsan, derekât-ı dünyeviyyeden halâs olup, derecât-ı âliyyeye vâsıl olup, hazreti perverdigârın atebe-i âliyyesine vâsıl olursun.

Pes [69b] diz çöküp ayıt ki:

النَّحِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ⁵⁰⁹

Bu makâmda senin rûhun çıkar. Habîbin rûhu aleyhisselâm iner. İki rûh buluşur. Ol vakit sen dahî selâm verip ayıt ki:

السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ⁵¹⁰

Ol dahî senin selâmın alıp aydır ki:

السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ⁵¹¹

Ol vakit rûhun sımâhına bir nidâ gelir ki: Bu makâma neden yetiştin sen? Dahî ayıt ki:

أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ⁵¹²

Pes ol vakit sana aydırlar ki, bu mi‘râcı Muhammed aleyhisselâm sana armağan getirdi. Senin ona armağanın nedir? Sen dahî ayıt ki *Allâhümme salli âlâ Muhammedin* sana aydırlar ki: İbrâhîm Peygâmbere diledi ki sana bunun gibi Rasûl gele. Niteki buyurdu:

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا

“Soyumuzdan, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi çıkar rabbimiz! Çünkü yalnız sensin kudret ve hikmet sahibi.” (el-Bakara 2/129). ona senin ivazın nedir? Sen dahî ayıt ki:

كَمَا صَلَّيْتَ وَبَارَكْتَ وَرَحِمْتَ⁵¹³

Ondan sonra sana aydırlar ki; bu hayrât Muhammed’den midir? Veyâhûd İbrâhîm’den midir? Veyâhûd Allâhu Teâlâ hazretinden midir? Sen dahî ayıt ki:

إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ⁵¹⁴

Ve ol vakit cemî‘ melâ’ike seni ziyâret etmeye müştâk olurlar. Lâcerem inerler ki, seni ziyâret eyleyeler. Sen dahî onlara selâm verip ayıt ki:

السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ⁵¹⁵

Lâcerem sen dahî vakti ki cennete giresin, melâ’ike her kapıdan girip aydırlar ki:

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ

“Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun!” (er-Rad 13/24).

⁵⁰⁹ Her türlü hürmet, salavât (dua) ve bütün iyilikler Allâh-u Teâlâ’ya mahsustur.

⁵¹⁰ Ey Nebî! Allah'ın selâm, rahmet ve bereketi senin üzerine olsun.

⁵¹¹ Selâm, bizim ve Allah'ın sâlih (doğru hareket eden) kullarının üzerine olsun.

⁵¹² Şahâdet ederim ki, Allâh-ü Teâlâ birdir ve yine şahâdet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Rasûlüdür.

⁵¹³ Selam, rahmet ettiğin ve bereket verdiğin gibi.

⁵¹⁴ Muhakkak ki sen, övülmeye değer ve şanı yüce olansın!

⁵¹⁵ Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi sizin üzerinize olsun!

الهم يسر لنا هذه المقامات العليات و الكرامات الصانعات بفضلك وجودك يا مجيب الدعاء و صل على

محمد بفضل الصلوات⁵¹⁶

Bu letâ'ifi *Tefsîri Kebir*'den iltikât [70a] eyleyip, nakleyledim, mevâzı-ı müteferrikadan cem' eyleyip şöyle zikreyledim.

Muhyî merâsimi't-tâ'ât ve muzhır-i meâlimi'l ibâdât ve mübeyyini esrârı's-salavât mürşidi ashâbi'l-kulûb ve mülhiml esrârı'l-ğuyûb eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn es-Sühreverdiyyu attarallâhu rûhahu aydır: Nâsdan kimse vardır ki, vakti ki salâtta Allâhu ekber dese Hakk Teâlâ'nın azametinin mütâleasında ve onun kibriyâsının müşâhedesinde kendiden gâ'ib olup, onun bâtını envâr-ı ilâhiyyeyle dolar. Ve cemî' kâ'inât onun sadrının fezâsında bir hardal tanesi gibi olur ki, onu vakti ki bir sahrâya kosan, ondan sonra ol hardalı yabana atar. Lâcerem ol aslâ vesveseden havf eylemez ve hadîs-i nefsdan dahî havf eylemez. Zîrâ ki hadîs-i nefis ve vesvese dahî kevdendir. Ol hod cemî'i kâ'inâtı bir hardal tanesi gibi görüp, onu yabana atmıştır. Onun gibi kimseye hadîs-i nefis ve vesvese nice yol bula ki, ol Hakk Teâlâ'nın azametinin mütâleasında gâ'ib olmuştur.

Allâhu ekber dediginden sonra sağ eliyle sol elini tuta. Dahî göbeği üstüne veyâhûd göbeği altına koya. Sağ elinin kerâmetinden ötürü sol elin üstüne koya. Başparmağını, orta parmağını bileği üzerine döşeye. Geri kalan parmağıyla sol elini tuta.

Şeyh aydır: Bunda bir gizli sır vardır ki, estâr-ı gayb ardından ol sır zâhir olur. İmdi ol sır oldur kim Hakk Subhânehü ve Teâlâ lütfuyla ve hikmetiyle Âdem'i halk eyledi. Ve onu müşerref ve mükerrerrem eyledi. Ve onu nazarının mahalli eyledi. Ve vahyinin mevridi eyledi. Ve onu yerin ve göğün zübdesi ve hülâsâsı eyledi. [70b] Ve onu hem rûhânî ve hem cismânî ve hem arazî ve hem semâvî eyledi. Ve dahî onu müntesibü'l-kâme mürtefiu'l-hey'e eyledi.

Ve onun nısfı fevkânîsini, semâvâtın esrârının müstevdii eyledi. Ve nısfı tahtânîsini arazın esrârının müstevdii eyledi. Onun nefsinin mahalli ve merkezi nısfı esfelidir. Ve kalbinin ve rûhunun mahalli nısfı a'lâsıdır. Rûhunun cevâzible nefsinin cevâzibi birbiriyle münâzea eyler. Ve biri birine galebe eyler. Ve cevâzibi rûh kendi âlemine cezb eyler. Ve cevâzibi nefis kendi âlemine cezb eyler. Bu galebeden lemme-i melek ve lemme-i şeytân zâhir olur. Namâz vaktinde tetârud ve cevâzib çok olur, îmânla tab' arasında tecâzûb

⁵¹⁶ Allah'ım, bu yüce makamları ve senin lütfunun, varlığının yarattığı yüce mucizeleri bize kolaylaştır, ey duaları kabul eden, Muhammed'e duaların lütfuyla salat eyle!

bulunduğu için. Lâcerem namâz kılıcı ki, onun kalbi semâvîdir. Ve fenâyla bekâ arasında mütereddiddir.

Ona münkeşif olur ki, nefsin cevâzible ol merkezinden suûd ettği hâletde onun cevârihinin ve dahî cevârihinin tasarrufunun ve dahî onun hareketinin meân-i bâtınla irtibâtı vardır. Ve harfî mevâzenesi vardır. Lâcerem sağ elini sol eli üzerine komakla nefsi hazer eder. Ve dahî onun cevâzibini suûd etmekten men‘ eder. Onun eseri vesveseyi def‘ etmekle ve namâzda hadîs-i nefis zâ‘il eylemekle zâhir olur.

Ondan sonra vakti ki rûhun cevâzibi gâlib olup müstevlî olsa, onun tepesinden tâ kademine değin mâlik olsa ve kemâlî üns hâsıl olsa ve dahî kurret-i ayn mütehakkik olsa ve Sultânı müşâhede zâhirine ve bâtınına müstevlî olsa, nefis ol vakit makhûra ve zelîle olur. Ve dahî onun merkezi rûhun nûruyla münevver [71a] olur. Lâcerem nefsin cevâzibi münkatı‘ olur. Ve nefsin merkezi müstenîr ve rûşen olduğu kadar nefsin ibâdetinden süstlüğü ve hastalığı zâ‘il olup gider. Ondan sonra ayıta:

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ اللَّهُمَّ أَنْتَ الْمَلِكُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، أَنْتَ رَبِّي وَأَنَا عَبْدُكَ، ظَلَمْتُ نَفْسِي وَاعْتَرَفْتُ بِذُنُوبِي فَاعْفُرْ لِي ذُنُوبِي جَمِيعًا إِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ. وَاهْدِنِي لِأَحْسَنِ الْأَخْلَاقِ لَا يَهْدِي لِأَحْسَنِهَا إِلَّا أَنْتَ، وَاصْرِفْ عَنِّي سَيِّئَهَا، لَا يَصْرِفُ عَنِّي سَيِّئَهَا إِلَّا أَنْتَ، لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ، وَالْخَيْرُ كُلُّهُ بِيَدَيْكَ، وَالشَّرُّ لَيْسَ إِلَيْكَ، أَنَا بِكَ وَإِلَيْكَ، تَبَارَكْتَ وَتَعَالَيْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ⁵¹⁷

Evet, kıyâmda başını aşağıya tutup, secde edecek yeri gözde huzû‘la ve huşû‘la dura. İki ayağını biri birinden dört parmak kadar aralık eyleye.

İki ayağının topuklarını biri birine zammeylemeye. Zîrâ ki öyle eylemeye safed derler. Rasûl aleyhisselâm ondan nehy eyleyipdir. Ve bir ayağını kaldırıp bir ayağını basmaya. Zîrâ ki ona safen derler ki, ol menhiyyün anhudür. Ve bir ayağı üzerine artıcağ durmaya. Dahî safen derler. Pes ol budur kim iki ayağı üzerine dahî düzce dura. Ondan sonra ayıta:

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Ondan sonra huzûr-u kalble ve cem‘i hemm ile ve heybetle ve huşû‘la ve ta‘zîmle ve vakârla Fâtiha sûresini okuya. Dahî ona bir sûre zamm eyleye veyâhûd bir âyeti tavîle

⁵¹⁷ Allah ‘ım! Seni hamdinle tesbih ederim. Senin adın yüce ve büyüktür. Senden başka ilah yoktur. Allah ‘ım! Senden başka ilâh olmayan Meliksin. Seni hamdinle tesbih ederim. Sen benim Rabbimsin, ben senin kulun. Ben nefsimi zulmettim, günahımı itiraf ediyorum, benim günahlarımı bağışla. Senden başka günahları bağışlayabilecek hiç kimse yoktur. Beni ahlâkın en güzeline ulaştır. Senden başka ahlâkın en güzeline ulaştıracak yoktur. Kötü ahlâkı benden uzaklaştır. Senden başka benden onu uzaklaştırabilecek kimse yoktur. Buyur yâ Rabbi, lütfet yâ Rabbi. Her türlü hayır senin elindedir. Sen büyüksün ve yücesin. Senden mağfiret diler, sana tevbe ederim.

veyâhûd üç âyet zamm eyleye. Ve bunu bile ki tilâvet dilin nutkudur. Ol tilâvetin ma'nâsını fehmetmek kalbin nutkudur. [71b]

İmdi her kişi ki bir kimseye söz söyleyip hitâb eylese, ol diliyle söyler. Ve onun dili kalbinde olan nesneyi ta'bîr eyler. Ve eğer söylemeden ona gönlündekini anlatmak mümkün olsa, öyle ederdi. Velâkin anlatmak dille söylemeden müteazzir olduysa dil gönülde olanın tercümânı oldu. İmdi vakti ki dil bir nesne okusa, gönül onun ma'nâsını fehmeylemese, belki gönül bir gayrı nesne fikreylese, ol hakîkatte okuyucu değildir. Ve dahî hâcetini Allâhu Teâlâ hazretine işittirmeye kasd eyleyici değildir. Ve dahî Kur'ânı Allâhu Teâlâ hazretinden işitir gibi ve onun ma'nâsını onun hazretinden anlayıcı değildir. Belki onun hemen dili hareket edip gönlü onun ma'nâsından g'ib olmuştur. Lâcerem ol hakîkatte mütekellim değildir. Ve dahî Allâhu Teâlâ hazretine münâcât edici değildir. Belki hemân sûret-i mahzâdır ma'nî söz. İmdi ehli husûsun salâta ekalli merâtib, diliyle gönlü tilâvette bir olmaktır. Bundan öte havâssın tilâvetinde ahvâli vardır ki, hadde ve hasra gelmez.

Âmir b. Abdullâh ayıttılar:

“Hiç namâz kılarken gönlüne dünyâ fikirlerini gelir mi?” Ol ayıttı: “Beni süngülerle dürtmek yeğdir, namâzda benim gönlüme dünyâ fikri gelmekten.”

Ve ba'zılara ayıttılar:

“Hiç namâzda gönlüne dünyâ fikri gelir mi?” Ol ayıttı: “Namâzda ve namâzdan gayrı hâlde dahî benim gönlüme dünyâ fikri gelmez.”

Belki ârifler vakti ki namâz kılmaya dursalar, evvelâ Allâhu Teâlâ hazretine rucû' ederler. Ve ondan gayrıdan i'râz edip onun hazretine rucû' ederler. Lâcerem onlar nûr-i İslâmla münşerih olmuş sadr ile ve dahî nûr-i ikânla [72a] münfetih olmuş gönülle namâzı kılarlar. Ve onların dillerinden Kur'ân kelimesi çıkar. Ve onu gönülle ve canla dinlerler. Lâcerem Kur'ânın kelimesi onların kalbleri fezâsına vâki' olur ki onda ol kelimedden gayrı hiç nesne yok. Lâcerem onların gönülleri dahî onun latîf ma'nâsını idrak eder. Ve dahî şerîf fehavâsını idrak eder. Pes Kur'ânın ma'nâsının zâhiri nefsin kuvveti olur. Ve Kur'ânın ma'nâsı dahî ivaz olur hadîs-i nefsdan. Ve Kur'ânın bâtın ma'nâları gönlün kuvveti olur. Lâcerem rûh mukaddes sürâdıkâtı ceberûtdan vâsıl olup, mütekellim hakîkatin cemâlini müşâhede eyler. İmdi bu müşâhedeyle hâsıl kemâli istiğrâk fil buhaci'l eşvâk. Niteki Müslim b. Yesâr Basra Mescidi'nde bir gün namâz kılarken ol mescidin bir direği düştü. Ehl-i sûk onun düştüğünü işittiler. Ol mescid içinde namâz kılar ondan gâfil.

Ondan sonra rükû‘ etmek dilese sûreyi tamâm edecek sehelce dura, dahî rükû‘a vara, nısfı esfel yerinde dura. Dizlerini bükmeye, dirseklerini yanlarından ırak eyleye. Boynunu arkasıyla uzata, ayalarını dizleri üzerine koya, parmaklarını açık tuta. Üç kerre *sübhâne rabbiye’l azîm* diye. Ve rükû‘dan dururken iki ayağına nazar eyleye. Huşû‘a bu akrebdir. Tesbîhden sonra ayta:

اللَّهُمَّ لَكَ رَكَعْتُ، وَبِكَ آمَنْتُ، وَلَكَ أَسْلَمْتُ، خَشَعْتُ لَكَ سَمْعِي، وَبَصَرِي، وَمُخِّي، وَعَظْمِي، وَعَصَبِي⁵¹⁸

Ondan sonra başını rükû‘dan kaldıra *semiallâhu limen hamideh* diye.

Vakti ki tamâm kalksa ayta:

رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ مِلْءُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ، وَمِلْءُ مَا شِئْتَ مِنْ شَيْءٍ بَعْدُ⁵¹⁹

[72b] Evet, rükû‘dan kalkacak tamâm kalka. Ondan sonra Allâhu ekber diye secdeye vara, huzû‘la ve huşû‘la. Kime secde eyler ve kim için secde eyler ve kimde secde eyler, bunları bile. Secde edenlerden ba‘zısı secde eyleyecek, yedi kat yerden aşağı düşer gibi secde eyler. Onun gönlü hayâ ile dolduğu için ve dahî onun rûhu Hakk Teâlâ’nın azameti ve kibriyâsını müşâhede ettiği için. Niteki rivâyet olundu ki Cebrâîl aleyhisselâm kanadıyla yüzünü örtüp dururdu. Hakk Teâlâ hazretinden utandığından ötürü. Ve sâcidinden kimse vardır kim secde eylediği vakit şöyle keşf olur ki, kevn-ü mekânın bisâtı dürülüp, onun gönlü keşf-ü ayân fezâsına vâsıl olur. Lâcerem etbâk-ı semâvâtta geçip, onun nazarından cemî‘i âlem çıkar. Ve dükeli kâ’inâtın eseri mahv olur. Ol vakit onun katında kâ’inâtın eseri bâkî kalmayıp gider. Lâcerem ol azamet ridâsının bir tarafı üzerine secde eyler. İmdi bu makâm himmet-i beşeriyyenin kuşlarının yetiştiği makâmın aksâsıdır. Ve dahî kuvvet-i insâniyyeyle yetişilecek makâmın nihâyetidir. Evet, azamet merâtibinde enbiyâ ve evliyâ mütefâvitlerdir. Ve onun künhünü bilmekte herbirisinin hazzı ve nâsibi vardır.

وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ

“Her ilim sahibinin fevkinde ondan daha bilgili biri bulunur.” (el-Yûsuf 13/76).

Ve dahî sâcidinden kimse vardır kim, onun gönlü kîn olup, onun ziyâsı münteşir olup, zâhiri ve bâtını envâr-ı ilâhîyye içinde müstağrak olur. Lâcerem bu iki sıfattan dahî mahfûz olup, bu iki sıfatı bir secdede cem‘ eyler. Ya’nî cemî‘ eczâ’i kâ’inâtta gâ’ib olup keennehu yedi kat yer altına [73a] düşer gibi secde eyleye. Hakk Teâlâ hazretinden utanıp ve dahî cemî‘ kâ’inâtın bisâtını onun nazarında durulup, cemî‘ âlemin eseri kalmayıp,

⁵¹⁸ Allah’ım! Senin huzurunda huşû ile eğildim. Sana inandım ve sana teslim oldum. Kulağım, gözüm, kemiğim, iliğim ve sinirlerim ve her şeyim sana karşı huşû ile doludur.

⁵¹⁹ Gökler ve yer dolusu sana hamdolsun ya Rabb! Bundan sonra dileyip yaratacağın şeyler kadar.

azamet ridâsının tarafı üzerine secde eyleye. Ve onun bu iki kanadı açılır. Lâcerem ol kalble tevâzu‘ eyley. Hakk Teâlâ hazretini ululayıp ve onun rûhu cemî‘ kâ’inâtın tecâvüz edip, onlara nazar eylemez. İkrâmen ve ifzâlen pes onda ünsle heybet ve huzûrla gaybet ve firârla karâr ve ısrârla ichâr cem‘ olur. Lâcerem ol secde edincek müşâhede deryasında gavvâs olur. Ve onun bedeninde bir cüz’ secdeden tehallûf eylemez. Hattâ onun bir kılı dahî secdeden tehallûf eylemez. Niteki Habîb-i Rabbi’l-âlemîn Muhammed Mustafâ aleyhisselâm secdesinde aydırdı ki:

سَجَدَ لَكَ سَوَادِي وَخَيَالِي⁵²⁰

وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعاً وَكَرْهاً

“Yerde ve gökte ne varsa hepsi tav’an(isteyerek) veya kerhen (istemeyerek) kendileri de gölgeleri de sabah akşam Allah’a secde eder.” (er-Ra’d 13/15).

İmdi tav‘ile secde eylemek rûhun ve kalbindir. Zîrâ ki bunların ehliyeti vardır. Kerh ile secde eylemek nefisdendir. Zîrâ ki bunda ecnebîlik vardır.

Secde edecek secdede sübhâne rabbiye’l a ‘lâ diye üç kerre. Evet, secdede dururken iki gözünü açık tuta ve secdeye inerken evvel yere iki dizini koya. Ondan sonra iki elini koya. Ondan sonra anlını ve burnunu koya. Secdede yatarken gözleriyle burnunun kenârlarını gözleye. Zîrâ ki secdede huşû‘da böyle etmek eblağdır. Ve dahî onun başı iki eli arasında ola.

Tesbîhden sonra ayta:

اللَّهُمَّ لَكَ سَجَدْتُ، وَبِكَ آمَنْتُ، وَلَكَ أَسْلَمْتُ، سَجَدَ وَجْهِي لِلَّذِي خَلَقَهُ، وَصَوَّرَهُ، وَشَقَّ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ، تَبَارَكَ

اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ⁵²¹

Emîra’l mü’minîn [73b] Ali b. Ebi Tâlib radiyallâhu anhü aydır:

“Rasûl aleyhisselâm bunu secdesinde okurdu.”

Ve iki koltuğunu yanlarından ırak tuta. Ve secdesinde parmaklarını kibleye karşı tuta. Ve dahî secdede parmaklarını biri birine zamm eyleye. Ve iki kolunu yere döşeye. Ondan sonra Allâhu ekber deyip secdeden başını kaldıra. Ve sol ayağı üzerine oturup sağ ayağını dike. Ayağı parmaklarını kible tarafına yönelte. Ve iki elini uylukları üzerine koya. Ondan sonra:

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي، وَارْحَمْنِي، وَاهْدِنِي، وَاجْبُرْنِي، وَعَافِنِي⁵²²

⁵²⁰ Vûcudum ve hayâlim sana secde etti.

⁵²¹ Allah’ım! Sana secde ettim. Sana inandım, sana teslim oldum. Yüzüm kendisini yaratana, ona şekil verene ve onda kulak ve göz yaratana secde etti. Allah yaratıcıların en yücesidir.

⁵²² Yâ Rabbi beni bağışla, bana merhamet et, beni doğru yola ilet. Bana ihsân et, bana şifa ver ve beni affet.

diye tezcek çok oturmayıp, Allâhu ekber deyip, yine secdeye vara. Onda evvelki secdede ettiğinleyle eyleye. Ondan kalka namâzı itmâm eyleye. Vakti ki namâzı tamâm eylese teşehhüd okumaya otura.

Zîrâ ki salâtta mi'râc sırrı vardır Zîrâ ki salât gönüller mi'râcıdır. Ve teşehhüd makarri vusuldür, tabakât-ı semâvâtı alâ sebîlî't-tedric kat' etmekten sonra. Ve dahî hey'et mâ fâtini kat' etmekten sonra. Tahıyyât selâm vermektir alâ Rabbi'l-berıyyât. Pes öyle gerektir okuduğunu bile ve onu fehm eyleye ve kime selâm verir onu bile ve ne söyler onu bile.

Es-selâmü alayke eyyühennebiyyü dediği Rasûl hazretini gönlünün iki gözü karşısında durur gibi göre. Teşehhüd okumaya oturuncak iki elini iki uyluğu üzerine koya, Parmaklarını yuma. Evet, belki parmaklarını yummaya ve teşehhüdden sonra kendi için vesâ'ir mü'minler için duâ eyleye. Ve eğer imâm olacak olursa kendi için ve ardında duran mü'minler için duâ eyleye. Zîrâ ki imâm müteyakkız salâtta bir hâcib gibidir ki, bir bölük [74a] kişileri alıp, bir sultân hazretine varıp, onları ardında koyup, onların hâcetlerini ol sultândan dileyivere. Ve onların hâcetlerini ol sultâna arz eyleye. İmdi mü'minler dahî bir duvar gibidir ki ba'zısı ba'zısını bağlaya ve ba'zısı ba'zısıyla muhkem ola. Niteki Hakk Teâlâ bu ümmeti vasfeyleyip buyurdu ki:

كَانَهُمْ بُنْيَانٌ مُّرْصُوصٌ

“Sanki onlar birbirine kurşunla kaynatılmış binalar gibidir.” (Saff 61/4).

Ve dahî Tevrât'da buyurdu ki:

نجدہ محمد بن عبد اللہ یولد بمکہ، ویہاجر إلی طابۃ، ویكون ملکہ بالشام ولیس بفحاش، ولا صخاب فی الأسواق، ولا یکافی بالسینۃ السینۃ، ولكن یعفو ویغفر، أمتہ الحمادون، یحمدون اللہ فی کل سراء، ویکبرون اللہ علی کل نجد، یوضئون أطرافہم، ویأتزرون فی أوساطہم، یصفون فی صلاتہم کما یصفون فی قتالہم، دویہم فی مساجدہم کدوی النحل

Ma'nisi budur kim: Hâtemi enbiyâ Muhammed b. Abdullâh'dır. Mekke'de doğsa gerek. Medine'ye hicret eylese gerek. Ve onun mülkü Şam olsa gerek. Ve ol fuhş sözler söylemeye. Ve dahî sokaklarda katı söz söylemeye. Ve ona bir kişi yaramazlık eylese, ol ona yaramazlık eylemeye. Belki onu afv eyleyip ona iyilik eyleye. Ve onun ümmeti Allâhu Teâlâ hazretine hamd eyleyici olalar. Şöyle ki her serrâda ve her zarrâda Allâhu Teâlâ hazretine hamd eyleyici olalar. Ve hem yüksek yerde Allâhu ekber Allâhu ekber diyeler. Ve dahî namâz kılmaya âbdest alıcı olalar. Ve bellerine kuşak kuşanalar. Ve

onların namâz kılariken safları kâfirlerle mukâtele ettikleri vakitteki saf gibi ola. Ve onların mescitlerde iniltileri arılar kovanlarda inilmediğileyin ola.

İmdi imâm namâzda [74b] şeytânla muhârebe etmek saflarının evvelinde durur. Lâcerem geri kalan namâz kılanlardan imâmın huşû'u ve huzû'u artık olmak gerek. Ve ol namâzın zâhir ve bâtın edeblerini ziyâde riâyet eylemek gerek. İmdi müteyakkız namâz kılıcıların vakti ki zâhirleri bir yere cem' olsalar, onların bâtınları dahî cem' olur. Ve ba'zısı ba'zısına yardım eyler. Ve ba'zısı ba'zısıyla kuvvet bulur. Ve ba'zısından ba'zısına envâr ve berekât sirâyet eyleyip yetişir. Belki aktâr-ı arzdan ne kadar namâz kılıcıları varsa birbiriyle kuvvet bulup, biri birine yardım eylerler, gönüller i'tibârıyla ve dahî neseb-i islâmı ve râbita-i imânla. Belki Hakk Teâlâ onlara melâ'ikeyle meded yetiştirir. Niteki Rasûl hazretine melâ'ikeyle küffârla muhârebe ederken meded yetiştirdiğileyin. Belki şeytânla muhârebe ederken meded yetişmek katî gereklidir, küffârla muhârebe ederken meded yetismekten. Bundandır ki Rasûl aleyhisselâm ba'zı gazâdan gelince ayıttı:

رجعنا من الجهاد الأصغر إلى الجهاد الأكبر⁵²³

Ma'nisi budur kim Rasûl aleyhisselâm aydır: Küçük gazâdan rucû' eyledik büyük gazâyâ kim ol nefisle ve şeytânla gazâdır.

İmâm Fahreddîn er-Râzî *Tefsîri Kebir*'de *eûzübillâhî-mineş-şeytânirracîm* letâ'ifinde aydır: Nefsile ve şeytânla gazâ büyük oldu. Zîrâ ki düşmân iki türlüdür. Bir zâhir düşmândır ve bir bâtın düşmandır. İkisiyle bile muhârebe etmeye kul emrolunup durur. Niteki zâhir düşmânla muhârebe etmekte buyurup durur ki:

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ

"Allah'a iman etmeyenlerle savaşın." (et-Tevbe 9/29). Ve bâtın düşmânla muhârebede dahî buyurup durur ki:

إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا

[75a] "Şüphesiz ki şeytan sizin apaçık düşmanınızdır, siz de onu düşman bilin" (Fâtır 35/6).

Keennehü Hakk subhânehu ve Teâlâ aydır: Vakti ki ey benim kulum âşikâre düşmânla muhârebe eylesen sana meded eyleyen firîştehler olur. Niteki buyurdu:

يُمِدُّكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ

"Rabbiniz size nişanlı beş bin melek ile yardım edecektir." (el-Âl-i İmrân 3/125).

⁵²³ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II/424.

Ve vakti ki gizli düşmânla muhârebe eylesen sana meded eyleyen benim. Niteki buyurur:
إِنَّ عِبَادِي لَأَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ

“Muhakkak ki kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun olmayacaktır.” (el-İsra 17/65).

İmdi gizli düşmânla muhârebe eylemek evlâdır, âşikâre düşmânla muhârebe etmekten. Zîrâ ki âşikâre düşmân fırsat bulsa, dînle yakîn bâkî kalır. Ve gizli düşmân fırsat bulacak olursa, neûzü billâhi dînle yakîn gider. Ve dahî eğer âşikâre düşmân bize galebe eyleyecek olursa, biz me’cûrîn oluruz. Ve eğer gizli düşmân galebe eyleyecek olursa meftûnîn oluruz. Ve dahî âşikâre düşmân tepelediği şehîd olur. Ve gizli düşmân tepelediği tarîd-ü matrûd olur. Lâcerem adûv-i bâtına gazâ eylemek, adûv-i zâhire gazâ eylemekten büyük oldu. Onun için Rasûl aleyhisselâm buyurdu ki:

رجعنا من الجهاد الأصغر إلى الجهاد الأكبر⁵²⁴

Vakti ki namâzdan çıkmak dilese, sağ tarafına selâm vere. Selâm verdiğiyle namâzdan çıkmaya. Niyyet eyleye ve dahî melâ’ikeye ve insden ve cinden hâzır olan mü’minlere selâm vermeye. Niyyet eyleye selâm verincek yanağını tamâm sağ yanına döndüre, edep dahî budur. Ondandır sol yanına dahî böyle selâm vere. Selâmdan sonra her ne dilerse dileye. Zîrâ ki ol vakit duâ makbuldür.

Ve kim ki cemâ’atle beş vakit namâzı kılrsa, tahkîk berrî ve bahrî ol ibâdetle doldurmuş olur. Ve cemî’ makâmatın ve dükeli [75b] ahvâlin zübdesi ve hulâsâsı namâzdır. Ve namâz dînin sırrıdır. Ve mü’minlerin kefaretidir. Ve hataları mahv eyleyicidir. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurur:

الصَّلَواتُ كَفَّارَةٌ لِلْخَطَايَا⁵²⁵

Ma’nisi budur kim, namâzlar sağâ’ir günâhları mahv eyleyicidir. Niteki Hakk Teâlâ buyurur:

إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ۚ ذَلِكَ ذِكْرِي لِلذَّاكِرِينَ

“Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder. İşte bu, öğüt almak isteyenler için bir hatırlatmadır.” (el-Hûd 11/114).

اللهم لا تحرمنا من أسرار صلوات و أفض علينا سجال بركات الصلاة إنك محب الدعوات ومقبل العسرات وعلیم

الخفيات وصل على سيدنا محمد أشرف البريات وعلى آله وصحبه الطيبات الزاهرات⁵²⁶

⁵²⁴ Küçük cihâddan büyük cihâda döndük

⁵²⁵ Buhârî, “Mevâkit”, 4/ 6.

⁵²⁶ Allah'ım, bizi namazın sırlarından mahrum etme ve üzerimize namazın bereketinin yağdır. Sen duaları seven, zorlukları gideren, gizlileri bilensin. Efendimiz Muhammed’e (s.a.v.), âline, ashabına ve temiz hanımlarına salât eyle.

3.1.17. el-Bâbü's-sâminü ve's-selesûne fî zikri âdâbi's-salâti ve esrârihâ

Ya'nî otuz sekizinci bâb namâzın edebleri zikrindedir. Ve dahî namâzın esrârı beyanındadır. Ma'deni'r- rumûz ve mahzenü'l-künûz eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn es-Sühreverdiyyu kaddesallâhu rûhahul-azîz aydır: Musallînin edeblerinin ahseni budur kim, onun gönlü hiç nesneye meşgûl olmaya namâzdan gayrıya. Zîrâ ki âkiller dünyâyı terk etmezler. İllâ namâzı hakikatle kılalım diye terk ederler. Zîrâ ki dünyâ ve dünyâ eşgâli gönlü Allâhu Teâlâ hazretiyle münâcât etmekten men' ederler. Lâcerem onlar dahî dünyâyı terk eylediler, mahalli münâcâtı arıtmaktan ötürü ve dahî onların bâtınları pâk olup hazreti Rabbü'l-âlemînle münâcât etmeye lâayık olsun diye. İmdi zâhir namâzda huzûr zâhirin iz'ânı ve kabulüdür. Ve namâzda gönül Hakk Teâlâ'dan gayrıdan fâriğ olmak, bâtının iz'ânı ve kabulüdür. Lâcerem onlar bunu revâ görmezler ki, zâhire huzûrları ola, bâtinen olmaya. Tâ ki ubûdiyyetten mahrûm olmayalar. [76a] Pes onlar ictinâb ederler ki onların bâtınlarında hazretten gayrının fikri ola. Dahî namâza gireler.

Hattâ ba'zılar aydırlar: Kişinin aklındandır ki namâz vakti olmadan evvel kazây-ı hâcet edip, namâza hâzırlana. Ve bu dahî mekrûhdur ki bir kişinin tebevîl eyleyeceği gelip dururken namâza şurû' eyleye. Ve dahî adağı darken namâz kılmaya şurû' etmek mekrûhdur. Zîrâ ki gönül bunlara meşgûl olur.

Ve fî'l-cümle edebden değildir kim namâz kılmaya şurû' eyleye, onun bâtınının mizâcını tağyîr edecek nesne onda varken. İşte bu zikir ettiğimiz nesneler gibi ve dahî kakımışken namâza şurû' etmek edebden değildir. Ve erbâb-ı azîmet namâzda harekâtı terk eylediler. Belki namâzda şöyle dururlar ki bir azîz pâdişâhın huzûrunda bir zelîl kul durur gibi.

Sultânü'l-müteeddibîn ve fahru'l-mütenessikîn eş-şeyh şihabü'l-milleti ve'd-dîn aydır: Bir vakitte namâz kılardım. Namâz içinde elimi kımıldatdım. Benim katımda bir sâlih kişi vardı. Vakti ki namâzdan fâriğ oldum, ol sâlih kişi bana ayıttı: “Niçin namâz kılararken elini kımıldatırsın? Biz namâz kılınca namâz içinde cansız nesne gibi dururuz. Bizim hiçbir nesnemiz hareket eylemez.”

Ve ba'zılar aydırlar: Vakti ki namâz kılmaya şurû' eyleyip Allâhu ekber desen bilgil ki Hakk Teâlâ sana nazar eder. Ve senin zamîrine muttali' olur. İmdi sen hâzır eyle ki, senin zamîrinde ondan gayrı hiç nesne olmaya. Belki namâz kılararken cenneti sağ yanında görür gibi ve cehennemi sol yanında görür gibi kıl. Zîrâ ki sen cenneti sağ yanında ve cehennemi sol yanında görür gibi olasın. Gönül [76b] âhiret denizine meşgûl olup, vesveselerden

emîn olur. Evet, şol kimse ki onun bâtını yakîn ve ma‘rifet nûruyla dolmuş olsa, ol gönül cenneti ve cehennemi temsîl etmekten müstağnî olur.

İmâm Serrâc aydır:

“Namâzda tilâvete şurû‘ edincek öyle gerektir kim, kişinin gönül kulağı onu Allâhu Teâlâ hazretinden işitir gibi ola. Ve dahî onu Allâhu Teâlâ hazretine dinletir gibi ola.

Ve ba‘zılar aydırlar:

Namâzın dört dalı vardır: Biri huzûr-i kalbdır, fi‘l-mihrâb. Ve biri şuhûd-i akıldır, inde‘l-meliki‘l-vehhâb. Ve biri huşû‘-i kalbdır, bilâ irtiyâb. Ve biri dahî huzû‘-i erkândır, bilâ irtiâb. Lâcerem huzûr-i kalble mürtefi‘ olur hicâb. Ve şuhûd-i akılla ref‘ olunur itâb. Ve huzû‘-i nefisle feth olunur ebvâb. Ve huzû‘-i erkânla hâsıl olur sevâb.

İmdi kim ki huzûr-i kalbsiz namâz kılsa ol musallî lâhîdir. Ve kim ki namâz kılsa onun akli hâzır değilken, ol musallî sâhîdir. Ve kim ki huşû‘-i kalbsiz namâz kılsa, ol musallî hâtîdir. Ve kim ki huzû‘-i nefssiz namâz kılsa, ol musallî câfîdir. Ve kim ki bunları riâyet eyleyip namâz kılsa, ol musallî vâfîdir. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurur:

إذا قام العبد إلى الصلاة المكتوبة مقبلاً على الله بقلبه وسمعه وبصره انصرف من صلاته وقد خرج من ذنوبه كيوم ولدته أمه إن الله ليغفر بالغسل الوجه خطيئته أصابتها حتى يدل في صلاته و ليس عليه وزور⁵²⁷

Ma‘nisi budur vallâhu a‘lemu: *Vakti ki bir kul farîzâ namâzı kılmaya dursa gönlüyle ve sem‘ ile [77a] ve basar ile Allâhu Teâlâ hazretine müteveccih olsa ol namâzdan çıkıncak, anasından doğduğu gün günâhlardan pâk olduğunleyin pâk olur. Ya ‘nî sagâ’ir günâhdan pâk olur. Ve dahî âbdest aldığı vakit, yüzünü yuduğu vakit yüzüne yitişen günâhtan Hakk Teâlâ onu yarlığar. Ve iki elini yuyacak, iki eliyle ettiği günâhı Hakk Teâlâ yarlığar. Ve iki ayağını yuyacak, iki ayağıyla ettiği günâhı Hakk Teâlâ yarlığar. Âbdesti tamâm edincek onun cemî‘ sagâ’ir günâhını yarlığar. Hattâ ol namâza girer onun günâhı olmadığı hâlette.*

Ve Rasûl katında uğurluk andılar. Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Kangı uğurluk çirkindir?* Ayıttılar: “Allâhu Teâlâ bilir ve dahî Allâhu Teâlâ hazretinin Rasûlu bilir.” Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

أَسْوَأُ النَّاسِ سَرَقَةً الَّذِي يَسْرِقُ مِنْ صَلَاتِهِ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَكَيْفَ يَسْرِقُ مِنْ صَلَاتِهِ؟ قَالَ: لَا يُتِمُّ رُكُوعَهَا وَلَا سُجُودَهَا

⁵²⁷ Müslim, “Tehâret”, 32.

Ma'nisi budur kim, Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Gāyet katî yaramaz uğurluk, kişi namâzdan uğurlaya*. Ayıttılar: “Yâ Rasûlallâh kişi namâzdan nice uğurlar?” Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Ol namâzın rukû'unu ve onun secdesini ve onun kırâ'atini tamâm eylemeye*.

Ve Ebû Amr b. Alâ'yı bir gün imâm edinmek dilediler. Ol ayıttı: “Ben imâmlık etmeye lâayık değilim.” İlâh edip ayıttılar: “Kerem eyle, bize imâmlık eyle”, dediler. Ol dahî râzî oldu. Vakti ki Allâhu ekber dedi. Bir kerre sayhâ eyleyip düştü. Mağşıyyün aleyh oldu. İfâkat bulduğundan sonra ona ayıttılar: “Noldun?” Ol ayıttı: “Vakti ki ben size saflarınızı düz eylen dedim. Sırrımda bir nidâ işittim ki; ‘hiç sen bir kerre Allâhu Teâlâ [77b] Hazretine kendini doğru eyledin mi’, dediler.”

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurdu:

مَنْ تَوَضَّأَ فَأَبْلَغَ الْوُضُوءَ ثُمَّ قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ فَأَتَمَّ رُكُوعَهَا ، وَسُجُودَهَا وَالْقِرَاءَةَ فِيهَا ، قَالَتْ : حَفِظَكَ اللَّهُ كَمَا حَفِظْتَنِي ، ثُمَّ أَصْعَدَ بِهَا إِلَى السَّمَاءِ وَلَهَا ضَوْءٌ وَنُورٌ فَفُتِحَتْ لَهَا أَبْوَابُ السَّمَاءِ حَتَّى تَنْتَهِيَ بِهَا إِلَى اللَّهِ فَتَشْفَعُ لِصَاحِبِهَا ، وَإِذَا لَمْ يُتِمَّ رُكُوعَهَا ، وَلَا سُجُودَهَا ، وَلَا الْقِرَاءَةَ فِيهَا ، قَالَتْ : ضَيَّعَكَ اللَّهُ كَمَا ضَيَّعْتَنِي ، ثُمَّ أَصْعَدَ بِهَا إِلَى السَّمَاءِ وَعَلَيْهَا ظُلُمَةٌ فَغُلِقَتْ دُونَهَا أَبْوَابُ السَّمَاءِ ثُمَّ نَلَفُ كَمَا يُلَفُ النَّوْبُ الْخُلُقُ فَيُضْرَبُ بِهَا وَجْهُ صَاحِبِهَا

Ma'nisi vallâhu a'lemu budur kim: Bir kul vakti ki gökçek âbdest alsa, namâzı vaktiyle kılsa ve onun rukû'unu ve sücûdunu gereği gibi riâyet eyleyip hıfz eylese, ol namâz aydır ki: “Hakk Teâlâ seni havf ettiğin nesnelerden saklasın. Niteki beni sen hıfz ettiğinleyin.” Ondan sonra ol namâz envâr ile gönüllerden geçip, hazreti Rabbü'l-âlemîn huzûruna varıp, onu kılana şefâ'at eder. Vakti ki namâzı vaktinden tazyî' eylese ve onun rukû'unu ve sücûdunu hıfz eylemese, ol namâz ol kişiye aydır ki: “Hakk Teâlâ seni tazyî' eylesin beni sen tazyî' eylediğinleyin.” Ondan nûrsuz göğe akar gök kapısını yaparlar. Onu eski bez gibi sararlar. Dahî onu kılanın yüzüne vururlar.

Ve Ebû Süleyman ed-Dârânî aydır:

“Vakti bir kişi namâz kılmaya dursa, Hakk Teâlâ aydır ki: *Ey firîştehlerim, kulumla benim aramdan hicâbları götürün. Tâ ki kulum benimle münâcât eylesin. Vakti ki Hakk'tan gayrıya iltifât eylese, Hakk Teâlâ aydır ki: Kulumla benim arama hicâbları bırakın. Kulumu sevdiğiyle kon. Ona meşgûl olsun*.

Ve Ebû Bekir el-Varrâk aydır:

“Vakit olur ki ben namâz kılarım. Ol [78a] namâzdan çıkıncak Hakk Teâlâ hazretinden şöyle utanırım ki, bir kişi zinâ ederken ona muttali' olsalar ol utandığından ziyâde utanırım.

Şeyh aydır: Bu söz delâlet eder ki Ebû Bekir el-Varrâk namâzın edeblerini gâyet ta‘zîm eyler. Pes her kişinin namâzda ziyâde edebi bildiği ve onu ululadığı Hakk Teâlâ hazretinde kurbeti ziyâde olduğu mikdâr olur.

Mûsâ b. Ca‘fer’e ayıttılar:

“Sen namâz kılarken senin secde edeceğin yerden geçerler, senin huzûrunu bozarlar.” Ol ayıttı: “Ben namâzı onun için kıldığım kimse benim önümden geçenden dahî yakındır.”

Ve Zeyne’l-âbidîn Ali b. Hüseyin namâz kılmaya çıksa, onun benzi şöyle mütegayyir olurdu ki onu kim diğın bilmezlerdi. Ona ayıttılar: “Neden bu hale girersin?” Ol ayıttı: “Hiç bilir misiniz ki ben kimin huzûruna varsam gerek.”

Ve İbrâhim Nebî aleyhisselâtu vesselâm namâz kılmaya dursa bir mil kadar yerden onun göğsü gürültüsü işitilirdi.

Ve Âişe anamız radiyallâhu anhâ aydır:

Rasûl hazretinin aleyhisselâm namâz kılarken mübârek göğsünden gürültüler işitilirdi.

Ve Hakk Teâlâ ba‘zı enbiyaya vahy eyleyip ayıttı:

إذا دخلت الصلاة فهب لي من قلبك الخشوع ، ومن بدئك الخشوع ، ومن غيبك الدموع قريباً

Ma‘nisi budur kim: Vakti ki sen namâz kılmaya dursan, kalbinden huşû‘u ve bedeninden huzû‘u ve gözünden dümû‘u bana bağışla. Zîrâ ki ben sana yakîn pâdişâhım. Pes öyle gerektir kim senin gönlünde huşû‘ ola. Ve bedeninde huzû‘ ola. Ve gözlerin yaşlar döke.

İbni Abbas radiyallâhu anhüma aydır:

“Fikr ile iki rek‘at namâz [78b] kılmak yeğdir, bir gece sabâha değın fikirsiz namâz kılmaktan.

Hüccetü’l-islâm Şeyh Gazzâlî rahmetullâhi aleyhi *Minhacü’l-Âbidîn*’de aydır:

Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

ركعتين من زاهد قلبه خير له وأحب إلى الله من عبادة المتعبدین إلى آخر الدهر أبداً سرمداً

Ma‘nisi budur kim, Rasûl aleyhisselâm aydır: Bir gönlü zâhid kişinin iki rek‘at namâzı yeğdir cemî‘ âbidlerin ibâdetinden. Tâ zamânın âhirine değın, ebeden sermeden ki ol âbidlerin gönülleri zâhid olmaya.

Ve Muhammed b. Yûsuf el-Fergânî Hâtim Esamm’ı gördü ki va‘z eder. Ona ayıttı: “Yâ Hâtim, nâsa va‘z eylersin. Namâzı sen gökçek kılabilir misin ki, nâsa va‘z eylersin?” Hâtim ayıttı: “Neam.” Ol ayıttı:

“Namâzı nice kıalarsın?” Hâtim ayıttı: “Ben namâza emir ile dururum ve haşyetle yürürüm ve heybetle namâza girerim ve azametle tekbîr ederim ve tertîlle okurum ve huşû‘la rukû‘

ederim ve tevâzu‘ ile secde eylerim ve teşehhüd için tamâm otururum ve sünnet üzerine selâm veririm. Ve onu Allâhu Teâlâ hazretine ısmarlarım. Ve hayatım eyyâmında onu hıfz eylerim. Ve nefsim melâmet eyleyip aydırım ki, sen ibâdetde taksîr edersin. Ve dahî havf ederim ki, onu Hakk Teâlâ kabûl eylemeye. Ve Hakk Teâlâ hazretinden recâ ederim ki, onu kabûl eyleye. Ben havfla recâ arasında dururum. Ve onu bana öğretene şükr ederim ve bana sorana onu öğretirim. Ve pâdişâhıma hamdler ederim ki bana hidâyet verdi.”

Pes Muhammed b. Yûsuf ayıttı:

“Senin gibi kişi lâyıktır kim, Müslümânlara va‘z-u nasîhat eyleye”

Ve ba‘zılar ayıttılar: Hakk Teâlâ

لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى

“*Sarhoş olduğunuz halde namaza yaklaşmayın*” (en-Nisa 4/43). dediği demek olur ki siz namâza yakîn olman, dünyâ sevgisiyle serhoş [79a] olduğunuz vakitte.

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurdu:

صَلَّى رَكَعَتَيْنِ لَا يُحَدِّثُ فِيهِمَا نَفْسَهُ، غَفَرَ اللَّهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ

Ma‘nisi Vallâhu a‘lemu budur: *Kim ki iki rek‘at namâz kılsa, gönlünde hiç dünyâ teşvîşinden nesne olmasa ve dahî ol ucbu terk eylese, onun ön geçen günâhını Hakk Teâlâ yarlıgar. Ya ‘nî sağâ‘ir günâhını yarlığa.*

Ve dahî hadîsde vârid olupdurur ki, bir mü‘min vakti ki namâz kılmaya âbdest alsa, şeytânlar ondan korkup kaçarlarsa. Tâ aktâr-ı arza varırlar. Zîrâ ki ol mü‘min, melik-i kakhâr pâdişâh huzûruna varmaya müteveccih oldu. Vakti ki, *Allâhu ekber* dese, iblîsle onun arasına bir perde asarlar. Tâ ki iblîs onu görmesin diye cemî‘ hicâbları götürüp, hazreti Rabbü’l-âlemîn cemâlini ona arz eyler. Evet, Allâhu ekber deyince Hakk Teâlâ onun kalbine nazar eyler. Eğer onun kalbinde Allâhu Teâlâ hazretinden gayrı hiç kimsenin muhabbeti olmayacak olursa, Hakk Teâlâ aydır ki: *Sadakte*. Senin kalbinde ben olayın dediğinleyin. Ve onun kalbinden bir nûr zâhir olur. Ol nûr tâ arşa yeteşir. Ol nûrla melekût-i semâvât ve melekût-i arazîn ona keşf olur. Ve ol nûr yetiştigi yer araları onun için hesanât yazarlar.

Evet, vakti ki gâfil ve câhil namâz kılmaya dursa, şeytânlar ona üşerler, bir tabak bala sinekler ve arılar üşdüğüneleyin. Vakti ki *Allâhu ekber* dese Hakk Teâlâ onun kalbine muttali‘ olur. Vakti ki onun kalbinde Allâhu Teâlâ’dan gayrının muhabbeti olsa, Hakk Teâlâ aydır ki: *Kezebte*. Ben senin kalbinde cemî‘i nesneden ekber değilim, sen

dediğinleyin. Ve onun [79b] gönlünden bir kara tütün çıkar, göğe yetişir. Ol tütün onun kalbine hicâb olur melekût-i semâvât ve melekût-i arazîni müşâhede etmekten. Ve şeytân onun gönlünü yutar. Ve ona vesveseler bırakıp onun gönlü vesveseler içinde müstağrak olur. Ol namâzdan çıkar. Ol namâzın esrârından gâfil ve mahrûm olur. Niteki haberde vârid olupdurur ki:

لَوْلَا أَنَّ الشَّيَاطِينَ يَحُومُونَ عَلَى قُلُوبِ بَنِي آدَمَ لَنَظَرُوا إِلَى مَلَكُوتِ السَّمَاءِ

Ma'nisi vallâhu a'lemu budur kim: Eğer şeytânlar Âdem oğlanlarının gönülleri üzerine deyzinmeseler, onlar melekût-i semâvâta nazar ederlerdi.

Pes şol gönül ki kudûrât-i şeytâniyyeden ve hevâcis-i nefsâniyyeden sâfi olmuştur. Ol gönül semâvîdir. Pes ol gönül sâhibi vakti ki namâzda *Allâhu ekber* dese gönül göğüne girer. Hakk Teâlâ hod gökleri şeytânlar tasarrufundan saklayıpdurur. Lâcerem şol gönül ki semâvî ola. Ol gönle şeytân tasarruf eylemez. Hemen ol gönülde hevâcis-i nefsâniyye kalır. Lâcerem ol göklere kaçdığıyla nefsin hevâcisi kesilir Zîrâ ki namâzda bunun gibi kimse, gönül göğünün tabakalarına urûç eyler. Her tabakasında nefsin bir zulmetini kor. Nefsin zulmeti az kaldığınca, onun hevâcisi dahî az kalır. Tâ şuna değin ki tabakâtı semâvât-ı kalbden geçip, arşa yetişse. Ol vakit arş nûru zâhir olur. Ol zâhir oluncak nefsin dükeli hevâcisi gider. Ve nefsin zulumâtı, gönlün nûrunda münderic olur. Gece gündüzde münderic olduğunleyin. Lâcerem ol vakit hukuk-i âdâbı alâ vechi's-savâb gereği gibi yerine yetiştirir.

Gıtrîfü'l-meşâyihü'l-mühakkikîn ve sandîdü'l [80a] el-urafâi'l-müdekkikîn eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn aydır: Bu zikir ettiğimiz namâz edebleri çokdan azdır. Zîrâ ki namâzın şânı biz vasfettiğimizden yücedir. Ve biz zikir ettiğimizden ekmeldir. Ve bir kavim galat edip şöyle zanneylediler ki: Salâtın maksûd hemân zikrullâhdır. Ve vakti ki zikir hâsıl olsa namâza ne hâcet dediler. Lâcerem onlar azgınlık yollarına gittiler. Ebâtıl-ı hayâle vâki' oldular. Rusûmu ve ahkâmı mahv eylediler. Helâli ve harâm terk ettiler. Neûzü billâhi minhüm.

Ve bir kavim dahî ferâ'ize i'tirâf ettiler. Efdal-i nevâfili terk ettiler. Azıcık hâlde mağrûr oldular. Efdal-i a'mâle ihmâl eylediler. Ve bunu bilmediler ki namâzın ve ibâdetin her hareketinde ve her hey'etinde Hakk Teâlâ hazretinin esrârı ve hikmetleri vardır ki, onlar zikirlerde bulunmaz. Ahvâl ve a'mâl rûh ve cismânîdir. Mâdem ki kul dâr-i dünyâda ola, ol a'mâlden i'râz eylemek ayn-i tuğyandır. Zîrâ ki a'mâl ahvâlde müzekkî ve musaffî olur.

Ve ahvâl a‘mâlle artıp ziyâde olur. İlâhî birliğin varlığın hakkı için, biz fakîr ve fî kaydı’n-nefs esîr kulunu dahî sâdık âbidlerinden eyleyiver.

مع عبادك الصالحين بِفَضْلِكَ وَكَرَمِكَ يَا أَكْرَمَ الْأَكْرَمِينَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ⁵²⁸

Vallâhu a‘lemu...

3.1.18. el-Bâbü’t-tâsiu ve’s-selesûne fî fazîleti’s-savmi

Ya‘nî otuz dokuzuncu bâb orucun fazîleti ve ululuğu beyânındadır

Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

الصبر نصف الإيمان، والصَّوم نصف الصبر⁵²⁹

Hadîsin ma‘nisi vallâhu a‘lemu budur kim: *Sabrın sevâbı, îmânın sevâbının nısfı miktarıdır. Ve savmın sevâbı sabrın [80b] sevâbının nısfı miktarıdır.*

Ve dahî haberde vârid olupdurur ki, Hakk Teâlâ aydır:

الصيام فهو لي وأنا أجزي به⁵³⁰

Ma‘nisi budur ki, Vallâhu a‘lemu Hakk Teâlâ aydır: *Oruç benimdir. Onun cezâsını ben veririm. Meşârik Şerh’inde aydır: Hakk Teâlâ orucu kendi hazretine izâfet eyledi. Zîrâ ki oruçla Allâhu Teâlâ hazretinden gayrı kimseye ibâdet olunmadı ve ba‘zılar aydırlar: Orucu Hakk Teâlâ kendi hazretine izâfet eyledi Zîrâ ki oruç riyâdan berîdir ona hazretten gayrı kimse muttali‘ olmaz.*

Ve ba‘zılar aydırlar:

Orucu Hakk Teâlâ kendi hazretine izâfet eyledi, teşrîf için.

Şerîf Ebu’l-Hüseyni el-Hemadânî aydır:

“Hakk Teâlâ orucu kendi hazretine izâfet eyledi. Tâ ki kıyâmet gününde hasımlar almaktan ol berî ola. Vakti ki kıyâmet gününde bir kişinin a‘mâlini onun hasımları alsalar, orucuna dahî kasd eyleseler, Hakk Teâlâ ayıta: *Kim oruç bunun değildir. Belki benimdir. Niteki deyip dururdum:*

الصيام فهو لي وأنا أجزي به

Lâcerem onun hasımlarını irzâ eyleyip, orucun dîvânını çıkara. Onunla ona cezâlar verip, onu cennete koyar.

⁵²⁸ Ey cömertlerin en cömerti, bağışlayan ve esirgeyen Allah’ım! Senin lütfun ve keremin salih kullarınla beraberdir.

⁵²⁹ Tirmizî, “Deâvat”, 86.

⁵³⁰ Buhârî, “Savm”, 3; Müslim, “Sıyâm”, 160; Tirmizî, “Sıyâm”, 54.

Ve Şeyh Ebû Tâlib Mekkî rahmetullâhi aleyh ki efdali ehli ezvâktır. *Kûtü'l-Kulûb* kitâbında aydır:

“Hakk Teâlâ oruç benimdir, dedi. Zîrâ ki oruç sıfat-ı samediyyetle sıfatlanmaktır. Zîrâ ki samediyyet gıdâdan tenezzühdür. İmdi gıdâdan tenenzüh savmla olur. Çünkü bir ibâdet Hakk Teâlâ’nın sıfâtından bir sıfat ola. Onun cezâsı Allâhu Teâlâ hazretinin cemâlini müşâhede etmek olur.

İmdi bu ehl-i zevk dilidir. Bu takdîr üzerine

الصيام فهو لي وأنا أجزى به

okumak gerek. **[81a]** Hakk Teâlâ “*orucun cezâsını ben veririm*” dedi. Cezâsı nedir, onu beyân etmedi. Orucun cezâsı çok olduğu için, orucun cezâsını ben veririm dedi. Hâl budur kim cemî‘ ibâdâtın cezâsını Hakk Teâlâ verir, ol cezânın azametini işâret etmek için. Zîrâ ki bir kerîm pâdişâh, bir nesneye ivâz vermek dilese onu gereğince verir. Bu hadîsde esrâr çoktur. Zikrederseniz tûl-ü dirâz olur.

Yahyâ b. Muâz aydır:

“Vakti ki bir mürid çok yemekle mübtelâ olsa, cemî‘ melâ’ike onun için ağlaşırlar. Ve onu esirgerler. Ve kim ki yemek hırsıyla mübtelâ olsa şehvet oduyla ol göynür.”

Efdalü’l mütekaşşifn, efhamü’l mütenessikîn, eş-şeyh şihâbü’l-milleti ve’-d-dîn es-Sühreverdiyyu ravvahallâhu rûhahu’l-azîz aydır: Âdemoğlunun nefsinde bin uzv ve bin mâdde vardır. Şerden değilse şeytânın elindedir. Şeytân ol uzuvlara yapışmıştır. Vakti ki onun karnı aç olsa ve boğazı kurusa her uzv kurur. Ve ol uzuvlar açlık oduyla göynür. Lâcerem şeytân gölgesinden kaçır. Evet, vakti ki karnı tok olsa ve boğazı lezzât-i şehvâtla ıslansa, ol a‘zâlar yaşarır. Şeytân nefse mâlik olur. Her nice dilerse onu döndürür. Ve dahî tokluk nefste bir ırmaktır ki, şeytân dâ’im ol ırmaktan gitmez. Ve açlık rûhda bir ırmaktır ki melâ’ike ondan gitmezler. Ve dahî şeytân, uyur aç kimseden kaçır korkusundan. Uyanık aç kimseden nice eyler ona kıyâs eyle. Ve dahî şeytân uyanık tok kimseyi kocar uyur tok kimseyi neyleyler ona kıyâs eyle.

Ve bir kişi İmâm Tayâlisî’yi görmeye varırdı. Gördü ki ol bir pâre **[81b]** kuru etmeği suya ıslayıp, bir pâre tuzla yer. Ona ayıttı: “Bunu hâtırınız nice diler?” İmâm Tayâlisî ayıttı: “Nefsimi şol kadar aç eyledim ki, bunu yemeğe râzî oldu”

Ve ba‘zılar aydırlar: “Kim ki yemekte ve içmekte isrâf eylese, dünyâda horluk ona gele âhirette horluk gelmezden ön.”

Bişr aydır:

“Açlık gönlü sâfi eyler ve nefsin hevâlarını öldürür ve dakîk ilmler getirir.”

Ve Zünnûn aydır:

“Ne kadar karnım doya taâm yedimse ve ne kadar kana kana su içtimse onun ardındanca bir günâh eyledim veyâhûd bir günâh etmeye kasdeyledim.”

Âişe anamız radiyallâhu anhâ ayıttı:

“Bizim üzerimize bir ay ve yarım ay geçerci, evimize od girmezdi. Ne çerâğ ve ne gayrı od.” Ona ayıttılar: “Ya siz neyle dirilirdiniz?” Ol ayıttı: “Hurmâyla ve suyla. Ve bizim ensâr kavminden konşularımız vardı. Cezâhumullâhu hayran, bize gâh gâh nesne gönderirlerdi.”

Ve Ömer kızı Hafsa radiyallâhu anhâ bâbası Ömer’e ayıttı:

“Hakk Teâlâ rızkı tevsi‘ eyledi. Sen dahî nolaydı gün taâmdan dahî ziyâde taâm yesen ve giydiğin giyecekden dahî iyice giysen.” Ömer ayıttı: “Ben senin nefsinle muhâsame eylerim. Rasûl’ün aleyhisselâm hâli böyle değilmeydi?” Hafsa ağladı ondan Ömer radiyallâhu anhü ayıttı: “Kızım ben Rasûl’ün dar diriliğinde ona müşârik olurum. Ümid vardır ki kıyâmette onun gen diriliğinden dahî bile olam.

Ve Âişe anamız radiyallâhu anhâ ayıttı:

“Rasûl dünyâdan gidince üç gün buğday etmeğine doymadı.”

Ve Âişe anamız radiyallâhu anhâ ayıttı:

“Âlem-i melekût kapısını dâ’im kakın. Tâ ki ol kapı açılıp, âlem-i melekût müşâhede eylesiz.” Ayıttılar: “Onu [82a] biz dâ’im nice kakalım?” Âişe ayıttı: “Açlıkla ve susuzlukla ve uykusuzlukla kakın.”

Ve bir gün Yahyâ Peygâmbere aleyhisselâm İblîs zâhir oldu. İblîsin elinde çengeller var. Yahyâ ayıttı: “Bunlar nedir?” İblîs ayıttı: “Şehvâtdır. Bunlarınla Âdemoğlanlarını tutarım.” Pes Yahyâ aleyhisselâm ayıttı: “Bunda beni dahî tutacak şehvet var mıdır?” İblîs ayıttı: “Yok evet. Bir gece sen karnın doya taâm yedin. Namâz kılmaya seni süst eyledim ve zikretmeye sen süst eyledim. Ol vakit sana fırsat buldumdu.” Yahyâ ayıttı: “Ebedî ben karnım doya taâm yemem. İblîs dahî ayıttı: “Ben dahî bu sözü dahî kimseye demem.”

Ve Şakîk-i Belhî ayıttı:

“İbâdet bir hîrfetir. Onun dükkânı halvetti. Ve onun âlâtı açlıktır.”

Ve Lokman oğluna ayıttı:

إذا امتلأت المعدة نامت الفكرة وخرست الحكمة وقعدت الأعضاء عن العبادة

Ma'nisi budur kim: *Vakti ki mi'de taâmla dolsa, kuvvet-i fikriyye uyur. Ve hikmetler örtülür. Ve a'zâ ibâdet etmekten muattal olup süst olur.*

Ve ba'zılar aydınlar:

“Allâhu Teâlâ hazretine sığınırım bir zâhiden ki, onun mi'desi ağıniyânın türlü türlü taâmlarıyla fesâda varmış ola.

Ve Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

ما ملأ ابنُ آدمَ وعاءَ شراً من بطنِهِ حَسْبُ ابنِ آدمَ أَكَلَاتُ يُقَمِّنُ صُلْبَهُ فَإِنْ كَانَ لَا مُحَالَةَ فَتَلَّتْ لَطْعَامِهِ وَتَلَّتْ لَشْرَابِهِ وَتَلَّتْ لِنَفْسِهِ⁵³¹

Ma'nisi Vallâhu a'lemu budur kim: *Âdemoğlu karnını taâmla doldurduğundan şerli kab doldurmadı. Âdemoğluna birkaç lokma yeter ki onunla beli kâ'im ola. Ve eğer bundan artık taâm isterse ona yeter, iki dânek taâm için [82b] ve iki dânek su için ve iki dânek dahî nefesi için.*

Ve Feth Mevsilî rahmetullâhi aleyh aydır:

Otuz şeyhle yoldaş oldum, onlardan ayrıldığım vakit küllisi bana vasiyyet eyleyip ayıttılar ki yiğitlerle karışma ve onlarla sohbet etme ve dahî az ye dediler Vallâhu a'lemu.

3.1.19. el-Bâbü'l-erbaûne fî ihtilâfî ahvâli's-sûfîyyeti bi's-savmi ve'l-iftâri

Ya'nî kırkinci bâb, sûfilerin savmda ve iftârda ahvâllerinin ihtilâfı beyânındadır.

Bahru'l-esrâr ve habru'l-ebrâr eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn es-Sühreverdî aydır: Meşayıhdan cemâ'ati kesîre seferde ve hazerde tâ ölünce oruç tuttular. Ebû Abdullâh b. Cabbâr elli iki yıl oruç tuttu. Seferde ve hazerde aslâ orucunu sımazdı. Bir gün onun ashâbı ona ilhâh ettiler. Orucunu ol gün yedi. Onun için nice gün hasta oldu.

İmdi vakti ki oruç tutmayı gönlüne fâ'ideli görse, ol dâ'im oruç tutsun.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallâhu anhü aydır:

“Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

مَنْ صَامَ الدَّهْرَ ضَيِّقَتْ عَلَيْهِ جَهَنَّمُ هَكَذَا وَعَقْدٌ تِسْعِينَ⁵³²

Ma'nisi vallâhu a'lemu budur: *Kim ki cemî' ömrünü oruç tutmak içinde geçirse, cehennem onun üzerine dar ola, dedi. Dahî beş parmağını biri birinden zammeyledi ayıttı: Şöye dar ola, ya'nî ol girecek yer olmaya, ya'nî ol cehenneme girmeye. Bununla ta'bîr eyledi mübâlağa için, Arab'da adet buydu; kim bir kimse beş parmağını yumsa onlar*

⁵³¹ Tirmizî, “Zühd”, 48.

⁵³² İbn Hanbel, IV/ 25, 26.

aydırlardı ki fülânın akade't-tis'îne. Zîrâ ki her bir parmakta iki boğun vardır derlerdi. Her boğunu ondan kinâyet ederlerdi. Ulu parmakta bir boğun **[83a]** vardır. Ol dahî ondan kinâyetdir derlerdi. İmdi bunların cem'isi doksan olur.

Ba'zı şürrâhı hadîs bunu böyle te'vîl ettiler ve bir kavim dâ'im oruç tutmayı mehrûh gördüler.

Ve ba'zılar aydırlar; bir gün oruç tutup bir gün yiye. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurdu:

أَفْضَلُ الصَّوْمِ صَوْمُ أَخِي دَاوُدَ كَانَ يَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا⁵³³

Ma'nisi budur kim Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Oruçların efdali karındaşım Dâvûd Peygâmbere orucudur. Kim ol bir gün oruç tutup bir gün yersin.*

Ve ba'zılar iki gün oruç tutup bir gün yemeği istihsân edipdurur. Ve ba'zılar düşenbih gün ve pençsenbih gün ve cum'a gün oruç tutmayı müstahsen görübdururlar.

Gavsü'l-aktâb eş-şeyh Muhyiddin el-Arabi radıyallâhu anhü *Fütûhât*'ında aydır: Efdal-i siyâm savm-i dâvûd oldu. Zîrâ ki bir gün oruç senin hakkındadır ve bir gün oruç Rabbin hakkındadır. Ve ikisinin arasında bir gün yemek, nefse mücâhede etmeye böyle etmek yeğrekdir. Ve dahî hükümde böyle etmek a'deldir. Ve bu misilli savmla ona salât hâli hâsıl olur. Ziyânın hâl gibi nûr-i şemsden. İmdi namâz hod nûrdur ve sabır ki savmdır; ol ziyâdır. İmdi savmla salât Rab ile abd arasında ibâdet-i maksûmedir. Dâvûd Peygâmbere savmı dahî böyledir. Zîrâ ki ol bir gün savm ve bir gün iftâr ederdi. Pes bu savm cem'eder abd hakkıyla Rab hakkını. Ve ba'zılar vakti ki gördülerse ki hakkullâh ehakdır. Lâcerem Hakk için olanla abd için olanı beraber görmeyi lâayk görmediler. Lâcerem iki gün oruç tutup bir gün yemek yeğdir **[83b]** dediler.

Ve Sehl b. Abdullâh on beş günde bir kerre yersin. Ve ramazânda hemân bir kerre yersin. Evet, her ahşam orucunu suyla sıradı sünnet yerine gelsin diye.

Şeyh Cüneyd-i Bağdâdî dâ'im oruç tutardı. Vakti ki kardeşleri gelse onlarınla bile yersin. Dahî aydırdı: Kardeşlerin gönüllerini şâd eylemek sevâbı, oruç tutmak savâbından ekall değildir. Şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn aydır: Bu vechile iftâr etmek muhtâcdır ilme. Zîrâ ki vakit olur ki iftâr etmek nefsin hırsından olur. Kardeşlere muvâfakat etmek için olmaz. İmdi kardeşlere muvâfakata niyyet etmek nefsin hırsıyla müşkildir.

Şeyhimizden şöyle işittim ki ol ayıttı:

“Nice yıldır ki nefsim dileğiyle yiyecek yemedim. Belki her bâr ki önüme taâm getirseler, Hakk Teâlâ'nın fazlını ve ni'metini ve fi'lini görürüm. Lâcerem Hakk'ın fi'linde Hakk'a

⁵³³ Müslim, “Sıyam”, 35

muvâfakat ederim. Ve bir gün taâm yemeğe hâtırım oldu. Taâm getirmediler. Taâm olan evimi açtım. Ondan bir enâr aldım. Yemeğe nâgâh bir kedi geldi. Onda bir pişmiş tavuk vardı, onu aldı gitti. Ben ayıttım: ‘Bir enâra tasarruf ettiğimin ukûbeti budur’ dedim.”

Ve dahî şeyh şihâbü’l-milleti ve’ d-dîn aydır: Ebû Saîd Harrâz’ı gördüm bir günde kerratla taâm alıp yedi. Her bâr ki ona taâm getirseler, ol ondan alıp yedi. Zîrâ ki ol taâmdan alıp yemeği Hakk’a muvâfakat etmek görürdü. Zîrâ ki onun hâli Hakk Teâlâ’nın fi’liyle muvâfakat etmekdi. Evet, evvel onun hâli buydu ki nice günler yemezdi. Ve hiç kimse onun hâline vâkıf dahî olmazdı. Ve kendi nefsi için nesneye tasarruf etmezdi. **[84a]** Ve hiç sebebe meşgûl olmazdı. Ve Hakk’ın fi’line muntazır olupdururdu. Hattâ ona rızk gelse yedi. Onun bu hâlini nice zamân hiç kimse bilmedi. Ondan sonra Hakk Teâlâ onun hâlini izhâr eyledi. Ve ona ashab ve mürîdler ve şâkirdler verdi. Onlar ona taâm getirirlerdi. Ol onda Allâhu Teâlâ hazretinin fi’lini müşâhede eyleyip, ol taâmdan yedi.

Ve ba’zı sâdıklardan birisi vâsıtta çok yıllar oruç tuttu. Ve her gün güneş dolunmadan orucun sırdı, illâ ramazânda değil.

Ebû Nasr es-Serrâc aydır:

“Bir kavim onun hâline inkâr eylediler, ilme muhâlif olduğu için. Eğerçi ki savm tetavvu’ ise dahî ve bir kavim bunu istihsân ettiler. Zîrâ ki ol dervîşin bunu böyle ettiğinden murâdı nefsinin açlıkla edeblemekti. Ve dahî halâyık onu oruç tutar demekle, onun nefsi safâ sürmesin demekti.

Evet, zübtedü’l-muhakkikîn, hulâsatü’l-müdekkikîn, eş-şeyh şihâbü’l-milleti ve’ d-dîn, nevverallâhu kabrahu aydır: Benim hâtırıma şöyle vâki’ olur ki, ol dervîş halâyıkı onu oruç tutarmış dedikleriyle nefsi safâ sürmesin dedi. Evet, halâyık onu oruç tutarmış dedikleriyle, onun nefsi safâ sürmesin dediğiyle onun nefsi safâ sürerdi. Ve helümme cerran, imdi elyak budur kim ilme tâbi’ olmak gerek. Sâ’im olup gece olunca nesne yememek gerekti. Niteki Hakk Teâlâ dahî buyurdu: وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ

“Amellerinizi boşa çıkarmayın”(el-Muhammed 47/33). Evet, ehl-i sıdkın işledikleri işte niyyetleri vardır. Ona muâraza eylemek olmaz. Zîrâ ki sıdk bi aynihi mahmûddur. Nice gerekse olsun sâdıklar, sıdklarının meydânlarında nice dilerlerse yürüyüp **[84b]** cevhlân ederler.

Ve ba’zılar aydırlar: Sûfî vakti ki tetavvu’ oruç tutsa, ona töhmet eylemek ki, onun katına dünyâdan nesne vardır ki, orucun sıyacak vakit onu yese gerek.

Ve ba‘zılar aydırlar: Vakti ki bir cemâ‘at bir yerde olsalar ve cemî‘isinin ahvâli biri birine muvâfık olsa, aralarında bir mürîd olsa, ol mürîdi oruç tutmaya kındıralar. Ve eğer onlara muvâfakat etmek için olursa, rıfkla ona taâm verip yedireler. Onun hâlini kendiler ahvâline kıyâs etmeyeler. Ve eğer ol cemâ‘atte bir şeyh olsa ol şeyh oruç tutacak, ona muvâfakat edip hep bile oruç tutalar. Ve ol yiyecek bile yiyeler. İllâ meğerki şeyh bir gayrı nesneye emreyleye.

Hattâ âriflerden birisi bir yiğitle nice yıl yoldaş oldu. Ol ârif ol yıllarda oruç tuttu. Tâ ki ol yiğit onu görüp, ondan edeb öğrenip, onun orucu gibi oruç tutsun diye.

Ve Ebü’l-Hasan el-Mekkî her yıl tamâm oruç tutardı. Basra’da mukîm olupdururdu. Bir haftada hemân Cum‘a gecesinde taâm yerdî. Ve her ayda dört dânek taâm yerdî. Eliyle hurmâ kökünden urgan düzerdî. Dahî onu satardı, onunla taâm alırdı.

Ve Şeyh Ebü’l-Hasan b. Sâlim aydır:

“Eğer ben onu görseydim, ona selâm vermezdim. İllâ orucun yediği vakitte selâm verirdim. Zîrâ ki onda oruç tuttuğuyla bir şehvet-i hafîyye vardı. Zîrâ ki ol halk içinde meşhurdu.

Ve ba‘zılar aydırlar:

“Kul hâlis olmaz, illâ sever ki bir kuyu dibinde ola, onu hîç kimse bilmeye. Ve kim ki taâmın fazlını yese, kelâmın fazlını çıkarır. Ya‘nî kim ki artık taâm yese, ol [85a] artık söyler.

Ebü’l-Hasan et-Tenîsî Harem’de mukîm oldu. Ashâbıyla yedi gün hîç taâm yemediler. Ashâbından birisi tahâret etmeye Harem’den çıktı. Sokakda karpuz kabını gördü ve onu alıp yedi. Ve bir kişi onu gördü, onun ardına düştü. Gördü ki nerede olur. Pes vardı taâm getirüp ol kavmin önüne kodu. Şeyh ayıttı: “Bu cinâyeti kim eyledi.” Ol fakîr ayıttı: “Ben eyledim Zîrâ ki bir pâre karpuz kabını bulup yedim.” Lâcerem şeyh ayıttı: “Çünkü bu cinâyeti sen eyledin, onun cezâsı bu taâmı sana.” Ol fakîr ayıttı: “Ben cinâyetimden tevbe eyledim.” Pes şeyh ayıttı: لا كلام بعد التوبة⁵³⁴

Ve dahî “eyyâm-ı biyz” oruç tutmayı müstahsen görüpdururlar ki, ol her ayın on üçüncü ve on dördüncü ve on beşinci günleridir.

Rivâyet olundu ki Âdem Peygâmbere yere incek onun bedeni karardı, eseri ma‘siyetden. Vakti ki tevbe eyledi, Hakk Teâlâ ona emreyledi ki eyyâm-ı biyz oruç tuta. Vakti ki eyyâm-ı biyz oruç tuttu, onun cemî‘ bedeni ağardı.

⁵³⁴ Tevbe edenin tevbesinden sonra söz söylemesine ihtiyaç yoktur.

Ve dahî Şa‘bân ayının nısfı evvelini oruç tutmayı müstahsen görüpdururlar. Ve nısfı âhirinde yemeği müstahsen görüpdururlar. Ve eğer Şa‘bân’ı Ramazâna üleştirecek olursa kayırmaz. Evet, Şa‘bân’ın âhirinde bir gün veyâhûd iki gün yemek evlâdır.

Ve ba‘zılar Receb ayını tamâm oruç tutmayı mekrûh görüpdururlar.

Ve Zilhicce ayının aşri evvelini oruç tutmak müstehabdır. Ve Muharrem ayının dahî aşri evvelini oruç tutmak müstehabdır. Ve dahî müstehabdır eşhûru’l hurumun pençşenbih günlerini ve Cum‘a günlerini ve sebt günlerini oruç tutmak. Zîrâ ki haberde [85b] vârid olupdurur ki:

مَنْ صَامَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مِنْ شَهْرِ حَرَامٍ: الْخَمِيسَ، وَالْجُمُعَةَ، وَالسَّبْتَ، كَتَبَ اللَّهُ لَهُ عِبَادَةً تَسَعْمُنُهُ سَنَةً⁵³⁵

Ma‘nisi vallâhu a‘lemu budur kim: *Kim ki şehir-i harâmdan üç gün oruç tutsa, ya’nî pençşenbih gününü ve cum‘a gününü ve sebt gününü oruç tutsa, ol cehennem odundan yedi yüz yıllık yol kadar ırak oluna murâd bundan oldur kim ol kişi cehenneme girmeye, demek olur. Hakk Teâlâ’nın fazlıyla câzenallâhu minhâ.*

3.1.20. el-Bâbü’l-hâdî ve’l-erbaûne fî âdâbi’s-savmi

Ya’nî kırk birinci bâb savmın âdâbı beyânındadır. İmdi şöyle bilgil ki savmda sûfilerin edebleri zâhirlerini ve bâtınlarını zabt edip, cemî‘i cevârihlerini âsâmdan yığmadıktır, nefslerini taâmdan men‘ ettiklerinleyin. Ondan sonra nefslerini men‘ ederler, aksâm-ı dünyâviyye talep etmekten.

Sîmurg küre kâfî tahkîk ve şehbâzi fezâ’i tedkîk eş-şeyh şihâbü’l-milleti ve’d-dîn es-Sühreverdi aydır: Şöyle işittim Irak’da sâlihlerden bir bölük kavim oruç tutarlarmış. Oruçlarını açacak vakit olmadan onlara nesne feth olsa, onu infâk ederlermiş. Oruçlarını sıyacak vakit feth olan nesneyle oruçların sırlar imiş.

İmdi kavmin savmdan maksûdları nefslerini kahr etmektir ve dahî ittisâ‘dan nefslerini men‘ etmektir. Ve onlar taâmdan zarûret miktârı aldıkları bunun içindir ki, taâmdan zarûret kadar almak nefsi sâ’ir ef‘âlde ve akvâlde dahî zarûrete cezb eyler. Zîrâ ki nefsin tabî‘atındendir ki, vakti ki ol Allâhu Teâlâ hazreti rızâsı için [86a] bir nesnede kahr olunsa, geri kalan nesne dahî zarûrete müeddî olur. Lâcerem onun ekli zarûret olur ve nevmi dahî zarûret olur. Ve sözü dahî zarûret olur. Ve cemî‘ işi dahî zarûret olur. İmdi bu hayır kapılarından bir kapıdır ehlullâha. Ve bu dahî edebdendir ki sâ’imken ehliyle

⁵³⁵ el- Câmiu’s-sagîr, II/148.

oynamaya ve ona yapışmaya. Ve sahûr yiye sünnet yerine gelsin diye. Sahûr yemekte iki ma'nî vardır. Birisi oldur kim sünnet bereketi yetişir ve birisi dahî oldur kim oruç tutmaya kuvvet bulur. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurur:

تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِي السَّحُورِ بَرَكَهٗ⁵³⁶

Ma'nisi vallâhu a'lemu budur kim: *Seher vaktinde taâm yiyin. Seher vakti subh öndür. Zîrâ ki seher vaktinde yemekte bereket vardır. Ya'nî hayırda ziyâde olmak vardır. Ya'nî bunda ziyâde sevâb vardır Zîrâ ki sünneti yerine getirmiş olur.*

Şeyh Kelâbâzî aydır:

“Câ'izdir kim ol ziyâde taâmın ve şerâbın ibâhatında ola.”

Zîrâ ki evvel hüküm şöyleydi ki; Sâ'im vakti ki uyusa, ona taâm yemek harâm olurdu. Ondan sonra Hakk Teâlâ yemeği ve içmeyi tâ sabâh vaktine değin mübâh eyledi, fazlıyla ruhsattan ötürü.

Pes bunda tergîb vardır, ruhsatı kabûl eylemeye. Ve dahî câ'izdir ki, ol ziyâde ömürde ola. Zîrâ ki ömür hayâttır, tâ ecel gelince. İmdi hayâtta uyumak ve uyanmak vardır. İmdi uyumak mevttendir ve uyanmak hayâtdır. Hayâtta dahî iki ma'nî vardır: Bir meâdi için iktisâb tâ'ât ve bir dahî meâş için merâfik tahsîl eylemektir. Ol merafikdendir seher vaktinde ekl ve şürb uyanikken. İmdi ol hod hayâttır. Pes seher vaktinde kalkıp [86b] taâm yemek hayâtta ziyadedir. Ve dahî iktisâb tâ'atte ziyadedir. Zîrâ ki oruç niyyetine taâm yemek ve su içmek tâ'atdır. Ve dahî orucunu tez sıya sünnetle amel etmek için. Ve eğer mâbeyne'l-işâ'eyni ihyâ' etmeye hâtırı varsa, ol suyla orucunu sıya veya hod birkaç tane üzüm yiye veyâhûd hurmâ yiye. Ve eğer nefsi yemeğe tekâzâ edecek olursa birkaç lokma taâm yiye. Tâ ki onun vakti sâfî ola. Ve illâ hemen su içe beyne'l-işâ'eyn ihyâ' etmenin sevâbı çoktur.

Ve dahi Rasûl aleyhisselâm buyurdu:

أَحَبُّ عِبَادِي إِلَيَّ أَعْجَلُهُمْ فِطْرَ⁵³⁷

Rasûl aleyhisselâm buyurur:

لَا يَزَالُ النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا عَجَّلُوا الْفِطْرَ⁵³⁸

⁵³⁶ Buhârî, “Savm”, 20; Müslim, “Sıyâm”, 45; Tirmizî, “Savm”, 17.

⁵³⁷ *Kullarım içinde bana en sevimli olanlar iftarda acele edenlerdir.* Tirmizî “Savm” 13; İbn Hanbel, II/277,477. Eserin diğer tercümelerinde bulunmakla birlikte Hacı Ahmed Bigavî anlamca yakın olan bu hadise tercümesinde yer vermemiştir. Kastamonu(KHK3327/164.); (KHK3149/184.) ve Kayseri nüshalarında da hadis yer almamaktadır. Bizim esas aldığımız Bursa nüshasında müstensihden başka biri tarafından kenar notu olarak eklenmiştir.

⁵³⁸ Buhârî, “Savm”, 13.

Ma'nisi budur kim: Nâs hayır içinde olmaktan zâ'il olmazlar. Mâdem ki orucu tez sıyalar, pes namâz kılmaktan oruç sımak sünnetdir. Niteki Rasûl aleyhisselâm, bir içim suyla veyâhûd suyla karışmış süt ile veyâhûd hurmâyla orucunu sırdı.

Ve haberde vârid olupdurur kim:

من الصيام حَظُّهُ مِنْ صِيَامِهِ الْجُوعُ وَالْعَطَشُ⁵³⁹

Ma'nisi budur kim: Oruç tutan kimselerden vardır ki, onun orucundan nasîbi hemân açlık ve susuzluktur.

Ba'zılar aydırlar:

“Ol şol kimsedir ki gündüz aç ola gece harâm nesneyle oruçun sıya.”

Ve bazıları aydırlar:

“Ol şol kimsedir ki gündüz helâl nesneden oruç tuta. Müslümânların etiyle orucunu sıya. Ya'nî onları mesâvî eyleye.”

Niteki Mücâhid aydır:

“İki nesne orucu ifsâd eyler. Birisi gaybet, birisi kizb. Ya'nî bunlar orucun sevâbını mahveylerler.”

Ve haberde vârid olupdurur ki:

İki avrat Rasûl zamânında oruç tuttular. Gece olunca begâyet aç ve susuz oldular. Yakîn oldu ki onlar açlıktan ve susuzluktan [87a] helâk olalar. Rasûl hazretine haber gönderdiler ki Rasûl aleyhisselâm onlara destûr vere, tâ ki onlar oruçlarını sıyalar. Rasûl aleyhisselâm onlara bir çanak gönderdi ayıttı: Onlar bu çanak içine yediklerini kussunlar. Birisi ol çanak içine uyuşmuş kan kustu. Ve birisi bir pâre tâze et kustu. Hattâ çanak dopdolu oldu. Halâyık onu aceblediler. Rasûl hazretine ondan haber verdiler. Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Onlar helâl nesneden oruç tuttular ve harâm nesneyle oruçlarını sıdılar*. Birisi mesâvî eyleyiciydi ve birisi nemmamlık eylerdi.

Ve dahî haberde vârid olupdurur kim:

إِنَّ الصَّوْمَ أَمَانَةٌ، فَلْيَحْفَظْ أَحَدُكُمْ أَمَانَتَهُ

Ma'nisi budur kim: Oruç emanettir. İmdi sizden bir göz emânetini onat, hıfz eylesin. Pes şol sûfî ki ma'lûma rucû' eylemez. Ve onun rızkı nereden geleceğini bilmez. Vakti ki ona rızık gelse onu edeble alır ol dâ'im murakabededir.

Ruveym aydır:

⁵³⁹ İbn Mâce, “Sıyâm”, 31.

“İssi günde Bağdâd sokaklarında seyr eylerdim. Susadım, bir kapıya vardım, ondan su diledim. Bir kız elinde bir yeni bardak dopdolu su bana sunuverdi. Elinden onu ben dahî alayım dedim, benim yüzüme nazar eyleyip ayıttı: Sûfî gündüz su içmek ne aceb nesne olur, dedi. Elindeki bardağı yere urdu. Ol bardak pâre pâre oldu. Ol kız döndü evlerine girdi gitti.”

Ruveym aydır:

“Ben ondan utandım. Lâcerem nezreyledim ki, ebedî gündüz taâmını yemeyem.”

İmdi şol cemâ‘at ki dâ‘im oruç tutmayı kerîh gördüler. Onun için kerîh gördüler ki, nefis vakti ki oruç tutmayı âdet edinse, iftâr etmeyi [87b] istikrâh eyler. Niteki dâ‘im yemeği âdet edinse, oruç tutmayı istikrâh ederdi. Pes onlar şol nesneyi yiyerek görürler ki nefis hiçbir nesneyi âdet tutmaya lâcerem ayıttılar: Birgün oruç tutmak ve birgün yemek yeğdir dediler. Zîrâ ki bu nefse zahmet gelir

Ve dahî fukarânın edeblerinden birisi dahî budur kim, vakti ki bir fakîr bir cemâ‘at içinde olsa, onlarınla yoldaş olsa, onlar destûr vermeyince oruç tutmaya ve eğer onların izniyle oruç tutsa onlara nesne feth olsa onu ol oruç tutan fakîr için gizlemek onlara lâzım olmaz. Zîrâ ki yiyenler ol nesneye muhtâclardır. Allâhu Teâlâ ol oruç tutana rızkını verir. Ammâ şol sûfiler ki, ribâtta mukîm olupdururlar. Ve onların ma‘lûmları dahî olsa onların hâline lâayk oruç tutmaktır. Oruç tutmayan cemâ‘ate muvâfakat etmek onlara lâzım olmaz. Şunun için ki onlara gündüz taâm gelir. Ammâ onlara gündüz taâm gelmese ba‘zılar aydırılar: Onlara muvâfakat etmek efdaldır. Ammâ min haysü’s-sünneti oruç tutmayana muvâfakat etmek, oruç tutup dururken onlarınla bile yemeğin vechi vardır. Ve oruç tutan oruç tutmaya muvâfakat etmenin dahî vechi vardır.

Niteki Ebû Saîd el-Hudrî aydır:

“Rasûl hazretine ve onun ashâbına taâm yarakladım. Ol taâm Rasûl önüne götürdüm. Ol kavimden birisi ayıttı: ‘Ben sâ‘imin’ Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

دعاكم أخوكم يتكلف لكم ثم تقول : إني صائم ، أفطر ثم اقض يوماً مكانه⁵⁴⁰

Ma‘nisi budur kim, kardeşiniz sizi da‘vet eyledi. Ve sizin için tekellûf ve zahmet çekti. Ondan sonra sen aydırısın ki, [88a] Ben sâ‘imin. İmdi sen orucunu iftâr eyle, onun yerine bir gün kazâ eyle.

Ve ammâ muvâfakat etmenin vechi oldur kim, Rasûl aleyhisselâm ashâbıyla bir gün taâm yediler. Bilâl ol gün sâ‘imdi Rasûl aleyhiselam ayıttı:

⁵⁴⁰ Ebû Dâvûd, “Savm”, 14;Tirmizî “Savm” 36.

نَأْكُلُ أَرْزَاقَنَا وَفَضْلُ رِزْقِ بِلَالٍ فِي الْجَنَّةِ⁵⁴¹

Ma'nisi budur kim, Rasûl aleyhisselâm ayıttı: Biz rızkımızı yeriz Bilâl'in rızkı cennettedir. Vakti ki bir fakîr cemâ'at içinde olsa, ol cemâ'at oruç tutmasalar. Ol fakîr sâ'im olsa ve bunu dahî bilse ki eğer ol iftâr etmeyecek olursa, onların içinde kimseler vardır ki ondan incinirler. Hüsn-i niyyetle iftâr eyleye, hükm-ü tab'ile ve dâ'ie-i nefisle iftâr etmeye ve eğer bu vechile niyyeti olmasa. Belki dâ'ie-i nefisle iftâr etmek dilese efdal budur kim savmını itmâm eyleye.

Ve dahî fakîrin edeblerinden ahseni oldur kim, vakti ki orucunu iftâr eylese ve taâm yese vakit olur ki, ol bâtınında tegayyürü bulur. Ve onun nefsi ibâdette vazîfelerini edâ etmekten süst olur. Lâcerem ol tegayyürü gidermeye muâlece eyler. Ve ol taâmı birkaç rek'at namâz kılmakla arıtır veyâhûd birkaç âyet Kur'ân okumakla veyâhûd zikretmekle ve istiğfâr etmekle onu arıtır. Niteki haberde vârid olupdurur ki:

أَذْنُبُوا أَطْعِمَكُمْ بِالذِّكْرِ⁵⁴²

Şeyh aydır: Savmın edeblerinin gereklişi mehmâemken savmını gizlemektir. Ve illâ meğerki ol ihlâsa yetişmiş ola. Ol vakit onun savmı gerek âşikâre olsun gerek gizli olsun, onun derdi olmaz. Vallâhu a'lemu

3.1.21. el-Bâbü's-sânî ve'l-erbaûne fî zikri't-taâmi

[88b] Ya'nî kırk ikinci bâb taâm zikrindedir. Ve dahî kangı taâm iyidir ve kangı taâm yaramazdır onun beyanındadır.

Kutbi devâ'iri'l-evliyâ ve senedi erbâbi'l-esfiyâ, eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn esbeğallâhu aleyhi şenâbîbi rıdvânihi aydır: Sûfî gökçek niyyetle ve maksadının sıhhatiyle ve kâmil ilmiyle ve latîf âdâbıyla şol makâma vâsıl olur ki; onun âdeti ibâdet olur. Ve dahî sûfî vaktini Allâhu Teâlâ hazretine bağışlamıştır. Ve dahî ol dirliğini Allâhu Teâlâ hazretine ibâdet etmek için diler. Niteki İbrâhim Peygâmbere aydır:

قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“Söyle Habibim: Namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm â lemlerin Rabbi Allah içindir.” (el-Enam 6/162).

Pes sûfî hâcet ve zarûret vaktinde umûr-i âdâta ikdâm eyler. Onun gökçek niyyetinin nûruyla ve dahî ibâdetin nuruyla, onun âdâtı kaplanıp cemî' âdât envârı ibâdet içinde

⁵⁴¹ İbn Mâce, “Sıyam”, 46.

⁵⁴² Yediklerinizi zikirle eritiniz. Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, I/74.

mustağrak olup, münevver olur. Lâcerem onun âdâtı ibâdete müteşâkil olur. Bundandır ki hadîsde vârid olupdurur ki:

نوم عالم عبادة ونفسه تسبيح⁵⁴³

Ma'nisi vallâhu a'lemu oldur kim: *Âlim kişinin uykusu ibâdetdir ve onun nefesi tesbîhdir.* Maa-hâza uyku hod aynı gaflettir. Evet, her nesne ki, onunla ibâdet etmeye kuvvet bulunur. Ol nesne dahî ibâdetdir.

İmdi taâm yemek dahî aslı gibidir ki, muhtâcdır ulûm-i kesîreye. Zîrâ ki ol müstemildir. Mesâlih-i dîniyyeyi ve mesâlih-i dünyâviyyeyi ve dahî onun eseri kalbe ve kâlebe yetişir. Ve dahî bedeninin kıvâmı taâm yemekle olur. Bi icrâ'i sünnetillâhi Teâlâ bizâlike kâleb kalbin merkebidir. Ve bu ikisiyle ma'mûr olur. Dünyâyla âhiret hadîsde vârid olupdurur ki **[89a]** cennetin yeri kîândır. Onun nebâtı tesbîh ve takdîsdir. Yalnız kâlebe cemî' hayvânâtın tabî'ati üzerinedir ki, onunla hâsıl olur imâret-i dünyâ. Ve rûhla kalb melâ'ike tabî'ati üzerinedir ki, onlarınla hâsıl olur imâret-i âhiret. Kâleble kalb ictimâ' ile ve dahî kalble rûh ictimâ' ile hâsıl olur dünyâyla âhiret imâreti. Ve Hakk Teâlâ latîf hikmetiyle ve kâmil kudretiyle Âdemi terkîb eyledi, ehassı havâssı cevâhir-i cismâniyyâttan ve dahî ehassı rûhâniyyâttan. Pes Âdem'de yerin ve göğün hülâsasını cem' eyledi. Ve âlem-i şehâdette neki varsa nebâtâtıdan ve hayvânâtıdan Âdemin bedeninin kıvâmı için eyledi. Niteki buyurdu ki:

خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً

"O, yeryüzündeki her şeyi sizin için yarattı." (el-Bakara 2/29).

Pes tabâyîi tekvîn eyledi kim, ol harâret ve bürûdet ve rutûbet ve yübûsettir. Onların vasıtasıyla nebâtı tekvîn eyleyip halk eyledi. Ve nebâtı hayvânâtın kıvâmı eyledi. Ve hayvânâtı Âdemoğlanlarına müsahhar eyledi. Tâ ki onlarınla maâşlarını tahsîl eyleyip bedenleri helâk olmaya.

İmdi taâm evvel mî'deye yetişir. Mî'dedir hod dört tabî'at. Ya'nî harâret ve bürûdet ve rutûbet ve yübûset. Taâmda dahî bu dört tabî'at vardır. Lâcerem Hakk Teâlâ vakti ki bedeninin mizâcını mu'tedil etmek dilese, mî'de tabâyîinde her tab' taâmın tabâyîinin zıttın alır. Pes harâret bürûdet olur. Ve rutûbet ve yübûset olur. Lâcerem mizâc i'tidâl bulup i'vicâden emîn olur. Vakti ki Hakk Teâlâ kâlebi ifnâ etmek dilese ve bedeni harâb etmek istese her tabî'ate me'kûlden cinsin alır. Lâcerem tabâyî' haddi i'tidâlden çıkar. Ve mizâc dahî ızdırâb eyler. **[89b]** Ve beden dahî hasta olup sakîm olur.

⁵⁴³ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II/325.

ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

“Bu güçlü ve Âlîm olan Allah’ın kanunudur.” (el-Yâsin 36/38).

Vehb b. Münebbih aydır: Tevrât’ta Âdemin sıfatı şöyledir ki, Hakk Teâlâ buyurur:

إني حين خلقت آدم ركبت جسده من أربعة أشياء من رطب ويابس وسخن وبارد، وذلك لأني خلقت من تراب وماء ثم جعلت فيه نفسًا وروحًا، فبيوسة كل جسد من قبل التراب، ورطوبته من قبل الماء، وحرارته من قبل النفس، وبرودته من قبل الروح، ثم خلقت الجسد بعد هذا الخلق الأول أربعة أنواع الخلق الآخر وهي ملاك الجسد بإذني وقوامه، لا يقوم الجسد إلا بهن ولا تقوم واحدة إلا بهن، المرة الصفراء والمرة السوداء والدم والبلغم، ثم أسكنت بعض هذه الخلق في بعض فجعلت مسكن اليبوسة في المرة السوداء ومسكن الرطوبة في الدم ومسكن البرودة في البلغم ومسكن الحرارة في المرة الصفراء، فأیما جسد اعتدلت فيه هذه الفطر الأربع فكانت كل واحدة منهن ربعًا لا يزيد ولا ينقص كملت صحته واعتدل بنيانه، وإن زادت واحدة منهن غلبتهن وقهرنهن ومالت بهن ودخل على أخواتها السقم من ناحيتهن بقدر ما زادت، وإذا كانت ناقصة تقل عنهن ملن بها وعلونها وأدخل عليها السقم من نواحيهن لقلتها عنهن حتى تضعف عن طاقتهم وتعجز عن مقاومتهم

Ma’nisi vallâhu a’lemu budur kim: Hakk sübhânehü ve Teâlâ aydır: Âdemi ben halk eyledim ve onun bedenini dört nesneden terkîb eyledim. Biri yaş ve biri kuru ve biri bârid ve biri ıssıdır. Zîrâ ki ben Âdemin cesedini topraktan halk eyledim. Ol yâbisdir. Onun rutûbeti sudandır. Ve onun harâreti nefsi kâbelindendir. Ve onun bürûdeti rûh kâbelindendir. Ve dahî onun cesedinde dört türlü nesne yarattım ki, onlar cismin aslıdır. Zîrâ ki cismin kıvâmı onlarınladır. Pes cesed kâ’im [90a] olmaz, illâ onlarınla kâ’im olur. Ve dahî onlar birbiriyle kâ’im olurlar. Onların birisi merre-i sevdâdır ve birisi merre-i safrâdır ve birisi kandır ve birisi dahî balgamdır. Ondan sonra bunların ba’zısını ba’zısında sâkin eyledim, yübûseti sevdâda kodum. Ve rutûbetin meskenini safrâ eyledim. Ve harâretin meskenini kan eyledim ve bürûdetin meskenini balgam eyledim. İmdi her kangı cisimde bürûdet nesne ki, ben onları bedenın asılları eyledim. Mu’tedil olsalar onun sıhhati mu’tedil olup, ol beden sahih olur. Ve her kangı bedende ki bunlardan birisi gâlib olsa, ol geri kalanını dahî münhezim eyler. Ol bedene onun tarafından hastalık girer. Hattâ tâkatlerinden zaîf olup miktârlarından âciz olurlar.

İmdi şöyle bilgil ki taâm öyle gerektir kim, helâl ola. Pes her nesne ki şer‘ onu zemmeylememiş ola. Ol nesne helâldir ruhsaten ve rahmeten minallâhi li-ibâdi. Ve eğer şer‘in ruhsatı olmasa, iş büyük olurdu. Helâl bulmak zahmetli olurdu.

Ve dahî sûfilerin edeblerindendir ni‘mette mun‘im pâdişâhı müşâhede eylemek. Pes evvelâ taâm yemeden ellerin yurlar. Niteki Rasûl aleyhisselâm aydır:

الْوُضُوءُ قَبْلَ الطَّعَامِ يَنْفِي الْفَقْرَ⁵⁴⁴

Ma'nisi budur kim: *Taâm yemeden el yumak fakîrlîği giderir.*

İmdi taâmdan ön el yumak fakîrlîği giderdiğine sebep oldur kim, taâmdan ön el yumak ni'mete edeble istikbâl etmektir. İmdi böyle etmek ni'metin şükründendir. Ve şükür hod ni'metin ziyâde olmasına sebebedir zâhiren. Niteki buyurur:

... لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ

"Eğer şükrederseniz nimetimi artırırım." (el-İbrahim 14/7). Lâcerem taâmdan ön [90b] el yumak müstehab oldu ve dahî ol ni'met müzhibe oldu fakri. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurdu: Kim ki evinin hayrı çok olmasını sevse, ol taâm hâzır olucak elini yusun. Ondan sonra bismillâh diye. Zîrâ ki taâm yemek dâddır ve zehrdir. Zîrâ ki nefsin hevâsına uymaktır ve zikrullâh onun devâsı ve tirkîyâkîdir.

Âişe anamız radiyallâhu anhâ aydır:

Rasûl aleyhisselâm altı kişiyle taâm yedi. Nâgâh bir A'râbî geldi. Ol taâmı iki lokma eyleyip yedi. Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

لو كَانَ قَالَ بِسْمِ اللَّهِ لَكِفَاكُمُ فَإِذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ طَعَامًا فَلْيَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ فَإِنْ نَسِيَ أَنْ يَقُولَ بِسْمِ اللَّهِ فِي أَوَّلِهِ فَلْيَقُلْ بِسْمِ

اللَّهِ فِي أَوَّلِهِ وَآخِرِهِ⁵⁴⁵

Ma'nisi budur kim, Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Eğer bu A'râbî bismillâh deyip bu taâma sunsaydı, bu taâm size yeteydi. İmdi vakti ki sizden biriniz taâm yemeğe kasd eylese bismillâh desin. Dahî ol taâma sunsun. Ve eğer evvel lokmada bismillâh demeyi unutsa ayıtsın; bismillâhi evvelühü ve âhiruhü.*

Ve dahî müstehabdır ki evvel lokmada bismillah diye, ikinci lokmada bismillâhirrahmân diye, üçüncü lokmada bismillâhirrahmânirrahîm diye. Ve dahî suyu içmeye başlayacak dahî böyle diye. Evet, onu içerken üç kerre soluğun ala. Evvel nefesde elhamdülillâh diye, ikinci nefesinde elhamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn diye, üçüncü nefesde elhamdülillâhi rabbi'l-âlemîn errahmânirrahîm diye.

Kaşîfü'l-estâr an vecîhî'l-esrâr eş-şeyh şihâbü'l-milleti ve'd-dîn revvehallahu rûhahu bi revâyihî nesâ'imî kudsihi aydır: Niteki mî'denin tabâyîi [91a] vardır ki, ol tedbîr olunur. Taâmın tıbâ'ının muvâfakatiyle kalbin dahî mizâcî ve tıbâ'ı vardır ki, erbâb-ı tefekkud ve erbâb-ı riâyet ve erbâb-ı yakza. Kalbin mizâcın inhirâfını lokma yemekten bilirler ki, onun eseri lokmadan gâh harâreti tayş hâsıl olur. Ve dahî fuzûl nesneler taleb etmek hâsıl

⁵⁴⁴ İbn Mâce, "Et'ime", 5.

⁵⁴⁵ Tirmizî, "Et'ime", 47.

olur. Ve gâh olur ki lokma yemekten gönülde vazîfeleri edâ etmeye kâhillik bürûdeti hâdis olur. Ve gâh olur ki lokma yemekten ibâdetlerde sehv-ü gaflet ve rutûbeti hâdis olur. Ve gâh olur ki dünyâ huzûz için gâm-ü hüzn yübûseti hâdis olur.

İmdi bunlar avârizlerdir ki, lokmadan gönle ârız olurlar. Erbâb-ı kulûb bunları bilirler. Ve dahî gönül vakti ki bunlarınla mütegayyir olsa ondan bilirler ki, gönlün mizâcî i'tidâlden mütegayyir olupdurur. İmdi bu inhirâfdan gönül hasta olup olur. Niteki beden olduğunleyin. Ve Hakk Teâlâ'nın ismi devâ'i nâfi'dir, mücerreb ol gönül hastalıklarını giderip şifâlar getirir.

Hikâyet olundu ki Şeyh Muhammed el-Gazzâlî ravvehallâhu rûhaha Tûs'a varıcak, Tûs'un bir köyünde ona bir sâlih kişi vardır dediler. Muhammed Gazzâlî ol sâlih kişiyi görmeye ol köye vardı. Ol kişiyi gördü ki bir sahrâda buğday eker. Ol sâlih kişi Şeyh Muhammed Gazzâlî'yi görücek elinden çiftini kodu, Şeyh Muhammed Gazzâlî katına vardı. Ashâbından birisi ayıttı: Ey şeyh ol buğdayı ben ekeyin sen şeyh Muhammed Gazzâlî'yle sohbet eyle ol sâlih kişi ona destûr vermedi. Şeyh Gazzâlî ayıttı: "Niçin ona destûr vermezsin?" Ol sâlih kişi ayıttı: "Zîrâ ki ben ol buğdayı hâzır gönülle ve zâkir [91b] dille ekerin ümîdim vardır ki, kim ki ondan yese onun berekâtı ona yetişe. İmdi ben dilemezem ki ol kişi onu gâfil gönülle ve gayri zâkir dille eke.

Ve ba'zı fukarâ taâm yemek dilese, Kur'ândan bir sûre okurdu. Tâ ki eczâ'i taâm envârı zikirle münevver ola. Tâ ki taâm gönle mekrûh nesneler getirip gönlün mizâcî mütegayyir olmaya.

Mürşid-i ehli't-tarîkati ve erbâbi'l hakîkati şeyh şihâbü'l milleti ve'd-dîn es-Sühreverdî nevverallâhu nefsehu ve attara ramsehu aydır: Bizim şeyhimiz Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî rahimehullâhu aydır: "Ben taâm yerim, evet benim taâm yediğim namâzdır." İmdi şeyh taâm yediği vakitte huzûr-u kalbe işâret eyledi.

Taâm yiyecek zikirdendir ki, fikr eyle ki Hakk Teâlâ ona taâm yemeye ve yemek çiğnemeye dişler halk eyleyi verdi. Ve ol dişlerin ba'zısı taâmı uvatır ve ba'zısı keser ve ba'zısı öğütür. Ve dahî ağızda tatlı su halk eyleyi verdi, tâ ki taâmın lezzeti mütegayyir olmaya. Niteki gözyaşını tuzlu eyledi, tâ ki gözdeki yağ fâsid olmasın diye. Ve dahî Hakk Teâlâ dilin yanlarından tatlı sular çıkardı, tâ ki ol sular taâm çiğnemeye ve onu yutmaya yardım eyleyeler. Ve dahî Hakk Teâlâ kuvvet-i hâzimeyi musallat eyledi, taâm üzerineki ol taâm tafsîl eyler. Ve mütecezzî eyleyip onun mededi ciğere yetişe. İmdi ciğer od gibidir ve mi'de çömlek gibidir. Ciğerin fesâdı mikdârı kuvvet-i hâzime zaîf olur. Pes taâm dahî

fâsîd olur. Lâcerem taâm mütecezzî olup her uzva ondan nâsib yitişmez. İmdi cemî‘ a‘zânın te’sîri ciğerdendir. Ve dahî dalakdandır. Bunun şerhi tûl-u dirâzıdır. Kim ki garâ’ibe ve acâ’ibe muttali‘ [92a] olayın derse *Teşrîh-i a‘zâ* kitâbına mütâlaa eylesin. Tâ ki Hakk Teâlâ’nın kudretinden acâ’iplere ve garâ’iblere muttali‘ ola.

Ve dahî şöyle bilgil ki taâmın dâsini ki, ol kalbin mizâcını tağyîr eyler; onu gideren nesnelerdendir taâmın evvelinde işbu duâyı okumak:

للهم صل على محمد وعلى آل محمد وارزقنا مما نحب واجعله عوناً لنا على ما نحب وما زويت عنا مما نحب أجعله
فرجاً لنا فيما نحب⁵⁴⁶

Vallâhu a‘lemu bi-hakîkati’l-hâli

3.1.22. el-Bâbü’s-sâlisü ve’l-erbaûne fî edebi’l-ekeli

Ya’nî kırk üçüncü bâb, taâm yemenin edebini beyân eder.

İmdi taâm yemenin edebindendir ki, ol taâmı tuzla başlayıp tuzla hatm eylemek. Niteki Rasûl aleyhisselâm İmâm Ali’ye ayıttı:

يا علي وإذا أكلت فابدأ بالملح، واختتم بالملح؛ فإنَّ الملح شفاء سبعين داءً، أولُّها الجنون، والجذام، والبرص،
ووجع الأضراس

Ma’nisi budur kim Rasûl aleyhisselâm Ali’ye ayıttı:

Yâ Ali taâm yiyecek evvel tuzla başla, tamâm edicek tuzla tamâm eyle. Zîrâ ki tuz yetmiş rence şifâdır. Ol renclerdendir cünûn ve cüzâm ve beras ve karınağrısı ve dişler ağrısı.

Ve Âişe anamız radiyallâhu anha ayıttı:

Rasûl hazretinin sol ayağının başparmağını nesne soktu. Bana ayıttı: *Şol hamîr içinde olan ak nesneyi getirin.* Biz dahî tuz getirdik. Ol tuzu mübârek ayasına kodu, dahî üç kerre yaladı. Onun bakiyesini ol ağrıyan parmağına kodu, onun ağrısı gitti.

Ve dahî taâmında müstehab budur kim taâm üzerine cem‘ olup bir yerde yiyeler.

Ribâtlarda sûfîlerin [92b] sünneti dahî budur. Ve Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

أحبُّ الطعام إلى الله تعالى ما كثُرَتْ عليه الأيدي

Ma’nisi budur kim, *Allâhu Teâlâ* hazretine taâmın sevgilisinden şol taâmıdır ki onun üzerinde çok eller ola.

Ve dahî Rasûl hazretine ayıttılar: “Yâ Rasûlallâh biz taâmı yeriz, doymayız.” Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

⁵⁴⁶ Allah’ım Muhammed’e ve onun ehline salât u selâm eyle. Bizi sevdiğin nimetlerle rızıklandır, onları bize sevdiğin işlerde yardımcı kıl. Sevdiklerimizden bize vermediğin şeyleri hakkımızda sevdiğin şeylerde bir fırsat ve vesile yap!

فلعلكم تَفْتَرُونَ ؟ قالوا : نعم ! قال : فاجتمعوا على طعامكم، واذكروا اسمَ الله عليه، يُبَارِكْ لَكُمْ فِيهِ⁵⁴⁷

Ma'nisi budur kim: *Vakt ola ki siz taâmınızı ayrı ayrı olup yersiz ola. İmdi taâm yemeğe yerde cem' olup, Allâhu Teâlâ hazretinin ismi zikredip yen. Tâ ki onun berekâtını bulasız. Ve dahî sûfîlerin âdetlerindendir, taâm sofraya koyup yemek. Belki ol sünnetdir dahî. Niteki Enes b. Mâlik aydır:*

“Rasûl aleyhisselam taâmı üsküreye koyup yemezdi. Ve dahî siniye koyup yemezdi. Belki sofraya koyup yerdi.”

Ve bu dahî taâm yerken edebdir ki, taâm yiyen kimse lokmaları küçük eyleyip yiye ve onat çiğneye. Taâm yerken önüne nazar eyleye. Ve taâm yiyenlerin yüzlerine nazar etmeye. Ve tahiyyata oturur gibi otura. Ve dahî taâm yerken hiç nesneye söynenmeye. Belki tevâzu' ile otura. Zîrâ ki Rasûl aleyhisselâm kişi bir nesneye söynenip dururken taâm yemeği nehyeyledi. Ve bir gün Rasûl hazretine bir koyun armağan getirdiler. Rasûl aleyhisselâm iki dizi üzerine çöküp, ol koyundan yedi. Bir A'râbî ayıttı: “Yâ Rasûlallâh bu vechile oturmak nedir?” Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

إِنَّ اللَّهَ جَعَلَنِي عَبْدًا وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا غَنِيًّا⁵⁴⁸

Ya'nî: *Hakk Teâlâ beni kul yarattı. Beni cebbâri anîd eylemedi.*

Ve bu dahî edebdir ki taâma sunmaya, hattâ [93a] ol kavmin ulusu ol taâma sunmayınca. Niteki Huzeyfe aydır:

“Biz Rasûl hazretiyle taâm yemeye bir yerde hâzır olsavuz, Rasûl aleyhisselâm ol taâma sunmayınca biz ol taâmdan yemezdik.”

Ve bu dahî edebdir ki sağ eliyle yiye. Niteki Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

لِيَأْكُلَ أَحَدُكُمْ بِيَمِينِهِ، وَلِيَشْرَبَ بِيَمِينِهِ، وَلِيَأْخُذَ بِيَمِينِهِ، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَأْكُلُ بِشِمَالِهِ، وَيَشْرَبُ

بِشِمَالِهِ، وَيُعْطِي بِشِمَالِهِ، وَيَأْخُذُ بِشِمَالِهِ⁵⁴⁹

Ma'nisi budur kim: *Sizden biriniz sağ eliyle taâm yesin. Ve dahî sağ eliyle su içsin. Ve dahî bir nesne alıncak sağ eliyle alsın. Ve bir nesne verincek sağ eliyle versin. Zîrâ ki şeytân sol eliyle yer ve sol eliyle içer ve sol eliyle alır ve sol eliyle verir.*

Şeyh Kelâbâzî aydır:

“Şeytân cismdir câ'izdir kim onun sağ eli ola. Evet, sağ eliyle yemez ve sağ eliyle almaz ve sağ eliyle vermez. Zîrâ ki ol ma'kûsdur ve maktûbü'l hılkadır. Pes beni Nebî aleyhisselâm nehyeyledi, onun fi'li gibi fi'lden.”

⁵⁴⁷ Ebû Dâvûd, “Et'ime”, 15.

⁵⁴⁸ Ebû Dâvûd, “Et'ime”, 17.

⁵⁴⁹ İbn Mâce, “Et'ime”, 7.

Evet, *Mesâbih Şerhi* münhelde aydır: “Rasûl hazretinin şeytân sol eliyle yer ve sol eliyle içer dediği demek olur ki; vakti bir kişi sol eliyle yese ve sol eliyle içse, ol şeytânın dostu olur. İmdi şeytân Âdemoğlanlarından dostlarını sol eliyle yiyip ve sol eliyle içmeye kandırır. İmdi Hakk Teâlâ hazretinin ni‘metinin hakkını ve dahî onun şükrünü yerine getirmek oldur ki, ol ni‘mete ikrâm oluna. İmdi ona ikrâm olunmaktadır, onu sağ eliyle yemek.” Vallâhu a‘lemu bi hakîkati kelâmı Rasûlihi aleyhisselâm.

Ve eğer yediği taâm hurmâ [93b] olacak olursa veyâhûd bir çekirdekli nesne olacak olursa, onun çekirdeklerini tabak içinde cem‘ eylemeye. Ve dahî avucu içinde cem‘ eylemeye. Belki onun çekirdeğin ağzından eli arkasına koya, dahî yabana ata.

Ve bu dahî edepdir ki, taâmın ortasından yemeye. Niteki Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

إِذَا وَضِعَ الطَّعَامُ، فَخُذُوا مِنْ حَافَتِهِ، وَذَرُوا وَسْطَهُ، فَإِنَّ الْبَرَكَهَ، تَنْزِلُ فِي وَسْطِهِ⁵⁵⁰

Ma’nisi budur kim: *Vakti ki taâm konsa onun dört yanından alın, ortasını terk edin. Zîrâ ki bereket taâmın ortasına iner.*

Ve bu dahî edepdendir taâma ayıb bulmamak. Niteki Ebû Hureyre radiyallâhu anhü aydır: “Rasûl aleyhisselâm hîçbir taâma bu ayıplıdır demezdi. Belki hâtırı dilerse yerdî ve hâtırı dilemezse yemezdi.”

Ve bu dahî edepdir ki, vakti ki elinden lokma düşse onu alıp yiye. Niteki Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

إِذَا سَقَطَتْ لُقْمَةٌ أَحَدِكُمْ، فَلْيُمِطْ مَا كَانَ بِهَا مِنْ أَدَى، ثُمَّ لِيَأْكُلْهَا، وَلَا يَدَعْهَا لِلشَّيْطَانِ⁵⁵¹

Ma’nisi budur kim: *Vakti ki sizden birinizin lokması düşse onun yaramaz nesnesini gidersin, dahî onu yesin ve onu şeytâna terk etmesin.*

Meşârik Şerhi’nde aydır: Onu komak şeytânın oldu. Zîrâ ki onda izâ‘ati ni‘metullâh vardır. Ve dahî onu istihkâr etmek vardır. Ve dahî gâlib budur ki ol lokmayı terk ettiği kibirden olur. İmdi bunlar hod menhîdir.

Ve bu dahî edepdir ki parmağını yalaya. Niteki Rasûl aleyhisselâm buyurdu:

إِذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ طَعَامًا فَلْيَلِغْ أَصَابِعَهُ، فَإِنَّهُ لَا يَدْرِي فِي أَيِّ طَعَامِهِ تَكُونُ الْبَرَكَهَ⁵⁵²

Ya’nî: *Vakti ki sizden biriniz taâm yese, parmaklarını sorsun ve onları yalasın. Zîrâ ki [94a] ol bilmez ki kangî taâmındadır bereket.*

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm emreyledi ki: *Taâm yiyen kimse çanağı etmek pâresiyle silip, ol pâreyi yiye.*

⁵⁵⁰ Tirmizî, “Et’ime”, 12; Ebû Dâvûd, “Et’ime”, 16.

⁵⁵¹ Müslim, “Eşribe”, 134, 136; Ebû Dâvûd, “Et’ime”, 49; Tirmizî, “Et’ime” 11.

⁵⁵² Müslim, “Eşribe”, 133; Buhârî, “Et’ime”, 52; Ebû Dâvûd, “Et’ime”, 49.

Ve dahî taâma urmaya. Niteki Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

النَّفَخُ فِي الطَّعَامِ يَذْهَبُ بِالْبَرَكَاتِ⁵⁵³

Ya'nî: *Taâma üfürmek, ol taâmın bereketini giderir.*

Ve dahî sofrada sirke ve tere olmak sünnettir. Niteki ayıtılındı ki: “Bir sofrada tere olsa, ol sofraya melâ’ike hâzır olurlar.” Ümmü Sa’d aydır:

“Rasûl aleyhisselâm Âişe katına vardı. Ben dahî Âişe katındaydım. Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Hîç gıdânız var mı ki ondan yiyeviz.* Âişe ayıttı: “Bizim katımızda etmek ve hurmâ ve sirke vardır.” Pes Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

نِعْمَ الْإِدَامُ الْخَلُّ ، اللَّهُمَّ بَارِكْ فِي الْخَلِّ ، فَإِنَّهُ كَانَ إِدَامَ الْأَنْبِيَاءِ قَبْلِي ، وَلَمْ يَفْتَقَرْ بَيْنَهُ فِيهِ خَلٌّ⁵⁵⁴

Ma'nisi budur kim: *Ne gökçek katık olur sirke! Ey Çalabım sirkeyi mübârek eyle. Zîrâ ki bizden ön gelen peygâmbirlerin katığıydı. Ve bir evde ki sirke olsa ol evden et eksik olmaya.*

Mesâbih Şerhi'nde aydır:

Rasûl aleyhisselâm sirkeyi medh ettiği me'kelde iktisâdı medh etmektir. Ve dahî halâyıkı melâzz-i et'imededen men' etmektir. Vallâhu a'lemu bi hakîkati kelâmi Rasûlihi Aleyhisselâm.

Ve dahî taâm yerken epsem olup yemeye, belki taâm yerken latîf kelâmlar söyleye.

Ve dahî etmeği ve eti bıçakla kesmeye. Kinya'da aydır: Eti bıçakla kesmek mehrûh değildir.

Ve dahî cemâ'at ellerin taâmdan çekmeyince, ol dahî elini çekmeye. Niteki Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

إِذَا وُضِعَتِ الْمَائِدَةُ فَلَا يَقُومُ رَجُلٌ حَتَّى تُرْفَعَ الْمَائِدَةُ، وَلَا يَرْفَعُ يَدَهُ وَإِنْ شَبِعَ حَتَّى يَفْرُغَ الْقَوْمُ وَلْيَعْذِرْ؛ فَإِنَّ

الرَّجُلَ يُخْجَلُ جَلِيسُهُ فَيَقْبِضُ يَدَهُ وَعَسَى أَنْ يَكُونَ لَهُ فِي الطَّعَامِ حَاجَةٌ⁵⁵⁵

[94b] Ma'nisi budur kim: *Vakti ki sofra konsa, cemâ'at taâm yemeye meşgûl olsalar, sofra oradan götürülmeyince kimse sofra üzerinden kalkmasın. Ve dahî elini sofradan kaldırmassın, hattâ ol cemâ'at yemekten fâriğ olunca. Eğerçi ki onun karnı doymuş dahî olacak olursa. Belki teallül eylesin ve yerlensin. Zîrâ ki ol taâmdan elini kesincek, onunla bile oturan hacîl olup elini taâmdan keser ol taâmda onun dahî hâceti varken.*

Ve dahî vakti ki etmek hâzır olsa, gayrı taâma dahî muntazır olmayalar. Zîrâ ki Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

⁵⁵³ Buharî, “Vudû”,18, “Eşribe”, 35,36; Müslim, “Tahâret”, 41.

⁵⁵⁴ Ebû Dâvûd, “Et'ime”, 39; Nesaî, “Eymân”, 21.

⁵⁵⁵ İbn Mâce, “Et'ime”,21.

أَكْرِمُوا الْخَبِزَ، فَإِنَّ اللَّهَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَخَّرَ لَهُ بَرَكَاتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْحَدِيدَ وَالْبَقَرَ وَابْنَ آدَمَ⁵⁵⁶

Ma'nisi budur kim: *Etmeğe ikrâm eylen. Zîrâ ki Hakk Teâlâ size berekât-ı semâvâtı ve berekât-ı arazînî müsahhar eyledi. Ve dahî demirleri ve sığırları ve Âdemoğlanlarını müsahhar eyledi.*

Ve dahî ahsen-i âdâbdandır kişi gâyet aç olduğundan sonra taâm yemek. Ve dahî doymadan elini taâmdan kesmek. Niteki Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

مَا مَلَأَ آدَمِيَّ وَعَاءَ شَرًّا مِنْ بَطْنٍ⁵⁵⁷

Ya'nî: *Âdemî, karnından gayrı şerli kab doldurmadı.*

Ve dahî sûfilerin âdetlerindendir, taâm yerken hizmetkâra ol taâmdan birkaç lokma vermek. Eğer hizmetkârı bile oturup yemezse. Niteki Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

إِذَا أَتَى أَحَدَكُمْ خَادِمُهُ بِطَعَامِهِ، فَإِنْ لَمْ يُجْلِسْهُ مَعَهُ، فَلْيُنَاوِلْهُ لُقْمَةً أَوْ لُقْمَتَيْنِ أَوْ أَكْلَةً أَوْ أَكْلَتَيْنِ⁵⁵⁸

Ya'nî: *Vakti ki sizin birinize hâdimi taâm getirse [95a] ve eğer onu kendiyle bile otur demezse, ona ol taâmdan bir lokma veyâhûd iki lokma versin.*

Vakti ki yemekten fâriğ olsa, Allâhu Teâlâ hazretine hamd eyleye. Niteki Rasûl aleyhisselâm aydırdı:

الْحَمْدُ لِلَّهِ أَطْعَمَنَا وَسَقَانَا وَجَعَلَنَا مُسْلِمِينَ⁵⁵⁹

Ve dahî Rasûl aleyhisselâm buyurdu:

مَنْ أَكَلَ طَعَامًا فَقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَطْعَمَنِي هَذَا الطَّعَامَ وَرَزَقَنِيهِ مِنْ غَيْرِ حَوْلٍ مِنِّي وَلَا قُوَّةَ، غُفِرَ لَهُ مَا

تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ⁵⁶⁰

Ya'nî kim ki taâm yese, dahî

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَطْعَمَنَا وَرَزَقَنَا مِنْ غَيْرِ حَوْلٍ مِنِّي وَلَا قُوَّةَ

dese, onun geçmiş sagâ'ir günâhı yarlıganır.

Ve dahî taâmdan sonra dişleri aralarını hilâllemek müstehabdır. Niteki Rasûl aleyhiselam buyurdu:

تَخَلَّلُوا، فَإِنَّهُ نَظَافَةٌ، وَالنَّظَافَةُ تَدْعُو إِلَى الْإِيمَانِ، وَالْإِيمَانُ مَعَ صَاحِبِهِ فِي الْجَنَّةِ

Ya'nî Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Dişlerinizi taâmdan sonra hilâllen. Zîrâ ki dişî hilâllemek arılıktır. Arılık hod îmâna kışırır. Îmân hod sâhibiyle cennette bilebilir.*

⁵⁵⁶ *Keşfü'l-Hafâ, I/170.*

⁵⁵⁷ Tirmizî, "Zühd", 47.

⁵⁵⁸ Tirmizî, "De'avât", 75, Ebû Dâvûd, "Et'ime", 53.

⁵⁵⁹ *Bizi yediren, içiren ve mü'min kılan Allah'a hamdolsun.* Tirmizî, "De'avât", 55; Ebû Dâvûd, "Et'ime", 52.

⁵⁶⁰ Ebû Dâvûd, "Libas", 1, "Edeb", 98; Tirmizî, "De'avât", 55.

Ve dahî taâmdan sonra elini yumak sünnetdir. Ve dahî bir tas içinde ol taâm yiyen kavim ellerini yumak sünnetdir. Niteki Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

أَرْخُوا إِلْحَى ، خَالِفُوا الْمَجُوسَ

Ma'nisi budur kim: *Ellerinizi yuyup tasları suyla doldurun. Mecûsîlere muhâlefet edin.* Kinyâ'da aydır: Bir el yumak, iki eli yumak sünneti yerine durmaz. Ve dahî iki el parmakların yumak, iki el yumak sünneti yerine durmaz. Belki iki eli bileklerine değin yumak gerek.

Ve eli yaşıyla gözünü silmek müstehabdır. Niteki Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

إِذَا تَوَضَّأْتُمْ فَأَشْرِبُوا أَعْيُنَكُمْ الْمَاءَ وَلَا تَنْفُضُوا أَيْدِيَكُمْ

[95b] Ya'nî Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Vakti ki âbdest alsanız ve elinizi yusanız, gözlerinize su içirin. Ya'nî gözünüze eliniz suyundan sürün. Elinizi silinmen.*

Ve dahî taâm yemekde tasannu' etmekten sakına. Belki cemâ'atle taâm yiyince, yalnız oluncak yediğinle yiyen. Zîrâ ki riya her nesnede kişiye girer. Ba'zı ulemânın katında bir âbid mehd ettiler. Ol âlim ona senâ eylemedi, ona ayıttılar: "Ol âbidte yaramaz nesne mi gördünüz?" Ol ayıttı: "Neam, bir gün ol taâm yerken tasannu' eyledi." Kim ki taâm yerken tasannu' eylese ol her amelde dahî tasannu' eyler.

Ve eğer taâm helâl olacak olursa ayıta:

الحمد لله الذي يَنْعَمُ بِهِ تَمَّ الصَّالِحَاتِ تَنْتَزِلُ الْبَرَكَاتُ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ اللَّهُمَّ اطْعِمْنَا

طَيِّبًا وَاسْتَعْمِلْنَا صَالِحًا⁵⁶¹

Ve eğer taâm şüpheli olacak olursa ayıta:

الحمد لله على كل حال اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَجَعَلْنَا عَوْنًا مَعْصِيَتَكَ⁵⁶²

Evet, şüpheli taâm yediğinden ötürü çok melûl ola. Zîrâ ki ağlaya ağlaya taâm yiyen, güle güle taâm yiyen gibi değildir.

Taâmdan sonra *لَا إِلَافَ قُرَيْشٍ* sûre-i okuya.

Ve bir kavim taâm yerken onların üzerlerine girmekten sakına. Niteki hadîsde vârid olupdurur ki:

مَنْ مَشَى إِلَى طَعَامٍ لَمْ يَدْعِ إِلَيْهِ مَشَى فَاسِقًا وَأَكَلَ حَرَامًا

Ma'nisi budur ki: *Kim ki okunmadan taâma varsa, ol fâsık olup yürür ve dahî yediği harâm olur.*

⁵⁶¹ İyi işleri nimetleriyle tamamlayan, bereketi yeryüzüne nimetleriyle indiren Allah'a hamdolsun. Allah'ım! Muhammed'e, onun ehl-i beytine salât ü selâm olsun. Allah'ım! Bize tertemiz şeyler yedir, bizi iyi işlere istihdam et.

⁵⁶² Her hâl ve durumda Allah'a hamdolsun. Muhammed' salât ü selâm olsun. Bu yediğimizi sana isyâna yardımcı bir güç kılma.

Eğer sâhib-i taâm ona yemeğe destûr vermeyecek olursa ve eğer bilse ki ol kavim onun vardığından ferah olurlar, onlara taâm yerken varmak [96a] kayırmaz.

Ve dahî müstehabdır kişi konuğunu dâr-ı kapısına değin gönderi çıkamak.

Ve bu dahî müstehabdır ki konuk sâhib-i dâr destûr vermeyince çıkıp gitmeye.

Ve konukluk eden kimse tekellüfden ictinâb eyleye. İllâ meğerki onun niyyeti bu ola ki, çok taâm infâk eyleye, ziyâde sevâb hâsıl olsun diye. Evet, utanıp tekellüf çekmeye.

Ve dahî vakti ki bir kişi bir kavim katında taâm yese, taâmdan fâriğ olacak ayıta:

أَفْطَرَ عِنْدَكُمْ الصَّائِمُونَ أَكَلَ طَعَامَكُمْ الْأَبْرَارُ وَصَلَّتْ عَلَيْكُمْ الْمَلَائِكَةُ⁵⁶³

Ya'nî ayıta: *Sâ'imler sizin katınızda iftâr etsinler ve sizin taâmınızı iyiler yesin. Ve sizin üzerinize melâ'ike salavât versin.*

Ve bu dahî edepdendir ki gelen taâmı horlamaya. Zîrâ ki ashâb-ı Rasûl aleyhisselâm aydırlardı: *Bilmeziz bu iki nesneden kangısının günâhı a'zamdır. Birisi gelen taâmı horlamaktır ve birisi kendi katında olanı horlayıp hâzır olana çıkarmamaktır.*

Ve dahî fahrlanmak için olan taâmı yemek mekrûhdur. Ve dahî tekellüflerle olan konukluk taâmını yemek ve düğün taâmını yemek ve ulular üzerine olan taâmı yemek mekrûhdur. Ve sağı sağıcılar için olan taâmı yemeyeler. Ve ehli azâya için olan taâmı yemek kayırmaz. Ve dahî ona benzer nesneler için olan taâmı yemek kayırmaz. Ve eğer bir kişi bilse ki münbasit olup bir âhiret karındaşının nesnesine tasarruf edecek, ol şâd olur. Onun destûrunsuz onun taâmından yemek kayırmaz. Niteki Hakk Teâlâ buyurur:

أَوْ صَدِّيقُكُمْ

“Samimi dostlarınız müstesna” (en-Nur 24/61).

Bir kavim Süfyân es-Sevrî'nin evine vardılar. Evinde bulmadılar, onun kapısını açtılar. Ve onun sofrasını indirdiler ve taâmını yediler. Bir müddet sonra [96b] Süfyân evine girdi. onları görüp şâd oldu, onlara ayıttı: “Benimle muâmele ettiniz. Ahlâk-ı selefle bârekallâhu fî kûm.

Ve dahî bir kişi taâm yemeğe kığırsalar ona icâbet etmek sünnettir. Husûsâ ki düğüne kığırılar. Zîrâ ki ba'zılar ayıttılar:

Bir kişi düğüne kığırsalar, ona varmak ona vâcib olur. Zîrâ ki Rasûl aleyhisselâm ayıttı:

مَنْ إِذَا دُعِيَ إِلَى الْوَلِيْمَةِ وَمَنْ لَمْ يُجِبْ فَقَدْ عَصَى اللَّهَ وَرَسُولَهُ

Ya'nî: *Kim ki düğüne da'vet olunsa, ol ona varmasa ol Allâhu Teâlâ hazretine ve onun Rasûlüne âsî olur.*

⁵⁶³ Ebû Dâvûd, “Et'ime”, 54.

Ve ba‘zılar aydırlar:

“Düğüne varmak da‘vet olunana şol vakit vâcib olur ki, onun özrü olmaya. Ammâ şol kimse ki ma‘zûr olsa veyâhûd düğün olacak yer ırak olsa, ona varmak kayırmaz. Ve ba‘zılar aydırlar: “Düğüne varmak müstehabdır.” Zîrâ ki Rasûl aleyhisselâm buyurdu:

بَشِّرِ الطَّعَامُ طَعَامُ الْوَلِيْمَةِ، يُدْعَى إِلَيْهِ الْأَغْنِيَاءُ وَيُتْرَكُ الْمَسَاكِينُ

Ma‘nisi budur, Rasûl aleyhisselâm ayıttı: *Ne yaramaz taâm olur düğün taâmı. Zîrâ ki ona eğniyâyı kıştırıp, fukarâyı terk ederler.*

Firişteh oğlu *Meşârik Şerhi*’nde aydır: Mümkündür ki bu def‘ oluna: Şununla ki Rasûl aleyhisselâm bi’s’e’t-taâm dediği iktizâ eyler ki, onun taâmı yenmeye. Bunu iktizâ eylemez ki ona varılmaya. Pes düğüne varmak vâcib olmasına bi’s’e’t-taâmü taâmü’l velîmeti hadisi münâfi değil.

Ma‘deni’r-rumûz ve mahzenü’l-künûz eş-şeyh şihâbü’l-milleti ve’d-dîn aydır: Da‘vete ba‘zılar tekübbürlük edip varmadılar. İmdi bu hatâdır. Ve eğer da‘vete tasannu‘ edip riyâyla varsa ol tekebbürlükten şerlidir.

Hasan b. [97a] Ali radiyallâhu anhüma katıra binip seyr eylerken gördü ki yol üzerinde bir bölük miskînler oturup, yoldan geçenden nesne dilerler. Ve önlerine etmek pârelerini komuşlar. Hasan bunlara selâm verdi. Bunlar Hasan’ın selâmını aldılar. Ondan sonra Hasan’a ayıttılar: “Yâ bin Rasûlillâhi, gel taâm yiyelim.” Hasan dahî ayıttı: “Hoş ola, Hakk Teâlâ mütekebbirleri sevmez”, dedi. Dahî katırdan indi, onlarınla yer üzerine oturup bile taâm yedi. Dahî onlara selâm verip katırına binip gitti.

Ve ba‘zılar aydırlar: İhvânla yemek yemenin sevâbı artıktır. Ehl-i ayalle yemek yemekten hikâyet olundu ki, Hârûnür-Reşîd Ebû Muâviye’yi da‘vet eyledi. Onun önüne taâm getirdi. Taâmdan sonra Hârûnür-Reşîd onun eline su koyuverdi. Ebû Muâviye ayıttı: “Ey İmâme’l-Müslimîn, niçin benim elime su koydun? Ben kimdim ki sen benim elime su koyasın?” Hârûnür-Reşîd ayıttı: “Zîrâ ki sen ilmi ululayıp, benim da‘vetime geldin. Ben dahî seni ululadım. Hakk Teâlâ seni ululasın ve Hakk Teâlâ sana ikrâm eylesin. Niteki sen ilme ikrâm ettin.” Vallâhu a‘lemu.

SONUÇ

Hacı Ahmed Bigavî XV-XVI. yüzyıllar arasındaki dönemde yaşamış önemli sûfî şahsiyetlerinden birisidir. Kaynaklarda hakkında yeteri kadar bilgi bulunmayan Hacı Ahmed Bigavî'yi telif ettiği eserlerde kendisi ile ilgili verdiği bilgilerle sınırlı olarak tanımamız mümkün olmuştur. *Terceme-i Avarîf*'ten başka tesbit edilen diğer iki eseri *Terceme-i Şir'atül İslâm* ve *Esraru'l-Fatiha* üzerine yapılacak çalışmalar müellif hakkında daha tutarlı ve detaylı bilgi edinme imkânı sağlayacaktır. Zira bu eserler üzerine yapılmış müstakil çalışmalara rastlanmamıştır. Bigavî eserleri ile Osmanlı Döneminde Çelebi Mehmet ile başlayıp II. Murad ile genişleyen tercüme faaliyetlerine kendi döneminde etkin ve yetkin bir şekilde katılmıştır. Kullandığı sade dili ile eserlerini halkın istifâdesine sunarak hitâb ettiği geniş kitlenin duasını, dolayısı ile Rabbinin rızâsını ve Rasûlünün şefaâtini ummaktadır. Ele aldığı eserlerin önemi, dönemindeki ve sonraki sûfîlerin faydası için gösterdiği çaba, genç yaşlarda başlayarak devam ettirdiği mânevi arayışı ile ilmi tekâmülü bize, kendisinin saygın ve rahmetle anmaya lâayık bir mutasavvıf olduğunu ispât etmektedir.

Çalışmamızda edindiğimiz bilgilere göre Hacı Ahmed Bigavî'nin tasavvufta kat ettiği merhalelerde ilk mürşidi Şeyh İbrahim Tennûrî'dir. Tennûrî, Bigavî kendisinin hizmetine girişinden 2 yıl sonra vefat etmiş, birliktelikleri çok uzun sürmemiştir. Muhtemelen Zeyniyye Tarikatı'na bağlı olarak sülûkünü, kendisinden çok genç olmakla birlikte mânevi derecesini üstün gördüğü Muhyiddin Kocavî'ye intisâb ederek tamamlamıştır. Ancak onun bu yola bağlılığı çok daha öncelere dayanmaktadır. Nitekim bundan yirmi yıldan fazla bir zaman önce tarikat muhitinin isteği üzerine *Terceme-i Avârifü'l-maârif*'i kaleme almış ve Osmanlı coğrafyasında eseri ilk Türkçe tercüme eden kişi olarak tarihe geçmiştir. Tasavvufî çevrelerce böyle önemli ve kabul görmüş bir eserin tercümesinin kendisinden talep edilmesi ilmi seviyesinin ve kendisine olan güvenin bir yansımasıdır. Hacı Ahmed Bigavî eserini tamamladığı dönemde oldukça genç yaşta olmasına rağmen tercümesinde başvurduğu Kur'an, hadis ve tasavvuf kaynaklarına vukûfiyeti ve konular üzerine yaptığı değerlendirmeler ne derece yetkin bir âlim olduğunun göstergesidir. Tercümesindeki asıl amacı Hakk'ı bilmeyi arzulayan ve bu yolda sûfilere rehber olacak *Avârif*'in en güzel şekilde anlaşılmasını, sâdıkların onun kelâmına ve sırrına muttali olmalarına vesile olmak ve onların dualarını almaktır. Böylelikle Peygamberin (s.a.v.) şefaâtini, Rabbinin rahmet ve merhametini ummaktadır.

Bigavî'nin tercümesinde ilgili bölümleri incelendiğimizde, eserini telif ettiği dönemde henüz kimseye intisâb etmemiş olması dolayısıyla kendi seyr-i süluküne dâir özel bir bilgi bulunmamaktadır. Eserlerine yazdığı hatime ve mukaddimedeki bilgilerle hakkında edindiğimiz izlenimler onun son derece mütevazı, tasavvuf büyüklerine ve eserlerine son derece kıymet verip rehber edinen bir kimse olduğunu göstermektedir. Ayrıca ders alıp yanında yetiştiği hocaları, onların nezdindeki gayreti ve başarısı düşünüldüğünde, herhangi bir tekke ya da medresede öne çıkan bir isim olmayışı, bize onun uzlet içinde bir yaşantı tercih ettiğini düşündürmektedir. Bugün, böyle kaydadeğer bir âlimin yakınları, talebeleri, kabri ve ölüm tarihi gibi bilgiler hakkında kayıt bulunamayışının, onun bu tercihinin bir sonucu olması muhtemeldir.

Bigavî'nin, tasavvuf çevrelerinde öncesinde yer edinmiş ve en çok tercih edilen eserlerden *Avârif*'i açık, sade ve anlaşılır bir dille tercüme edişi, esere daha geniş bir kitleden, daha yoğun bir rağbet oluşumunu sağlamıştır. Tercümede günlük hayatta kullanılan çok sayıda Arapça ve Farsça kelime de bulunmaktadır. Bigavî eserinde konuları ele alıp yorumlarken, Sühreverdi'yi ve önceki mutasavvıfları destekleyen, onların görüşlerini izâh eden genel ifadeler kullanmıştır.

Dönemindeki diğer bazı sûfiler gibi o da, Sühreverdi'yi İslâm'da kendilerine yol gösterenlerin en üstünü, şeyhlerin şeyhi olarak nitelemektedir. Eseri *Avârif* ise zâhir ilimlerle keşf ve bâtin ilimlerle burhan denizini cem eden, tasavvuf yolunun yolcularını gâyelerine erıştiren en kapsamlı, en faydalı kitap olarak nitelemektedir.

Bigavî, sûfileri hedeflerine ulaştıracak en kestirme yolun, Hakk'a kulluğun yegâne amacı olarak Hakk dışındaki her şeyden, fiillerinden, sıfatlarından ve kendi zâtlarından vazgeçerek fânî olmak, tüm bu hallerde Hakk ile bâkî kalmak olduğunu vurgulamaktadır. Bigavî'ye göre bu hâle vesile olacak öncelikli esas zikirdir. Kul Rabbini andıkça kendini unuttur. Dilinde, kalbinde ve rûhunda Hakk ile oldukça kendini yok eder. Rabbi ile bir olur, vahdete kavuşur. Bigavî zikrin, suyun ateşi def ettiği gibi, zâkirin kötü ahlâkını def ettiğini haber verir. Yerine tevâzu, îsâr, tevekkül, kanaat, sabır gibi güzel ahlâkî hasretler yerleştirir. Rabb'inin zikrinden vazgeçmeden O'nu her dâim hakkıyla anan kul, kendi hiçliği karşısında Rabbinin yüceliğinin farkına varır. Bigavî'ye göre kula lâıyk olan budur. Tevâzu ile alçak gönüllü, şefkat ve merhamet duyguları derinleşen sûfî bu duygularını, ayırt etmeksizin tüm canlılara, insanlara yöneltir. Allah için herkese iyilik ve ihsanda bulunma coşkusu ile îsâr sıfatını elde eder. Dünya metândan, nefsânî

heveslerinden caymış olan kul, Rabbine dayanmış, O'na güvenmiştir. Rabbine tevekkül etmiş, O'nu vekil kılmıştır. Rabbinin kendisini rezil etmeyeceğini bilmektedir. Tam bir teslimiyetle Rabbinin takdirine, taksimine râzı olmuş, elindekine kanaat etmiştir. Her ne halde ise o hâline, Rabbi için sabretmiş aynı duruş ve kararlılıkla kulluğunu îfâ etmeye gayret etmiştir. Bigavî, kulluğun îfâsının temeli, Müslüman kimliğinin inşâsının direği, Allah ve Rasûlüne tâbi olmanın en önemli alâmeti olan namazı, vuslatın devamlılığına bir vesile olarak arzulamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l- Hafâ ve Müzîü'l-İlbâs*, Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye. Beyrut 1988.
- Ahmed b. Hanbel. *el- Müsned*. Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Akbaş, Mustafa Yasin. “Mesâbîhu's-Sunne Şerh Literatürü”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/63 (Mayıs 2022), 33-80. <https://doi.org/10.33227/auifd.978373>.
- Ankaravî, İsmail. *Minhâcü'l- Fukarâ*. İstanbul: Vefa Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Avcı, Hatice. “Fatıha Sûresi Tefsirinde Fahreddin Râzi'nin Tasavvufî Görüşleri”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/4 (Ağustos 2016), 155-172. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/513858>
- Bağçeci, Muhittin - Deniz, Rasim. *Şeyh İbrahim Tennûrî ve Gülşen-i Niyâz*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No: 148, Birinci Basım, 2019.
- Baş, Erdoğan .“Şeyhzade”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/97-98. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bigavî, Hacı Ahmed b. Seyyid. *Esrâru'l-Fâtıha*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 41.1a-395a. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/326947>
- Bigavî, Hacı Ahmed b. Seyyid. *Terceme-i Avârifü'l Maârif*. Bursa: Bursa İnebey Kütüphanesi, 4443A, 1a - 224b. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/29439>
- Bigavî, Hacı Ahmed b. Seyyid. *Terceme-i Avârifü'l Maârif*. Bursa: Bursa İnebey Kütüphanesi, 4443B, 1a - 255b. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/29440>
- Bigavî, Hacı Ahmed b. Seyyid. *Terceme-i Şir'atü'l-İslâm*. Ankara: Millî Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 827506. 1a-187b. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/598264>
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n- Necât, 2001.
- Buhârî. *Sahîhu'l- Buharî*. thk. İzzüddîn Dalî, Imâdü't-Tayyâr, Yâsir Hasan. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Bursalı, Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. Haz. Ali Fikri Yavuz - İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi. 1972
- Cebecioğlu, Ethem. “Avârifü'l-Maârif” *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf*, 5/12 (2004),239-264. https://isamveri.org/pdfdrgr/D02193/2004_V_12/2004_V_12_CEBECIOGLUE2.pdf

- Cebecioğlu, Ethem. *Hacı Bayram Veli ve Tasavvuf Felsefesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 5. Basım, 2009.
- Certel, Hüseyin. “Ebü Talib El-Mekki'de Namazın Psikolojisi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/6 (1999), 127-137. https://isamveri.org/pdfdrg/D01535/1999_6/1999_6_CERTELH.pdf
- Cici, Recep. “İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/210- 211. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Cihan, Ahmet Kâmil. “İbrahim Tennurî Dönemi Anadolu'da İlim ve İrfan Hayatı” *İbrahim Tennurî Sempozyumu, Kayseri 2011 –Bildiri Kitabı*. ed. Ali Çavuşoğlu. 37-47. Kayseri: Melikgazi Belediyesi, 2011.
- Çağrı, Mustafa. “Ahlak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/1-9. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çağrı, Mustafa. “Tevâzu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/583-585. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Çatak, Adem. *Şihâbeddîn Sühreverî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/28965>
- Çayırdağ, Mehmet. *Kayseri Tarihi Araştırmaları*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları. No: 185. I. Basım, 2022.
- Çelik, İsa. "Tasavvuf Terminolojisinde Letâif-i Ruhaniyye". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 9 / 2 (Eylül 2009), 83-116. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3344056>
- Dârimî, Ebû Abdillâh b. Abdîrrahman. *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Demirci, Mehmet. “İbadetlerin İç Anlamı”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/3 (2000), 9-31. https://isamveri.org/pdfdrg/D02193/2000_I_3/2000_I_3_DEMIRCIM.pdf
- Demir, Ziya. *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları (Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar)*. İstanbul: Ensar Neşriyat. I. Basım, 2007.
- Fidan, Mustafa. *İbrahim Tennurî Hayatı ve Eserleri*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları. No: 46. II. Basım, 2017.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/361-362. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

- Herevî, Hâce Abdullah el-Ensârî. *Menâzilü's-sâirîn*, trc. Abdurrezzak Tek. Bursa: Emin Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Hucvirî, Ali b. Osman Cüllabî. *Keşfu'l-mahcûb Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Basım, 1996.
- İmam Mâlik. *el-Muvatta'*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İspir, Meheddin. *İbrahim Tennurî Gülzâr (İnceleme ve Metin)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1998. https://turuz.com/storage/shiir-2018/1951-ibrahim_Tennurî-gulzar-inceleme-metin-mehetdin_ispir-1998-281s.pdf
- İpşirli, Mehmet. “Hacı Hasanzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/503-504. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- İşler, Necati. “Muhammed B. İbrahim’in Manzûm Şir’atü'l-İslam Tercümesi (Şir’a-i Manzûm)”. *Eskiye* 41 (Eylül 2020), 775-812. <https://doi.org/10.37697/eskiye.764234>.
- Kaplan, Cankat. “Zeyniyye Tarikatı Üzerine Yapılan Çalışmalar Üzerine Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 16/31-32 (Mart 2020), 103-131. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1011909>
- Kara, Mustafa. *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*. Bursa: Uludağ Yayınları, I. Basım, 1990.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, I. Basım, 1992.
- Kaval, Musa. “Mevlânâ’nın Düşüncesinde Aydınlatan ve Tekâmül Ettiren Namaz”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/42 (Şubat 2016), 1844-1856. <https://www.researchgate.net/publication/297683413>
- Kelâbâzî. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf*, haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Kiraz, Semiha. *Şeyh İbrahim Tennurî Gülizar-ı Mânevi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Köse, Saffet. “Tekbir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/341-343. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kur’ân Yolu*. Erişim 12 Haziran 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Kuşeyrî, Abdülkerîm. *Kuşeyrî Risâlesi (Sûflerin İnanç ve Ahlâkları)*. trc. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 14. Basım, 2019.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik b. Talha b. Muhammed, *Letâifü'l-İşârât*, I-III, Thk. İbrâhîm Besyûnî. Kâhire: el-Hey’etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 2. Basım, 1401/1981.

- Mekkî, Ebû Talib. *Kûtü'l-Kulûb*, çev. Mubarrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- Müslim, Ebû'l- Hüseyin, *Sahîhu Müslim*. nşr. Muhammed Fuad Abdül-Baki. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Mete, Ayşegül. “Horasan Ekolünün Teşekkülünde Hâtim El-Esam Ve Entelektüel Ağı”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/48 (Aralık 2023), 331-359. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1345110>.
- Nevevî. *Bustânü'l-ârifin*. Dımaşk, 1985.
- Ocaqlı, Qafar. “İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn Eserinde Zikir ve Uzlet Kavramları”. *Şarkiyat Mecmuası* 1/20 (2012), 65-75. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/10532>
- Öngören, Reşat. *Fatih Devrinde Belli başlı Tarikatlar ve Zeyniyye*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
- Öngören, Reşat. *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2003.
- Öngören, Reşat “Zeyniyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/ 367-371. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Öngören, Reşat “Zikir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/411. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özcan, Abdulkadir. “Âşıkpaşazâde”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/6-7. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özköse, Kadir. *Anadolu Tasavvuf Önderleri*. Konya: Ensar Yayıncılık, 2008.
- Özköse, Kadir. “İbrahim Tennuri’de Seyr-i Süluk Eğitimi”. *İbrahim Tennuri Sempozyumu*, ed. Ali Çavuşoğlu. 191-199. Kayseri: Melikgazi Belediyesi, 2011.
- Öztürk, Seyfullah. “Osmanlı Dönemi Dinî Tercüme Anlayışı ve Şir’atü'l-İslâm Tercümeleri”. *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hâkimiyet Sahası Çalışmaları)* 6/10 (Şubat 2016), 44-53.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, Thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1413/1992.
- Sayın, Esmâ. *Namazın Karakter Gelişimi Üzerine Etkisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003. <https://acikerisim.uludag.edu.tr/items/d60135e6-ff0c-4873-acb3-60c7d416473a/full>
- Serrâc Tûsî, Ebû Nasr. *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.

- Sühreverdî, Şehabeddin. *Tasavvufun Esasları -Avârifü'l Maârif*, trc. H. Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz. İstanbul: İber Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Tan, Nedim. “Avârifü'l Maârif ve Osmanlı Tasavvuf Düşüncesine Kaynaklığı”. Osmanlı Düşüncesi Kaynakları ve Tartışma Konuları. ed. Fuat Aydın. vd. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 1. Basım, 2019.
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye, Osmanlı Âlimleri*, haz. Muhammet Hekimoğlu, ed. Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Tayalisî, Ebû Davûd. *Müsnedü Ebî Davûd*. thk. Muhammed abül-muhsin et-Türkî. Mısır: Dâru Hicr, 1960.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevrâ, *esSünen*, I-V Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Topbaş, Osman Nuri. *İmandan İhsana Tasavvuf*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2002
- Topbaş, Osman Nuri. *Kur'an ve Sünnet İkliminde İslâm İmân İbadet*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2001.
- Tosun, Necdet. *Bahâeddîn Nakşbend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*. İstanbul: İnsan Yayınları, İstanbul 2002.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1. Basım, 2012.
- Uzun, Mustafa. “İbrahim Tennûrî”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/356. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, IV, Tashîh: Muhammed Abdüsselâm Şâhîn, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.

Ek 1: Terceme-i Avârifu'l-maârif Cilt I. , 22. Bâb, Sema' Beyanı

204a

203b

Kaynak: Bigavî, Terceme-i Avârifu'l-maârif (Genel, 4443A), 203b, 204a.

97a

96b

Kaynak: Bigavî, Terceme-i Avârifü 'l-maârif (Genel, 4443B), 96b, 97a.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Nebiye BUDAK	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Makale ve Bildiriler	
1. Budak, Nebiye. “Hacı Ahmed B. Seyyid El-Bigavî” ve Terceme-i ‘Avârifü’l Ma‘Ârif” te Semâ’ Bahsi”. Din Ve İnsan Dergisi 3/5 (2023), 81-104. https://dergipark.org.tr/tr/pub/dinveinsan/issue/77950/1310187	